T.C.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TARİHSEL BAĞLAMDA KADININ DOĞURGANLIK HAKLARI VE CUMHURİYET TÜRKİYESİ ÖRNEĞİ

Ahmet YILMAZ

İzmir-2025

T.C.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

WOMEN'S REPRODUCTIVE RIGHTS IN HISTORICAL CONTEXT: THE CASE OF REPUBLICAN TURKIYE

Ahmet YILMAZ

DANIŞMAN

PROF. DR. FEVZİ ÇAKMAK

İzmir-2025

Yemin Metni

Doktora Tezi olarak sunduğum “Tarihsel Bağlamda Kadının Doğurganlık Hakları ve Cumhuriyet Türkiyesi Örneği” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlanıldığım eserlerin kaynakça da gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27 Mart 2025

Ahmet YILMAZ

ÖZET

Kadının doğurganlığı, insanlığın en erken dönemlerinden itibaren anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılan çok katmanlı ve karmaşık bir konu olmuştur. Bu bağlamda, doğurganlığa yüklenen anlamın tarihsel süreç içerisinde hem toplumsal hem siyasal hem de geleneksel açılardan nasıl bir dönüşüme uğradığı, üzerinde durulması gereken önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlık tarihine bakıldığında, kadının toplumsal, siyasal ya da ekonomik yapı içerisindeki konumunun yalnızca fiziksel ya da duygusal olarak erkekten daha zayıf olup olmadığı ile değil, esas olarak onun doğurganlığı ile şekillendiği anlaşılmaktadır. İnsan toplulukları ister avcı-toplayıcı yaşam biçimini sürdüren erken dönem toplumları olsun, ister tarım devrimi ile köklü bir dönüşüm geçiren yerleşik topluluklar olsun, isterse sanayi devrimiyle birlikte büyük ölçekli toplumsal değişimler yaşayan modern ulus-devletler olsun, her dönemde kadının doğurganlığı toplumsal yapının temel belirleyicilerinden biri olmuştur. Bununla birlikte, tarihsel süreç içerisinde doğurganlık yalnızca biyolojik bir olgu olarak ele alınmamış, aynı zamanda içinde bulunulan dönemin baskın otoriteleri, siyasi yapıları ve toplumsal kurumları tarafından denetlenmek istenmiş ve bu doğrultuda çeşitli politikalar geliştirilmiştir. Denilebilir ki kadının doğurganlığının nasıl tanımlandığı ve nasıl algılandığı, onun toplumsal statüsünü doğrudan ve köklü biçimde etkilemiştir. Ancak doğurganlığın yalnızca biyolojik bir süreç olmaktan öte, toplumsal bir mesele olarak ele alınması ve kadın hakları bağlamında tartışılmaya başlanması oldukça uzun bir zaman almış; bu dönüşüm ancak 20. yüzyılda gerçekleşebilmiştir. Özellikle Neolitik Dönem'de, tarımsal üretime dayalı yaşam biçimi içinde kadının doğurganlığı, toprakla ilişkilendirilmiş ve toplumun refah düzeyi kadına atfedilen bu üretkenlikle doğrudan bağlantılı görülmüştür. Benzer şekilde, günümüzde de ekonomik ve sosyal kalkınmanın, kadının statüsüyle yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü insanlık tarihi boyunca doğurganlık, yalnızca bireysel bir gerçeklik olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir olgu olarak ele alınmış; bu durum, doğurganlık yeteneğine sahip tek cins olan kadın için belirli roller ve kimlikler yaratılmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışma, kadının doğurganlığının tarihsel süreç boyunca nasıl algılandığını ve tanımlandığını; mitolojik, geleneksel, siyasal ve biyopolitik bağlamlarda nasıl şekillendiğini tartışmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda, Türkiye Cumhuriyeti tarihine odaklanarak bu süreçlerin ulusal ölçekte nasıl bir karşılık bulduğunu değerlendirmeyi hedeflemektedir.

ABSTRACT

The fertility of women has been a multilayered and complex subject that humanity has sought to understand and explain since the earliest periods of history. In this context, the transformation of the meaning attributed to fertility throughout history, from social, political, and traditional perspectives, emerges as a critical issue that warrants examination. When examining human history, it becomes evident that a woman's position within social, political, or economic structures has not solely been shaped by whether she is physically or emotionally weaker than a man. Rather, it has primarily been determined by her fertility. Whether in early hunter-gatherer societies, settled agricultural communities undergoing the profound transformations of the Agricultural Revolution, or modern nation-states experiencing large-scale societal changes brought about by the Industrial Revolution, women's fertility has remained a fundamental determinant of social structures in every era. However, fertility has not been regarded merely as a biological phenomenon throughout history. Instead, it has also been subject to control by dominant authorities, political structures, and social institutions of each respective period, leading to the development of various policies aimed at regulating it. It can be asserted that how women's fertility has been defined and perceived has fundamentally and profoundly shaped their societal status. However, recognizing this reality as an issue requiring resolution has taken a considerable amount of time, and it was only in the 20th century that discussions surrounding fertility as a social matter and in the context of women's rights began to take shape. Particularly in the Neolithic period, when societies were based on agricultural production, women's fertility was closely associated with land, and the well-being of the community was directly linked to the productive capacity attributed to women. Similarly, in the present day, economic and social development is also seen as being closely tied to women's status in society. Throughout human history, fertility has not only been perceived as an individual reality but has also been constructed as a social phenomenon. This perception has influenced societies to impose specific roles and identities upon women, who are the only sex capable of reproduction. This study aims to explore how women's fertility has been understood and conceptualized throughout history, examining it from mythological, traditional, political, and biopolitical perspectives. Additionally, it seeks to analyze how these historical processes have manifested on a national scale, with a particular focus on the history of the Republic of Turkiye.

İÇİNDEKİLER

Tez Onay Sayfası……i
Yemin Metni……ii
Tez Veri Giriş Formu…….....iii
Türkçe Özet……..iv
İngilizce Özet……... v
İçindekiler…… vi
Önsöz……... ix
Kısaltmalar……...xi

Giriş 1

I. BÖLÜM 14

1. TARİHTE VE GELENEKTE KADININ DOĞURGANLIĞI..... 14

1.1. Tarih Boyunca Kadın ve Doğurganlığı..... 14

1.1.1. Avcı-Toplayıcılarda Kadın ve Doğurganlığı 14

1.1.2. Neolitik Toplumda Kadın ve Doğurganlık..... 22

1.1.3. Antik Çağ'da Kadının Doğurganlığı 28

1.1.4. Doğurganlığın Mitolojik Bağlamı 31

1.1.5. Doğurganlığın Kontrolü ve Sosyal Yönü 40

1.2. Türk Geleneğinde Kadının Doğurganlığı ve Denetimi 46

1.2.1. Kadının Doğurganlığı ve Kısırlığı 46

1.2.2. Kadının Doğurganlığının Denetimi 50

1.2.3. Bir Geçiş Dönemi Olarak Gebelik 57

1.2.4. Bir Geçiş Dönemi Olarak Doğum..... 65

II. BÖLÜM 71

2. BİYO-POLİTİKA VE FEMİNİZM AÇISINDAN DOĞURGANLIK..... 71

2.1. Biyo-Politika Açısından Kadının Doğurganlığı..... 71

2.1.1. Biyopolitika Açısından İktidar ve Doğurganlık İlişkisi 81

2.1.1.1. Hukuki İktidar 84
2.1.1.2. Düzenleyici İktidar 85
2.1.1.3. Disipliner İktidar 85
2.1.1.4. Panoptikon ve Doğurganlığın Denetimi 87
2.2. Üç Feminist Dalgada Kadının Doğurganlık Hakları 91
2.2.1. Feminist Dalgalar ve Doğurganlık Hakkı 92
2.2.1.1. Birinci Dalga Feminizm (19. yüzyıldan 20. yüzyıla) 93
2.2.1.2. İkinci Dalga Feminizm (1960'lardan 1980'lere) 98
2.2.1.3. Üçüncü Dalga Feminizm (1990'lardan 2000'lere) 103
III. BÖLÜM 107
3. ULUSLARARASI SÖZLEŞMELERDE DOĞURGANLIK HAKKI 107
3.1. Üreme Hakları Kaynakları (Bildirge ve Antlaşmalar) 108
3.1.1. 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 109
3.1.2. 1966 Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Sözleşmesi 111
3.1.3. 1968 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Tahran Bildirgesi 112
3.1.4. 1974 Acil Durumlarda ve Silahlı Çatışmalarda Kadın ve Çocukların Korunması Bildirgesi 114
3.1.5. 1974 Dünya Nüfus Eylem Planı 115
3.1.6. 1979 CEDAW 120
3.1.7. 1989 Çocuk Haklarına Dair Sözleşme 122
3.2. Üreme Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Konferansları 123
3.2.1. 1993 İnsan Hakları Dünya Konferansı 124
3.2.2. 1994 Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı 127
3.2.3. 1995 Sosyal Kalkınma Dünya Zirvesi 140
3.2.4. 1995 4. Dünya Kadın Konferansı 143
3.2.5. 2005 17. Dünya Seksoloji Kongresi 162

IV. BÖLÜM 169

4. TÜRKİYE'DE NÜFUS POLİTİKALARI BAĞLAMINDA DOĞURGANLIK HAKKI VE KADIN KİMLİĞİ 169

4.1. Meşrutiyet Dönemi Nüfus Politikaları ve Doğurganlık Hakkı ... 171

4.1.1. Alaylı Ebelikten Mektepli Ebeliğe Geçiş 176

4.1.2. Iskat-ı Cenin Yasağı ve Doğurganlığın Denetimi 181

4.1.3. Kısırlık ve Doğurganlığın Denetimi 185

4.1.4. Annelik Bağlamında Kadının Doğurganlığı 187

4.2. Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikalarında Doğurganlık Hakkı 190

4.2.1. 1923-1960 Pronatalist Politikalar Dönemi 192

4.2.1.1. Tıbbın Modernleştirilmesi 194

4.2.1.2. Kürtaj ile İlgili Yasak ve Uygulamalar 199

4.2.1.3. Evliliğin Teşviki ve Bekarlık Vergisi 211

4.2.1.4. Anneliğin Yeniden İnşası 216

4.2.2. 1960-2014 Antinatalist Politikalar Dönemi 224

4.2.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) 224

4.2.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) 234

4.2.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) 239

4.2.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) 244

4.2.2.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) 249

4.2.2.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) 250

4.2.2.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) 253

4.2.2.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 258

4.2.2.9. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) 262

SONUÇ 268

KAYNAKÇA 277

ÖNSÖZ

Bu çalışma kadının doğurganlık haklarını tarihsel, siyasal, kültürel ve uluslararası kamuoyu açısından tanımlamayı ve Türkiye Cumhuriyeti perspektifinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Kadının doğurganlığı yalnızca insan türünün neslini sürdürmesini sağlayan biyolojik bir özellik olarak değerlendirilemez. Bu olgu aynı zamanda toplumları biçimlendiren ve toplum tarafından da biçimlendirilen; gelenekleri dönüştüren ve gelenekler tarafından da dönüştürülen; insanlık tarafından anlamlandırılmaya çalışılan ve insanlığa belirli açılardan anlam yükleyen çok katmanlı bir arka plana da sahiptir. Bu olgu doğası gereği sosyoloji, antropoloji, arkeoloji, mitoloji gibi birbirinden farklı yöntemlere sahip bilim dallarının da araştırma konusudur. Fakat her bilim dalı bu konuyu kendi disiplini açısından aydınlatırken, biz de tarih bilimi çerçevesinden ele alarak tarihsel bir değerlendirme yaptık.

Kadının doğurganlık hakları üzerine bir çalışma yapma teklifi, uzun bir arayışın sonunda, değerli hocam Doç. Dr. Füsun ÇOBAN DÖŞKAYA'dan geldi ve onun rehberliği olmasaydı, bu çalışma da olmazdı diyebilirim. Çalışmamın çerçevesini çizdi ve bana bir bakış açısı verdi.

Hocam Dr. Leyla KIRKPINAR'ın manevi desteği ve konuya ilişkin aykırı fikirleri de beni bu süreçte motive eden en önemli unsurdu. Bu süreçte maddi ve manevi her açıdan yanımda oldu.

Hem arkadaşım hem meslektaşım ve hem de danışmanım Prof. Dr. Fevzi ÇAKMAK'ın rehberliği ve güveni beni bu konu üzerinde çalışmaya cesaretlendiren yegâne şey oldu. Beni konuyu seçerken ve çalışmalarım sırasında hem özgür bıraktı hem de her hatamda yanımda olup yol gösterdi.

Hepsine teşekkürü bir borç bilirim.

En büyük minneti ise hayatımın iki önemli kadınına; eşim Mirac SÖZEN YILMAZ'a ve annem Melihat YILMAZ'a karşı duyuyorum.

Eşim Mirac, çalışma sürecimde tıkandığımı ve konuyu kavrayamadığımı hissettiğim her noktada, beni sonraki adımıma taşıyan fikirler verdi ve desteğini hiç esirgemedi. Onun oğlumuz Doğa Sözen'e gebeliği süreci, kadının doğurganlığının ne kadar doğal ama ne kadar da mucizevi olduğunu gözlemlememi sağladı. Çalışmamda yansıttığım düşüncelerin çoğu, o süreçteki deneyimlerimizle de ilgilidir. Oğlum Doğa Sözen'in doğumunun hemen ardından doktora öğretimime başlamıştım ve

Mirac, genç bir anne olarak bütün yüküne rağmen, çalışmamın her aşamasında yanımda oldu. Ona çok şey borçluyum.

Annem Melihat YILMAZ'a ise yaşamımı borçluyum elbette. Annem ileri derece omurga eğriliğinden muzdaripti. Henüz yeni evli genç bir kadınken gebeliği dolayısıyla gittiği kadın doğum doktorunun ona, doğum yaparsa büyük ihtimalle öleceğini söylemesine rağmen beni ve sonra da kardeşimi doğurmuş. 60'lı yaşlarında nükseden ağrıları nedeniyle gittiğimiz bir ortopedi cerrahı da benim oğlu olduğuma, yani annemin doğum yapmasına rağmen bunca sene yaşamasına inanamamıştı. Doktora tezimi savunmamın hemen ardından annem "ikimiz de artık muradımıza erdik" dedi ve ertesi günlerde solunum yetmezliği nedeniyle hastaneye kaldırıldı. Ben bu çalışmayı ona ithaf eden bir önsöz yazıp kendisine okumayı planladığım gün, yani yıllar önce kadın doğum doktorunun "doğum yaparsan ölürsün" demesinden tam 42 yıl sonra, doğum günümde, annemi Toprak Ana'ya bağışladık.

Çalışmamın her satırı onun hatırasına adanmıştır.

KISALTMALAR

AÇS-AP	Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması
BM	Birleşmiş Milletler
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
CEDAW	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women
CRC	1989 Convention of the Rights of the Child
ÇEKÜS	Çocuk, Ergen ve Kadın Üreme Sağlığı Birimi
DRC	1959 Declaration of the Right of the Child
FDA	(Amerika) Gıda ve İlaç İdaresi
ICESCR	1966 International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights
ICHR	1968 International Conference on Human Rights
ICPD	1994 The International Conference on Population and Development
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KP	Kalkınma Planı
KS/AP-UFP	Kadın Sağlığı ve Aile Planlaması Ulusal Faaliyet Planı
MDGs	Millenium Development Goals
NOW	National Organization of Women
UDHR	1948 The Universal Declaration of Human Rights
VDPA	1993 Vienna Declaration and Programme of Action
WAS	World Association for Sexual Health
WCHR	1993 World Conference on Human Rights
WCW	1995 The Fourth World Conference on Women
WHO	World Health Organization
WSSD	1995 The World Summit for Social Development

Giriş

"Tarihsel Bağlamda Kadının Doğurganlık Hakları ve Cumhuriyet Türkiye'si Örneği" başlıklı bu çalışma kadının doğurganlığının insanlık tarihinin bilinen en eski dönemlerinden bugüne kadar nasıl algılandığını ve anlamlandırıldığını; buna bağlı olarak da bir hak olarak nasıl gelişim gösterdiğini incelemektedir. Tarih boyunca kadının doğurganlığına etki eden toplumsal, ahlaki, geleneksel ve siyasal kontrol mekanizmalarının nasıl işlediğini ortaya koymak amaçlanmış ve en nihayetinde kadının doğurganlık haklarının gelişim süreci modern dünyadaki ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yeri bakımından incelenmiştir. Çalışmada kadının doğurganlığı yalnızca biyolojik bir olay değil aynı zamanda toplumsal bir olgu ve siyasal bir hak olarak değerlendirilerek sosyal, kültürel, siyasal ve uluslararası bağlamda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Feminizmin kadının doğurganlığı meselesini nasıl ele aldığı ve konuya nasıl yaklaştığı; Biyopolitika açısından kadının doğurganlığı üzerinden nasıl bir kontrol mekanizması kurgulandığı ortaya konmak istenmiş ve Türkiye'deki yansımaları bakımından analiz edilmiştir.

Çalışmada; "İnsanlık kadının doğurganlığına tarih boyunca biyolojik, mitolojik, toplumsal, ekonomik ve siyasal anlamda hangi anlamları yüklemiştir?", "Kadının doğurganlığı iktidarı oluşturan ya da iktidara etki eden araçlar tarafından nasıl denetlenmiştir?", "Modern dünyada uluslararası sözleşmelerde kadının doğurganlığı ile ilgili hangi gelişmeler yaşanmıştır?", "Türkiye Cumhuriyeti kadının doğurganlık hakları bakımından bu tarihsel, siyasal ve toplumsal gelişmelerin neresinde yer almaktadır?" sorularına yanıt aranmaktadır. Sorun, kadının doğurganlık haklarıyla ilişkili belgeler, yasal düzenlemeler, uluslararası bildiri ve uzlaşma metinleri, feminist kaynaklar ve biyopolitika kuramları incelenerek tarihsel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Toplumsal değişimlerin, iktidar ilişkilerinin, tarihsel dönüşümlerin kadının doğurganlık hakları üzerindeki etkileri anlaşılmak istenmiştir. Yasal düzenlemeler, tarihi belgeler, uluslararası (Birlemiş Milletler) bildirgeler birincil kaynakları oluştururken; akademik makaleler ve kitaplar ikincil kaynaklar olarak yer almaktadır.

Literatürde kadının doğurganlık hakkı konusu üzerine bu çalışmada yer aldığı şekilde geniş çaplı ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Kadının doğurganlık hakları farklı çalışmalarda, çalışmanın kendi konu alanı ile ilişkisi bakımından incelenmektedir. Feminist literatürde yer alan çalışmalar konuyu kadın hakları ve kadın-erkek eşitliği bağlamında ideolojik perspektifte incelemektedir. Biyopolitika kuramcıları da konuya biyopolitika kavramını açıklayabilmek ve bir kuram geliştirebilmek amacıyla değinmişlerdir fakat mevcut politikalar ile ilgili ayrıntılı çıkarımlarda bulunmamışlardır. Dolayısıyla bu çalışma için; Onur Kartal'ın editörlüğü yaptığı "Biyopolitika" adlı eserde bir ihtiyaç olarak belirttiği,[1] biyopolitika kavramının ne olduğuna dair bir literatür üretmek yerine siyasetin biyopolitik analizini yapma denemesidir denilebilir.[2]

Çalışmanın "Tarihte ve Gelenekte Kadının Doğurganlığı" adlı ilk bölümünde tarihin en eski dönemlerinden itibaren kadının, doğurganlığı açısından nasıl anlaşıldığı açıklanmaya çalışılmıştır. Avcı-Toplayıcı toplumdan yerleşik hayata uzanan süreçte kadına atfedilen roller, doğurganlığı ile ilişkisi bakımından incelenmekte ve dönemin toplumsal yapısı üzerinde nasıl etki ettiği değerlendirilmektedir. Bu dönemi inceleyen birçok eser olmasına rağmen doğrudan kadının doğurganlığı açısından değerlendiren eser bulunmamaktadır. Bu çalışmanın da ancak bir bölümünü kapsamaktadır.

Çalışmada faydalanılan kaynaklardan Peter Bogucki'nin "İnsan Toplumunun Kökenleri" adlı eseri insanların toplumsal yapıları nasıl inşa ettiğini tarih öncesi dönemlerden itibaren ele almaktadır. Bu çerçevede kadının doğurganlığının bu toplumsallaşma süreçlerinde nasıl bir rol oynadığına cinsiyet rollerinin biçimlenmesi üzerinden değinmektedir. Özellikle Neolitik Devrim ile tarımsal üretime ve dolayısıyla yerleşik yaşama geçen toplumlarda kadının doğurganlığı ile tarımsal üretimin ilişkilendirilmesinin, kadının doğurganlığının hem kutsanması ve hem de oldukça etkili bir şekilde denetlenmesi sonucunu doğurduğunu göstermektedir. Diğer bir kaynak olarak Jacop Bronowski'nin "İnsanın Yükselişi" adlı eserde bilimsel ve teknolojik ilerlemenin insanlığın değişimini nasıl etkilediği incelenmektedir. Bununla ilişkili olarak cinsiyete dayalı biyolojik farklılıkların ve cinsiyetlere atanmış

[1] Onur Kartal, **Biyopolitika: Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri**, Cilt 2, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2016, s. 8.

[2] Örnek bir çalışma için bkz: Ali Emrah Tokatlıoğlu, Biyopolitika Kavramı Çerçevesinde 1938 Beden Terbiyesi Kanunu, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2020.

toplumsal rollerin toplumsal normlar üzerindeki etkisine değinilmektedir. Robert J. Braidwood "Tarihöncesi İnsanları" eserinde tarih öncesi insan topluluklarının toplumsal yaşamlarının dönüşümünü ve kültürel gelişimlerini açıklamaktadır. Eseri, tarım öncesi toplumlarda kadının konumunu kadının doğurganlığına atfedilen öneme değinmesi bakımından ele almak mümkündür. Tarım devrimi ile kadının doğurganlığı önemini sürdürmekle birlikte ona atfedilen anlam değişmiş ve üzerindeki denetim de artmıştır. Medeniyetler arasındaki farklılıkları tarihsel, çevresel ve coğrafi etken açısından açıklayan Jared Diamond'un "Tüfek, Çelik ve Mikrop" adlı eseri de avcı-toplayıcı toplumdan tarım toplumuna geçiş sürecinin toplumsal rolleri etkilediğine değinmektedir. Erkek egemenliğinin gittikçe kurumsallaştığı bu süreçte iktidarın ve toplumun kadının doğurganlığına olan yaklaşımının onu kontrol altına almaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Charles Keith Maisels de "Uygarlığın Doğuşu: Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma Kentlere ve Devlete Geçiş" adlı eserinde Mezopotamya'da avcı-toplayıcılıktan tarıma, oradan kent devletlere ve sonunda devlete geçiş sürecini aktarmaktadır. Yakındoğu'nun bu erken dönemlerinde mülkiyet kavramının ortaya çıkışı ve ataerkil düzenin kurumsallaşması ile kadın üzerindeki denetimin artması arasındaki ilişki belirgindir. Bu eserler doğrudan kadının doğurganlık hakları üzerine kaleme alınmamakla birlikte, kadının doğurganlığının insanlık tarihi üzerindeki etkisine belirli açılardan değinmektedirler. İnsanlığın en erken dönemlerinden itibaren kadınların doğurganlıkları nedeniyle yaşamın da kaynağı ve insan soyunun sürekliliğinin nedeni olduğu kanaati bulunmaktadır. Bu durumun kadına toplum içerisinde önemli bir konum sağladığı anlaşılmaktadır. Öyle ki kadının doğurganlığının sağlanması ya da sürdürülebilmesi ile ilgili inançlar toplumun en önemli değer yargılarına, ritüellerine, ahlaki değerlerine ya da tanrı anlayışlarına etki etmiştir. Özellikle avcı-toplayıcı toplumların sürekli hareket halinde olmaları, taşıyabilecekleri kadar besin elde etmeleri ve insan kayıplarını telafi edebilecek potansiyelde olmaları gibi gereklilikler nüfusun sıkı sıkıya denetlenmesini gerektirmiştir. O yüzden bu toplumlarda kadınların kaç sene arayla ne kadar çocuk doğurabilecekleri bellidir. Nüfusun denetlenemeyecek kadar artması olasılığı ile karşılaşıldığı zaman bilinçli düşükler ya da yenidoğan cinayetleri bir nüfus kontrol aracı olarak kullanılabilmiştir. Avcı-toplayıcı toplumda kadın, kendi başına kendinden yaşam doğuran "toprak" ile ilişkilendirilirken, Tarım Devrimi ile mülkiyet anlayışının gelişmesi neticesinde, bir sahip tarafından üretkenliği denetlenebilen,

sınırları belirlenmiş, üreme potansiyeli kontrol altında bulunan "tarla" ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Avcı-toplayıcı toplumlarda kadın avcı-savaşçı ana olarak kabul edilirken, tarım toplumunda artık yuvayı kuran ve çekip çeviren ana olarak görülmektedir. Yine de kutsallığını, tanrıçalar üzerinden, sürdürmektedir.

"Biyopolitika ve Feminizm Açısından Doğurganlık Hakkı" başlıklı ikinci bölüm ise kadının doğurganlık hakkını biyopolitika ve feminizm tarihi açısından ele almaktadır. Burada ilk olarak biyopolitika kavramı ele alındı ve bu kavramı tanımlamak ve geliştirmek yerine belirli siyasi uygulamaların mevcut biyopolitika tanımı üzerinden değerlendirilmesi yapılmaya çalışıldı. Michel Foucault'un biyopolitika tanımı bağlamında kadının doğurganlık hakkının nasıl ele alınabileceği, Türkiye'deki ilgili uygulamalar üzerinden incelendi. Biyopolitika kavramı en temel anlamıyla "Yaşam ile uğraşmak" anlamına gelmektedir ve birçok alan ile olduğu gibi toplumsal cinsiyet alanında da karşılık bulmuştur.[3] Ölümü engellemeye ve yaşamı kontrol etmeye çabalayan Biyopolitika, yaşamın yönetimi ve düzenlenmesine odaklanan uygulamalar ve pratikler geliştirir.[4] Bu uygulama ve pratikler nüfus politikaları, beden ve sağlık denetimi, üreme ve cinselliğin kontrolü ve genel sağlık politikaları gibi alanları kapsamaktadır. Türkiye erken cumhuriyet döneminde biyopolitik açıdan cinselliği denetleyen ve kontrol eden bir yönetim anlayışıyla doğum ve ölüm oranı arasındaki ilişkiyi denetlenebilir ve kontrol edilebilir hale getirmek istedi. Bu amaçla önce 1926'da Merkezi İstatistik Dairesi kuruldu.[5] Ardından 1927 yılında Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı gerçekleştirildi.[6] 1930 yılında da Umumi Hıfzıssıhha Kanunu kabul edildi.[7] Bunu dönemin diğer nüfus arttırıcı politikaları takip etmiş ve dolayısıyla hepsi de kadının doğurganlığını denetim altına almaya yönelik uygulamalar olmuştur. Bu bölümde ikinci olarak feminizm tarihi çerçevesinde kadının doğurganlık haklarının nasıl ele alındığı incelenmiştir. Feminizm kadınlığı ve erkekliği birer toplumsal norm olarak değerlendirerek sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkileri cinsel kimlikler açısından bir

[3] Büşra Erdem, Biyopolitika İzdüşümünde Kürtaj Hakkı ve Türkiye'deki Yansımaları, **Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara 2021, s. 3.

[4] Thomas Lemke, **Biyopolitika**, İletişim, (Çev: Utku Özmakas), İstanbul 2022, s. 56; Michel Foucault, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2014, s. 153.

[5] Reşat Kasap, "Cumhuriyet'in 80. Yılında İstatistik Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2 (2003), s. 2.

[6] Mesut Doğan, "Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış", **Marmara Coğrafta Dergisi**, Sayı 23 (Ocak 2011), s. 298.

[7] Müslim Demir, "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu Üzerine Bir İnceleme", **Çalışma ve Toplum**, Cilt 3, Sayı 62 (2019), s. 2022.

çatışma süreci olarak inceler.[8] Kadınlar ile erkekler arasında kamusal ve özel alanlarda süregelen eşitsizliklerin ve kadınlar üzerinde her alandaki baskının sona erdirilmesi için mücadele etmektedir.[9] Kadının kendi doğurganlığı üzerinde denetim sahibi olması mücadelesi, kadının kendi bedeni üzerinde söz sahibi olma mücadelesinin bir parçasıdır. Yine de doğurganlık hakkı mücadelesi 19. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar olan dönemde gerçekleşen Birinci Dalga Feminist Hareket içerisinde siyasal hak arayışının gerisinde kaldı.

Mary Wollstonecraft'ın kadın hareketinin taleplerini yasal zemine çekmeye oy hakkı elde etmeye yoğunlaştığı[10] "A Vindication of the Rights of Women" adlı eseri ile doğurganlık haklarının temeli olarak değerlendirilebilecek eğitim hakkı, siyasal ve toplumsal rollerin yeniden değerlendirilmesi gibi konulardaki düşünceleri ile feminist talepleri akademik bir düzeye çıkarıyordu.[11] 19- 20 Temmuz 1848'de ABD'de New York'ta Lucretia Mott, Martha C. Wright, Elisabeth Cady Stanton ve Mary Ann McClintoct'un çağrısıyla yayınlanan ve kadın hakları hareketinin resmi başlangıcı olarak kabul edilen Seneca Falls Konvansiyonu da doğurganlık haklarına doğrudan değinmiyordu.[12] Amerika'da Margaret Sanger, özgür ve kısıtlayıcı politikaların yerine kontrolcü politika arayışına girdi ve ilk defa "Birth Control"[13] kavramını kullandı.[14] Doğum kontrolünü "İnsan yaşamının oluşumunu önleyen yöntemlerle doğum oranının bilinçli olarak kontrolü" biçiminde tanımladı. Amerika'da doğum kontrol ile ilişkili tıbbi malzemelerin ve bilgilerin posta yoluyla dağıtılmasını yasaklayan 1873 tarihli Comstock Yasası ile mücadele etti.[15] Japonya'da bir doğum kontrol yöntemi olarak geliştirilen bir diyaframın posta yolu

---

[8] A. Baran Dural, Uğur Eyidiker, "Feminizmin Tarihsel Kökenleri: Liberal Feminizmden Hashtag Feminizmine", **Recent Advances in Social Science, Education and Humanities Research**, (Ed. Halil Uzun), Gece Kitaplığı, Haziran 2020, s. 19.

[9] Gün Taş, "Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri", **Akademik Hassasiyetler**, Cilt 3, Sayı 5 (2016), s. 165.

[10] Filiz Kartal, "Kadınların Yurttaşlığı ve Feminist Kuram", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 49, Sayı 3 (Eylül 2016), s.s. 60-61.

[11] Christine M. Cooper, "Reading the Politics of Abortion: Mary Wollstonecraft Revisited", **Eighteenth-Century Fiction**, Volume 16, Number 4 (July 2004), s. 736.

[12] **History of Women Suffrage**, Vol. I. (Ed. Elizabeth Cady Stanton, Susan B. Anthony, Matilda Joslyn Gace), 1887-1902, s.s. 67-68; Serpil Çakır, "Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi'', **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, (Ed. Birsen Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007 İstanbul, s. 418.

[13] Doğum Kontrolü

[14] Margaret Sanger, **an Autobiography**, W. W. Norton & Company Inc., 1938, s. 108.

[15] Ebba Brunnstrom, "Abortion and the Mails: Challenging the Applicability of the Comstock Act Laws Post-Dobbs", **Columbia Human Rights Law Review**, Volume 55.1 (2024) (SSRN: https://ssrn.com/abstract=4384327), s. 3; 18 U.S.C. § 1461, (Erişim Tarihi: 27.07.2024), (https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1461); Margaret Sanger, **My Fight for Birth Control**, London, 1932, s. 83.

ile Dr. Hannah Stone'a teslim edilmemesi üzerine başlayan "One Package" davasının, yaptığı katkılarla 1936'da kazanılması ile Amerikan Tıp Birliği, doğum kontrolünü ve üreme sağlığı ile ilişkili halk eğitimini desteklemeye başladı.[16] Amerikalı ilk kadın doktor Elizabeth Blackwell 1847'de ebelik ve kadın doğum konusunda uzmanlık eğitimi aldı ve aile hekimliğinin önemini ebelik ve koruyucu hekimlik deneyimine de sahip olmaları ile ilişkilendirdi.[17] Feminist Emma Goldman da kadınların doğurganlıkları üzerinde irade ve denetim sahibi olmalarının önemini vurgulayarak doğum kontrol yöntemlerinin yasaya uygun olup olmadığı tartışmalarına "gitmesi gereken Doğum Kontrol Hareketi değil, yasadır" yanıtını verdi.[18]

1960'lar ile 1980'ler arasında kadınların bedenleri üzerindeki kontrol haklarını daha belirgin bir tavırla savunarak doğurganlık haklarını kadın özgürlüğü mücadelesinin merkezine konumlandıran İkinci Dalga Feminizm "Kadının Özgürlüğü Hareketi" ile kadınların cinsel özgürlük, doğurganlık hakları, cinsel taciz ve şiddet konularında bilinçlenmeleri yönünde mücadele etti. 1960'ta doğum kontrol hapının ilk defa Amerika'da Food and Drug Administration (FDA)[19] tarafından onaylanarak satışa sunulması ve aynı dönemde kadınların güvenli ve sağlıklı doğum yapabilmelerini sağlayan tıbbi teknoloji alanındaki gelişmeler kadının doğurganlık haklarını olumlu yönde etkileyerek kadınların kendi doğurganlıkları üzerinde denetim sahibi olmalarına imkân sağladı.[20] Simone de Beauvoir'ın 1949 yılında yayınladığı "Le Deuxieme Sexe (İkinci Cinsiyet)" adlı kitabında evliliğin kadının tek uğraşı olmaktan çıkarılmasını ve bağımsızlıktan vazgeçmeden analık görevinin üstlenilmesinin mümkün olmadığını savundu ve 1960'ları önemli ölçüde etkiledi.[21] Çünkü Beauvoir, üreme teknolojilerinin gelişmekte olmasına rağmen doğum kontrol yöntemlerini resmen kabul eden ülkelerde bile kürtajın yasak olduğuna dikkat

[16] Lawrence Lader, Milton Meltzer, **Margaret Sanger; Pioneer of Birth Control**, New York, 1969, s.s. 143-144.

[17] "Obituary: Elizabeth Blackwell, M.D. Geneva, N.Y.", **The Lancet**, (DOI: 10.1016/S0140-6736(00)51682-1), 11 June 1910, (Erişim Tarihi: 28.07.2024), s.s. 1657-1658; Elizabeth Blackwell, **The Influence of Women in the Profession of Medicine**, Baltimore 1890, s. 28.

[18] "… it is not the Birth Control Movement, but the law, which will have to go.": Emma Goldman, "The Social Aspects of Birth Control", **Anarchy! Of Emma Goldman's Mother Earth: an Anthology**, (Ed. Peter Glassgold), Berkeley 2012, s. 138.

[19] Amerika Gıda ve İlaç İdaresi

[20] Mahmut Tokaç, "Doğum Kontrolünün Tarihçesi ve Etiği", **Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi**, Sayı 45 (Kış 2018), s. 14; Gün Taş, **a.g.m.**, s. 169.

[21] Simone de Beauvoir, **Kadın: İkinci Cins II (Evlilik Çağı)**, (Çev: Bertan Onaran), Payel Yayınları, 8. Basım, Şubat 2010, s. 109; Simone de Beauvoir, **Kadın: İkinci Cins III (Bağımsızlığa Doğru)**, (Çev: Bertan Onaran), Payel Yayınları, 8. Basım, Kasım 1993, s. 132.

çekmekteydi.[22] Kadınların kendi doğurganlıklarını tümüyle denetleyebilmeleri açısından kürtaj hakkının tanınmamasını oldukça önemli bir sorun olarak görüyordu.[23] Betty Friedan ve arkadaşları ise doğurganlığın kadınların kendi kontrolünde olmasının önemine vurgu yaparak 1966'da National Organization for Women (NOW)[24] adlı bir örgüt kurarak kürtaj ve doğum kontrolü hakları için çalışmalar yaptılar.[25] Shulamith Firestone kadının doğurganlığını, kadının ezilmesi ile ilişkilendirdiği "The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution" adlı kitabında insan yavrusunun uzun süre annenin bakımına muhtaç olmasıyla başlayan sürecin "Doğal Doğurganlık Ayrılığı" nedeniyle sınıfların başlangıcı olan iş bölümüne kadar sürdüğünü iddia etti.[26] Margaret Atwood ile Adrienne Rich yapay yollarla üremenin, kadın bedenini bir araç konumuna çektiğinden bahsettiler ve kadının bedeninin ayıplanmadan her açıdan apaçık konuşulabilmesinin onu özgürleştireceğini savundular.[27]

1990'lar sonrasında ortaya çıkan ve kadının doğurganlık hakları, cinsiyet, ırk ve sınıf gibi çeşitli olguları kesişimsel kimlikler çerçevesinde ele alan Üçüncü Dalga Feminizm, diğer kadın hakları arayışları ile kadın cinselliği, üreme sağlığı ve doğurganlık hakları ile ilişkili mikro ölçekte politikalarla ilgilendi. Bu dalga içerisinde Bell Hooks ırk, sınıf, kültür gibi öğeleri toplumsal cinsiyet açısından inceledi ve doğurganlık hakkı ile ilgili sorunların ırksal ve sınıfsal eşitsizliklerden kaynaklandığını vurgulayarak Kimberlé Crenshaw'ın "Kesişimsellik" diye tanımlayacağı olgunun temellerini attı.[28] Kimberlé Crenshaw ve Patricia Hill Colins yaptıkları çalışmalarda cinsiyet, ırk, sınıf, cinsellik ve diğer kimliklerin birbirleriyle kesişen dinamiklerini dikkate alarak "Kesişimsellik" kavramını ortaya attılar. Kadınlık deneyimini tek boyutlu bir olgu olarak değil farklı kimliklerden, kültürlerden ve deneyimlerden gelen ve kesişimlerden oluşan bir olgu olarak

[22] Simone de Beauvoir, **Kadın: İkinci Cins I (Genç Kızlık Çağı)**, (Çev: Bertan Onaran), Payel Yayınları, 7. Basım, Ocak 1993, s. 126; Simone de Beauvoir, **Kadın: İkinci Cins II (Evlilik Çağı)**, s. 111.

[23] Hale Kolay, "Kadın Hareketlerinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları", **EMO Kadın Bülteni**, Sayı 3 (Nisan 2015), s. 8.

[24] Ulusal Kadın Örgütü

[25] Hale Kolay, **a.g.m.**, s. 8; Shulamith Firestone, **Cinselliğin Diyalektiği**, (Çev. Yurdanur Salman), Payel Yayınları, 2. Basım, Mart 1993, s. 43.

[26] Shulamith Firestone, **a.g.e.**, s. 20.

[27] A. Baran Dural, Uğur Eyidiker, **a.g.m.**, s. 32.

[28] Bell Hooks, **Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika**, (Haz. Ali K. Saysel, Esra Aşan), BGST Yayınları, 2012, s. 55.

değerlendirdiler.[29] Judith Butler, "Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity" adlı eseriyle toplumsal cinsiyet olgusunun sabit olmadığını ve biyolojik bir gerçekliğe vurgu yapmadığı; "Bodies that Matter: On the Discursive Limits of Sex" adlı eseriyle de toplumsal cinsiyet edinimsel bir karaktere sahip olduğu tespitini yaptı.[30] "Biyoloji kaderdir" anlayışına itiraz ederek cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasında bir süreksizlik olduğunu açıkladı.[31]

"Uluslararası Sözleşmelerde Kadının Doğurganlığı" başlığını taşıyan üçüncü bölüm kadının doğurganlık haklarının uluslararası arenada nasıl ele alındığı ve tanımlandığı sorunu üzerine odaklanmaktadır. Belirli dönemlere ayırarak ilişkilendirmek gerekirse feminist dalgalar ile Birleşmiş Milletler (BM)'in uluslararası bildirgeleri arasında kadının doğurganlığına yaklaşım bakımından bir paralellik görülebilir. Birinci Dalga Feminizmin hız kazandığı 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı son dönem Osmanlı'sının ve erken dönem Cumhuriyet Türkiye'sinin üremeyi teşvik ettiği ve kadının doğurganlığını kontrol altına alma konusunda önemli adımlar attığı bir dönemdir. Bu dönemde Birinci Dalga Feminizmin mücadelesinde kadınların doğurganlık hakkının siyasal kazanımların gerisinde kalmasına paralel olarak gerek uluslararası uzlaşmalarda ve gerekse Türkiye'deki uygulamalarda bu hak etken bir role sahip değildir. 1924 yılında, 1959 tarihli "Declaration of the Right of the Child (DRC)"[32] ve 1989 yılında "Convention of the Rights of the Child (CRC)"[33] adıyla kabul edilen belgenin temeli niteliğinde olan ve Türkiye'nin de imzacısı olduğu "Declaration of Geneva"[34] imzalandı. Beyanname çocuk sağlığı açısından kadının gebelik sürecinde, doğum sırasında ve sonrasında desteklenmesini ve ihtiyaçlarının karşılanmasını ilke olarak kabul etmektedir. 1948'de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin bütün insanların özgür ve eşit doğduğunu, onur ve hakları açısından eşit olduklarını belirten ilk maddesinin kadının doğurganlık hakları bakımından kadınların güvenli ve sağlıklı koşullarda doğum yapma veya üreme sağlığı hizmetlerine erişim hakkını kapsadığı düşünülmelidir.

---

[29] Ceren Avcil, "Kesişimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Cilt 12, Sayı 4 (Aralık 2020), s. 1304.

[30] Judith Butler, **Bela Bedenler**, (Çev. Zeynep Çakırlar, Zeynep Talay), Pinhan Yayıncılık, Mart 2014, s. 107.

[31] Judith Butler, **Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, (Çev. Başak Ertür), Metis Yayınları, Mayıs 2010, s. 50.

[32] 1959 Çocuk Hakları Bildirgesi

[33] 1989 Çocuk Haklarına Dair Sözleşme

[34] 1924 Cenevre Beyannamesi

1960-1990 yılları arasında devam eden İkinci Dalga Feminizm, Türkiye'nin 1960 Askeri Müdahalesinin hemen ardından antinatalist politikalara geçiş gösterdiği dönemdir. Feminist hareket bu dönemde doğurganlık hakkına merkezi bir pozisyon vermiştir ve uluslararası politikada da kendini göstermiştir. 16 Aralık 1966 tarihli "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR)"[35] ailenin kuruluşunda kadının ve erkeğin eşit ve sorumlu iradeye sahip olduklarını; kadının gebelik süresince ve doğum sonrasında korunması ve ihtiyaçlarının sağlanması gerektiğini vurgulamaktaydı. 1968'de toplanan BM "International Conference on Human Rights (ICHR)"[36] ise yayınlandığı bildirge ile "Üreme Hakkı" kavramının ilk resmi tanımını yaptı ve bu hakkı, insan haklarının en temel parçalarından biri olarak kabul etti. 14 Aralık 1974'te imzalanan "Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict"[37] savaş gibi olağanüstü durumlarda insanlık dışı eylemlere maruz kalanların daha çok sivil kadınlar ve çocuklar olduğu tespitinde bulunarak gerekli önlemlerin alınması konusunda sorumluluğun hükümetlere ait olduğunu bildirdi. Romanya'da Bükreş'te 19-30 Ağustos 1974'te toplanan "United Nations World Population Conference (WPC)"[38] aile planlaması ve cinsel sağlık konularında kadınların eğitim sorununa değinildi ve ebeveynlerin çocukları ile ilgili karar verebilmelerinin en temel insani hak olduğunu belirtti. 3 Eylül 1981'de yürürlüğe giren "Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)"[39] kadınların doğurganlıklarının ve bu nedenle kadınlara atfedilen toplumsal rollerin, hiçbir şekilde ayrımcılık için gerekçe olarak gösterilemeyeceğini kabul etti.

1990'lı yılların başlarından 2010'lu yıllara kadar devam eden Üçüncü Dalga Feminizm yine Türkiye'de Antinatalist politikaların uygulandığı yıllara denk gelmektedir. 14-25 Haziran 1993 tarihinde Avusturya'da Viyana'da toplanan "World Conference on Human Rights (WCHR)"[40] kadınların üreme sağlığı ve doğurganlık hakları konusunda farkındalık yaratmayı amaçlıyordu. Bu çerçevede özellikle zorla kısırlaştırma, güvenli ve yasal kürtaj, aile planlaması hizmetlerine erişim gibi konular gündemi oluşturdu. Kahire'de 5-13 Eylül 1994 tarihlerinde toplanan "The

[35] 1966 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakları Uluslararası Sözleşmesi
[36] 1968 Uluslararası İnsan Hakları Konferansı
[37] 1974 Olağanüstü Durumlarda ve Silahlı Çatışma Hallerinde Kadınların ve Çocukların Korunmasına Dair Bildirge
[38] 1974 BM Dünya Nüfus Konferansı
[39] 1981 Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi
[40] 1993 İnsan Hakları Dünya Konferansı

International Conference on Population and Development (ICPD)",[41] kadınların üreme haklarının insan hakları çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. 6-12 Mart 1995'te Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da toplanan "The World Summit for Social Development (WSSD)"[42] ile kadınların doğurganlık hakları, sosyal ve ekonomik kalkınmanın bir parçası olarak ele alındı. 4-15 Eylül 1995'te Çin'in Pekin kentinde düzenlenen "The Fourth World Conference on Women (WCW)"[43] kadınların doğurganlık hakları, sağlık hizmetlerine ve üreme sağlığı bilgilerine erişim hakları, zorla evlilik ve cinsel şiddet gibi sorunları üzerinde durdu. 2005'te Kanada'nın Québec eyaletinin Montreal kentinde düzenlenen "17. Dünya Seksoloji Kongresi" cinsel sağlığı ve hakları, kadınların doğurganlık hakları bağlamında ele aldı. Kadınların cinsel sağlık hizmetlerine ve üreme sağlığı bilgilerine erişiminin artırılması ve bu konudaki farkındalığın yükseltilmesi gerektiği konusu vurgulandı.

Bu belgeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde kadının doğurganlık haklarının temel insan hakları içerisinde konumlandırıldığı görülmektedir. Buna rağmen genel olarak "Üreme Hakları" söz konusu olduğunda kadının doğurganlığı ile ilişkili sağlık hizmetlerine erişim ve bilgi edinme hakkının daha kapsamlı bir sorun olarak görüldüğü ve ayrıca incelendiği de anlaşılmaktadır. Bu belgeler aracılığıyla bu konuda uluslararası kamuoyunun bir düşünce birliği kurması ve sorumluluk üstlenmesi amaçlanmaktaydı. Ancak bu belgeler taraf devletlerin rıza göstermelerine rağmen yaptırım gücü de olmayan ve yalnızca hedefleri belirleyen belgeler olmuşlardır.

"Türkiye'de Nüfus Politikaları ve Doğurganlık Hakları" başlıklı dördüncü ve son bölüm ise Türkiye'de kadının doğurganlık haklarının ülkedeki nüfus politikalarından nasıl etkilendiğini incelemektedir. Özellikle Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde 1960'lı yıllara kadar uygulanan pronatalist politikalar[44] ile sonrasında 2010'lu yıllara kadar uygulanan antinatalist politikaları[45] aynı şekilde ele alınmıştır.

---

[41] 1994 Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı

[42] 1995 Sosyal Kalkınma Dünya Zirvesi

[43] 1995 Dördüncü Dünya Kadın Konferansı

[44] Pronatalist Politika: Temelde bir ülkede nüfusun artışını destekleyen ve nüfus politikaları ile ilgili araçları bu amaçla düzenleyen yönetim anlayışıdır. Bkz: Akın Özdemir, "Doğum Kontrol Teşviklerinden En Az Üç Çocuğa: Tarihsel Süreçte Türkiye'de Antinatalist ve Pronatalist Politikaların Seyri", **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3 (Aralık 2017), s. 68.

[45] Antinatalist Politika: Bir ülkede sosyo-ekonomik zorunluluklar çerçevesinde ve sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla insanların kontrolsüz bir şekilde üremesini engelleyerek nüfus artışını kontrol altına tutmayı hedefleyen yönetim anlayışıdır. Bkz: Akın Özdemir, **a.g.m.**, s. 67.

Bütün bu tarihsel sürece bakıldığı zaman kadının doğurganlık haklarının, toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili mücadelenin önemli bir parçası olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu hakların tarih boyunca nasıl bir süreç izlediğinin ne şekilde biçimlendiğinin ve günümüzde ne durumda olduğunun tespiti önemli bir yere sahiptir. Bu çalışma da kadının doğurganlık haklarının tarihsel seyrini izleyerek Türkiye'deki tarihsel gelişimi ile bu hakların biyopolitika ve feminist perspektifler doğrultusunda nasıl şekillendiğini ortaya koymak istemektedir.

Son olarak çalışmada kullanmayı tercih ettiğimiz bazı ifadelere değinmek yerinde olacaktır. Bunlardan biri olan "Kadının doğurganlık hakkı" ifadesini özellikle kullandık. "Üreme hakkı" kavramı hem kadının hem de erkeğin çocuk sahip olmaya veya olmamaya; olacak ise kaç çocuk yapacağına, çocuklarını ne zaman ve hangi sıklıkla yapacağına kendisinin karar verebilmesi hakkıdır. Ancak kadın doğal olarak bebeği taşıyan ve en sonunda doğumu gerçekleştiren kişidir. Ayrıca kadın, yalnızca bebeğin, basitçe, taşıyıcısı ya da doğurucusu da değildir. Gebeliği boyunca hem fiziksel olarak hem de psikolojik olarak doğuma hazırlanır ve bir dizi değişim yaşar. Bu bir geçiş sürecidir ve ayları kapsamasına rağmen bu süreç bir anda, doğum ile sonlanır. Bütün bu süreç kadın açısından hem fiziksel olarak hem de duygusal anlamda çoğu zaman kalıcı izler bırakır. Kadının varlığında aylardır değişim yaşanmasına neden olan çocuk, artık o bedende değildir. Çocuk nasıl ki yeni dünyaya uyum sağlamak zorundaysa, kadının bedeni de çocuksuzluğa uyum sağlamak zorundadır artık. "Lohusa" olarak adlandırılan bu dönemin kadınlar için psikolojik açıdan çok zorlu bir süreç olduğu bilinmektedir. Bu meselenin genel bir yanıdır; ancak diğer taraftan insanlık tarihine baktığımız zaman kadının çocuk doğurmasına ve hatta doğurmamasına ya da doğuramamasına bile çeşitli mistik, toplumsal, dinsel ve siyasal anlamların yüklendiğini görmekteyiz. Kimi zaman doğurganlık tanrısal temalarla anlatılmış, kimi zaman toplumun şekillenmesine etki etmiş, kimi zaman iktidarlar tarafından biçimlendirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla kadının doğurganlığı, kadın özelinde, dünyaya bir çocuk getirmekten çok daha fazlasıdır. Dünyaya çocuk getirmek elbette ki erkek eşler, devletler, iktidarlar, dini gelenekler ve toplum açısından da olduğundan çok daha fazlasıdır fakat burada vurgulamak istediğimiz şey, bütün bu öğeler kadının doğurganlığı üzerinde edilgen bir konum elde etmek isterken, kadının edilgenleştirilmeye çalışılması ve hatta edilgenleştirilmesi sorunudur. Bu yüzden "doğurganlık hakkı" kavramının "üreme hakkı" kavramından ayrı olarak ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü üreme

hakkı kadın ile erkek eşitliğine vurgu yaparken, doğurganlık hakkı kadın ile erkeğin farklılığının ete kemiğe büründüğü bir alandır. Günümüzde bunu gösteren gebelik izni veya süt izni gibi yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Veya belediye düzeyinde bazı yerel yönetimlerde her ay bir günlük regl izni uygulaması artık görülmektedir. Başka açıdan bakılacak olursa en çok kadınları etkileyen ve rahim kanseri gibi kadının canına veya doğurganlığına mal olabilecek oldukça tehlikeli sonuçlar doğuran "insan papilloma virüsü" için geliştirilen HPV aşısının devletin ücretsiz aşı programına alınıp alınmaması sorunu, belediye bazında bazı yerel yönetimlerin sorumluluk alarak ücretsiz uygulamasına rağmen, hala gündemdir. Bu sorunların "üreme hakkı" başlığı altında incelenmesine rağmen doğrudan ve çoğunlukla kadınlara özgü ve kadınların kendi doğurganlıkları üzerinde denetim sahibi olup olmadıkları ile ilişkili olduğu açıktır. Bu yüzden de meselenin "kadının doğurganlık hakkı" olarak ayrıca değerlendirilmesinin daha anlamlı olduğu düşüncesindeyiz.

Kullanmaya özen gösterdiğimiz diğer bir kavram da "gebe" kavramıdır. Uygurlardan beri Türkçe'de kullanılan ve "kalıp, biçim, tarz" anlamına gelen "kė:p" sözcüğü bugün Türkiye Türkçesi'nde "kip, gibi, gebe, geber-" sözcüklerine dönüşmüştür.[46] Burada "gebe" sözcüğü ile dünyaya yeni bir yaşam getirecek olan "karnı şişkin bir biçim almış kadın" belirtilmektedir. Biz "gebe" sözcüğünün; kadının, karnındaki bebeği ile bir bütün olarak görüldüğü anlamını taşıdığı düşüncesindeyiz. Diğer taraftan aynı kökten türeyen "geber-" sözcüğü de (öldükten sonra karnın şişerek aldığı biçimi kastederek) ölümü belirtmektedir. "kė:p" sözcüğünden hem doğum ve hem de ölüm ile ilişkili iki ayrı kavramın ortaya çıkması eski insanların kadının bedenini hem yaşamın ve hem de ölümün kaynağı olarak görmesini hatırlatıyor ve bu yüzden "gebe" sözcüğünü kullanmak oldukça anlamlı geliyor. Arapça "ḥml" kökünden gelen "hamile" kelimesi ise "taşıyan" anlamına gelmektedir. Bu kavramın tarihte gebe kadına atfedilen anlamı tam veremediği düşüncesindeyiz. "Yük taşıyıcısı" anlamına gelen "ḥammāl" sözcüğü de aynı kökten gelen bir sözcüktür. Türkçe'de de gebe kadınlar için kullanılan "yüklü", "iki canlı" ya da "bir can daha taşıyor" ifadeleri pek yaygın olsa da bunların da "hamile" sözcüğüne benzer bir şekilde kadını "taşıyıcı" olarak konumlandıran ya da daha doğru bir ifadeyle kadını taşıyıcılık konumuna indirgeyen ve cenine, gebe kadından

[46] Ayrıntılı bilgi için bkz: Serkan Şen, "Gebermek Fiilinin Kökeni Üzerine", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1 (2018), s.s. 126-135.

daha fazla önem atfeden geleneksel tanımlamalar olduğu düşüncesindeyiz.[47] O yüzden Arapçadan Türkçeye geçen ve yaygın olarak kullanılan "hamile" sözcüğünü kullanmayı tercih etmedik.

[47] Ayrıntılı bilgi için bkz: Nurhan Güner, "Eski ve Orta Türkçede Annelik Kavramı Etrafında Gelişmiş Söz Varlığı", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 32, Sayı 45 (2018), s.s. 39-59.

I. BÖLÜM

1. TARİHTE VE GELENEKTE KADININ DOĞURGANLIĞI

1.1. Tarih Boyunca Kadın ve Doğurganlığı

İnsanlar, doğayı ve kendilerinin doğa içerisindeki yerlerini anlamaya başladıkça, kendini doğa ile ilişkilendirmeye de başladığı düşünülebilir. Öyle ki, doğanın verimliliği ile kadının doğurganlığı arasında bir benzerlik olduğuna inanmıştır. Çünkü insanların nereden geldiklerine dair basit bir sorunun en açık ve görünür yanıtı, bir kadın tarafından doğurularak dünyaya getirildikleriydi. Kadın, bebeği dünyaya getirmekle kalmıyordu; ayrıca onu sütüyle besliyordu ve dolayısıyla bebeğin doğal besin kaynağı durumundaydı.

Kadının doğurganlığının insan soyunun devamlılığı açısından önemli oluşu; doğanın verimliliğinin de aynı şekilde canlılığın sürekliliği için önemli oluşu ile ilişkilendirilmiştir. Böylece insan, soyunun sürekliliği açısından kendi bedenini kontrol etme düşüncesine benzer bir şekilde, doğanın verimlilik ile verimsizlik arasında süregelen döngüsüne de etki etmek istemiştir.

1.1.1. Avcı-Toplayıcılarda Kadın ve Doğurganlığı

Geçmişi 2,5 milyon yıl kadar öncesine kadar giden ve bilinen ilk atalarının Afrika düzlüklerinde ortaya çıkmasının ardından insanlık, evrim ağacında çeşitli dallanmaların ardından birkaç türe ayrılmıştır. Jeolojik olarak Pleistosen Dönem'e denk gelen bu dönem insanlık tarihi açısından arkeolojik olarak Paleolitik Çağ olarak anılmaktadır.[48]

Beslenmek ve üremek, bütün canlılarda olduğu gibi insanlar için de en temel ihtiyaç olagelmiştir ve insan özelinde bu ihtiyaçlar, insanın farkındalık düzeyine paralel olarak belirli anlamlar aranarak ve yüklenerek gerçekleştirilmiştir.[49] Doğum da tarih boyunca doğal bir süreç olarak görülmüş olsa bile insan, doğayı kontrol edebildikçe doğumu ve doğurganlığı da kontrol etmeye çalışmıştır. Doğurganlığa sahip tek cins olan kadını doğal felaketlerden veya insani müdahalelerden koruma ve doğumu garantileme kaygısı bile basitçe bu kontrol kaygısının bir görünümüdür.

Homo-Sapiens olarak adlandırılan türümüz, Orta Paleolitik dönemin başladığı 250 bin yıl kadar önce Afrika'da ortaya çıktı ve buradan dünyaya yayıldı.[50] Orta Paleolitik dönemin sonları olan 45.000 yıl öncesine kadar da Avrupa'dan başlayarak Anadolu'yu da

[48] İrfan Deniz YAMAN, "Paleolitik Çağ Sanatında Kadın Heykelcikleri", **Prehistoryadan Günümüze Kadın**, (Ed. Meral Hakman), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2020, s. 3.
[49] Işın Yalçınkaya, "Paleolitik Devirlerde Kadın Figürinleri", **Antropoloji**, Sayı 6 (1971), s. 203.
[50] Fitnat Şimşek, "Paleolitik Dönemde İnsan Türleri", **Uluslararası Amisos Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3 (Aralık 2017), s.s. 68-69.

içine alan ve Asya'ya uzanan kuşak üzerinde diğer bir insansı tür olan Homo-Neanderthal'ler ile ortak coğrafyayı paylaştı.[51]

Homo Sapiens gerek biyolojik evrimi ve gerekse tarihsel-sosyal gelişimi içerisinde önce alet kullanmayı, ardından da alet yapmayı öğrendi ve geniş bir coğrafyaya yayıldı. Ateşi kullanmaya başlamasıyla birlikte hem diğer yırtıcılardan korundu hem karanlıkla başedebilme imkânı buldu ve hem de besinlerini pişirerek daha kolay ve sağlıklı tüketmeye başladı. Ateşin kullanımından önce doğada bulduğu besinleri olduğu gibi tüketen insan, ateş sayesinde besinlerini ihtiyacı doğrultusunda kolay tüketilebilir hale getirdi.[52] Henüz yerleşik hayata geçilmediği ve dolayısıyla tarımsal üretimin gerçekleşmediği bu dönemde insanlar küçük ve hareketli gruplar halinde yaşayarak, besinlerini ya avlanarak ya da toplayıcılık yaparak sağlıyorlardı.

Büyük Rift Vadisi'ne yakın bir yer olan Kuzey Tanzanya'daki "Olduvai Gorge" havalisindeki kazılarda, kırarak içindeki iliğinin yenilmesi için buraya getirilen belirli kemikler bulunmuştur.[53] Bu kemikleri buraya getiren Homo Habilis türü insansılar, kemikleri ister leşlerden elde etsin isterse hayvanı kendisi avlayarak elde etsin, nihayetinde hayvanın derisini yüzecek ve kemiği karkastan ayıracak basit aletler kullanıyorlardı.[54] Yaklaşık 2 milyon yıl öncesine ait olan bu kalıntılar erken insansı varlıklara aitti. Bu bölgedeki taş aletlerin buraya farklı yerlerde bilerek getirilerek biriktirildiğinin anlaşılması, insanların burayı avladıkları hayvanları güvenle yiyebilecekleri bir toplanma alanı gibi kullandıklarını, diğer bir deyişle de bir sosyalleşme ortamı olarak buradan yararlandıklarını göstermektedir. Ayrıca bu türlü bölgeler çocukların korunması, yetiştirilmesi ve bunlardan sorumlu olduğu tahmin edilen dişilere kaynak sağlanması için de faydalı bir mekandı. Dolayısıyla en eski zamanlarda insanların güvenli mekân arayışlarına etki eden unsurlardan biri de kadınların gebeliklerini güvenle sürdürebilmeleri, güvenle doğum yapabilmeleri ve bebeğin bakımını sağlayabilmeleri kaygısı olmuştur denilebilir. Yine Olduvai Gorge ile ilişkili bazı yorumlara göre, cinsiyete dayalı iş bölümünün ilk örnekleri de burada sergilenmiş

---

[51] Ozan Arslan Aytan, "Hareketli Avcı-Toplayıcı Grupların Yaşam Biçimiyle Yerleşik Çiftçi Toplulukların Yaşam Biçimi Arasındaki İnsan-Mekân İlişkisinin Mukayesesi", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 18, Sayı 2 (2021), s. 985.

[52] **A.g.m.**, s. 984.

[53] Olduvai Gorge ile ilgili olarak bkz: Charles P. Egeland, "Patterns of Early Hominid Site use at Olduvai Gorge", **Mitteilungen der Gessellschaft für Urgeschichte**, 17 (2008); L.S.B. Leakey, P.V. Tobias, J. R. Napier, "A New Species of the Genus Homo From Olduvai Gorge", **Nature**, No.4927, April 4, 1964.

[54] Peter Bogucki, **İnsan Toplumunun Kökenleri**, Kalkedon Yayınları, İstanbul Şubat 2013, s. 73.

olabilir.[55] Çünkü, bir çok insan türünün ortaya çıktığı Pleistosen dönem içerisinde yer alan Paleolitik çağda insan, varlığına ilişkin çoğu ilk deneyimlerini de yaşadı.[56] Bu deneyimler içerisinde en önemli adımlardan biri hayvan ve bitkilerin üreme biyolojilerinin onlar tarafından biliniyor olmasıydı.[57] Böylece, ava çıkamayacak durumda olan gebe kadınların en azından güvenlik nedeniyle biraz önce bahsedilen toplanma bölgelerinde veya benzer nitelikteki mağaralarda bulundukları varsayılabilir.[58] Çünkü vadiler yüksek ağaçlara ve su kaynaklarına sahip olması bakımından; buralarda sığınılan mağaralar da korunaklı olmaları nedeniyle sosyalleşmenin mümkün olduğu bölgelerdi. Kadınların bu alanlarda tutulmaları, gebe olan kadının durumunun, soyun sürdürülmesi ve bireyin sağlığının korunması bakımından önemli olduğu düşüncesine sahip olunduğunu da düşündürmektedir. Avını takip eden ya da yenilebilir bitkileri arayan Avcı-Toplayıcılar için mağaralar, büyük olasılıkla sürekli bir barınak konumunda değil; ancak belirli bir süre boyunca kullanılan toplanma, beslenme ve korunma alanıydı. Bunların dışında asıl yaşadıkları barınaklar hayvanlardan ve bitkilerden elde ettikleri, taşınabilir araçlardan yapılan basit çadırlardı.[59]

İnsanların toprağı kontrol etmekten ve yerleşik hayata geçmekten çok daha uzun zaman önce ilk ortaya çıktıkları dönemden beridir besinlerini toplayıcılık ve avcılık ile elde ettiği bilinmektedir. Zaman zaman, önceleri leşçilik yapıp yapmadıkları tartışma konusu olsa da mesele cinsiyete dayalı bir iş bölümünün olup olmadığı olunca; avcılık erkekler ile ilişkilendirilirken, toplayıcılık kadınlar ile ilişkilendirilmiştir.[60] Bu ayrımın ve o dönemdeki iş bölümünün nedeninin erkeklerin daha güçlü ve kadınların daha kırılgan olduğu iddiasına dayanan güç farklılığından kaynaklandığına dair ikna edici bir kanıt yoktur. Hatta insansı türlerin ilk ortaya çıktığı yaklaşık 2 milyon yıl önce dişi ile erkek arasında güç bakımından iş bölümüne neden olacak aşırı bir farklılık bulunduğu da şüphelidir. Öyle ki, 50 bin ile 100 bin yıl öncesini ifade eden Üst Paleolitik dönemde bile erkekler kadar kadınların da oldukça verimli bir şekilde silah kullandıkları ve avlandıkları bilinmektedir.[61] Buna karşın cinsiyete dayalı iş bölümünde asıl belirleyici olan etkenin,

[55] **A.g.e.**, s. 72.
[56] İrfan Deniz Yaman, **a.g.e.**, s. 3.
[57] Peter Bogucki, **a.g.e.**, s.s. 265-266.
[58] Yüksel Arslantaş, "Paleolitik ve Mezolitik (Epi-Paleolitik) Çağ'da Barınma", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 24, Sayı 2 (2014), s. 320.
[59] Ozan Arslan Aytan, **a.g.m.**, s. 986.
[60] Peter Bogucki, **a.g.e.**, s. 266.
[61] Randall Haas, James Watson, Tammy Buonasera, John Southon, Jennifer C. Chen, Sarah Noe, Kevin Smith, Carlos Viviano Llave, Jelmer Eerkens, Glendon Parker, "Female Hunters of the Early Americas", **Science Advances**, 6: eabd0310 4 November 2020, s.s. 1-10.

kişinin özellikle kadın olmasından daha çok, o kadının gebelik durumu olması daha akla yatkındır. Çünkü avcılık tehlikeli bir süreçtir. Av sırasında gerçekleşen bir basit yaralanma bile bir enfeksiyona ve en nihayetinde ölüme neden olabilir. Kaldı ki riskli bir etkinlik olan avlanma sırasında ölüm tehlikesi zaten her zaman vardır ve toplayıcılıkta olduğundan daha olasıdır.

Avcı-Toplayıcıların ortalama 50 kişilik bir nüfusa sahip oldukları düşünülmektedir fakat bu sayı nadiren de olsa coğrafi, iklimsel ve av hayvanların yoğunluğuna bağlı olarak aşılabilmekteydi.[62] Bir avcı-toplayıcı toplulukta, av sırasında veya sonrasında ölen bir erkeğin yeri, üreme ilişkileri bakımından, başka bir erkek tarafından doldurulabilir. Fakat gebe bir kadının, verimli bir avcılık faaliyetinde bulunamamasının yanında av sırasında veya sonrasında ölmesi, topluluğun nüfusu bakımından telafisi olamayacak bir sorun yaratır. Fransa ile İspanya arasında bulunan Pirene Dağları'nda bulunan La Vache mağarasından elde edilen Paleolitik döneme ait bastonda, ren geyiği avlayan üç kişi resmedilmiştir. Bu üç kişiden ikisi silahlı erkek, diğeri de iki erkeğin arasında silahsız bir kadındır. Anlaşıldığı kadarıyla kadınlar da erkekler gibi ava katılıyorlardı fakat tehlikeli görevler üstlenmiyorlardı.[63]

Avcılıkta erkeklerin daha baskın hale gelmesinin nedeni, kadınların avlanma yeteneğine sahip olmalarına rağmen doğurganlık çağında veya gebelik dönemlerinde ava çıkmamaları olabilir. Hatta avcı grupların da genç ve atak erkeklerden oluşması olasıdır. Bu da kadınların ve ava çıkamayacak kadar yaşlı veya genç olan bireylerin, önce barındıkları bölgede ve sonra barınma alanlarının etrafında karşılaştıkları kolay elde edilebilir besinleri toplamaya yönelmelerini sağlaması beklenebilir. Genç kızlar toplayıcılıktan şifacılığa kadar birçok konuda eğitilirlerken, orta yaşlı kadınlar artık anne olma yaşına gelmiştir ve çocukların yetiştirilmesiyle ilgilenmektedirler. Yaşlı kadınlar ise artık ebe, şaman veya büyücü konumundadırlar. Kadınların genç kızlıktan itibaren şifacı olarak yetiştirilmesi ve yaşlılıkta da en sonunda büyücü veya şaman olmaları, toplayıcılık deneyimleri nedeniyle haşır neşir oldukları bitkilerin, beslenmenin yanında sağaltıcı olarak da kullanılabileceğini fark etmiş olmalarından kaynaklandığını düşünmek anlamlıdır. Böylece doğurganlık ile atfedilen doğanın ya da toprağın verdiği nimetler, aynı zamanda sağlık kazanmanın da bir aracı olarak görülmekteydi. Benzer bir şekilde yine doğurganlığa sahip kadının gebeliğine de yaşamın sürekliliği ile ilişkili olarak ayrıca

[62] Thomas Mayor, "Avcı-Toplayıcılar: Orijinal Liberteryenler", **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı 71 (2013), s. 228.

[63] Neyir Kolankaya-Bostancı, "Paleolitik Çağ Kadınları", **Armizzi: Engin Özgen'e Armağan**, (Ed. Atilla Engin, Barbara Helwing, Bora Uysal), Bilgin Kültür Sanat, Ankara, 2014, s.191.

önem atfedilmesi olağandır. Almanya'da Baden-Württemberg yakınlarındaki Peterfels mağaralarında, muhtemelen büyücü bir kadın tarafından olası bir törende kullanıldığı düşünülen bastonun üzerinde gebe kadın tasviri bulunmaktadır. Belki de büyücü aynı zamanda bir ebe idi ve asayı doğum ritüellerinde kullanıyordu.

Avcı-Toplayıcı topluluklar az nüfuslu topluluklardır ve gerek hayvan sürülerini takip etmek ve gerek yenilebilir bitki kaynakları aramak için göçebe durumundadırlar. Ava çıksalar bile avın başarılı geçip geçmeyeceği kesin değildir. Av başarıyla geçse de elde edilen besin bütün klana eşit miktarda dağıtılır ve kısa sürede tüketilir. Avcıların kalıcı bir yerleşim yerleri yoktur, çünkü avcılıktan elde edilen besinler belirli bir mevkiide sürekli artan nüfus karşısında yetersiz kalacaktır.[64] Dolayısıyla nüfus için en hassas mesele; ölen kişinin telafisinin yapılabilmesi ve mevcut sayının üç aşağı beş yukarı korunabilmesidir. Nüfusun fazla artması, elde edilen besinin bütün klanı doyurmamasıyla sonuçlanacaktır. Gerçi kadınların topladıkları besinler, avcılar avdan besin elde edemeden dönseler de belli bir süre boyunca onları doyurabilirdi.[65] Ancak nüfusun fazla azalması da hem avcılık ve hem de toplayıcılık için ihtiyaç duyulandan daha az kişinin elde kalması demek olacaktır. Bu da kadının doğurganlığının kontrolünü ve dolayısıyla üremenin en geniş aralıklarla yapılması gereğini ortaya çıkarmıştır.[66] Böylece elde edilen besinin makul şekilde yetebileceği kadar çocuğun doğması sağlanmış olmalıdır. Çünkü gereğinden fazla çocuk, besinin aşırı tüketimine neden olacağı gibi, hem kadının üzerine düşen yükü arttıracaktır ve hem de sürekli yer değiştirmesi gereken klanın hareketliliğini kısıtlayacaktır. Bu süreçte sürekli taşınması gereken nüfusun gereğinden fazla artmamasının sağlanması cinsel ilişkiden uzak durmak ve ceninin bilerek düşürülmesi ya da doğar doğmaz öldürülmesi ile kontrol altına alınmaktadır. Bu yüzden bu türlü topluluklarda kardeşler arası yaş farkı en az dört ya da beş yıla yayılmaktadır.[67] Zaten avcı-toplayıcı topluluğun çocuklarına silahlarından ve kürkünden başka miras bırakabileceği hiçbir şeyi de yoktur. Bu yüzden bu toplumlarda kadının doğum yapması önemli olsa da "anne" olma durumunun kadının asıl rolü olmadığını düşünmek gerçekçidir. Buna rağmen kadının doğurganlığı, kadına oldukça önemli bir konum sağlamaktaydı. Çünkü kadın bu sayede klanın nüfusunu bir anlamda kontrol

[64] Jacob Bronowski, **İnsanın Yükselişi; Türümüzün Biyolojik ve Kültürel Evrimine Renkli Bir Bakış**, Say Yayınları, 2012, s. 35.
[65] Robert J. Braidwood, **Tarihöncesi İnsanları**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Çev. Bilgi Altınok), s. 164.
[66] Peter Bogucki, **a.g.e.**, s. 268.
[67] Jared Diamond, **Tüfek, Çelik Mikrop: İnsan Topluluklarının Yazgıları**, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, (Çev. Ülker İnce), Kasım 2010, s. 98.

edebilirdi. Nüfus artışı büyük oranda besin kaynaklarının bolluğuna ve coğrafi koşulların uygunluğuna bağlıydı.[68]

Avcı-toplayıcı bir toplum için, aynen yerleşik yaşama geçmiş tarım toplumunda veya sanayi devrimi yaşamış modern bir toplumda olduğu gibi, zamanın takibi ve hesaplanması oldukça önemlidir ve hayatidir.[69] Kadın, kendi menstrual döngüsünü takip ederek ne zaman gebe kalabileceğini bilir veya gebe kalmak istemediği dönemlerde buna etki edebilirdi. Erkek ya da kadının çeşitli araçlarla; güneşin, ayın veya yıldızların hareketleriyle ya da mevsimsel geçişlerin gözlenmesiyle zamanı takip etmesi oldukça olağan bir durumdur fakat zamanı kendi biyolojik varlığı üzerinden tayin etme ayrıcalığının kadınlara özgü olduğunu kabul etmek gerekmektedir. 28 günlük menstrual döngünün bir yıl içerisinde 13 kere tekrarlanması ve bunun, Dünya'nın uydusu olan Ay'ın hareketleri ile uyumlu bir şekilde takip edilebilir olması, eski insanların zamanın tayinini kadınlarla ilişkilendirmesini sağlamış olabilir. Fransa-Dordogne'deki mağarada bulunan bir kabartmada temsil edilen kadın, sağ elinde aya veya boynuza benzeyen bir nesne tutmaktadır. Bu nesne üzerinde belirtilen 13 çizginin hem kadının hem de Ay'ın 13 aylık döngüsünü birlikte temsil ettiği düşünülmektedir.[70] Öyle ki Ay, 28 günlük döngüsüyle yenilenmeyi ve sonsuzluğu simgelemekteydi. Bu açıdan doğurganlıkla ilişkili görülmekteydi ve şamanlar, ondan aldıkları güçle kadınların doğurganlığına etki etmekteydi. Yine birçok toplumda Ay, dişi olarak düşünülmüş ve zamanın takibinde önemli bir rol oynamıştır.

Öyle ya da böyle kadın, kendi doğurganlığı ile ilgili belirli bir kontrol imkanına sahiptir ve bu, nüfusunun gereğinden fazla artmasının ya da umulandan daha çok azalmasının toplumun geleceği bakımından hayati önem taşıdığı topluluklarda, kadının bir otorite yani sözü dinlenilmesi gereken kişi konumuna gelmesini sağlamış olmalıdır.[71] Örneğin erkeklerin kadının doğum yaptığı ortama yaklaştırılmamasının, doğuran ve doğuma yardımcı olan kadınların bebeğin yaşatılıp yaşatılmaması ile ilgili alabilecekleri kararın derhal uygulanmasına ve erkeğin bu karara olası müdahalesini engellemeye yönelik olabileceği düşünülmektedir.[72] Buna paralel olarak hem kadın ve hem de erkek açısından çok eşliliğin görüldüğü topluluklarda, kadının kendi doğurganlığı üzerinde

[68] Ozan Arslan Aytan, **a.g.m.**, s. 988.
[69] Peter Bogucki, **a.g.e.**, s. 49.
[70] Ahmed Achrati, "Womanhood without the Bull: Venus of Laussel, Inanna, and the Lady of Tin Tilizaghen", **Sahara**, Volume 21 (2010), s. 5.
[71] Charles Keith Maisels, **Uygarlığın Doğuşu: Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma Kentlere ve Devlete Geçiş**, (Çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 211.
[72] Richard Borshay Lee'den aktaran Charles Keith Maisels, **a.g.e.**, s. 41.

daha fazla kontrol sahibi olduğu düşünülebilir. Öyle ki, ergenliğe girmesinden itibaren farklı erkeklerle ve çok defa cinsel birliktelik yaşamasına rağmen doğum oranlarının belirli bir düzeyde seyrettiği topluluklar bilinmektedir.[73] Bu türlü durumlarda kadınların gebe kaldıkları takdirde bilerek düşük gerçekleştirerek kendi gebelikleri üzerinde kontrol uyguladıklarını düşünmek oldukça akla yatkın.

Doğurganlıkları üzerinden kadınlara atfedilen önem, kendini; kadın biçiminde yapılan heykellerle göstermektedir.[74] Avrupa'da üst paleolitik döneme ait olduğu tespit edilen taştan veya fildişinden oyularak yapılmış, arkeologlar tarafından "Venüs" olarak adlandırılan kadın heykelciklerinin tam olarak neyi temsil ettiği tartışmalıdır.[75] Çünkü bu heykelcikler, kadının ergenlik, yetişkinlik, gebelik veya yaşlılık gibi farklı fizyolojik dönemlerini ifade eder niteliktedirler; kimisi ince kimisi kilolu kadın tasvirleriyken bazıları doğum öncesini bazıları da doğum sonrasını tasvir eder biçimdedir.[76] Basitçe o dönemde yaşayan herhangi bir kadının veya genel olarak kadın güzelliğinin idealize edilmiş halini ya da heykeli yapan kimsenin atalarını temsil ediyor olabilirler.[77] Başka bir açıdan, doğurgan/gebe kadını temsil ettikleri de düşünülebilir.[78] Veya mistik/dini açıdan kadının doğurganlığını sağlayan güçlerin bu heykelciklerde bulunduğuna yönelik inançla bağıntılı bir şekilde; süreklilik arz eden canlanışı ve ölümü ile ilişkili olarak doğayı ve onun en etkili gücü olan "bereketlilik-verimlilik" yaşam döngüsü içerisinde doğumu simgeliyor da olabilirler.[79] Bu heykelciklerin ister özel olarak kadının isterse genel olarak kadınlığın doğurganlığı ile ilişkili olduğunu ve bu yüzden "bereket kültü" izlerini taşıdığını iddia eden araştırmacılar, bu heykelciklerin gayet özenli ve belirgin bir şekilde gösterilen üreme (vulva) ve bereket (meme) ile ilişkili organların dışındaki yüz, ayak, el, bacak, parmak gibi diğer vücut öğelerinin, sanki üreme/bereket organlarına nazaran çok da önemli değillermiş gibi, genelde oldukça silik bir şekilde ifade edilmelerine bağlamaktadırlar.[80] Bu yaklaşım da tartışmalı bir yorumdur. Çünkü, örneğin Avusturya-Willendorf'da bulunan Venüs heykelciklerinin yüz, saç, el ve benzeri detaylarına rastlanmamasına karşın Çekoslovakya-Dolni Vestonice ve Fransa-Landes'de bulunan

[73] Bronislaw Malinowski, **Vahşilerin Cinsel Yaşamı**, (Çev. Saadet Özkal), Kabalcı Yayınevi, Ocak 1992, s. 58 vd; Charles Keith Maisels, **a.g.e.**, s. 41.
[74] Andre Ribard, **İnsanlığın Tarihi I**, (Çev. Erdoğan Başar), May Yayınları, İstanbul 1974, s. 7.
[75] Gordon Childe, **Tarihte Neler Oldu**, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2009, s. 53.
[76] Yasemin Yılmaz, "Tarihöncesinde Sanat ve Bağlamları", **Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11 (2021), s. 200.
[77] İrfan Deniz Yaman, **a.g.e.**, s. 4.
[78] Charles Keith Maisels, **a.g.e.**, s. 149.
[79] Gordon Childe, **Kendini Yaratan İnsan; İnsanın Çağlar Boyu Gelişimi**, Varlık Yayınları, İstanbul, 2006, s. 45; Robert J. Braidwood, **a.g.e.**, s. 105.
[80] Işın Yalçınkaya, **a.g.m.**, s. 204.

heykelciklerde saç ve yüz detayları olabildiğince yansıtılmıştır.[81] Bu heykelciklerin göbek[82], kalça[83] ve göğüslerinin büyük düzeyde yağ dokusu toplanmış gibi abartılı bir boyutta belirtilmesine dayanarak, onların aslında doğurganlık yaşını çoktan geçmiş kilolu ve yaşlı kadın figürlerinden ibaret olup ne işe yaradıklarının kestirilemeyeceğini vurgulayan yazarlar ise bu açıdan onlara "analık" veya "tanrıçalık" atfedilemeyeceğini belirtirler.[84] Avcı-toplayıcı toplumların beslenme düzeni obeziteye neden olamayacak bir düzende ve düzeydedir. Bu yüzden kadın bedeninin neden aşırı kilolu olarak tasvir edildiği meselesi oldukça ilgi çekici olmuştur. Belki, antropomorfik bir anlayışla doğurgan kadın ile ilişkilendirilen doğanın doğurganlığını da bu şekilde yansıtmaya çalışıyorlardı.[85] Veya basitçe, aşırı beslenme ile ilişkili olarak bolluğu ya da bolluğa duyula özlemi temsil etmekteydi bu figürler.

Kadını tasvir eden figürinlerin ne anlam taşıdığı ile ilgili birçok yorum yapılmıştır. Belki de büyücü ya da şaman konumundaki kadınları temsil ediyorlardı veya topluluk için bir "koruyucu" nitelik taşıyorlardı.[86] Kimi yazarlar ise bu heykelciklerin, kadını temsil eden cinsel anlamda motive edici nesneler olarak da ele alınabileceğini ifade etmişlerdir. Özellikle, kadınlar açısından doğurgan ve sağlıklı olma ile bağıntılı olarak güzel vücut şekli ile ilişkilendirilen 0.67-0.80 arasında "waist-to-hip ratio (WHR)"[87] ile yapılmış figürinlerin, Paleolitik dönemin erotizmine vurgu yaptığı gibi bir yorumlama da bulunmaktadır.

Paleolitik ve Erken Neolitik dönemlerde kadın üreme organına benzeyen nesnelerin bereket sembolü olarak kullanılmaları, soyun devamlılığı konusunda en azından kadının biyolojik olarak ne gibi bir işleve sahip olduğunun farkında olduklarını göstermektedir. Bir deniz canlısı olan ve dişil üreme organına benzeyen Cowrie (Cowry) cinsi kabukluların bereketi arttırdığına yönelik inanç oldukça yaygın bir hale gelmişti ve

[81] Tülin Cengiz, "Venüs Heykelciklerinden İdollere Kadın Temsilleri", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 15, Sayı 29 (2021), s. 40.
[82] Stéatomérie: Karın bölgesinin aşırı yağlılığı.
[83] Stéatopigie: Kalçaların aşırı yağlılığı.
[84] Tansu Açık, "Ana Tanrıça Anaerki Meselesi", **II. Uluslararası Mitoloji Sempozyumu (8-10 Haziran 2021)**, Ardahan-Türkiye, 2021, s. 675.
[85] Ozan Arslan Aytan, **a.g.m.**, s. 991.
[86] Tülin Cengiz, **a.g.m.**, s. 41.
[87] WHR (Waist-to-hip ratio): Bel-kalça oranı. WHR, fiziksel çekiciliğin değerlendirilmesinde, evrimsel psikoloji ve sağlıklı doğurganlık açısından kadın vücudunda bel çevresinin kalça çevresine oranını ifade eder ve ideal, dengeli bir ölçü olarak kabul edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Seda Dural, Hakan Çetinkaya, Evrim Gülbetekin, "Kadının Fiziksel Çekiciliğinin Değerlendirilmesinde Bel-Kalça Oranının Rolü: Göz-İzleme Sistemi Verileri", **Türk Psikoloji Dergisi**, Cilt 23, Sayı 61 (Haziran 2008), s.s. 75-88.

bu yüzden takı olarak kullanılması da yaygındı;[88] kaldı ki takılar veya çeşitli süs eşyaları sembolik düşüncenin mevcudiyetinin bir kanıtı olarak görülmektedir.[89] Yine kadın memesi şeklindeki kolyeler, belki de bereket getirmesi için birer amulet olarak, avcı kadın ve erkekler tarafından kullanılmaktaydı.

Erkek üreme organlarının Geç Neolitik Döneme veya Bronz Çağına kadar bu türlü figürinlerde görülmemeleri, çoğu zaman, erkeğin üremedeki işlevinin henüz bilinmemesi biçiminde yorumlanmıştır.[90] Kendi benzerini yaratabilen tek kişi olması nedeniyle kadına ayrıcalık atfeden "bereket kültü" erkeklerin üremedeki rollerinin tam anlaşılamadığı topluluklarda önemli bir yer edinmiştir ve belirleyici olmuştur.[91]

1.1.2. Neolitik Toplumda Kadın ve Doğurganlık

Doğaya henüz hükmedemeyen insan, doğal olarak ya şiddetli jeolojik faaliyetlere ya da etkili iklim değişikliklerine uyum sağlayarak hayatını düzenlemek zorunda kaldı.[92] Bu açıdan avcılık ve toplayıcılık arasındaki ilişki de buzul alanların genişlemesi veya daralmasıyla oldukça ilgilidir. Buzulların geniş yer kapladığı ve bitkilerin yayıldığı alanların azaldığı dönemlerde avcılık ve dolayısıyla et ile beslenme oldukça önem taşır. Bitkilerin seyrekliği nedeniyle onlara olan bağımlılık azalırken; av hayvanlarına olan bağımlılık artış gösterdi. Çünkü sürekli olarak yerleşilecek verimli bir arazi olmadığı gibi devamlı hareket halinde olan hayvan sürülerini takip etmek zorunda kalan insanlar için yerleşme ihtiyacı da ortaya çıkmadı.[93] Bu durum da insanın, buzul ortamda daha başarılı av sürebilmesi için yeteneklerini zorlamasına ve geliştirmesine neden oldu ve böylece yaşadığı ortama uyumlu bir kültür geliştirmeye yarayan kazanımları da arttı.[94] Bu süreçte, avlanma sayesinde besin değeri yüksek yiyecekler getirmeleri nedeniyle erkeklerin toplum üzerindeki etkinliğinin arttığını düşünmek mantıklıdır. En nihayetinde soğuk iklimde erkekler av peşinde koşarlarken, kadınlara da avların derilerinden giyecek işlemek gibi sorumluluklar düşüyordu.[95]

Ilıman iklim kuşağının genişlemesiyle birlikte avcılıktaki başarı oranı da zamanla düşmeye başladı. Bunun nedeni, hayvan sürülerinin az olması olarak görülmektedir. Hayvan sürülerinin az olması, muhtemelen coğrafya ile ilişkili olmalıdır. Soğuk iklim

[88] Gordon Childe, **Tarihte Neler Oldu**, s. 56.
[89] Yasemin Yılmaz, **a.g.m.**, s. 185.
[90] Gordon Childe, **Toplumsal Evrim**, (Çev. Cemal Balcı), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 42.
[91] Merlin Stone, **Tanrılar Kadınken**, (Çev: Nilgün Şarman), Payel Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 43.
[92] Andre Ribard, **a.g.e.**, s. 6.
[93] Robert J. Braidwood, **a.g.e.**, s. 16.
[94] Jacob Bronowski, **a.g.e.**, s.37; Robert J. Braidwood, **a.g.e.**, s. 17.
[95] Andre Ribard, **a.g.e.**, s. 7.

kuşağı otlak gibi besin kaynaklarının yetersizliği nedeniyle oldukça az hayvan populasyonuna sahiptir. Artık soğuk iklim kuşağının daralması ve ılıman iklim kuşağının genişlemesiyle birlikte mevcut hayvan sürüleri için oldukça büyük bir yaşam alanı ortaya çıkmış oldu ve bu da beslenmek için daha büyük bir alanda hareket etme imkânı bulmaları demekti. Böylece, soğuk iklim kuşağında belirli bölgelerde sıkışan hayvan sürüleri, ılıman iklim söz konusu olunca ortaya çıkan geniş araziye oranla seyrek kalmış olmalı. Bütün bunlara paralel olarak, kadınların toplum üzerindeki etkisini arttıran süreç de buzul devrinin sona ermeye başlamasıyla genişleyen ılıman iklim kuşağıyla beraber yenilebilir bitkilerin yayılabileceği verimli arazilerin ortaya çıkması oldu. Bu arazilerde kadın, yeni ve çeşitli bitkilerle daha uzun süre vakit geçirme imkânı buldu ve bu bitkilerden yalnızca beslenmek için değil sağlık kazanma amaçlı yararlanmayı da akıl etti.[96] Ayrıca bitkileri çeşitli yöntemler kullanarak farklı biçimlerde yenilebilir hale getirmenin yolunu da bulmuş olması beklenebilir. Belki yaktığı ateşe attığı rastgele çalılardan kalan dış katmanını kaybetmiş taneciklerin çimlendiğini gözlemlemiştir; belki de hayvanların dışkıladıkları yerlerde, sindirilememiş tohumlardan kaynaklanan filizlenmeleri tespit etmiştir. Bitkilerin taneciklerinin birer tohum olduklarının nasıl keşfedildiği konusunda kesin bir tespit yapmak mümkün değil; farklı insan toplulukları, farklı şekillerde bunu anlamış olabilir.[97] Ama büyük oranda emin olunan şey, tohumun yenilebildiğini ve ekilip bakımı sağlandığında kendi türünden yeni tohumlar ürettiğini ilk keşfedenler muhtemelen kadınlar oldu.[98]

Tohumların ne işe yaradığını öğrenmek, bir anda yaşam tarzını değiştirerek tarımsal üretime geçmeyi sağlamadı elbette. Önce evcilleştirebildikleri tohumları uygun araçlar geliştirerek dar bir alanda yetiştirmeyi öğrenirken, diğer besinler için toplayıcılığın devam ettiğini varsaymamak için hiçbir neden yok.[99] Çünkü her ekim verimli bir sonucu garanti etmeyebilir ya da insanların ekilen tohumların meyve vermesini bekleyecek kadar zamanı olmayabilir. Nihayetinde avcılık ve toplayıcılık gibi diğer kaynaklardan sağlanan besinlere olan ihtiyacın sürmesi beklenir. Ancak bitkilerin yetiştirilmesi ve ürünlerin planlı bir şekilde elde edilmesi konusunda uzmanlaşma sağlanarak başarı arttıkça, toplayıcılıktan vazgeçilmesi olağandır. En azından toplayıcılık

[96] Övün Selim Martin, "Anaerkil Yapıdan Ataerkil Topluma Dönüşümde Yazının Rolü", **Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Belgü Dergisi**, Özel Sayı (2023), s. 26.

[97] Bitkilerin ilk defa nasıl evcilleştirilebileceği ile ilgili olarak bkz: Daniel Zohary, Maria Hopf, **Domestication of Plants in the Old World**, Clarendon Press, Oxford, 1988; Jack R. Harlan, **Crops & Man**, Wisconsin, 1975.

[98] Gordon Childe, **Tarihte Neler Oldu**, s. 63; Gordon Childe, **Kendini Yaratan İnsan …**, s. 55.

[99] Gordon Childe, **Tarihte Neler Oldu**, s. 73.

bile artık belirli ve yine kontrol edilebilir bir alanda, örneğin ormanın bilinen ve güvenilir bölgelerinde, bahçede yetiştirilmeye gerek görülmeyen meyvelerin toplanması gibi etkinliklerle devam edecektir. Tarım Devrimi denen dönemde avcı-toplayıcıların yerini ya evcilleştirdiği bitkilerle tarım alanı kurarak yerleşik hayata geçen topluluklar ya da evcilleştirdiği hayvan sürüleriyle yaşamını sürdüren göçebe topluluklar aldı. Bu topluluklarda, daha önce çoğunlukla erkeklerce yapılan avcılık yerini çobanlığa, genelde kadınlarca gerçekleştirilen toplayıcılık da yerini yiyecek-giyecek hazırlamaya bıraktı. Çobanlık, daha çok belirli hayvanların zamanı geldiğinde beslenmek amacıyla kolayca elde edilmesini sağlayan bir yöntemdi. Bundan sonra erkekler, çocukların çoban olarak yetiştirilmesinden sorumlu olmaya başlamışken; kadınlar için de çocuk doğurmak ana sorumluluk haline geldi.[100]

12.000 yıl kadar öncesine denk gelen süreçte bugünkü kültürel varlığımız belirgin bir şekilde gelişmeye başladı.[101] İnsanların bilerek ve planlayarak toprakta üretim yapmasının bir sonucu olarak oluşturulan yerleşim alanları bu döneme rastlamaktadır. Tarımsal üretimde hayvanların gücünden yararlanılması, hayvanlar üzerinde daha çok kontrol sahibi olan erkeklerin zamanla ekonomide de söz sahibi olmalarının önünü açtı.[102] Diğer taraftan, erkeklerin özellikle avlanmada kullandıkları kesici delici aletleri hem tarlayı ekip biçmede kullanmaları ve hem de topraktan yeterli besin elde edilemediği durumlarda diğer yerleşiklerin ürünlerine ya da topraklarına el koymak için savaşta kullanmalarıyla, kadının toplumsal konumu, anneliği dolayısıyla koruduğu kutsallığının aksine, gitgide düştü.[103]

İnsanın, avcı-toplayıcılıktan yerleşik hayata geçiş serüvenindeki en önemli kazanımı, kendi hayatına doğrudan etki eden varlıkları anlama ve onları kontrol etme deneyiminin artması oldu. Böylece erkeğin de üremedeki yeri daha iyi anlaşıldı ve insanın nereden geldiği ile ilgili sorulara verilen yanıtlarda yer bulmaya başladı. Neolitik dönemde erkek cinsel organını da yansıtan figürler bulunsa da İlk Çağ olarak da bilinen ve MÖ 3000'lerde başladığı varsayılan Antik dönemdeki Yunan ve Roma medeniyetlerinde bir kült nesnesi olarak kabul edilene kadar erkek üreme organı, kadının

[100] Jacob Bronowski, **a.g.e.**, s. 46.
[101] **A.g.e.**, s. 43.
[102] Ozan Arslan Aytan, **a.g.m.**, s. 996.
[103] Erken Konyar, "Demir Çağı'nda Anadolu Kadını: Urartu, Frig ve Lidya", **Anadolu'da Kadın – On Bin yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe / A. Muhibbe Darga**, (Ed. Begün Kovulmaz), Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2013, s. 243.

üreme organına atfedilene eş bir değerde anlam ifade etmiyordu.[104] Buna karşın erkeklik organı, arzuyu temsil eden bir imge olarak algılanmaktaydı.[105] Çatalhöyük'te, Tanrıça'nın eşinin bir insan formundan çok penisi andıran figürlerle ifade edildiği buluntulara rastlanılmıştır.[106] Buna rağmen MÖ 9600'lere kadar uzanan geçmişiyle Göbeklitepe'de bulunan T biçimli dikilitaşların erkeklik organını temsil eden ilk fallus imgeleri olduğu iddia edilmektedir.[107] Yine de Ana Tanrıça, önünde sonunda kadını da erkeği de doğuran "doğurgan ana" konumundadır ve bu sıfatı ile yaratımın kaynağıdır; verimliliği sağlar ve gelişim döngüsünü gerçekleştirir.[108] Ana Tanrıça bu döngüselliğinin bir göstergesi olarak Samarra'da bulunan ve Neolitik döneme ait çömleklerde yılan şeklinde resmedilmiştir.[109]

Neolitik dönemde, özellikle Akdeniz havzasında bulunan ve çeşitli maddelerden yapılmış kadın heykelcikleri, doğa olaylarını taklit eden ritüellerde kullanılarak toprağın doğurganlığının kontrolünü sağlamak için kullanılmaları nedeniyle "Ana Tanrıça" olarak yorumlanmaktadır.[110] Kadının cinsel açıdan çekiciliği, oldukça belirgin bir şekilde doğanın verimliliği ile ilişkilendirilmiş ve doğaya atfedilen dişilik onun aynı zamanda bir Tanrıça olarak anlaşılmasına neden olmuştur.[111] Bunun bir yansıması olarak Anadolu'da Çayönü, Köşk Höyük, Cafer Höyük, Ulucak Höyük ve benzeri neolitik yerleşim yerlerinde bulunan bir çok figürde kadın gebe ya da doğum anında gösterilmektedir.[112] Yunanistan'da bulunan ve Neolitik döneme ait olduğu anlaşılan kadın heykelcikleri daha anlaşılır bir şekilde tanrıçaları simgelemekteydi.[113] Irak'taki tarih öncesi Jarmo yerleşiminde ev yapımında kullanılan çamurlar aynı zamanda, muhtemelen bereketi

---

[104] "Fallus" kavramı erekte haldeki erkeklik organını ifade etmek için kullanılırken, fallusun "Bereket" ile ilişkilendirilerek bir sanat eserinde ifade edilmesi "İthifallik" kavramı ile belirtilmektedir. Detaylı bilgi için bakınız: Ekrem Güner, "İthifallik Tanrılar ve İfade Ettikleri", **Androloji Bülteni**, Sayı 21 (2019), s.s. 155-160; Tülin Cengiz, **a.g.m.**, s. 42.

[105] Şemsi Altaş, "Sanatta Fallus İmgesinin Dönüşümü", **Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1 (2021), s. 2.

[106] Ozan Arslan Aytan, **a.g.m.**, s. 998.

[107] Şemsi Altaş, **a.g.m.**, s. 3.

[108] Seher Selin Özmen, "Anadolu'da Ana Tanrıça Kybele Kültü", **HUMANITAS Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 7 (2016), s. 395; Melda Medine Güleç, "Bursa'nın Dağlık Bölgelerinde Kadın Türbeleri Etrafında Oluşan Ritüeller ve Ana Tanrıça Kültü", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 37 (2017), s. 109.

[109] Sevgi Dönmez, "Eski Yakındoğu'da Yılanlı Tanrıça Kültü Üzerine Bir Değerlendirme", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 32, Sayı 2 (2017), s. 410.

[110] Gordon Childe, **Tarihte Neler Oldu**, s. 80.

[111] Çağatay Yücel, "Tarih Öncesi İnsan Biçimli Figürinler Hakkında Genel Bir Değerlendirme", **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 21 (2018), s. 234.

[112] Nuran Şahin, "Klaros Doğuran Ana Tanrıça Heykelciği ve Kolophon Ülkesi'nde Ana Tanrıça Kimliği", **Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan**, (Ed. Celal Şimşek, Bahadır Duman, Erim Konakçı), Ege Yayınları, İstanbul, 2015, s. 591.

[113] Gordon Childe, **Toplumsal Evrim**, s. 87.

temsil eden, gebe kadın heykelciklerinin yapımında da kullanılmıştır.[114] Meksika'da Zacateno'da da M.Ö. 2000'lere tarihlenen ve yine topraktan yapılmış kadın heykelciklerine rastlanmaktadır.[115]

Kadın ile toprak arasında kurulan ilişkinin bir yansıması kabul edilen Ana Tanrıça inancının genel olarak Anadolu'dan, özellikle Çatalhöyük'ten yayıldığına dair bir genel kabul bulunmaktadır.[116] İnsan neslinin sürmesini sağlayan tek cins olarak algılanması bakımından yaşamın kaynağı olarak görülen kadının, toprak ile benzer kabul edilerek "bereket" ile ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır.[117] Böylece "Ana Tanrıça" inancı, bereketin ve doğurganlığın bir sembolü olarak gelişim gösterdi. MÖ 6500-5650 yılları arasında sosyal açıdan canlı olduğu kabul edilen Çatalhöyük'teki toplumsal yapıda da kadınların baskın oldukları anlaşılmaktadır. Belli ki tarımın gelişmesine ve üretimin artmasına paralel olarak bereket/doğurganlık ilişkisi güçlenmiş ve bu da Ana Tanrıça inancının doğmasına kaynaklık etmiştir.[118] Çatalhöyük'te tespit edilen en meşhur figürde Ana Tanrıça, şişman bir kadın olarak ifade edilmekle birlikte, bir tahtta oturmaktadır ve iki yanında ellerinin altında birer leopar bulunmaktadır. İki bacağının arasında da bir bebek başının tasvir edilmesi onun doğurganlığına atıf yapmaktadır.[119]

Tarımsal üretime ve yerleşik hayata geçiş; hem eldeki ürünün çokluğuna paralel bir şekilde besleyebilecek kadar ve hem de tarlada ihtiyaç duyulan iş gücünü sağlayacak kadar çok çocuk yapılmasını gerekli kılmıştır.[120] Diğer yandan tarım toplumunda, yetiştikleri zaman çocuklara düşen oldukça fazla yan iş olduğu gibi onlara miras bırakılacak sahiplenilmiş ve biçimlendirilmiş verimli bir tarla da bulunmaktadır. Bu da tarım toplumlarında kadının, annelik vasfının ön plana çıkmasına neden olmuştur. Ne de olsa yerleşik toplum, avcı-toplayıcıların aksine, nüfusu bir yerden başka bir yere taşımanın sıkıntılarını yaşamamaktadır ve tek sorunları, tarımsal üretim doğrultusunda besleyebilecekleri kadar nüfusa sahip olunmasıdır. Bu durum da bir taraftan doğum oranının artmasına neden olurken, diğer taraftan da artan nüfusa paralel olarak tarımsal üretimin arttırılması gereğini ortaya çıkarmıştır. Kadınların çocuk bakımı ile uzun süre

[114] Robert J. Braidwood, **a.g.e.**, s. 172; Gordon Childe, **Tarihte Neler Oldu**, s. 67.
[115] Robert J. Braidwood, **a.g.e.**, s. 240.
[116] Tansu Açık, **a.g.m.**, s. 670.
[117] Muhammet Fatih Demirbağ, "Ana Tanrıça İkonografisi ve Anaerkillik", **Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1 (2017), s. 6.
[118] Celal Tuna, **Mağaradan Kente: Anadolu'nun Eski Yerleşim Yerleri**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 55.
[119] Lynn E. Roller, **Ana Tanrıçanın İzinde: Anadolu Kybele Kültü**, (Çev. Betül Avunç), Homer Kitabevi, 2004, s. 49.
[120] Peter Bogucki, **a.g.e.**, s. 268.

ilgilenmek zorunda kalmaları üretim faaliyetlerinden de uzak kalmalarına neden olmuştur.[121]

Yerleşik yaşamın en önemli kazanımlarından biri de ateşin söndürülmeden sürekli canlı tutulabilmesiydi. Bu sayede ateşin kullanımı kolaylaşmış ve bitkisel besinlerin pişirilmesi için kullanılmasıyla da besinler daha verimli bir şekilde tüketilmiştir.[122] Beslenme ihtiyaçları bakımından yeterli miktarda hayvan beslenebiliyor olması ve tarımsal üretimin gerçekleşebilmesi, nüfusun da artmasını sağladı. Doğum oranlarının artmasının yanında bebek ölümleri de azalıyordu. Bunun en önemli nedeni, kadının iyi beslenmesi nedeniyle bol süt üretmesi ve bebeğini oldukça doyurucu bir şekilde besleme imkânı bulmasıdır. Diğer bir nedeni de besinin ateş sayesinde pişirilerek hem kolay sindirilebilir hale getirilmesi ve hem de zararlı bakterilerden arındırılmasıyla bebeğin henüz altı aylıkken bile anne sütü dışındaki diğer besinlerle beslenebilecek kadar gelişmesine imkân sağlanabilmesindendir. Bu durum, kadının emzirme süresinin de kısalmasını sağladı.[123] Artık anne sütünün yetersiz kalması ya da kesilmesi gibi durumlar büyük bir sorun değildi; çünkü böyle durumlarda evcil hayvanların sütü ile bebeğin beslenme ihtiyacı kolayca karşılanabiliyordu.[124] Böylece, fizyolojik olarak doğumdan bir buçuk iki ay sonra tekrar yumurtlayabilen kadın, altıncı aydan sonra bebeğin diyetini esnetebiliyor ve on ikinci veya on dördüncü aydan itibaren ikinci bir bebek için gebe kalabiliyordu. O yüzden, yerleşik toplumlarda kardeşler arasındaki yaş farkı iki seneye kadar düşebiliyordu.[125] Böylece yerleşik toplum, avcı-toplayıcıların dengeli nüfus planının aksine, kaçınılmaz bir şekilde sürekli artan bir nüfus olgusu ile karşılaştı. En nihayetinde, ister avcı-toplayıcı olsun isterse yerleşik olsun, kadının doğurganlığı her toplumun sürdürülebilirliği için kaçınılmaz bir öneme ve belirleyici bir niteliğe sahip oluyordu.

Kadının doğurganlığını anlama ve kontrol etme ile ilgili çabalar da zamanla "bereket kültü" olarak adlandırılan inanç ve değerler sisteminin ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Doğal olarak bereket kültü, yaşamsal olanın kutsal da olduğu inancı doğrultusunda verimlilik ile ilgili inançların gelişim göstermesine etki etti. Bu kült, dünya genelinde birçok toplumda görülmektedir. Özellikle antik dönemde Mısır'da, Anadolu'da ve özellikle "Bereketli Ayça" olarak adlandırılan Ortadoğu'nun verimli bölgelerinde

[121] Serol Teber, **İlk Toplumların Değişimi**, Say Yayınları, Şubat 1985, s. 61.
[122] Jared Diamond, **a.g.e.**, s. 573.
[123] Charles Keith Maisels, **a.g.e.**, s. 201.
[124] Ozan Arslan Aytan, **a.g.m.**, s. 997.
[125] Jared Diamond, **a.g.e.**, s. 98.

rastlanan bu kült, üretim ile ilişkili doğal kaynaklara saygı duymayı ve saygı göstermeyi içermekteydi.[126]

Toprakta/doğada ve kadında bulunan doğurganlık yeteneğinin somut yansıması yine doğurganlığı temsil eden figürinler iken, somut yansıması da kadına kendisinde de bulunan doğurganlık yeteneğini bahşeden bir Ana Tanrıça inancının gelişmiş olmasıdır.[127] Ana Tanrıça inancının eski dünya kıtalarına Anadolu'dan yayıldığı genel kabul gören bir görüş olmakla birlikte zaten en erken örneklerine de Anadolu'da rastlanmaktadır.

1.1.3. Antik Çağ'da Kadının Doğurganlığı

Antik Dönemde de kadının doğurganlığı oldukça önemli bir yere sahiptir ve kültürel etkileri oldukça güçlüdür. Bir kere insanın soyunun sürdürülmesinin tek yolu doğurganlıktır ve bu da kadının üreme sağlığının iyi durumda olmasına bağlıdır. İnsan nüfusunu etkileyen savaş, kuraklık, salgın hastalık gibi olaylardan başka gebelik sırasında ve doğum sonrasında yaşanan komplikasyonlara bağlı olarak gerçekleşen anne-bebek ölümleri nüfusun nasıl korunacağı ve arttırılabileceği ile ilgili çeşitli inançların gelişmesine etki etti. Özellikle anne-bebek sağlığının korunması ile ilgili kaygılar mitolojik anlatılarda doğurganlık ile ilişkili tanrıçaların merkezi bir konumda yer almasına neden oldu. Doğanın üretken ve döngüsel yanı ile tarımsal verimliliği de temsil eden bu tanrıçalar toplumun sosyal yapısını, dini inancını ve tarımsal etkinliklerini etkilediler. Özellikle Mezopotamya, Mısır, Anadolu ve Yunan gibi medeniyetlerin mitolojik anlatılarında insanın yaşamının her alanına etki eden figürler oldular.

Toprağı işlemeyi öğrenen ve ürün elde eden insanlar toprağın verimliliğinin kadının doğurganlığı ile ilişkili olduğunu düşündüler. Bu yüzden toprağın, aynen insan benzerinde olduğu gibi dişil özelliklere sahip olduğu kanaatiyle, kadın olduğu yönünde mitolojik bir kurgu yarattılar.[128] Toprak ile kadının benzer doğası,

---

[126] İzzet Çıvgın, "Bereketli Hilal'de Bitki Evcilleştirme Sürecini Etkileyen Faktörler: İklim, Doğal Çevre ve Kültürlerarası Karşılaşmalar (MÖ. 11000-7000)", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 8, Sayı 17 (2016 Aralık), s. 466.

[127] Manuella Dunn Mascetti, **İçimizdeki Tanrıça: Kadınlığı Mitolojisi**, (Çev: Belkıs Çorakçı), Doğan Kitapçılık, Şubat 2000, s. 148.

[128] Harun Akçam, Serkan Köse, "Mitolojik Ana Tasavvuru Bağlamında Toprak", **Motif Halkbilimi Dergisi**, Cilt 15, Sayı 38 (2022), s. 390.

insanlarda her ikisi açısından da "oğul verme" düşüncesini uyandırmaktaydı:[129] Toprak, Tanrıça olmadan önce Ana idi.[130] Eski toplumlarda üretimin çeşitlenip bollaşması tarım açısından; gücünden ve ürünlerinden yararlanılan hayvanların üretimi hayvancılık açısından; ailenin nüfusunun artması da toplumsal açıdan doğurganlık ile doğrudan ilişkili ve yaşamsal açıdan oldukça önemli olgulardır.[131] Dolayısıyla kadının doğurganlığı ile ilgili olan ve kültürel olarak merkezi önem atfedilen üreme yeteneği, annelik, cinsel birliktelik, adet kanı gibi biyolojik özellikler tarım ve hayvancılık gibi alanlarda da karşılığı aranan ve kontrol edilmeye çalışılan özellikler oldu.[132] Toplumsal, tarımsal ve hayvansal açıdan doğurganlığın anlaşılması ve kontrol altına alınması çabasının en doğal sonucu, bu süreçleri insanlar için anlamlı kılan bir inanç sisteminin gelişmesi oldu. Örneğin Ugarit inanç sisteminde toprağın doğurganlığı ile tanrıların doğurganlığı arasında bir ilişki olduğu inancı vardı.[133] Bu yüzden doğurganlık ile ilişkili tanrıçalara yüklenen misyon yalnızca insanın soyunun devamlılığı ile ilgili değil hem bitkilerin hem de hayvanların üremesiyle ve bir bütün olarak doğanın döngüsüyle alakalıdır. Bu durum da onların, insanların doğa ile olan ilişkisini hem toplumsal ve hem de dinsel olarak çeşitli biçimlerde etkilemiştir. Mezopotamya'da "İnanna" aşk ve tarımsal verimliliğin tanrıçasıydı. Yunan panteonundaki "Demeter" doğum ve tarımsal üretim ile ilişkiliyken kızı "Persephone" da doğum ve ölüm arasındaki döngüyü temsil ediyordu. Bu özellikleri bakımından doğurganlık tanrıçaları toplumların siyasi yapılarını, sosyal ilişkilerini ve cinsiyet rollerini de etkilemiştir. Çünkü örneğin Mısır'da doğurganlık tanrıçası "İsis" siyasi güç ve otoriteyle ilişkilendirildiği için krallığın korunmasından da sorumluydu. Anadolu'da "Kybele" tapınımı da toplumsal yapının ve cinsiyet rollerinin belirlenmesinde merkezi bir konumdadır. Doğurganlığı

[129] Zohreh Behjati-Ardakani, Mohammad Mehdi Akhondi, Homa Mahmoodzadeh, Seyed Hasan Hosseini, "An Evaluation of the Historical Importance of Fertility and Its Reflection in Ancient Mythology", **J Reprod Infertil**, 17/1 (2016), s. 5.

[130] Seval Kasımoğlu, "Anne Arketipi Olarak Toprak: Toprak Ana ile Kara Toprak Arasında Ebedi Salınım", **Turnalar Dergisi**, 20/72 (2018), s. 47.

[131] Herrie F. Van Rooy, "Fertility as Blessing and Infertility as Curse in the Ancient Near East and the Old Testament", (Ed. Anthony Bonanno), **Archaeology and Fertility Cult in the Ancient Mediterranean: Papers Presented at the First International Conference on Archaeology of the Ancient Mediterranean**, 2-5 September 1985, Malta: University of Malta Press, 1986, s. 233.

[132] Jo Ann Hackett, "Can a Sexist Model Liberate Us? Ancient Near Eastern Fertility Goddesses", **Journal of Feminist Studies in Religion**, Spring, 1989, Volume 5, No. 1, Spring, 1989, s. 66.

[133] Herrie F. Van Rooy, **a.g.b.**, s. 231.

temsil eden "Ana Tanrıça" heykelciklerinin kökeni, Anadolu'da Neolitik Dönem'e kadar gitmektedir ve bu heykelcikler gebe oldukları izlenimi vermektedir.[134]

Mezopotamya'da hem yaratıcı hem de yıkıcı gücü üstlenen "İnanna" ve "İştar" bu özellikleriyle savaş gibi oldukça siyasi ve toplumsal bir olgu ile de ilişkiliydi. Girit'te tarımsal üretimin artması ve dolayısıyla toplumun geleceği, tanrıça ile tanrının gerçekleştirdikleri kutsal evliliğin ardından yaşayacakları birleşmeye bağlıydı.[135]

Yunan inancından doğadaki dönüşümün mitolojik karşılığı Demeter'in kızı Persephone'in yeraltı dünyasına kaçırılmasıyla kışın gelmesi ve kurtulup yer yüzüne dönmesiyle yazın gelmesi biçiminde ifade ediliyordu. Tarım toplumunun toprak ile ilişkisini belirleyen bu inanç sistemine benzer şekilde Mezopotamya'da da İnanna yer altına inerek ve yer üstüne çıkarak aynı etkiyi sağlıyordu. Antik inançlarda kadının, erkekten bağımsız bir şekilde yaratıcı güce sahip olduğunu gösteren, erkeğe ihtiyaç duymadan üreyebilme özelliğine sahip olması yeteneği de doğurganlığı bakımından kadının önemini gösteren bir özelliktir. Yunan panteonunda tüm yaşamın kaynağı olan "Toprak Ana Gaia" veya geceyi temsil eden "Tanrıça Nyks", kendi kendine üreme yeteneğine sahip olmalarıyla ön plana çıkmaktadır. Babil mitolojisinde kaosu temsil eden ve bütün tanrıları da yaratan "Tiamat" da yine kendi kendine üreme yeteneğine sahiptir. Mısır mitolojisinde kaotik su kütlesinin kişileştirilmiş hali olan tanrıça "Nun" hem ilk varlıktır ve hem de ilk tanrıların anasıdır. Sümer mitolojisinde tanrıların anası olarak kabul edilen ilkel deniz tanrıçası "Nammu", An (gökyüzü) ve Ki'yi (yer) doğurarak diğer tanrıların yaratılışına öncülük etmiştir. Dolayısıyla antik toplumlar kendi varlıklarını mümkün kılan tanrı ve tanrıçaları doğaya benzeterek kurguladıkları anlaşılmaktadır. Bunu yaparken de en temel gözlemlerine dayanmaları yeterliydi ve bu da kadının kendi kendine üreyebildiği izlenimi veren gebelik süreciydi. Çünkü kadın ve erkeğin yaşadığı cinsel birliktelik ile bu birliktelikten aylar sonra gerçekleşen gebelik belirtileri arasında bir bağlantı kuramıyorlardı. Dolayısıyla her şeyin nedeni olan ilk varlığın yine her şeyi doğurabilme özelliğine sahip bir dişi olduğunu hayal etmeleri oldukça olağandı. Bu doğurgan dişilerin ortak özelliği kaotik ve tehlikeli olmalarına rağmen düzenin de başlatıcısı olmalarıdır. Çünkü kendi türünden diğer tanrıları ve tanrıçaları doğurarak aslında, bir düzen kuracak olan sonraki kuşakları da doğurmuşlardır.

---

[134] Nuran Şahin, **a.g.m.**, s. 591.
[135] Merlin Stone, **a.g.e.**, s. 169.

Doğurganlık ile ilişkili tanrıçalar antik toplumların sosyal ilişkilerini etkiledi ve böylece kadına biçilen anne rolü onun toplumdaki konumuna etki etti. Örneğin Mısır'da Tanrıça İsis ailesinin kurtarıcısı olarak hem doğurganlık hem de annelik ile ilişkili bir tanrıçadır ve ona ait heykelciklerde çoğunlukla oğlu Horus'u emzirirken betimlenmektedir.

1.1.4. Doğurganlığın Mitolojik Bağlamı

Eski çağlardan beridir doğayı ve kendisinin doğadaki yerini kavramaya çalışan insanın farkettiği en önemli olgu, doğanın yaşam ile ölüm arasında gidip gelen bir süreklilik ve değişim içerisinde olmasıydı.[136] Kadının gerek doğurganlığı nedeniyle gerek bir insan olarak geçirdiği değişimlerin bazı doğal varlıkların aslında kadından bağımsız ama ona benzer nitelikteki değişimi ile örtüşmesi, kadının doğa ile özdeş olduğu inancını doğurdu. Örneğin gökyüzündeki ay, kadının erkekten daha naif olması gibi güneşten daha naifti ve bu yüzden birçok toplumda ay, dişil bir özelliğe sahipti. Öyle ki ayın ortalama 28 günlük döngüye sahip olmasına benzer bir şekilde kadının da zaten adını yine Ay'dan alan, mentrüasyon döngüsü de 28 gündü. Ay her zaman dişil bir özelliğe sahip değildi ve bazı toplumlarda eril olarak da nitelendirilmişti fakat dişil özelliği baskındı ve Yunan mitolojisindeki Artemis veya Hıristiyanlık'da Meryem Ana gibi birçok tanrıça ya da dinsel figür Ay ile simgelenmiştir.[137]

Doğanın bütün öğeleri bir yana, toprak insan için başlıbaşına ilgi çekiciydi; çünkü insan yaşamının sürekliliği için gerekli olan bitkileri, hayvanları ve hatta su kaynaklarını sürekli olarak oluşturuyor ve hatta doğuruyor gibiydi.[138] Bu durum insanlarda toprağın doğurgan olduğu düşüncesinin gelişmesini sağladı ve toprağın bu özelliği ile kadının doğurganlığı arasında belirli bir bağ kurdu. Yeryüzü mademki "Toprak Ana" olarak bir kadındı, öyleyse aynen kadınların sahip olduğu gibi bir vulvası bulunmalıydı. Ki bu ilkel toplumlar tarafından mağaralar veya kovuklar böyle görülmüştür.[139] Çünkü örneğin kadın karnından kendi gibi olan bir bebek doğurarak neslin devamı sağlıyordu. Toprak da bilinen bütün bitkileri karnından

[136] Michael Wright, "Sacrifice and the Underworld: Death and Fertility in Siamese Myth and Ritual", **The Journal of the Siam Society**, 78/1 (1990), s. 44.
[137] Hilal Kurt, "Dinsel Bir Sembol Olarak Hilal", **Milel ve Nihal**, Cilt 20, Sayı 2 (2023), s. 292.
[138] Sevcan Yıldız, Seden Turamberk Özerden, "Anadolu'da Anatanrıça Kültü", **Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler 2**, (Ed. Zafer Gölen, İbrahim Serbestoğlu), Gece Kitaplığı, Ankara, 2007, s. 305.
[139] **A.g.m.**, s. 305.

çıkarıyor, hayvanların üremesini ve nesillerini sürdürmesi sağlıyordu. Veya kadının memesinden bebeğini emzirebilmesi için süt geliyordu. Toprak da insana ihtiyacı olan en önemli yaşamsal sıvıyı yani suyu temin ediyordu.[140] Dolayısıyla kadının doğurganlığı, aynen toprağın doğurganlığına yönelik yoğun merak duygusunun ortaya çıkması kadar ilgi çekici ve gizemliydi.[141] Çünkü kadın ve erkekten her biri diğerinin yapabildiği her işi yapabilirken, erkek bir tek kadın gibi doğuramıyordu;[142] kendi bedeninden kendi suretinde bir varlık meydana getiremiyordu.

Antik döneme ait birçok inanç sisteminde doğurganlık ile ilişkili birçok unsur biliniyor olsa da tanrılar ve tanrıçalar söz konusu olduğu zaman doğurganlık dişil özelliklerle ilişkilendirilmiş durumdaydı.[143] Toplumun inanç sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olan doğurganlık ve onunla ilişkili sembolizm, toprak ve kadın ilişkilendirmesi üzerinden Ana Tanrıça inancında karşılık bulmaktaydı. Toprak, doğurganlığın ve verimliliğin kaynağıyken kadının da insan türünün sürekliliğinin tek kaynağı olması, Ana Tanrıça inancı içerisinde toprak ile annenin ilişkilendirilmesine neden olmuştu fakat Ana Tanrıça'ya kimsenin eli değmemişti ve doğa gibi vahşiydi. Bu yüzden, örneğin Ana Tanrıça Kybele, önünde kutsal hayvanları ve başında surlu bir taç ile tahtında oturur biçimde tasvir edilmekteydi.[144]

Cinsel birliktelik ile kadının doğurganlığı arasındaki ilişkinin henüz anlaşılmadığı dönemlerde kadının, insan türünün devamının tek kaynağı olarak görülmesi onu oldukça gizemli bir varlık haline getiriyordu.[145] Anne-çocuk ilişkisi, insanoğlunun akrabalık ilişkileri söz konusu olduğunda, anlaşılan ilk akrabalık bağıydı.[146] Hemen ardından anlaşılan ikinci akrabalık ilişkisi de herhalde "kardeşlik" bağı olmalıdır. Örneğin Türkçe'de aynı anne-babadan doğan çocukları tanımlamak için "karındaş" sözcüğü kullanılırken, aynı babadan olma ile ilişkili bir tanımlama yoktur. Bugün bile bazı araştırmacıların tespitine göre Avustralya'da yaşayan ilkel Ingarda Kabilesi'nde bebeğin, annenin yediği yiyeceklerden oluştuğuna

[140] Övün Selim Martin, **a.g.m.**, s. 20.
[141] F.T.L. Neto, P.V. Bach, R.J.L. Lyra, J.C. Borges Junior, G.T.d.S. Maia, L.C.N. Araujo, S.V.C. Lima, "Gods Associated with Male Fertility and Virility", **Andrology**, 7/3 (May 2019), s. 267.
[142] Övün Selim Martin, **a.g.m.**, s. 19.
[143] F.T.L. Neto, etc… **a.g.m.**, s. 267
[144] Ömer Çapar, "Roma Tarihinde Magna Mater Kybele Tapınımı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 29, Sayı 1-4 (1978), s. 177.
[145] Barbara G. Walker, **The Woman's Encyclopedia of Myths and Secrets**, Harper and Row, San Franscisco, s. 680.
[146] **A.g.e.**, s. 680.

inanılmaktadır.[147] Trobriand Adası yerlileri bebeklerin kutsal ruhların yardımıyla yapıldığına inanırken baba çocuklardan yalnızca "karımın çocukları" diye söz ederdi.[148] Yine 20. yüzyılın ortalarında dünyanın farklı bölgelerinde rastlanan bir çok kabilenin üremenin kadın-erkek cinsel birleşmesi ile ilişkili olduğunu henüz kavrayamadıklarının tespit edildiği bilinmektedir.

Bu türlü kadının doğurganlığının mistik bir anlam kazandığı toplumlarda, toplumun düzenlenmesinde kadının merkezi bir rolü bulunmaktaydı. Doğurganlık ile ilişkili tanrıçalar, özel olarak kadının doğurma yeteneği ve bu yeteneğin sağlıklılık durumu ile bağlantılıdır. Yaşamsal olanın aynı zamanda kutsal da olması, toplumların hem yaşamında hem de inancında merkezi bir yerde konumlanmasına neden oldu. Kadınların statülerinin kurgulanmasında güçlü bir etki yaratan bu olgu ve sembolizm aracılığıyla antik çağ boyunca farklı isimlere ve bazı özellikleri bakımından farklı özelliklere sahip de olsalar doğurganlıkları bakımından birbirine yakın karakterlere sahip Demeter, Afrodit, Kybele, Hepatu, İnanna, İştar ve İsis[149] ve benzeri tanrıça inançları ortaya çıktı.[150] Doğurganlığın bu tanrıçaların asli özellikleri ve görevleri olmadığını unutmamak gerekiyor. Dikkatle incelendiğinde doğurganlık ile ilişkilendirilen tanrıçalar doğurganlık ile ilgili süreçlere etki etmekten önce başka önemli özelliklere de sahiplerdir ama işte aynı zamanda doğurgandılar; anne idiler ve kadınlara doğurganlık sağlıyorlardı.[151] Ana Tanrıça kimliği altında yabanıl doğanın, kentlerin, suların da tanrıçasıydılar.[152]

Friglerin dinine göre; dişil ve eril organlara sahip androjen bir tanrı olarak görülen Agdistis'in penisi, onun bu durumundan korkan ve onu kontrol altına almak isteyen diğer tanrılar tarafından kesilir. Agdistis tapınımı cinsel sadakati de kapsayan oldukça yüksek ahlaklı bir külte sahipti ve bu kült içerisinde evlilik bağı olmadan cinsel birliktelik yaşamak açık bir şekilde yasaktır.[153] Agdistis, penisinin kesilmesinin ardından tamamen farklı bir karakter kazanarak Kybele olarak

---

[147] Donald Robert Johnston, "The History of Human Infertility", **Fertility and Sterility**, Volume 14, Issue 3 (May-June 1963), s. 262.
[148] Barbara G. Walker, **a.g.e.**, s. 680.
[149] Gülser Aktan, "Antik Çağ Anadolu, Yunan ve Ön Asya Medeniyetlerinin Bereket Tanrıçaları", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Number 69, Summer II (2018), s. 213.
[150] Feriştah Soykal Alanyalı, "Ana Tanrıça Kültünde Çobanlar", **Çoban Kitabı**, (Ed. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 145.
[151] Johanna H. Stuckey, "Ancient Mother Goddesses and Fertility Cults", **Journal of the Association for Research on Mothering**, Volume 7, Number 1, s. 32.
[152] Nuran Şahin, **a.g.m.**, s. 592.
[153] Lynn E. Roller, **a.g.e.**, s. 247.

anılmaktadır.[154] Agdistis'in toprağa atılan uzvu ise tohumlanır ve ilk defa badem ağacı ortaya çıkar. Sakarya nehrinin kişileşmiş hali olan Nehir tanrısı Sangarios'un kızının bu badem ağacının tohumlardan birini göğsüne koymasıyla Frig inancının diğer bir önemli tanrısı olan "Attis" dünyaya gelir. Artık tamamen kadın formunda olan Kybele, Attis'i görür görmez ona âşık olur. Hikâyenin bir anlatımında Attis, Kybele'nin aşkına karşılık verir fakat sonrasında onu aldatır ve pişmanlıktan aklını yitirir. Başka bir versiyonunda ise aşkına Attis'ten karşılık bulamayan Kybele, âşık olduğu bir kadınla evlenmek için düzenlenen düğünü sırasında Attis'in aklını yitirmesini sağlar. Her iki versiyonu da Attis'in kendi penisini kesmesiyle sonuçlanır ve Attis, kan kaybından ölür. Kybele'nin dua etmesi nedeniyle Attis'in bedeni hiç çürümeden kalır fakat yaz geldiğinde Attis canlanır ve kış geldiğinde tekrar uykuya dalar. Böylece Attis, doğanın döngüsünün; ölümün ve yeniden doğuşun, mevsimlerin değişiminin ve tarımsal bereketin mitolojik karşılığıdır. Kybele de toprağın yaşam verici gücünün tanrıçası olarak konumlandırılır.

Kybele, Anadolu söz konusu olduğunda en önemli konuma sahip tanrıçadır ve Frigya'da doğurganlığın merkezinde yer alır. Aynı zamanda doğanın vahşi karakterini de yansıtan Kybele tapınımında, rahiplerin Attis'e ithafen penislerini kesmeleri gibi çeşitli ritüelleri oldukça önemli bir yere sahipti. Kybele oldukça etkili bir tanrıçaydı ve diğer toplumlarda saygı uyandırdığı gibi Cybele olarak anıldığı Roma'da da saygı kazanmıştı ve onun kültü M.Ö. 204'te Anadolu'dan Roma'ya götürüldü.[155] Helenler ise Ana Tanrıça Kybele'yi tanrıların ve hayvanların annesi olarak kabul ediyorlardı.[156] Kalın kalçalı ve iri memeli tasvir edilen Kybele idollerinin en belirgin yanı; karnının alt tarafına, onun doğurganlığını temsil eder şekilde, vulvasını belirten bir üçgen şekline yer verilmesidir.[157] Yine doğurganlık ile ilgili tanrıçalardan Hepat ise Anadolu'da Hitit dininde önemli bir yere sahiptir ve Hitit panteonunda bereket tanrıçası olarak kabul edilmekteydi.[158]

Mısır inancında yaratım ile ilişkili olarak doğurganlık sadece insanlara değil hayvanlara ve böceklere de atfedilmişti. Örneğin, Mısır dininde önemli bir yere sahip olan ve hem insanların doğumuyla hem de güneşin doğuşuyla ilişkilendirilen bok

[154] Oğuzhan Altın, "Frig Siyasetinde Matar Kubileya (Kybele) Tapınımının Etkisi", **OANNES Uluslararası Eskiçağ Araştırmaları Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1 (Mart 2023), Samsun, s. 78.
[155] Lynn E. Roller, **a.g.e.**, s. 304; Aleksandra Nikoloska, "The Sea Voyage of Magna Mater to Rome", **Histria Antiqua**, Vol. 21, No. 21 (2012), s. 366.
[156] Ömer Çapar, **a.g.m.**, s. 175.
[157] Sevcan Yıldız, Seden Turamberk Özerden, **a.g.m.**, s.s. 305-306.
[158] Seher Selin Özmen, **a.g.m.**, s. 384

böceklerinin yalnızca erkek olduğuna inanılıyordu.[159] Diğer taraftan ruhların sinek, kurt veya yılan şekline bürünerek kadınların bedenlerine girdiği ve böylece gebelik meydana getirdiklerine dair inanç da bulunuyordu.[160]

Mısır'da Nil nehri ve suladığı havza Mısır uygarlığının da temelini oluşturmaktaydı. Yaşam kaynağı olarak görülen Nil nehri, gerçekten de Mısır medeniyetinin ayakta kalmasının temel kaynağıydı ve tarım için herhangi bir açıdan vazgeçilebilir değildi. Taşıdığı su ile Mısır'ın bütün su ihtiyacını karşılamaktaydı. Belirli dönemlerde yaşadığı taşkınlarla bölgeye alüvyon getirerek tarımsal verimliliği arttırmaktaydı ve sonrasında taşkınların dinmesiyle de gerisinde ekilip biçilebilir bir arazi bırakıyordu. Bütün bu süreçte bol hasat elde edebilmek amacıyla çeşitli dini uygulamaların gelişmesine etki etmişti.[161] Aynı zamanda ulaşım için de kullanılan Nil nehri, Piramitlerin yapılması sırasında da taş blokların taşınması için kullanılmıştı. Dolayısıyla Nil nehri Mısır'ın gerçek anlamıyla can damarıydı ve bütün bu özellikleri ile tanrısal bir karşılığı da bulunmaktaydı. Nil Tanrısı Hapi, özellikle getirdiği taşkınlar nedeniyle bereketin ve bolluğun sembolü olarak görülmekteydi.[162] Eril bir tanrı olmasına rağmen doğurganlığını vurgulamak amacıyla uzun saçlı ve kadın memelerine sahip olarak tasvir edilmekteydi. Bu durum ona hem eril hem de dişil yaşam üretici güçlerin birleşiminden oluşan androjen bir kimlik kazandırmaktaydı.[163]

İsis, Hathor ve Tawaret gibi tanrıçalar doğurganlıkla doğrudan ilişkili tanrıçalardı. İsis ile Hathor anneliğin ve doğurganlığın sembolüydü. İsis, Osiris'in eşi ve Horus'un annesi olarak hükümdarlığın meşruiyet kaynağıydı. Eşi Osirin'in kardeşi Seth tarafından parçalanan bedenini[164] birleştirerek ve ondan oğlu Horus'u doğurarak[165] ailesini toparlar ve kurtarır. Tanrıça İsis'in oğlu Horus'u açıkça

---

[159] Ann Macy Roth, "Father Earth, Mother Sky: Ancient Egyptian Beliefs About Conception and Fertility", **Reading the Body: Representations and Remains in the Archaeological Record**, (Ed. Alison E. Rautman), University of Pennsylvania Press, 1 Dec. 1999, s. 190.

[160] Barbara G. Walker, **a.g.e.**, s. 1050.

[161] Valentina Alessia Beretta, "The Anasyrma Fertility Ritual in Ancient Egypt: from Hathor to Hermaphroditus", **Birmingham Egyptology Journal**, 10 (2024), s. 22.

[162] Filiz Ay Şafak, "Eski Mısır'da Nil Nehri ve Tanrı Hapi", **Amisos**, Cilt 7, Sayı 12 (Haziran 2022), s. 28.

[163] Eyad Almasri, Mairna Mustafa, "Nabataen Fertility Myth, Place, Time, Rituals and Actors Based on Archaeological Evidence", **Mediterranean Archaeology and Aschaeometry**, Vol. 19, No 2 (2019), s. 64.

[164] J. Andrew McDonald, "Influences of Egyptian Lotus Symbolism and Ritualistic Practices on Sacral Tree Worship in the Fertile Crescent from 1500 BCE to 200 CE", **Religions**, 9/9 (2018), s. 5.

[165] J. Andrew McDonald, **a.g.m.**, s. 6.

göğsüne alarak emzirmesi, onun varis olduğunu onayladığının göstergesiydi.[166] Bu yüzden İsis, her açıdan üreten ve verimli bir annedir. Annelik ve doğurganlık tanrıçası olan yeniden doğuşun da sembolüdür ve dini inancın merkezinde yer alır. Gökyüzü tanrıçası olan Hathor da altın bir buzağı olarak betimlenirdi ve yaşamın neşesini simgelemekteydi. Horus'u yani güneşi her gün doğuran bir misyon üstlenirdi ve adı da zaten "Horus'un Evi" anlamına geliyordu.[167] İsis ile Hathor'un ikisi de başlarının üzerine, arasında güneş bulunan boynuz şeklindeki bir başlık taşır şekilde tasvir edilirlerdi.[168]

Yunan mitolojisi de bütün mitolojilerde olduğu gibi doğuma ve doğurganlığa büyük önem vermektedir.[169] Kaos'tan doğan bir tanrıça olan Tanrıça Nyks'in kendi başına üreme yeteği bulunuyordu. Nyks; "Moros (kıyamet ve kader), Ker (kara ölüm), Thanatos (ölüm), Hypnos (uyku), Oneiros (rüya), Hesperides (gece kızları), Moirai (kader tanrıçaları), Momus (suçlama), Oizys (sıkıntı), Nemesis (öç), Apate (aldatma), Philotes (dostluk), Geras (yaşlılık) ve eris (Kavga)" gibi çeşitli misyonları bulunan kimi soyut varlıkları herhangi bir eşe ihtiyaç duymadan doğurur ve bu varlıklar kötülük, açlık, ölüm, yıkım gibi olumsuz güçleri temsil ederler.[170] Yine Kaos'tan doğan ve karanlığı temsil eden kardeşi Erebus ile birleşmesinden ise Aether (Parlaklık) ve Hemera (Gün) adlı çocukları doğuran gece tanrıçası Nyks, kaos ile düzen arasındaki dengede "kendiliğindenlik" olgusunu temsil ederdi.[171]

Doğurganlık ve verimlilik ile ilişkili tanrıçalardan en önemlisi, Tanrıça Nyks ve Tanrı Erebus gibi yine Kaos'tan doğan ve bütün varlıkların annesi olarak görülen Tanrıça Gaia idi.[172] Doğurganlığı ve verimliliği açısından toprağın kişileştirilmiş hali olan Toprak Ana Gaia, herhangi bir ebeveyne ihtiyaç duymadan, ilk varlık olan Kaos'tan kendiliğinden var olur. Uranüs (Gök), Ourea (Dağlar) ve Pontus (Deniz)'u herhangi bir erkeğe ihtiyaç duymadan doğuran Gaia, partenogenetik[173] bir güce

---

[166] Johanna H. Stuckey, **a.g.m.**, s.s. 32, 37.

[167] Eka Avaliani, "Egyptian and Canaanite Religious Convergence: The Mysterious Queen of Heaven", **Annals of Global History**, Volume 2, Issue 2 (2020), s. 49.

[168] Gülser Aktan, **a.g.m.**, s. 218.

[169] Eyad Almasri, Mairna Mustafa, **a.g.m.**, s. 64.

[170] Korkmaz Meral, Cevat Başaran, "Gece Tanrıçası Nyks'in Parthenogenesis (Tek Başına Ürettiği) Çocukları", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt 12, Sayı 3 (2022), s.s. 2865, 2873; Marguerite Rigoglioso, **Virgin Mother Goddesses of Antiquity**, Palgrave Macmillan, September 2010, s. 15.

[171] Marguerite Rigoglioso, **a.g.e.**, s. 16; Korkmaz Meral, Cevat Başaran, **a.g.m.**, s. 2873.

[172] Efstratios Theodossiou, Vassilios N. Manimanis, Milan S. Dimitrijevic, Petros Mantarakis, "Gaia, Helios, Selene and Ouranos: the Three Principal Celetial Bodies and the Sky in the Ancient Greek Cosmogony", **Bulgarian Astronomical Journal**, 16 (2011), s. 91.

[173] Partenogenetik: Kendi başına üreme gücü.

sahiptir.[174] Buna rağmen kendi oğlu Uranos ile de birleşir ve ondan da Titanları, Kyklopları ve Hekatonkheirleri doğurur. Dolayısıyla Gaia hem yer yüzünde hem de tanrılar arasında doğumun önemi bakımından yaşamın sürekliliğini temsil etmektedir.[175] Tanrıça Gaia'nın Uranos'tan olan kızı Rhea da annesi gibi doğurganlıkla ve annelik ile ilişkili bir tanrıçaydı. "Büyük Anne" olarak bilinen Rhea, kardeşi Kronos ile evlenerek Zeus, Poseidon, Hades, Hera, Demeter ve Hestia gibi en güçlü tanrıları ve tanrıçaları doğurdu. Rhea'nın anneliği, doğurganlığı ile ilgili olduğu kadar koruyuculuğuyla da ilişkilidir. Çünkü kocası Kronos'un, çocuklarından birinin birgün kendisini tahtından edeceği korkusuyla doğan her çocuğunu yemesi üzerine, oğlu Zeus'u saklayarak korumuş ve onun yerine Kronos'a bir taş yedirmiştir. Bu durum, Kronos'un beklediği gibi, gizliden büyüyen Zeus'un babasını tahtından edecek olan süreci başlatmıştır. Rhea'nın Anadolu'daki karşılığı Ana Tanrıça Kibele, Roma'daki karşılığı ise Cybele olarak da bilinen Magna Mater'dir ve hepsi de koruyucuları bakımından annelikle ilişkilidirler.[176] Kronos ile Rhea'nın kızı ve Zeus'un hem kardeşi hem de karısı olan Hera da evlilik ve aile ile ilişkili bir Tanrıça konumundadır ve bu açıdan doğurganlıkla doğrudan bağıntılıdır.[177] Zeus'un onunla olan evliliğindeki sadakatsiz tutumu nedeniyle Hera sadakat ve bağlılık ile kıskançlık ve intikam duygularının çatışmalarını yaşar. Annesi Rhea gibi o da doğurganlık ve ölümsüzlük ile ilişkilendirilen nar ile temsil edilirdi. Roma mitolojisinde Juno olarak bilinen Hera'nın kızı Eileithyia da doğum tanrıçasıydı.[178] Doğurganlığı, doğum öncesi, sırası ve sonrası süreçleri yöneten Eileithyia bu gücü nedeni ile kimi mitolojik figürlerin doğumunu sağlamak ya da engellemek için görevlendirilirdi.[179] Roma mitolojosinde Lucina olarak karşılık bulan Eileithyia, doğum sancılarını temsil eden meşalelerde tasvir edilmekteydi. Rhea'nın diğer bir kızı olan Tanrıça Demeter ve Demeter'in kızı Persephone da bereket, verimlilik ve doğurganlık ile ilişkilidirler.

---

[174] Adriel M. Trott, **Aristotle one the Matter of Form: A Feminist Metaphysics of Generation**, Edinburg University Press, 2019, s. 122.

[175] Efstratios Theodossiou vd., **a.g.m.**, s. 92.

[176] Paul J. Burton, "The Summoning of the Magna Mater to Rome (205 B.C.)", **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, Bd. 45, H. 1 (1st Qtr., 1996), s. 54.

[177] Barbara G. Walker, **a.g.e.**, s. 392.

[178] Genel olarak bkz: Christos Iavazzo, Paraskevi-Evangelia Iavazzo, Matthaios Papakırıtsıs, "Eileithyia: The Goddess of Labour", **MAEDICA – a Journal of Clinical Medicine**, 17/1 (2022), s.s. 237-239.

[179] Louise Bruit Zaidman, "Pandora'nın Kızları ve Yunan Kentlerindeki Ritüeller", **Kadınların Tarihi I: Antik Çağlardan Hıristiyan Azizelere**, (Ed. Georges Duby, Michelle Perrot), (Çev. Ahmet Fethi), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Mart 2005, s. 366.

İnsan yaşamının en önemli tarımsal ürünü olan tahıl türlerinin üretimi ile ilişkilendirilen Demeter bereket ve hasat tanrıçası olarak tarımsal verimliliği ve döngüyü yönetmektedir.[180] Roma mitolojisinde "Ceres" adıyla bilinirdi ve tapınımının merkezi olan Eleusis'de adına ritüeller düzenlenirdi. Buğday başakları ile temsil edilen Demeter'in diğer bir temsili olan meşale de onun kızı Persephone ile olan ilişkisi ile ilintilidir. Demeter'in Zeus'tan olan kızı Persephone da doğanın hem yeniden doğuşunu hem tekrar ölüşünü hem de bu iki olgu arasındaki dengeyi temsil etmektedir. Persephone, yeraltı dünyasının tanrısı olan amcası Hades tarafından kaçırılır ve annesi Demeter büyük bir üzüntüye kapılır. Böylece yeryüzünde kuraklık ve kıtlık başgösterir; bitkiler verimsizleşir ve kurur.[181] Persephone, babası Zeus'un Hermes'i görevlendirmesi ile kurtularak yeryüzüne döner.[182] Fakat yeraltı dünyasına ait meyvelerden yediği için artık yılın yarısını yeraltında geçirmek zorunda olan Persephone, annesinin doğum üzerindeki gücü sayesinde yeryüzüne geldiği zaman doğa canlanır, bahar gelir, bitkiler yeşerir fakat yeraltına döndüğü zaman Hades'in ölüm üzerindeki etkisi nedeniyle doğa verimliliğini yitirir ve soğuk aylar başlar. Nar, buğday başakları ve haşhaş ile temsil edilen Persephone ya da Roma'daki adı ile Proserpina ölüm ile yaşamı, bahar ile kışı, yeraltı ile yerüstünü bir arada simgeleyen çok katmanlı ve karmaşık bir tanrıça konumundadır. Artemis de bakire olmasına rağmen doğum ile ilişkilendirilen önemli bir tanrıçadır. Kardeşi Apollon'u doğururken annesi Leto'ya yardımcı olması nedeniyle doğum bilgisine sahip olduğuna ve doğum sırasında kadınların yardımcısı ve koruyucusu olduğuna inanılırdı.

Doğurganlık ve bereket ile ilgili temalar, Yakındoğu'da ve özellikle Mezopotamya'da önemli bir yere sahiptir.[183] Sümer panteonunda tanrıçalar, ekonomik yanı da bulunan ve birbirinden farklı toplumsal rollere sahiptirler hem doğum hem de ebelik yapabilmektedirler.[184]

---

[180] Zohreh Behjati-Ardakani etc…, **a.g.m.**, s. 6.

[181] Riccardo Ginevra, "Myth of Non-Functioning Fertility Deities in Hittite and Core Indo-European", **Dispersals and Diversification: Linguistic and Archaeological Perspectives on the Early Stages of Indo-European**, (Ed. Matilde Serangeli, Thomas Olander), Brill, 2020, s. 108; Gülser Aktan, **a.g.m.**, s. 221.

[182] Riccardo Ginevra, **a.g.m.**, s. 109.

[183] Naomi F. Miller, "Symbols of Fertility and Abundance in the Royal Cemetery at Ur, Iraq", **American Journal of Archaeology**, 117 (2013), s. 127.

[184] Pervin Erbil**, Kibele'den Pandora'ya: Kadının Tarihsel Yenilgisi**, Arkadaş, 4. Baskı, Ankara, 2015, s. 82.

Sümer dininde aşk ve doğurganlık tanrıçası olarak görülen "İnanna" toplumsal açıdan büyük bir önem taşıyordu ve hem cinsellik hem de tarımsal verimlilikle ilişkili olması bakımından tüm insanların annesiydi.[185] İnsanlığın üremesi ve neslin sürdürülmesi açısından merkezi bir konuma sahip olan İnanna yalnızca fiziksel anlamda şehveti değil aynı zamanda duygusal anlamda arzuyu da temsil etmekteydi. Dolayısıyla İnanna aracılığıyla doğurganlık hem fiziksel hem de duygusal olarak cinselliğin ayrılmaz bir özelliği olarak görülmekteydi. Onun yeraltına inişi ve yeryüzüne dönüşü ile ilgili inanç, dünyada kışın gelmesiyle doğurganlığın durması ve baharın gelmesiyle yaşamın canlanması ile doğrudan ilişkilidir. Elma, hurma ve bir demet kamış gibi doğurganlık ile ilişkilendirilmiş simgelerle temsil edilirdi.[186] İnanna, diğer mitolojilerdeki benzeri tanrıçalarda olduğu gibi yalnızca doğurganlıkla ilişkili değildi. Fırtınalar, yağmurlar, hasat ambarı, sabah ve akşam yıldızları, cinsel aşk ve fahişelik gibi birçok unsuru kontrol ediyordu ve Savaş Tanrıçası olarak misyon üstlenerek Mezopotamaya'da kralların meşruiyet kaynağı olarak görülüyordu.[187] Örneğin Akad, Babil ve Asur'da İştar olarak bilinen İnanna verimlilik, sevgi ve doğum ile ilgili olarak yaşamın yaratıcı gücü ile ölümün yıkıcı gücünü birlikte temsil ederdi ve burada da hem doğurganlığın hem de savaşın tanrıçası konumunda ikili bir role sahipti.[188]

Doğurganlık ile ilişkili diğer bir Sümer tanrıçası olan "Ninhursag" da Toprak Ana olarak bilinmekteydi doğadaki verimlilik ve ölüm ile yaşam arasındaki döngü ile ilişkilidir.[189] Annelik, yaşam verme, besleme ve büyütme gibi olgularla özdeşleştirilmiştir ve bu yönüyle sadece tarımsal bereketin değil, aynı zamanda şifa tanrıçası olması nedeniyle insan ve hayvanların neslinin sürekliliği ve sağlığı ile de ilgilidir. Ninhursag aynı zamanda Toprak Ana olarak insan ve hayvan neslini de kilden yaratarak doğayı şekillendiren yaratıcı gücün sahibi olduğunu göstermiştir.[190]

Yakındoğu kökenli bir halk olan İsrail halkı da diğer Mezopotamya mitolojilerinden etkilenmişti ve Ashtaroth/Astarte adlı ve doğurganlıklıkla ilişkilendirilen bir tanrıçaları vardı.[191] Doğurganlık ile ilişki diğer bir tanrıça olan Asherah'ın ise daha çok annelik misyonu ön plana çıkıyordu ve "Tanrıların Annesi"

[185] Therese Rodin, **The World of the Sumerian Mother Goddes: An Interpretation of her Myths**, Uppsala Universitet, Sweden, 2014, s. 97.
[186] Naomi F. Miller, **a.g.m.**, s.s. 127, 128.
[187] Gülser Aktan, **a.g.m.**, s. 214; Johanna H. Stuckey, **a.g.m.**, s. 35.
[188] Donald Robert Johnston, **a.g.m.**, s. 262.
[189] Seval Kasımoğlu, **a.g.m.**, s. 47.
[190] Barbara G. Walker, **a.g.e.**, s.s. 727-728.
[191] Donald Robert Johnston, **a.g.m.**, s. 263.

olarak kabul ediliyordu.[192] Asherah aynı zamanda insanın doğurganlığından sorumlu olan Tanrı El için güvenilir bir danışman ve onun kadın karşılığı olarak bir meşruiyet yaratıyordu.[193]

1.1.5. Doğurganlığın Kontrolü ve Sosyal Yönü

Kadınların cinsiyet özellikleri ve buna bağlı olarak üremedeki rolleri antik toplumların toplumsal yapıları üzerinde önemli etkilidir. Çünkü antik toplumlar kadının doğurganlığını bir bireyin çocuk sahibi olmasından çok daha büyük bir olgu olarak görmüşlerdir. Bu yüzden kadının doğurganlığının nasıl kontrol edilebileceğine dair arayışlar antik döneme kadar uzanmaktadır.[194]

Kadının doğurganlığı, kadının kimliğinin en önemli belirleyicisiydi ve bu durum, doğurganlıkla ilişkilendirilen tanrıçaların, tanrıların, ritüellerin ve uygulamaların oldukça belirleyici hale gelmesine neden oldu. Kadının, üretkenliği nedeniyle toprak ile benzer niteliklere sahip olduğuna dair inancın gelişimi, doğurganlığı sağlayan, teşvik eden ya da kontrol eden tanrıçaların var olduğuna dair mitolojik unsurların ortaya çıkmasını da etkiledi. Bu tanrıçalar yalnızca kadın ile değil aynı zamanda doğanın döngüsü ve tarımsal üretimin sağlanması ile yakın bir ilişki içerisindeydiler. Toplumun yaşamda kalabilmesi için en gerekli unsur olan besin kaynaklarının sağlanmasının doğurganlık ile ilgili tanrıçalarla ilişkilendirilmesi, tanrıçalarının cinsiyetlerinin ve misyonlarının insanlardaki karşılığı olan kadınların toplum içerisindeki rollerinin güçlenmesine etki etti.[195]

Yaratıcı ilkenin dişil olduğu kabul edilmekteydi ve bu güç açık bir şekilde kadınlarda vücut bulmaktaydı. Bu özellik kadının doğasında bulunmaktan ziyade tanrıça tarafından kadınlara bahşedilen bir mucizeydi.[196] Kadınların doğurganlığı, üreme potansiyeline doğaları gereği sahip olmaları bir yana, özel olarak Tanrıça'dan edinmeleri gerektiğine inanılıyordu ve ancak bunu sağlayabildikleri zaman anneye dönüşebiliyorlardı.[197] Doğurganlık, Ana Tanrıça tarafından bahşedilen bir

---

[192] Johanna H. Stuckey, **a.g.m.**, s. 37.
[193] Jo Ann Hackett, **a.g.m.**, s. 69; Johanna H. Stuckey, **a.g.m.**, s. 37.
[194] Rebecca Flemming, "The Invention of Fertility in the Classical Greek World: Medicine, Divinity, and Gender", Bullletin of the History of Medicine, Volume 87, Number 4, Winter 2013, s. 567.
[195] Emanuel Anati, "The Question of Fertility Cults", (Ed. Anthony Bonanno), **Archaeology and Fertility Cult in the Ancient Mediterranean: Papers Presented at the First International Conference on Archaeology of the Ancient Mediterranean**, 2-5 September 1985, Malta: University of Malta Press, 1986, s. 7
[196] Manuella Dunn Mascetti, **a.g.e.**, s. 201.
[197] Radek Chlup, "The Semantics of Fertility: Levels of Meaning in the Thesmophoria", **Kernos**, 20 (2007), s. 76.

mucizeydi; çünkü kadın, kendi bedeninden yeni bir bedene yaşam veriyordu.[198] Kadın, insanı, kendi bedeninden ve kendi suretinde yaratabilmekteydi . Dolayısıyla kadınlar aslında doğurganlıkları ile Ana Tanrıça'yı taklit ediyorlardı ve Toprak Ana'nın birer ölümlü temsilcisiydiler. Bu durum da doğan her şeyin Ana Tanrıça ile ilgili olması; ona ait olması ve ona tabi kalması demekti.[199]

Biyolojik olmaktan çok öte toplumsal düzenin inşası ve neslin sürekliliğinin sağlanması açısından en kritik öğe olarak kabul edilen doğurganlık, kadının toplum içerisindeki konumunu da belirlemiştir. Kadının üreme yeteneğine sahip olup olmadığı, üreme yaşına gelip gelmediği ya da ne kadar doğurgan olduğu da toplumdaki statüsünü belirleyen temel etken olmuştur. Dolayısıyla kadın, yalnızca bir birey olmasının ötesinde, üreme yeteneği bakımından toplumun sürekliliği ve mevcudiyeti için hayati önem taşıyan bir unsurdu. Hatta doğumun nasıl sonuçlandığı kimi zaman ailenin kimi zaman da toplumun sürekliliğinin veya çöküşünün bir göstergesi olarak kabul edilmekteydi. Bir kadının, tıbben pek mümkün olmamasına rağmen, cüzzamlı bir çocuk dünyaya getirmesi[200] ya da bir köpek doğurması[201] ailesinin refah bulamayacağının ve dağılacağının göstergesi olarak kabul edilmekteydi. Toplumun sürekliliğine dair en büyük korkular da doğum ile ilişkili olabilmekteydi.

Kadının, erkeğin getirdiği eti işlemesi veya avın kıt olduğu zamanlarda topladığı ya da yetiştirdiği yenilebilir veya işlenebilir bitkilerle besin ihtiyacını karşılaması ve bu bitkileri hastalıkların sağaltımı için kullanabiliyor olması da ona yine önemli bir konum kazandırıyordu.[202] Bu açıdan toprak ile kadın tohuma yaşam veren ve bitkilerden besin sağlayan rolleri ile birbirlerine benziyorlardı.[203] Her ikisi de verimliliği, besleyiciliği ve yaşam vericiliği ile doğurganlık gücünün ve yaşamın yöneticisiydi.[204] Toplumun kadının doğurganlığını yalnızca bireysel ve biyolojik bir süreçten daha fazlası olarak görmesinin yanında kadınlar da kendi doğurganlığını ya da bunun sonucunda anne olmayı toplumsal, dinsel ve siyasal bir sorumluluk olarak

---

[198] Manuella Dunn Mascetti, **a.g.e.**, s. 148.
[199] Eka Avaliani, **a.g.m.**, s. 47.
[200] Gökhan Kağnıcı, "M.Ö. II. ve I. Binyıllarda Eski Mezopotamya'da Cüzzamla İlgili Kayıtlar", **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam**, (Ed. Fevzi Çakmak, Şükran Köse, Çağrı Büke, Eren Akçiçek), Gece Akademi, Ekim 2018, s. 44.
[201] Aydanur Kocabıçak, "Çivi Yazılı Kehanet Metinlerinde Veba Örneği: Mutanu", **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Veba**, (Ed. Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak, Şükran Köse, Ahmet Çağrı Büke), Gece Kitaplığı, Kasım 2021, s. 15.
[202] Pervin Erbil, **a.g.e.**, s.s. 25, 29.
[203] **A.g.e.**, s. 44.
[204] Zohreh Behjati -Ardakani etc…, **a.g.m.**, s. 5.

görüyorlardı. Öyle ki kadınlar, toplumun bütünlüğünü ve neslin sürdürülmesini mümkün kılan kutsal bir yeteneğe sahiplerdi. Doğurganlığın tek kaynağının kadın olarak görülmesi nedeniyle en eski dönemlerde de günümüz geleneklerinde de çocuksuzluğun nedeni kadınlarda aranmıştır ve çocuksuz kadınların bu dişil yaratıcı ilkeden mahrum oldukları düşünülmüştür. Bu yüzden kısırlık gibi üreme sorunları erkeklere atfedilmemiş ve çocuksuzluktan kadınlar suçlanmıştır.[205] Bu durum kadının doğurganlığı ile kazanabileceği statünün ne kadar önemli olduğunu da göstermektedir fakat bu statünün kadını özgürleştirdiği konusu tartışılmalıdır. Çünkü kadının doğurganlığı toplum, gelenekler ve din tarafından kontrol edilir durumdadır.[206] Kadınlar doğurganlık yetenekleriyle değer kazanıyor ve güçlenebiliyorlardı[207] ancak doğurganlıkları ile kazandıkları statü, toplumun onlara uygun gördüğü statüden daha fazlası da değildi. Yani doğurganlıkları ile kendilerinin tayin ettikleri yeni bir statüye kavuşmuş olmuyorlardı.

Dönemin gelişmişlik düzeyi itibariyle doğumun oldukça riskli; anne ve çocuk ölümlerinin sık rastlanan bir durum olması doğumdan sorumlu tanrıçalara ayrı bir önem kazandırmaktaydı. Bu yüzden doğurganlıkla ilgili bir değil, çeşitli sorumluluklara sahip birçok tanrıça bulunmaktaydı. Fakat Tanrıça kültünün en önemli özelliği yalnızca doğumun sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini mümkün kılmak ve doğumun ardından anne ve yenidoğanın sağlıklarını korumak değil, aynı zamanda doğurganlığı sağlamak yani kısırlığı gidermekti. Mezopotamya'da bir kadın ilk çocuğunu doğurup anne olana kadar "Kallatu" olarak adlandırılan gelin olma statüsünden çıkamıyordu.[208] İsrail'de kısırlık, Tanrı tarafından verilen bir ceza ve utançtı.[209] Gebelikle beraber kadın hem statü kazanıyordu hem de doğurganlığın getirdiği sorumluluklara ve sevince erişiyordu.[210] Dolayısıyla kısırlık, Tanrıça'nın yukarıda bahsedilen mucizesinden mahrum kalmak anlamına geliyordu. Kısır bir kadın öncelikle kocası ve ailesi tarafından, en nihayetinde toplum tarafından hoş karşılanmamaktaydı.[211] Nasıl ki üreme potansiyeline sahip bir kadının Tanrıça'dan

[205] Ann Macy Roth, **a.g.m.**, s. 188.
[206] **A.g.m.**, s. 187.
[207] Lauren E. Talalay, "A Feminist Boomerang: The Great Goddess of Greek Prehistory", **Gender & Hisfory**, Volume 6, No 2 (August 1994), s. 173.
[208] Therese Rodin, **a.g.e.**, s. 69.
[209] Herrie F. Van Rooy, **a.g.b.**, s. 225.
[210] Manuella Dunn Mascetti, **a.g.e.**, s. 153.
[211] Radhey Shyam Sharma, Richa Saxena, Rajeev Singh, "Infertility & Assisted Reproduction: A Historical & Modern Scientific Perspective", **Indian J Med Res**, 148 (Supplement) (December 2018), s. 11.

aldığı doğurganlığı bir mucize ise doğurganlıktan mahrum kalmak da bir lanet olarak görülüyordu.[212] Dolayısıyla dişil doğurganlığın önemsenmesi, kısırlık söz konusu olduğunda kadına odaklanılmasına ve çözüm arayışlarının da kadın ile ilişkili olmasına neden oluyordu.[213] Her toplumda olduğu gibi onlarda da kısırlığı gidermek için çeşitli uygulamalar ve gelenekler bulunmaktaydı.[214]

Anne ve bebeğin hayatta kalabilmesi en önemli kaygı nedeniydi ve doğum sağlığı açısından ilgili tanrıça ve tanrılardan yardım dilemek, çeşitli ritüeller gerçekleştirmek ya da ibadetler yapmak onların güçlü bir etkiye sahip olmalarını sağlıyordu. Diğer taraftan kısır kadınların doğurganlığını sağlamak ya da kadının olandan daha çok veya sık doğum yapmasını sağlamak gibi sık rastlanan endişeler de tanrıçaların konumunu sağlamlaştıran unsurlardandı. Bunları gerçekleştirebilmek için geliştirilen iksir veya büyü gibi sağaltıcı yöntemlerde temel referans noktası da yine tanrıçalardı. Toprağın sahip olduğu doğurganlık yeteneğinin kadına aktarılması, topraktan yetiştirilen ya da elde edilen bitkiler veya minerallerin sağaltıcı olarak kullanılarak yapılan iksirlerle yani ilaçlarla sağlanıyordu. Burada topraktan elde edilen bitkiler, tanrıçalara atfedilen bilgi ve büyüsel ritüellerle ilaç haline dönüştürülmekteydi.

Antik Mısır'da da kadının doğurganlığı ile ilgili benzer kaygılara rastlanmaktadır ancak doğurganlığın ve yaratma gücünün erkeklere de atfedildiği görülmektedir. Bu durum kadınların statüsü konusunda erkeklerle daha eşit bir konumda olmasını sağladığı söylenebilir.[215] Anneliği nedeniyle en önemli konumda yer alan Tanrıça İsis'in rolü hem doğurganlık ve hem de yeniden doğuş ile ilgiliydi. İsis'in annelik rolü sadece doğum ile ilgili değil ailenin korunması ve sürdürülmesi ile de alakalıdır fakat dağılan ailesinin toparlanması da yine onun yeniden yaşama döndürme gücü ile mümkündür. İsis, eşi Osiris'in kardeşi Seth tarafından parçalanan bedenini toplayarak ona yeniden hayata döndürmüş ve böylece ailesini kurtarmıştır.[216] İsis'in hem oğlu Horus'a hem de eşi Osiris'e yaşam vermesi onun doğurganlığının büyük bir kutsallık taşıdığını göstermektedir. Horus'un bu ailenin varisi olarak İsis tarafından doğurulması, erkek varis doğurabilen kadınların toplum içerisindeki statülerini yükseltmeleri için bir örnek durumundadır ve kadının

[212] Herrie F. Van Rooy, **a.g.b.**, s. 225.
[213] F.T.L. Neto etc… **a.g.m.**, s. 267
[214] Donald Robert Johnston, **a.g.m.**, s. 261.
[215] Ann Macy Roth, **a.g.m.**, s. 187.
[216] David A. Leeming, "Divine Child", **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (Ed. David A. Leeming), Volmue 1 (A-E), 2nd Edition, Newyork 2014, s. 516.

doğurganlığının gelenekler tarafından ve toplumsal açıdan kontrol altına alındığının göstergesidir. İnek sembolü ile temsil edilen Hathor da doğurganlık ile ilişkili diğer bir tanrıçadır.[217] Kadınların gebelikleri ve doğumları süresince onlara yardımcı olur, yenidoğanın sağlıklı beslenmesi ile ilişkilendirilirdi. Hathor, insanların yaşam döngüsü ile uyum içerisinde olmalarını sağlardı.

Yunan mitolojisi, doğum ile ilgili hikayelere ve kadının doğurganlığına büyük önem atefeden temalar içermektedir.[218] Örneğin evrenin yaratılışı Tanrıça Gaia'nın doğurganlığı ile ilişkilidir. Muhtemelen üremede erkeğin fonksiyonunun henüz anlaşılmadığı dönemleri hatırlatan bu anlatıda da Gaia, herhangi bir eşe ihtiyaç duymadan tek başına doğurabilmek gücüne sahiptir. Bu güç, sıradan bir üreme yeteneğinden çok kutsallık taşıyan ve evrene yaşam veren bir güçtür ve pervasız olabilecek kadar korkutucudur. Çünkü bir ebeveynin, kocanın ya da bir otoritenin sınırlamasına tabi değildir.[219] Böyle bir kadının üreme kararını kendisinin vereceği, kaç çocuğa hangi sıklıkla sahip olacağı sadece kendi iradesiyle mümkündür. Bu açıdan doğurganlığı ile statü kazandığı halde sınırlamalara tabi olmayan tek kişidir Gaia.[220]

Kadınların toplumsal rolünü sembolize eden Tanrıça Hera ise evlilik tanrıçası olmasının yanında doğurganlıkla da ilişkili olması bakımından anneliği yücelten ve toplumsal düzeni sağlayan bir konumdadır. Bu yüceltme bir taraftan kadına statü verirken, bir taraftan da kadını aile içinde belirli bir konuma oturtarak doğurganlığının da toplum tarafından kontrol edilebilmesini sağlıyordu. Çünkü Tanrıça Hera, aile gibi kurumsal bir yapı içerisinde sıkı sıkıya yer alıyordu.[221] Hem kardeşi hem de eşi olan Zeus, sadece ondan değil başka kadınlardan da ne kadar çocuğu olacağına karar veriyordu. Dolayısıyla üreme kapasitesi kadınların sadece toplumsal rollerini değil ev içi rollerini de belirleyen en önemli özellikti. Dünyaya sağlıklı çocuk getirebilme ya da çocukların bakımını sağlayabilme ile ilgili yükümlülükleri onların değerini de belirleyen bir etken oluyordu. Demeter ve Persephone hikayesinde de görüldüğü gibi doğurganlık insan yaşamının ve toplumun

---

[217] Lee W. Bailey, "Animal Spirits", **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (Ed. David A. Leeming), Volmue 1 (A-E), 2nd Edition, Newyork 2014, s. 67.
[218] Ann Macy Roth, **a.g.m.**, s. 189.
[219] Adriel M. Trott, **a.g.e.**, s. 122.
[220] Efstratios Theodossiou vd., **a.g.m.**, s. 91.
[221] Genel bilgi için bkz: Sevcan Yıldız, Yasin Oğuz Özmenekşe, "Oniki Olymposluların Kraliçesi: Tanrıça Hera", **2. International Marmara Scientific Research and Innovation Congress**, 19-20 April 2022 / Istanbul, Congress Book, Ankara 2022, s.s. 377-385.

sürekliliği için kutsal bir yetenek olarak değerlendirilmektedir.[222] Özellikle Persephone'nin hikayesi doğurganlığın kontrolüne vurgu yapar ve üremenin denetim altına alınabilir olduğunu gösterir. Öyle ki Persephone'nin yılın yarısında yeryüzüne annesi Demeter'in yanına gelebilmesi, Tanrıça Demeter'in doğumun gerçekleşebilmesi üzerindeki gücü ile ilişkilidir. Fakat Persephone'nin yeryüzüne gelişiyle birlikte baharın da gelmesi ve canlılığın ortaya çıkması ise Persephone'nin kendisi ile ilgilidir. Fakat bu verimlilik ve bolluk süreci de sonsuz ve sınırsız değildir ve kontrol altına alınmıştır. Çünkü Persephone yılın diğer yarısında yeraltı dünyasına Hades'in yanına iner ve yeryüzünde başlayan kış ile verimlilik ve bolluk zamanı sona erer.[223] Doğanın bu döngüsü ilahi bir süreçtir ve ölüm ile yeniden doğum arasındaki ilişkiyi ifade eder. Böylece doğurganlığın toplumsal olarak kontrol altında tutuluyor olmasının yanında ilahi bir denetim altında olduğu da anlaşılır. Doğum zaten anne-yenidoğan ölümlerinin yüksekliği düşünüldüğünde kadın ve çocuk sağlığı açısından riskli bir süreci ifade eder. Bu yüzden doğumun anne ve yenidoğan için sorunsuz, sıkıntısız ve sağlıklı gerçekleşmesi açısından onların koruyucu tanrıçası Eilethyia idi.[224] Onun ile ilgili dualar ve ritüeller bebek ölüm oranlarının yüksek olduğu dönemlerde doğumu ve dolayısıyla yaşamı kontrol etmeye dönüktü. Kadının gebeliğinin tehlikeli etkenlerden korunması ve doğum sürecinin başarıya ulaşabilmesi için o, yardımı gereken bir güç olarak görülüyordu.

Antik Roma'da erkek varis doğurarak ailenin devamlılığını sağlamak açısından doğurganlık, kadınların statüsünü belirleyen en önemli etkendi. Roma'da kız çocukları ergenliğe eriştikleri zaman hemen evlendirilirlerdi ve on üç veya on beş yaşlarında gebe kalırlardı.[225] Bu yaşlarda gebe kalmak ve doğum yapmak anne-bebek sağlığı açısında oldukça riskliydi. Büyük olasılıkla gebeliklerin %5-10'u kadarı doğum sırasında annenin ölümüyle sonuçlanmaktaydı.[226] Bununla birlikte ortalama yaşam süresi de 20-30 yıl civarındaydı.[227] Roma mitolojisinde doğurganlık

[222] Mara Lynn Keller, "Demeter/Persephone", **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (Ed. David A. Leeming), Volmue 1 (A-E), 2nd Edition, Newyork 2014, s. 475.
[223] David A. Leeming, "Eleusinian Mysteries", **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (Ed. David A. Leeming), Volmue 1 (A-E), 2nd Edition, Newyork 2014, s. 578.
[224] Christos Iavazzo vd., **a.g.m.**, s. 238.
[225] Aline Rousselle, "Eski Roma'da Beden Siyaseti", **Kadınların Tarihi I: Antik Çağlardan Hıristiyan Azizelere**, (Ed. Georges Duby, Michelle Perrot), (Çev. Ahmet Fethi), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Mart 2005, s. 311.
[226] Aline Rousselle, **a.g.m.**, s. 304.
[227] Walter Scheidel, "Demographic and Economic Development in the Ancient Mediterranean World", **Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)** / Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, December 2004, Volume 160, No. 4 (December 2004), s. 746.

ve evlilik ile ilişkili Tanrıça Juno'ya atfedilen önem de bununla ilişkiliydi ve Juno'nun toplumsal yanı aynı zamanda kadının toplumsal değeri ile ilgiliydi. Diğer toplumlarda olduğu gibi Roma'da da doğurganlık kontrol edilmesi gereken bir olgu olarak değerlendirilmekteydi ve bunu sağlamakla ilgili ritüeller din açısından merkezi bir yere sahipti. Roma'da üst sınıf kadınların doğurganlıklarını kontrol etme konusunda toleranslı oldukları,[228] bilerek düşük yaptıkları;[229] yine doğurganlığı sağlamak ya da engellemek amacıyla bitkisel karışımlarla birlikte büyü pratikleri de kullanıldıkları bilinmektedir.[230] Zaten üremenin kontrol edilmesiyle ilgili büyü, iksir ya da sihir gibi yollara başvurmak her toplumda görülen yaygın uygulamalar olmuştur.[231] Romalılarda da doğurganlığı kontrol etme çabası yaygındı ve genellikke sıradan bitkiler üremeyi sağlamak ya da engellemek amacıyla kullanılıyordu.[232] Kadınların kendi doğurganlıkları ile ilgili uygulamaları, toplumun refah ve nüfus dengesini sağlamak amacıyla, kimi zaman Roma hukukunda sınırlandırılmış ve kadının doğurganlığı yasalar ile denetlenmeye çalışılmıştır.

1.2. Türk Geleneğinde Kadının Doğurganlığı ve Denetimi

1.2.1. Kadının Doğurganlığı ve Kısırlığı

İnsan, doğası gereği toplumsal bir varlık olması nedeniyle, bireyleri arasında çeşitli gerekçelerle kurulan ve çeşitli katmanlardan oluşan bağlara sahip gruplar halinde yaşamını sürdürmüştür. İnsanın, diğer bireylerle birliktelik kurarak oluşturduğu ve bir bireyi olarak içinde bulunduğu toplumun sahip olduğu değerler sistemi; bir taraftan maddi kültürü ve diğer taraftan da manevi mirası inşa eder.

Çeşitli insan topluluklarının yarattığı maddi kültür ve manevi mirası, yaşadıkları coğrafyadan etkilenir ve diğer insan gruplarından farklılaşarak kendine özgü bir hale gelir. Böylece insanların ve dolayısıyla insanların oluşturduğu toplumların doğayı ve insanın doğa ile ilişkisini anlama ve anlamlandırma biçimleri de değişir. İnsan tarihsel süreç içerisinde, kendisinin doğadaki varlığını anlamlandırma çabasına girişmiş fakat nesnel yanıtlar bulamadığı zamanlarda, o an aklına yatan, sağduyusuna uyan ve ona o an için anlamlı gelen çeşitli açıklamalar

---

[228] **A.g.m.**, s. 752.
[229] Rebecca Mary Fallas, **Infertility, Blame and Responsibility in the Hippocratic Corpus**, PhD thesis The Open University, 2016, s. 130.
[230] Aline Rousselle, **a.g.m.**, s. 355.
[231] Bruce W. Frier, "Natural Fertility and Family Limitation in Roman Marriage", **Classical Philology**, Volume 89, No. 4 (Oct., 1994), s. 329.
[232] Bruce W. Frier, **a.g.m.**, s. 328.

getirmeye çalışmıştır.[233] Bu anlamlandırma çabası içerisinde olgulara yüklediği anlam, doğal gerçekliklerle doğrudan bir ilişki içerisinde olmasa bile insanı tatmin etmesi dolayısıyla kalıcı olabilmiştir.

Bu anlama çabası içerisinde en belirgin olgu, doğanın canlanması ve doğada bulunan canlıların bir yaşam döngüsü içerisinde olmasıdır. İnsan da doğanın bir parçası olarak dünyaya nasıl geldiğini anlamaya, kendisinin üreme ile ilgili süreçlerini kavramaya ve bu süreçlere bir anlam bulmaya çalışmıştır.

Doğurganlığa sahip bir insan olarak kadın, kendi türünden bir başka bireyi kendi bedeninden dünyaya getirmekte ve yaşamın sürekliliğini sağlamaktadır. Böylece insan neslinin devamlılığı, kadının doğurganlığı aracılığıyla garanti altına alınmaktadır. Bu yüzden doğum, aynı zamanda kutsal bir olgu olarak benimsenmiştir ve eski zamanlarda kadın, doğurganlığın yalnızca kendisine özgü biyolojik bir özellik olması nedeniyle, neslin sürdürülmesinin tek ve kaçınılmaz kaynağı olarak kabul edilmiştir.[234]

Doğurganlığın kadına özgü bir durum olmasının diğer bir sonucu da yine kadının anaerkil dönemde "toprak" ile ve ataerkil dönemde ise "tarla" ilişkilendirilmiş olmasıdır. Bunun en belirgin örneği, toplumların eskiden beridir doğaya "dişilik" atfetmiş olmasıdır. Toprak ile tarla arasındaki benzerlik ikisinin de üretkenliğinin olmasıdır. Fakat aralarındaki en temel fark da şudur ki; toprak, doğurganlığı herhangi bir insan tarafından kontrol edilmediği halde de üretkendir ve kimseye ait değildir. Tarla ise üretkenliği insanlar tarafından kontrol edilen ve etrafı çitlerle çevrilerek mülkleştirilen bir alanı ifade eder. Böylece verimli bir tarla ne kadar sevilirse, verimsiz ve çorak olan, ürün yetiştirmeye imkan vermeyen bir tarla da o kadar hoşnutsuzluk yaratır.

Kadının doğurganlığı bakımından tarla ile ilişkilendirilmesi aslında çok olağan ve temel bir ilişkilendirmedir. Tarla ürün vermiyorsa, tarlaya atılan sayılamayacak kadar çok tohumun her birinde tek tek hata aranmaz. Ne de olsa onca tohumun hepsi birden verimsiz olacak değil ya! Verimsizlik, doğrudan tarlanın kusuru olarak görülür. Bu ilişkilendirme tarla olarak görülen kadına da aktarılmış durumdadır. Örneğin ister Anadolu'da olsun ister Balkanlar'da olsun Türklerde

---

[233] Selçuk Kürşad Koca, "Makedonya'da Yaşayan Türk-Makedon-Arnavut-Boşnak Toplumlarının Geçiş Dönemlerinde Görülen Ortak Kültür Unsurları", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2 (2008), s. 1086.

[234] Nagihan Baysal, "İnanç Sistemi Merkezli Bir Bakış ile Türk Doğum Geleneğinde Su", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi**, Cilt 9, Sayı 3 (2020), s.s. 1108, 1109.

evlilikte çocuksuzluğun sorumluluğu kadına yüklenmiş ve sorun öncelikle kadında aranmıştır.[235] Evlenir evlenmez, kadının kısa sürede gebe kalması beklenmiştir; birkaç ay içerisinde gebe kalmayan kadının doğurganlığı ile ilgili sorunlar yaşadığı söylentilerinin çıkması olağan görülmüştür.[236] Verimsizliği durumunda tarlanın nadasa bırakılması, gübrelenmesi ya da tekrar tekrar sulanması gibi çarelerin arandığı gibi kadına yönelik, sonraki bölümde değinileceği gibi, çeşitli çözümlere başvurulmuştur.[237]

Geleneksel toplumda çocuk sahibi olamayan kadın, verimsiz bir tarladan hoşlanılmaması gibi, ailede ve toplumda hoşnutsuzlukla karşılaşmıştır ve kendisine aşağılayıcı adlar yakıştırılmıştır: Külümsüz, kısır, tutuk, gölgesiz ağaç, meyvesiz ağaç, eksik insan, kuru baş ve elsiz ayaksız, kör ocak gibi adlarla çocuksuz kadın hor görülmüş; kendisine karşı kullanılan sözler ve takınılan olumsuz tavırlarla psikolojik şiddete maruz bırakılmıştır.[238]

İnsanın üremesi, doğanın canlanması ile bir tutularak verimli olmakla, bollukla ve bereketle özdeşleştirilmiştir. Dini gelenekte bu bereketliliğin yaratıcısı, tanrı ya da tanrılar olarak kabul edilmiş ve onlara şükredilmiştir.[239] Doğurganlık, sağlıklı olmanın ve tanrı tarafından kutsanmışlığın kanıtı kabul edildiği için büyü[240] de çocuksuzluğun nedenlerinden biri olarak görülmüştür. Doğurganlığı olmayan

---

[235] Öznur Yaşar, Nuran Köse Çerçi, "Artvin Yusufeli İlçesi Örnekleminde Doğum", **Sosyolojik Düşün**, Cilt 2, Sayı 1 (2017), s. 36; Bülent Arı, "Anadolu ve Makedonya Türklerinde Doğumla İlgili Uygulamaların Benzer Yönleri", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 25, Sayı 1 (2016), s. 144.

[236] Yasemin Gümüş, "Safranbolu İlçesi Doğum Gelenekleri ve Çocuklu Çağı Uygulamaları", **Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)**, Karabük, Ocak 2022, s.24.

[237] Öznur Yaşar, Nuran Köse Çerçi, **a.g.m.**, s. 36.

[238] **A.g.m.**, s. 36; Nagihan Baysal, **a.g.m.**, s.1110; Özlem Türbedar, "Düzce Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum - Evlenme - Ölüm)", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Haziran 2011, s. 34; Yasemin Gümüş, **a.g.t.**, s. 44; Tuğrul Balaban, "Sandıklı Halk İnanışları ve Uygulamaları", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Haziran 2006, s. 75; Eda Tanyıldızı, "Elazığ Halk Kültüründe Doğum Adetleri", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt 10, Sayı 12 (2015), s. 1073; Onur Alp Kayabaşı, "Taşeli Yöresi Tahtacılarının Geçiş Dönemlerinde Mitolojik Unsurlar", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı 78 (Haziran 2016), s. 143; Fahriye Güleç Düzgün, "Türk Kültür Tarihi Açısından Taşova'da Doğum, Evlenme ve Ölüm Gelenekleri", **Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Amasya, Haziran 2019, s. 14; Adem Öger, "Uygur Türklerinin Doğum Adetleri," **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt 7, Sayı 1 (2012), s. 1680.

[239] Nagihan Baysal, **a.g.m.**, s.1109.

[240] Valentina Perçemli, "Gagauz Türklerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm Adetleri", **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Halk Bilimi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi**), İzmir, 2011, s. 15.

kadının, tanrının sevgisini kazanamadığı veya büyü nedeniyle tanrının sevgisini kaybettiği düşünülmüştür ve dinsel-büyüsel çözümler aranmıştır.[241] Çocuk ise tanrı tarafından bahşedilen bir hikmettir adeta. Bu da doğuma, dinsel bir nitelik kazandırmıştır. Gebe kalan kadına, kendisine ve ailesine tanrısal hikmeti de kazandırdığı kabul edilerek saygı gösterilmiştir.[242] Kadının saygınlık kazanmak için doğum yapması bir zorunluluk olarak kabul görmüştür. Öyle ki kimi yerlerde, çocuksuz kadın aşağılanarak düğün veya toy gibi törenlere katılması; gelin kınası yakması, çeyiz serilmesiyle ilgilenmesi istenmemiştir.[243] Çocuk doğurabilmiş bir kadının ise aileye güç verdiğine ve soyun devamlılığını sağladığına inanılarak "kaba çamın gürlemesi dalı ve yaprağı ile olur" denilerek övülmüştür; düğüne katılmasının ve hatta gelinin kınasını yakmasının o evliliğe bereket getireceğine inanılmıştır.[244]

Tohum ile ilişkilendirilen erkek ise çocuksuzluğun nedeni olarak görülmemiştir.[245] Bu yüzden çocuksuzluğun giderilmesi ile ilişkili kadınlara yönelik oldukça fazla ve yaygın uygulama bulunmaktayken, erkeklere yönelik uygulamalar çok azdır ve genelde güçlü olmaya vurgu yapan türdedir. Erkeğin güç veren besinler yemesinin, kısırlığının giderilmesinde yardımcı ve yeterli olacağı düşünülmüştür.[246] Çocuksuzluğunun nedeninin erkek olduğuna; o erkek ancak eşinden ayrılıp yeni evliliğinden de çocuğu olmaz ve fakat eski eşinin yeni evliliğinden çocuğu olursa ancak o zaman ikna olunmuştur.[247] Çoğu zaman erkeğin kuma getirmesi normal görülmüştür.[248] Gelenekte, kadının "doğurabiliyor olması" kutsanmış ve sağlıklı olmanın göstergesi olarak öğretildiği ve çocuksuzluğun nedeni kadında arandığı için; kadınlar da bu bakış açısıyla yetiştirilmişlerdir. Dolayısıyla, aslında belki kendi belki de eşinin üreme sorunları nedeniyle doğum yapamayan kadın, altta yatan sorun kimden kaynaklanıyorsa kaynaklansın, kendisini kusurlu görmeye alıştırılmıştır. Suçu kendisinde arayan bir bakış açısını benimsemiş haldedir. O yüzden kimi

---

[241] Azime Tulan, "İzmir Menemen Bölgesi Doğum Adetleri", **Asya Studies**, Cilt 4, Sayı 14 (Aralık 2020), s. 52.

[242] Mustafa Eren, "Ordu İli Ulubey İlçesinde Doğum ile İlgili Halk İnanışları", **Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2 (2019), s. 116.

[243] Yavuz Köktan, "Gilan Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)", **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Sakarya, 2008, s. 68; Yasemin Gümüş, **a.g.t.**, s. 44.

[244] Yasemin Gümüş, **a.g.t.**, s.s. 27, 43.

[245] Fahriye Güleç Düzgün, **a.g.t.**, s. 16.

[246] Yasemin Gümüş, **a.g.t.**, s. 34.

[247] **A.g.t.**, s. 42.

[248] Nuran Malta-Muhaxheri, Esin Hudaverdi, "Kosova - Mamuşa Türk Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri: Doğum - Evlenme – Ölüm", **Dede Korkut - Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Cilt 5, Sayı 9 (2016), s. 57.

yörelerde kadın, kendinde gördüğü bu kusuru telafi edebilmek için kocasının kendi üzerine kuma ya da ikinci bir eş getirmesini teşvik etmiştir.[249]

Erkek ise getirdiği kumadan veya evlendirildiği ikinci bir kadından yine çocuğu olmazsa, ancak o zaman çocuksuzluğun nedeni olarak görülmüştür.[250] Bunun yanında çocuksuzluğun nedeni olarak görülen kadına aşağılayıcı sözler ve tavırlar hak görülürken, söz konusu erkek olduğu zaman konunun üzeri örtülmüştür.[251] Kimi yerlerde erkeğe "zürriyetsiz" gibi ifadeler kullanılmasına rağmen erkeğin çocuksuzluğun nedeni olması sebebiyle hakir görülmesi yadırganmıştır.[252] Erkekten kaynaklanan nedenlerle çocuk olmuyorsa evlatlık almak hoş karşılanırken; kadından kaynaklanan nedenlerle evlatlık almaya sıcak yaklaşılmamıştır.[253] Erkeğin, çocuk doğuramadığı için karısını boşamasının olağan karşılanmasına rağmen kadının aynı gerekçeyle erkeği boşamak istemesi de toplum tarafından hoş karşılanmayan bir durumdur. Hatta çoğu zaman kadına, çocuksuzluğun nedeninin erkek olduğunun anlaşılmasına rağmen, sorumluluğu üzerine almasının daha hayırlı olduğu öğretilmiş ve güya erkeğin gururu, kadının "kısır" denilerek aşağılanmasına karşın, korunmuştur.[254]

1.2.2. Kadının Doğurganlığının Denetimi

Kadının doğurganlığının yalnızca kadının kendi bedeni ile ilgili bir süreç olmayıp, aileden başlayarak toplumsal bir olgu olarak kabul edilmesi, kadın doğurganlığının önce aile, sonrasında da toplum tarafından kontrol edilmesine neden olmuştur. Çünkü kadının doğurganlığı yalnızca onun şimdiki ve gelecekteki sağlık durumu ile değil; aynı zamanda onun çevresi ile ve hatta diğer kadınların doğurganlıkları ile de alakalıdır.[255] Bunun en belirgin iki örneği; düşük yapan kadına dokunan kadının da düşük yapacağına ve gebe bir kadından ip, para veya meyve alınması ya da doğum yapan kadının bebeğinin eşi üzerine oturulması sayesinde gebe

[249] Ramazan Ergöz, "Bitlis'te Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)", **Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ardahan, 2019, s. 105.

[250] Ali Doğaner, "Osmaniye Yöresi'nde Yaşayan Ulaşlı Türkmenlerinin Geçiş Törenleri", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halkbilimi (Folklor) Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2006, s. 57.

[251] Selçuk Kürşad Koca, **a.g.m.**, s. 1088.

[252] Öznur Yaşar, Nuran Köse Çerçi, **a.g.m.**, s. 36.

[253] Yasemin Gümüş, **a.g.t.**, s. 40.

[254] Özlem Türbedar, **a.g.t.**, s. 33.

[255] Nihal Aydın, "Kuşaklar Arası Kadınların Doğum Algıları ve Deneyimlerinin Nitel Analizi", **Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2018, s. 6.

kalınacağına yönelik inançlardır.[256] Hatta doğuma yardımcı olan ve doğumun başarılı olmasını sağlayan kimseler de toplum tarafından saygıdeğer kabul edilmişlerdir.[257] "Ebe" olarak bilinen bu kişiler, doğumuna yardımcı oldukları kişinin kendi öz aile büyüğüymüş gibi kabul edilmiş, öyle sevilmiş ve sayılmıştır. Hatta bu kimseler aynı zamanda şifacılık misyonunu da üstlenmişlerdir ve büyük olasılıkla "Doğurgan Ana" kültünün de bir yansıması olarak saygınlık kazanmışlardır.[258]

Doğum ve tabii ki doğumla gelen çocuk, aynı zamanda sosyal bir olgu olarak görüldüğünden toplum, çocuğu olmayan çiftlerin bu durumuna müdahale etmeyi sorumluluk ve onlar hakkında söylenmeyi de hak olarak görmüştür.

Çocuksuzluğun asıl sorumlusu olarak görülen kadın, gebe kalmanın yollarını toplum baskısıyla ama kendi kendine, çoğunlukla eşinden habersiz bir şekilde, aramıştır.[259] Böylece "meyvesiz ağaç" olmaktan kurtulacak ve doğurganlığını kanıtlayan diğer kadınlar gibi neslin sürekliliğine katkıda bulunabildiğini gösterebilecektir.[260] Bir taraftan annelik duygusunu yaşamak ve diğer taraftan da kazanacağı annelik statüsü ile toplum içinde hayal ettiği konumu, saygınlığı almak isteyen kadın, gebe kalabilmek için yaşamını tehlikeye sokabilecek çarelere bile başvurmaktadır.[261] Bütün bu çaba, kadının kendi doğurganlığını kendisinin kontrol etme isteğinin de bir parçasıdır. Gebe kalmak isteyen kadınlar da bu doğrultuda, toplumun gebelikle ilgili geleneksel çözümlerine, kocakarı ilacı denen yöntemlere kulak kabartmışlardır.[262] Ve kadınların önemli bir kısmı da bu çözümleri uygulama yoluna gitmektedirler.[263] Çünkü alacakları riskin, hissedecekleri duyguya ve

---

[256] Azime Tulan, **a.g.m.**, s. 55; Moumin Moumin, "Batı Trakya Türk Folkloru Üzerine Bir Araştırma (Doğum - Evlenme - Ölüm Adetleri)", **Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), İzmir, 2009, s. 31; Erol Eroğlu, "Prizren Türk Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)", **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Sakarya, 2008, s. 68.

[257] Ramazan Ergöz, **a.g.t.**, s. 83.

[258] Fadime Türkölmez, "Tarihe Çiçek Bozuğu Bir Efsane Bırakan Hastalık: Yüze Leke Kalbe Dert Folklorde Çiçek", **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Çiçek**, (Ed. Şükran Köse, Fevzi Çakmak, Ahmet Çağrı Büke, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ekim 2020, s. 113

[259] Meryem Karaağaç, "Malatya'da Geçiş Dönemleri", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Halkbilimi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Sivas, 2013, s. 23.

[260] Hatice Yalçın, Nurcan Koçak, "Gebelikle İlgili Geleneksel İnanç ve Uygulamalar ve Karaman Örneği", **Kent Akademisi - Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi**, Cilt 6, Sayı 1 (İlkbahar 2013), s. 20.

[261] Erol Eroğlu, **a.g.t.**, s. 66; Hatice Yalçın, Nurcan Koçak, **a.g.m.**, s. 21.

[262] Vildan Başak, Saliha Esen, "Uşak İli ve Çevresindeki Doğum ile İlgili İnanış ve Uygulamalar", **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 7, Sayı 10 (2020), s. 146.

[263] Konu ile ilgili olarak yapılan bir araştırmada, gebelik ile ilgili tavsiye edilen geleneksel inançları yaşama geçiren kadınların oranı %73.9'dur. İlgili araştırma için bakınız: Dilek Özmen, Aynur Ç.

kazanacakları statüye değdiğini düşünmektedirler. Diğer taraftan kadının kendi doğurganlığını kontrol edebiliyor olması, onların yaşam ile ilgili daha güçlü bir güdülenmeye sahip olmalarını da sağlamaktadır.[264] Öyle ki, doğum ne kadar toplum ve aile kontrolünde olsa bile, doğumu engellemek ya da gebe kalabilmek için kendi bedenleri üzerinde fakat gizli saklı olarak inisiyatif kullanmışlardır. Doğurganlıklarını kontrol etmek istemişlerdir. Zaten günümüzde de kadının doğurganlık hakları, kadının kendi bedeni üzerinde söz sahibi olup olmadığı ile ilgili bir olgudur.

Çocuksuzluğa çare olarak erkeğe yönelik uygulamalar oldukça az, tehlikesiz ve güçlü olmaya vurgu yapan, örneğin keçiboynuzu bitkisinden yapılmış pekmez, fındık, fıstık, bal veya çeşitli baharatlardan yapılmış macunlar ile beslenmek gibi basit uygulamalardır.[265] Hatta kimi yerlerde erkek, genelde çocuksuzluğun nedeni olarak görülmediği için, erkeğe yönelik hiçbir uygulama da geliştirilmemiştir.[266] Fakat doğurganlık kadına özgü olduğu için de gebe kalmak amacıyla gerçekleştirilen uygulamalar da öncelikle kadına yönelik olmuştur.[267] Çocuksuzluğun, tanrının kutsamasının yitirilmesi olarak görülmesi, gebe kalmayı sağlayacak yöntemlerin birer dinsel kuttören haline gelmesine neden olmuştur.[268] Dolayısıyla gebe kalma ile ilgili çözümler öncelikle büyüsel özellikler gösteren dini ritüeller ve sonrasında halk hekimliği diye bilinen ciddi geleneksel yöntemlerdir.[269]

Dini ritüeller temelde Türklerin "Atalar Kültü" inancına dayandığı halde Müslüman olduktan sonra İslamiyet içerisinde yeniden konumlandırılmış olan din büyüklerinin ya da evliyaların, ermişlerin türbelerini ziyaret etmeye odaklanmıştır.[270] Yol gösteren ataların mezarlarının ziyaret edilmeleri halinde, o ataların ruhlarının hayatta olanlara iyilik yapacaklarına dair inanç bulunmaktadır.[271] Büyü de

---

Çetinkaya, Seval Cambaz, "Manisa'da 15-49 Yaş Kadınların Gebelik, Doğum ve Loğusalık ile İlgili Geleneksel İnanç ve Uygulamaları", **Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi**, Cilt 24, Sayı 2 (2008), s. 91.

[264] Sıla Sabancılar Eren, "Toplumsal Cinsiyet, Kadın Bedeni ve Kürtaj Hakkı Üzerine Bir Değerlendirme", **Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2 (2021), s. 93.

[265] Elif Saygı, "İnebolu Halk Kültüründe Doğum Âdetleri", **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, Cilt 10, Sayı 20 (Aralık 2017), s. 266; Yasemin Gümüş, **a.g.t.**, s. 34.

[266] Aktan Müge Ercan, "Gelibolu Yarımadası'nın Geçiş Dönemi Adetleri Üzerine Bir İnceleme (Doğum - Düğün - Ölüm)", **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Çanakkale, 2002, s. 41

[267] Nuran Malta-Muhaxheri, Esin Hudaverdi, **a.g.m.**, s. 57.

[268] Nagihan Baysal, **a.g.m.**, s. 1111.

[269] Adem Öger, **a.g.m.**, s. 1680.

[270] Onur Alp Kayabaşı, **a.g.m.**, s. 144; Adem Öger, **a.g.m.**, s. 1680.

[271] Mehmet Naci Önal, "Dobruca'daki Türk-Müslüman Topluluğunun Medeniyeti Üzerine Sözlü Kaynaklar", **Bükreş Üniversitesi Tarih Fakültesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, 1995, s. 26.

doğurganlığın veya çocuksuzluğun nedenlerinden biri olarak görülmüştür ve gebe kalmak isteyen kadınlar, çeşitli dinsel-büyüsel ritüeller gerçekleştirmişlerdir.[272] Örneğin, gökten geldiğine ve canlı olduğuna inanılan "agat taşı" adı verilen bir taşı tenine temas ettirerek taşıyan kadınların, o taşın yaşam barındırma gücünü devralarak doğurganlık kazanacağına inanılmıştır.[273]

Bu çerçevede ağaçların kutsallığına olan inanç dolayısı ile gebe kalabilmek için belirli ağaçlara bez bağlamak da yine şamanizmden kalan bir kuttörenlerdir.[274] Bu kuttörende temel inanç, kutsal olan ile gerçekleştirilen temas sayesinde bereketin kadın bedenine aktarımının sağlanmasıdır.[275]

Mağaralar ya da kuyular toprak ananın dişilik organı olarak görüldüğü için buralarda kurban kesmenin de gebe kalmayı sağlayacağına inanılır.[276] İnanılmaktadır ki toprak ana, kendisine sunulan bir can karşılığında yeni bir can hediye edecektir. Yine bu inanca paralel olarak su kültü de önemli bir yere sahiptir. Çocuksuz kadınların, çocuklar tarafından yıkanmaları, su kaynağına sahip türbelerden su içilmesi veya doğrudan su kaynaklarının ziyaret edilmesi de çocuksuzluğun çaresi olarak görülmüştür.[277]

Mezarlık veya türbe ziyaret etmek ya da belirli mağaralarda kurban kesmek gibi aslında gebe kalmaya hiçbir etkisi olmayan ritüellerin dışında çeşitli halk hekimliği uygulamaları da bulunmaktadır. Bu uygulamaların bir kısmı yararlı, bir kısmı etkisiz ve bir kısmı da aslında ölümcül derecede zararlı olmakla birlikte temelde üreme ile ilişkilendirilen bölgeleri sıcak tutma ve terletme ya da bereketlilik ile ilişkilendirilmiş yiyecek maddelerinin bölgeye temas ettirilerek özelliklerinin aktarımını sağlamaya yöneliktir.[278]

Gebe kalmayı sağlamak ile ilgili tavsiyeler "ebe" olarak bilinen ve doğum ile ilişkili deneyimlere ve bilgilere sahip olduğuna inanılan kadınlardan alınır.[279] Sıcak tutma ve üreme özelliklerinin aktarılması ile ilgili bir ritüel olarak; bir koyunun

---

[272] Sedat Veyis Örnek, **Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966, s. 64.

[273] Ezgi Bolçay, "Erzurum'da Doğum Öncesi, Doğum Sonrası ve Çocukluk Dönemiyle Alakalı Gelenekler", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt 19, No 2 (Mayıs 2011), s. 588.

[274] Onur Alp Kayabaşı, **a.g.m.**, s. 144.

[275] Mehmet Karaaslan, "Kaşkay Türklerinde Doğum Çevresinde Gelişen İnanç ve Pratikler, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt 6, Sayı 3 (2011), s. 1437.

[276] Nagihan Baysal, **a.g.m.**, s. 1110; Onur Alp Kayabaşı, **a.g.m.**, s. 145.

[277] Nagihan Baysal, **a.g.m.**, s. 1112.

[278] Mehmet Karaaslan, **a.g.m.**, s. 1439.

[279] Fazıl Özdamar, "Adana İli, Şambayadı Köyü'nde Doğumla İlgili İnanç ve Uygulamalar Üzerine Bir İnceleme", **Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 5 (2021), s. 210.

kesilip, henüz yüzülmüş derisi daha sıcacıkken gebe kalması arzulanan kadının karnına sarılır.[280] Isıtılmış toprak bir çömleğin içindeki hava ateş ile alınarak kadının karnına kapatılır ve bu sayede kadının rahminin yerine getirildiğine inanılır.[281] Dayanılacak kadar sıcak bir fırının üzerine oturmak ve kadının kasıklarına sıcak halde kavrulmuş tuz konulması da bir çözüm olarak görülür.[282] Bu uygulamalar, belki sıcaklığın etkisiyle bölgedeki kan akışının sağlanabilmesi bakımından yararlı sayılabilecek ancak muhtemelen gebe kalmaya büyük bir etkisi olmayan uygulamalardır.

Kadına ve özellikle kadının üreme bölgesine zarar verebilecek fakat gebeliğe yararı olacağına inanılan uygulamalar da geliştirilmiştir. Gebe kalmak isteyen kadınların "ara ebesi" denilen kişilere göbeklerini veya bellerini çektirmeleri oldukça yaygın bir uygulamadır ki bunlar, ortopedik olarak çeşitli beklenmedik rahatsızlıkları yaratabilecek denli tehlikeli uygulamalar olabilirler.[283] Diğer taraftan kadının üreme organına çeşitli geleneksel ilaçlar sürülerek ya da vulvaya çeşitli nesneler yerleştirilerek de çare aranır ki birçok yöresel araştırma, bu türlü uygulamalara yönelik inancın yaygın olduğunu göstermektedir.[284] Örneğin, gebe kalması istenen kadının rahmine; sülük olarak bilinen canlının yapıştırılmasının veya içine konulmasının; inek boynuzunun, sığır ödü ile karıştırılan otların, zencefil ve kirli yünün, kurutulan bazı böceklerin ezilip otlarla karıştırılarak rahim yoluna yerleştirilmesinin; rahmin içine maydonoz katılarak kaynatılmış sütün akıtılması, yakılan samanın dumanının rahme tutulmasının gebe kalmaya etkisi olduğu düşünülür.[285] Isıtılan tavuk dışkısının tüttürülerek üzerine çömelir vaziyette oturulup,

---

[280] Abdullah Mohammadi, "Hazara Türklerinin Halk İnançlarında Doğum, Evlenme ve Ölüm", **Millî Folklor**, Yıl 27, Sayı 105 (2015), s. 114.

[281] Azime Tulan, **a.g.m.**, s. 54.

[282] **A.g.m.**, s. 54; Vildan Başak, Saliha Esen, **a.g.m.**, s. 146.

[283] Fazıl Özdamar, **a.g.m.**, s. 210; Hatice Yalçın, Karaman'da yaptığı araştırmada "Ara Ebesi" denilen kişilere bel çektiren kadınların oranını %76,4 olarak tespit etmiştir. Bkz.: Hatice Yalçın, "Gebelik, Doğum, Lohusalık ve Bebek Bakımına İlişkin Geleneksel Uygulamalar (Karaman Örneği)", **Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi**, Sayı 55 (2012), s. 22.

[284] Yasemin Gümüş, **a.g.t.**, s. 31; Hatice Yalçın, Karaman yöresinde yaptığı araştırmada, gebe kalmak için vulvaya çeşitli nesnelerin yerleştirilmesine yönelik uygulamaları gerçekleştiren kadınların oranını %77 olarak açıklamaktadır. Bkz: Hatice Yalçın, **a.g.m.**, s. 25.

[285] Mustafa Seçim, "Korgan İlçesi Sarıaliç Mahallesinde Doğumla İlgili Adet, İnanış ve Uygulamalar", **Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4 (Nisan 2021), s. 241; Nihan Karakuş Harmancı, "Türkiye ve Kore Kültüründe Doğum Ritüellerinin Karşılaştırılması (Kayseri ve Andonğ Yöresi)", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Kayseri, 2021, s.s. 47-49; Mehmet Karaaslan, **a.g.m.**, s. 1439; Eda Tanyıldızı, **a.g.m.**, s. 1074; Eda Tanyıldızı, **a.g.m.**, s. 1074; Nedim Bakırcı, Yasemin Katı, "Malatya Kültüründe Geçiş Dönemleri İnanış ve Uygulamaları", **TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 7, Sayı 18 (2019), s. 5; Çulpan Zaripova Çetin, "Kazan Tatarlarının Doğum Geleneklerinde Eski Türk İnançlarının İzleri",

sıcaklığının ve dumanın vulvaya tutulmasının da gebeliği sağaltıcı özelliği olduğuna inanılmaktadır.[286] Tavuk dışkısı ile ilgili bu uygulama, diğer uygulamalarda da olduğu gibi, doğurganlığa sahip bir canlının bir parçasıyla temas edilmesi ile aynı özelliğin kadına aktarılabileceğine yönelik inanç dolayısıyla büyüsel bir özellik taşımaktadır. Öyle ki bu uygulamada, tavuğun yumurta üzerine kuluçkaya yatma durumu taklit edilmektedir.[287] Kimi yörelerde, fazla kilosu nedeniyle gebe kalamadığı düşünülen kadınlara, sağlık açısından oldukça sakıncalı olup zehirlenmelere neden olabilen "kurşun" madeni yutturulduğu bilinmektedir. Kurşunun, mideye oturup zayıflatacağına; rahme yerleşip döllenmeyi sağlayacağına inanılır.[288] Bazı yörelerde de kurutulmuş bir farenin toz haline getirilerek veya üç tane canlı örümceğin ekmek arasına konularak gebe kalmak isteyen kadına, bilgisi olmadan, yedirilmesi de çözüm olarak görülmüştür.[289]

Bu uygulamalar ekseninde asıl mesele kadının, kendi doğurganlığının kontrolünü alabilmek uğruna oldukça tehlikeli uygulamaları göze almak durumunda kalmasıdır. Hatta bir çok yörede bu uygulamalar, gebe kalmak uğruna kadının ölümüyle sonuçlanmaktadır.[290] Kadınların üreme bölgelerine yönelik zararlı ya da zararsız, en azından etkisiz bu yöntemlerin geliştirilmesinin temel nedeni, daha önce bahsedildiği gibi, kadının "tarla" ile ilişkilendirilmesidir. Nasıl ki verimsiz bir tarlaya; nadasa bırakılarak, gübrelenerek ya da sulanarak verimlilik kazandırılmaya çalışılıyorsa, kadın üzerinde de benzer yöntemlerin işe yarayacağına inanılmıştır.

Kadın, doğurganlığını sadece gebe kalmaya çalışarak değil, aynı zamanda gebeliğini önleyerek ya da gebeliğini sonlandırarak da kontrol etmek istemiştir. Fetüs, anneden daha değerli kabul edildiği ve tanrısal kutun kanıtı olarak görüldüğü için gebeliği sonlandırmaya yönelik eğilimler ve hatta böyle bir niyet bile "hesabı verilemez bir günah" olarak kabul edilmiştir.[291] Gebeliği sonlandırmak ile ilgili tartışmalar; bebeğe atfedilen yaşama hakkı ile kadının bedensel özgürlüğü

Türk Halkları Edebiyatı II: Uluslararası Çocuk Edebiyatı Kongresi (13-15 Kasım 2008), Bakü, 2008, s. 308.

[286] Aktan Müge Ercan, **a.g.t.**, s. 41.

[287] Hatice Yalçın, **a.g.m.**, s. 25.

[288] Ramazan Ergöz, **a.g.t.**, s. 104.

[289] Mensur Nuredini, "Makedonya'daki Müslümanlarda Doğum, Evlenme ve Ölüm ile İlgili İnanışlar ve Uygulamalar", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İzmir, 2007, s.s. 18, 20.

[290] Nihan Karakuş Harmancı, **a.g.t.**, s. 54.

[291] Sıla Sabancılar Eren, **a.g.m.**, s. 93.

bağlamında bir tartışma olarak siyasal alanda varlığını sürdürmektedir.[292] Bütün geleneksel baskılara ya da siyasal tartışmalara rağmen kadın ya henüz ya da hiçbir zaman çocuk istemediği için veya birkaç çocuk doğurduktan sonra fiziksel ve psikolojik olarak yıprandığından gebeliği sonlandırma yoluna başvurmuş olabilir.[293] Her iki durumda da kadın, kendi doğurganlığının kontrolünü kendi eline almak çabasına girişmiş durumdadır. Öyle ki bunu, kimi uygulamalarda ölmeyi göze alarak gerçekleştirmiştir ya da doğurganlığını kontrol etme yolunda yaşamını kaybetmiştir.[294] Gebeliği sonlandırmak için gerçekleştirilen en yaygın ve şiddetli uygulamalar gebe kadının karnına büyük bir baskı uygulanması veya karnının sıkıştırılması,[295] kadının ağır kaldırması ya da yüksek bir yerden atlatılmasıdır.[296] Her iki eylem de kadının kesin olarak zarar gördüğü ve hatta sonucunda sakat kalabileceği ya da yaşamını yitirebileceği eylemlerdir.

Üzerine inceleme yapılmış hemen her yörede kadın gebeliğini sonlandırmak amacıyla gerçekleştirilen bir çok tehlikeli uygumalaya rastlanmıştır. Kadının güvenli ve sağlıklı bir şekilde kürtaj yaptırma olasılığının olmadığı durumlarda rahmine; sabun veya kil, aspirin veya acı tadıyla bilinen herhangi bir hap, civa, yanmamış kibrit çöpü, tavuk teleği, soğan, limontuzu, şap, soyulmuş ince bir dut ağacı dalı, ebegümeci kökü, kaz ya da kartal tüyü veya çivi benzeri delici sivri araçlar yerleştirilmesi şeklinde gerçekleştirilen uygulamaların enfeksiyon ve daha kötüsü ölüm ile sonuçlanması olağan bir durum olmuştur.[297]

Doğurganlığın kontrolünde ve özellikle gebeliğin sonlandırılması veya sürdürülmesi isteğinde; kız çocuk ve erkek çocuk beklentisinin de ayrıca bir öneme sahip olduğunu belirtmek gerekiyor. Türkler'de doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası ile ilgili süreçleri inceleyen birçok araştırmanın tespit ettiği ortak verilerden biri de "tatlı" yiyeceklerin erkek, "ekşi" yiyeceklerin kız çocuk ile ilişkilendirilmiş olmasıdır. Gebe kadının, turşu gibi ekşi yiyecekler veya limon gibi

---

[292] Merve Yıldırım, Halime Ünal Reşitoğlu, "Özneden Nesneye İtilme: Kadın Deneyimi Olarak Kürtaj", **Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1 (2020), s. 103.

[293] Moumin Moumin, **a.g.t.**, s. 33.

[294] Özlem Türbedar, **a.g.t.**, s.40.

[295] Ali Doğaner, **a.g.t.**, s. 61.

[296] Moumin Moumin, **a.g.t.**, s. 32.

[297] Sevim Çiftçibaşı, "Nevşehir İli Derinkuyu İlçesi Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri", **Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Zonguldak, 2018, s. 15; Bülent Arı, **a.g.m.**, s. 144; Valentina Perçemli, **a.g.t.**, s.s. 19-20; Mensur Nuredini, **a.g.t.**, s.s. 32, 33; Meryem Karaağaç, **a.g.t.**, s. 41; Ali Doğaner, **a.g.t.**, s. 61; Ramazan Ergöz, **a.g.t.**, s. 96; Yasemin Gümüş, **a.g.t.**, s. 45; Moumin Moumin, **a.g.t.**, s. 33; Sıla Sabancılar Eren, **a.g.m.**, s. 93.

ekşi meyveler yemesi halinde çocuğunun "kız" olacağına; tatlı yiyecekler yemesi halinde de çocuğunun "erkek" olacağına inanılmaktadır.[298] Şunu da vurgulamak gerekir ki ilgili araştırmalardan anlaşıldığına göre; ekşi veya tatlı yemek, çocuğun kız veya erkek çocuk olacağının alameti olarak değil; çocuğun kız ya da erkek olmasının nedeni olarak görülmüştür. Örneğin, kadının canının turşu çekmesi, çocuğun kız olacağının göstergesi değildir; annenin canı, bebeğin cinsiyeti kız olduğu için ekşi yemeyi çekmiyordur. Tam tersi bir şekilde; ekşi yiyeceklerin yenmesi, çocuğun kız olmasının nedeni olarak algılanmaktadır. Bu yüzden bir çok yörede gebe kadının ekşi yiyeceklere yaklaşması iyi karşılanmamaktadır. Hatta bazı yörelerde gebe kadının ekşi yiyecekler yemesi halinde çocuğun karında büzüşeceğine ve vücudunda kızarıklıklar çıkacağına inanılmaktadır.[299] İlgi çekici olan şey kız çocuk ile ilişkilendirilen bir tadın, aynı zamanda olumsuz bir durum ile de ilişkilendirilmiş olmasıdır. Bu bağlamda, bazı yörelerde çocuk düşürmek isteyen kadınlara ekşi yiyecekler yemesinin tavsiye edilmesi ve ekşi yiyecek yemenin erken ve sağlıksız bir doğuma sebebiyet vereceğine yönelik inancın olması da bu olgu ile tutarlıdır.[300] Türk dünyasında yaygın olarak görülen "iç güzelliğin, dışarıya yansımasına" yönelik inanç da burada kendisini göstermektedir. Öyle ki gebe kadın sevecen yani tatlı bir yüze sahipse çocuğunun erkek; ancak ekşi yani itici bir yüze sahipse çocuğunun kız olacağı düşünülmektedir.[301] Bu inancın temelinde de kız çocukların, annesinin güzelliğini emip tükettiğine yönelik eski bir inanç olmalıdır.

1.2.3. Bir Geçiş Dönemi Olarak Gebelik

İnsan yaşamın boyunca, gerçekleştiği takdirde, gerçekleştiği andan itibaren hayatının geri kalanını öncesinden ayıran ve "geçiş" adı verilen belirli dönemler atlatmaktadır. Bu geçiş dönemlerinde insanlar eski halden kopma ve yeni hale uyum sağlama aşamasındadırlar. Geçiş sürecindeki insanların, kozasında kelebek olmayı bekleyen bir tırtıl gibi, belli ölçüde zayıf, korunmasız ve tehditlere açık olduğuna dair inanç, bu aşamada yaşanan deneyimlerin o kişiyi ömrü boyunca etkileyeceğine

[298] Fazıl Özdamar, **a.g.m.**, s. 212; Bülent Arı, **a.g.m.**, s. 145; Valentina Perçemli, **a.g.t.**, s. 23; Vildan Başak, Saliha Esen, **a.g.m.**, s. 149; Azime Tulan, **a.g.m.**, s. 55; Moumin Moumin, Batı Trakya ile ilgili yaptığı araştırmada "ekşi" yemenin "yaramaz bir erkek çocuk doğacağı" ile ilişkilendirildiğini tespit etmiştir. Bkz: Moumin Moumin, **a.g.t.**, s. 32.

[299] Eda Tanyıldızı, **a.g.m.**, s. 1076.

[300] Meryem Karaağaç, **a.g.t.**, s.s.41, 45.

[301] **A.g.t.**, s. 50: Hatice Yalçın, Karaman yöresinde yaptığı araştırmada kadınların %86'sının; gebe kadının bebeğinin kız olması halinde çirkinleştiğine ve erkek olması halinde güzelleştiğine inandıklarını tespit etmiştir. Hatice Yalçın, **a.g.m.**, s. 22.

dair beklenti veya korku doğurmuştur.[302] Dolayısıyla bireyi bu etkilerden korumak için bu süreç çeşitli törenlerle kutsanır ve kutlanır.

Doğum, evlilik ve ölüm olarak üç temel aşamadan oluşan bu geçiş dönemlerindeki kuttörenlerin her biri, ilgili döneme ilişkin özel uygulamaları da içerir.[303] Söz konusu uygulamaların tümü, insanı eski olan durumundan uzaklaştırmayı ve yeni olan durumuna uyum sağlamasını kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Kişi, bu törenler ve uygulamalar sayesinde bir önceki rolünü artık sona erdirir ve yaşamda yeni bir konuma yerleşir. Bu süreç, daha önce aynı geçiş dönemini yaşamış olan diğer bireylerin geçişi atlatmalarını sağladığına inanılan ve faydasının görüldüğü düşünülen işlemlerin tekrar edilmesi ve uygulanmasıyla aşılır.[304] Geçiş süreçleri, farklı bireyler tarafından benzer şekilde deneyimlense de bir birey aynı geçiş dönemini bir daha tekrar edemez ve yaşayamaz.[305] O yüzden geçiş dönemleri bir birey için biricik ve eşsiz bir basamaktır. Bu durum da o basamağın kutsanmasını beraberinde getirmiştir.

Hem maddi hem de manevi mirasın en belirgin bir şekilde vücut bulduğu geçiş dönemlerinin ilki olan doğum süreci, bireyin anne karnından dış dünyaya adım attığı andan ibaret değildir. Anne-babanın bir bebek yapma kararı ve sonrasında cinsel birlikteliği ile başlar; bebeğin anne karnındaki serüveni ile devam eder ve doğumdan hemen sonra çocuğun hayatta kalmasını garantileyen önlemlerin alınarak çocuğun yeni dünyaya alışmasını sağlayan kısa süreyi de içine alır. Bu üç geçiş dönemi, bahsedilen belirli özellikleri bakımından; doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası olarak adlandırılmaktadır ve bu dönemler ile ilgili olarak da çeşitli inançlar geliştirilmiştir.[306]

İnsanların, doğa ile olan ilişkilerini anlama ve anlamlandırma çabasının en belirgin bir örneği de kendi varoluşu ile ilişkili olarak anne karnındaki serüvenini anlamaya çalışması ve annenin gebeliğine çeşitli anlamlar yüklemesidir. Gebelik, yaşamın devamlılığının en açık göstergesi olan doğumun habercisidir. Yalnızca insanlar için değil, bütün canlılar için yaşam döngüsünün en önemli aşamalarından biridir; başlangıcıdır. Gebelik sürecinin, hayata adım atmaya yönelik uzun bir dönemi kapsaması, insanların onu kavramaya çalışmasına ve ona çeşitli anlamlar

[302] Mustafa Seçim, **a.g.m.**, s. 239.
[303] Nagihan Baysal, **a.g.m.**, s. 1108; Azime Tulan, **a.g.m.**, s. 52.
[304] Nihan Karakuş Harmancı, **a.g.t.**, s. 2.
[305] **A.g.t.**, s. 3.
[306] Bülent Arı, **a.g.m.**, s. 142; Özlem Türbedar, **a.g.t.**, s. 32.

yüklemesine ya da onunla ilgili çeşitli beklentilere girmesine neden olmuştur. Bu beklentilerden en önemlisi, doğacak olan bireyin başarılı bir şekilde hayata tutunması ve sonrasında hayatta kalmasıdır. Yaşamın devamlılığını ve neslin sürmesini sağlayacak olan doğumun ön aşaması olan gebelik sürecinin sağlıklı sürmesi ne kadar sevinçli bir süreç ise sağlıksız bir şekilde gerçekleşmesi de büyük bir üzüntü verir; çünkü yenidoğanın hayatına mal olabilir.[307]

"Doğum öncesi" olarak da anılan gebelik dönemi, "doğum" geçiş dönemi içerisinde yer alan geçiş aşamalarından ilkidir. Gebeliği sürecinde kadına yüklenen anlam, kadına yönelik beklentiler ve kadınla ilişkili uygulamalar, bu dönemi özel olarak incelemeyi gerekli kılmaktadır. Zira bebeğin anne karnındaki serüveni yalnızca bebek ile sınırlı değildir. Bu dönemde bir parçası olduğu kabul edilen annenin de serüvenidir aynı zamanda. Bu süreçte anne ile bebeği, aynı yolculuğun yolcularıdır. Gebelik döneminde bebek, doğrudan annenin eylemlerinden ve duygu durumlarından etkilendiği gibi; anne de bebeğin ihtiyaçlarından etkilenmektedir.

Doğurganlığın kadınlara özgü bir özellik olması ve kadının kendi bedeninde gerçekleşmesi, bu süreçle ilgili sorumlulukların da kadına yüklenmesine neden olmuştur ve anne doğumun sağlıklı gerçekleşmesi için her açıdan hazırlanmak zorundadır.[308] Gebeliği sürecinde annenin, bebeği ile arasında oldukça belirgin bir bağ vardır ve her ikisi de birbirini etkilemektedir.[309] Böyle bir olgunun, bugün açıkça biliniyor olması bir yana, var olduğuna dair gelenek içerisinde ve geçmişten beridir yaygın bir kanaat vardır. Bu durum da anneyi, yalnızca kendisine karşı değil, belli bir dönemden sonra ayrı bir can ve birey olarak tanımlanan bebeğe karşı da sorumlu olmasını zorunlu kılar.[310] Erkek ise böyle bir sorumluluğa ve zorunluluğa sahip değildir. Örneğin anne, bebeği için bazı alışkanlıklarını terketmek ya da yeni alışkanlıklar edinmek zorundadır. Fakat erkeğin alışkanlıklarını terketmesinin ya da yeni alışkanlıklar edinmesinin bebeğe doğrudan bir etkisi yoktur; belki, dolaylı bir etkisi olabilir. Gebe bir kadın sigara alışkanlığını terketmek zorunda kalır; terketmediği takdirde çocuk bu durumdan kesin olarak etkilenir. Fakat erkek sigara

---

[307] Murat Dalaman, "İslamiyet Öncesi Türk Efsane, Destan ve Hikayelerinde Doğum, Ölüm, Evlilik ve Bayram Merasimleri (Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut Hikayelerine Göre)", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış (Yüksek Lisans Tezi)**, Isparta, 2021, s. 122.

[308] Tuğrul Balaban, **a.g.t.**, s. 74.

[309] Şeyma Kabataş Çetin, "Antalya ve Samsun'da Yaşayan Yörüklerin Geçiş Dönemleri Adet ve Uygulamaları", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış (Yüksek Lisans Tezi)**, Samsun 2017, s. 37.

[310] Özlem Türbedar, **a.g.t.**, s. 51.

alışkanlığını en azından başka bir ortamda da olsa sürdürebilme lüksüne sahiptir. Kadın gebeliği sürecinde belirli bir yeme-içme rejimi uygulamak zorunda kalabilir; çünkü bebek, annenin yediği ve içtiklerinden faydalanacak ya da zarar görecektir. Ancak erkek için böyle bir durum söz konusu değildir. Hatta öyle ki, aslında anne gerçekleştirdiği halde çocuğuna hiçbir etkisi olmayan eylemlerin bile çocukta bir karşılığı olacağına dair gerçek dışı inançlar da gelişmiştir. Kadının sakınması gereken alışkanlıkların illa ki kendisine de zarar veren alışkanlıklar olması gerekmediği gibi, yaklaşması gereken yeni deneyimlerin de illa ki hoşuna gitmesi gerekmemektedir. Asıl mesele, kadının bebeği için yapması gerekenlerin gelenek tarafından uygun görülmüş olmasıdır. Yine de kadına, bebeğin fayda görmesi gerekçesiyle, gelenek tarafından belirlenmiş eylemlerde bulunmak sorumluluğu yüklenmesi, kadında bir kaygı ve gerilim yaratabilmektedir.[311] Örneğin gebe kadın çilek, dut, böğürtlen ve benzeri tür meyve yediği ve meyveyi tuttuğu parmağı ile kendi vücuduna dokunduğunda, bebeğin vücudunun aynı bölgesinde o meyvenin lekesi olacağına dair inanç, gebe kadını o meyveyi yemekten alıkoyar.[312] Diğer taraftan, kadının bu meyvelerden birine aşermesi durumunda o meyveyi yemediği takdirde yine bebeğin cildinde o meyvenin leke olarak belireceği inancı bulunmaktadır.[313] Bu inançlardan en ilginci, regl dönemindeki kadını kirli ve hasta olarak gören geleneksel anlayışın pekiştirdiği cüzzam korkusudur. Kocanın, regl halindeki karısıyla ilişkiye girmesi halinde erkeğin temiz kabul edilen menisine, kadının kirli kabul edilen regl kanının bulaşacağı ve böylece doğacak çocuğun cüzzamlı olacağı inancı bulunmaktadır.[314]

Bu sakınma ve yaklaşma durumları sadece bebeğin fiziksel olarak nasıl etkileneceği ile ilgili değildir. Aynı zamanda çocuğun karakterinin ve ahlaki durumunun da annenin bu eylemlerinden etkileneceği inancı hakimdir. Bebeğin anne karnında canlandığına inanılan dönemde anne kime bakarsa, kimi yererse ya da kime özenirse bebeğin gerek fiziksel özellikleri bakımından ve gerek karakter bakımından o kişiye benzeyeceğine inanılır.[315] Kadının başkalarının gizlenerek bir şeyler,

[311] Özlem Türbedar, **a.g.t.**, s. 54.
[312] Vildan Başak, Saliha Esen, **a.g.m.**, s. 148.
[313] Şeyma Kabataş Çetin, **a.g.t.**, s. 38.
[314] H. Volkan Acar, "Osmanlı Dönemi Tıbbi Eserlerinde Cüzzam", **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam**, (Ed. Fevzi Çakmak, Şükran Köse, Çağrı Büke, Eren Akçiçek), Gece Akademi, Ekim 2018, s. 121.
[315] Özlem Türbedar, **a.g.t.**, s. 51.

örneğin bir meyve, yemesi durumunda bebeğin de büyüdüğü zaman hırsız olacağı düşünülür.[316]

Kadın gebeliği boyunca maruz kaldığı sakınmalar ve yaklaşmalar yalnızca yeyip-içtikleri ile sınırlı değildir. Gebeliğin kendi de başlıbaşına bir çatışma yaratır. Çünkü gelenek içerisinde gebelik, bir yanıyla gurur duyulacak bir olgu olduğu kadar diğer yanıyla da utanılacak bir olgudur.

Gebelik, hiçbir zaman yalnızca kadını ilgilendiren bir süreç olarak algılanmamıştır. Öncelikle ailevi, ardından toplumsal ve en nihayetinde de modern toplumlarda siyasal bir olgudur aynı zamanda. Toplum içerisinde herhangi bir evliliğin çocuksuz olarak sürmesi, çiftler için utanılacak bir durum olarak kabul edilir. Zira evlilik, bir çocuk olmadan aile konumuna yükselemez ve toplumun çoğalmasına, soyunun sürdürülmesine, sonraki neslin yaratılmasına katkıda bulunamaz. Bu durum evli çifti; toplumsal hayatları, duygu durumları, cinsel ilişkileri, kişilikleri ve psikolojik durumları bakımından olumsuz bir şekilde ve derinlemesine etkiler.[317] Özellikle kadın için bir kriz, bir travmadır. Çünkü gelenek, kadının bedensel varlığını "çocuk doğurmak" olarak kodlanan tek bir amaca indirgemiştir ve kadın doğduğu günden beridir bu amacı başarıyla yerine getirebilmesi doğrultusunda yetiştirilir.[318] Dolayısıyla gebe kalamayan bir kadın, işlevini yerine getiremeyen bir araç konumundadır. Zaten kadın, gebe kalır ve doğum yaparsa; ancak o zaman ailenin gerçek bir üyesi konumuna gelir. Çünkü, gebeliği nedeniyle ailenin sürekliliğine katkıta bulunabilecek konuma yükselen kadının artık ailedeki önemi artar ve "öteki" olma vasfı da sona erer.[319] Bundan önce, kolayca babaevine gönderilebilir konumda olan gelin; artık evin öz evladı oluverir. Hal ve tavırlarından hoşlanılmayan ve "gebe kalmadan babaevine gönderilmesi" planlanan gelin, gebe kaldığı takdirde artık "eve demir atmış olması" bakımından kolayca kabullenilir.[320]

Çocuksuzluğun sorumluluğunun ilk olarak kendisinde arandığı kadın eğer çocuk doğuramaz ise "meyvesiz ağaç" olarak nitelendirilir.[321] Döl tutamadığı için toplumda saygınlığı yoktur kadının ve adam yerine konmaz.[322] Kadının verimsizliği

[316] Özlem Türbedar, **a.g.t.**, s. 54.
[317] Hatice Yalçın, Nurcan Koçak, **a.g.m.**, s. 20.
[318] Tuğrul Balaban, **a.g.t.**, s. 74; Sıla Sabancılar Eren, **a.g.m.**, s. 93.
[319] Meryem Karaağaç, **a.g.t.**, s. 43.
[320] **A.g.t.**, s. 21.
[321] Tuğrul Balaban, **a.g.t.**, s. 75.
[322] Yasemin Gümüş, **a.g.t.**, s. 24.

nedeniyle ailenin, tanrısal lütuftan mahrum kaldığına dair inanç egemendir.[323] Diğer taraftan doğuma atfedilen önem, doğumun sağlıklı bir yaşamın doğal sonucu olduğu olduğu inancını geliştirmiştir. Böylece çocuksuz bir kadın ve kadına bağlı olarak da aile, sağlıksız yani marazlı konumundadır.[324]

Kadının gebe olup olmadığı, öncelikle aile ve devamında toplum tarafından sürekli takip edilir.[325] Gelinin "bir şeyi olup olmadığı" sürekli olarak sorgulanır.[326] Çünkü toplum, gebeliği, ailenin toplum ile ilişkisini kuran bir bağ olarak algılar. Bu yüzden gebelik de aynen doğumun kendisi gibi toplumsal bir süreçtir. Gebelik ile beraber kadın, artık toplumun devamlılığına katkıda bulunan bir kimse konumuna yükselerek "anne" statüsünü kazanmış olur. Çünkü gebelik, kadının verimliliğinin yani meyve verebildiğinin ilk açık göstergesidir. Anneliğin, kadın olmayı tamamlayıcı bir aşama olduğu düşünülürse, gebelik sayesinde anne olan kadın, artık tamama ermiştir ve tanrının lütfuna da erişmiş demektir.[327] Artık o iki canlıdır; bedeninde bir can daha taşımaktadır.[328] Gebe kaldığı anlaşıldıktan itibaren kadının, artık bir anne gibi davranması gerekir.[329] Çünkü annelik, artık o kadının toplumsal kimliğidir.

Annelik, bir taraftan biyolojik bir geçiş iken, diğer taraftan da psikolojik ve toplumsal bir geçişi ifade eder.[330] Bu yönüyle kadının bedeni her açıdan politik bir öznedir aynı zamanda.[331] Çünkü toplumun değerlerini miras bırakabileceği bir neslin varlığı, annenin bedeninde garanti altına alınmış olur. Kadın gebe kalmak suretiyle doğurganlığını kanıtlayarak hem kendisine itibar sağladığı gibi hem de ailesine itibar getirmiştir.[332]

Kadının gebe kalması, ona dayatılmış bir sorumluluk olmasının yanında, dini bir vecibe olarak da görülür. Dini geleneğe göre insan yeryüzüne, çoğalması ve kulluk etmesi için, erkek ve kadın olarak birlikte gönderildiyse de çocuğu taşıyıp doğuracak olan yine de tek başına kadındır. Kadının bu özgünlüğü ona bir külfet olarak değil; "anne" olmak suretiyle kadınlığını tamamlamasını sağlayan bir ödül

[323] Nagihan Baysal, **a.g.m.**, s. 1108.
[324] **A.g.m.**, s. 1109.
[325] Özlem Türbedar, **a.g.t.**, s. 42.
[326] Fahriye Güleç Düzgün, **a.g.t.**, s. 18.
[327] Özlem Türbedar, **a.g.t.**, s. 36.
[328] Sevim Çiftçibaşı, **a.g.t.**, s. 17.
[329] Özlem Türbedar, **a.g.t.**, s. 42.
[330] Aktan Müge Ercan, **a.g.t.**, s. 43.
[331] Sıla Sabancılar Eren, **a.g.m.**, s. 92.
[332] Hatice Yalçın, Nurcan Koçak, **a.g.m.**, s. 20.

olarak öğretilir. Böylece kadın gebe kalarak ve sonunda doğum yaparak manevi bir tamamlanma ve vicdani bir rahatlama yaşar.[333]

Bütün bunlar gözönüne alındığında; toplumsal yapının, sosyal çevrenin, dini inancın ya da geleneklerin kadının doğurganlığı üzerinde hem neden hem de sonuç olarak etki ettiğini görürüz.[334]

Kadının gebeliği döneminde korunması, ağır işlere koşulmaması, bebeğin sağlığına ya da yaşamına zarar verecek eylemlerden kaçınması gerekir. Gelin, kaynanası ile birlikte oturuyorsa çoğu işe o koşar fakat gebe kalmasıyla artık işler değişir. Bağ-bahçedeki zor işlerden eli ayağı çektirilir ve ağır işlere koşturulmaz.[335] Kadının bu işlerden elinin çektirilmesinin nedeni kadının kendi öz varlığına duyulan hassasiyetten değil, doğuracak olduğu bebeğin önceliğinden kaynaklanmaktadır. Yani kadın, kendisinden beklenileni yapmış olsa ve kendisinden beklenildiği gibi kadınlığını tamamlamış olsa bile yine de ikincil bir yerde konumlanmaktadır. Diğer taraftan kadının gebe olduğu halde, özellikle ekonomik koşullar nedeniyle çalıştırıldığı bazı yöreler de bulunmaktadır.[336] Bu sefer de asıl öncelikli olan, kadından ve hatta çocuktan da önce, hanenin varlığının ekonomik olarak sürdürülebilir olup olmadığıdır.

Kadının gebeliğine ve bebeğe yönelik geçiş dönemi ritüellerinin amacı da zaten; öncelikle kadının anne olup hayatının anlamını tamamlayabilmesi ve sağlıklı bir şekilde doğup büyüdüğü zaman bebeğin, kendisinden beklenilen toplumsal konumu alabilmesi içindir.[337] Kadın ancak bebek doğurabilecek durumdaysa, anne olabiliyorsa bir anlam kazanabilir ve gurur duyabilir ancak bunun da bir sınırı vardır. Zira gebelik, gurur duyulması gerektiği kadar da utanılması gereken bir durum olarak kabul edilir.[338] Kadına hayatı boyunca, büyüdüğü zaman evlenmesi ve mutlaka anne olması gerektiği öğretilmiştir. Bütün bedensel varlığının, dünyaya yeni bir birey getirebilmek için bir araç olmaktan ibaret olduğu benimsetilmiştir. Tüm hayatı,

---

[333] Nihal Aydın, **a.g.t.**, s. 46.

[334] Yolcu Aldırmaz, "Kültür, Mekân ve Doğurganlık Bağlamında Erciş (Van) ve Yalvaç (Isparta) İlçelerinde Doğurganlığın Coğrafi Analizi", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Beşerî ve Ekonomik Coğrafya Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Van, 2015, s. 52.

[335] Meryem Karaağaç, **a.g.t.**, s. 43.

[336] Sevgi Peker, "Erzincan, Kemah Köylerinde Geçiş Ritüelleri (Doğum, Sünnet, Evlilik, Cenaze): Antropolojik Bir Analiz", **Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, s.51; Yasemin Gümüş, **a.g.t.**, s. 72.

[337] Meryem Pelin, "Edirne'de Pomak Doğum Adetleri Üzerine Bir İnceleme". **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 24 (2021), s. 756.

[338] Moumin Moumin, **a.g.t.**, s. 31.

ancak doğurganlığını kanıtlayıp anne olabilirse anlam bulacağı düşüncesi üzerine kurgulanmıştır. Ancak kadın büyümüş, evlenmiş; eşinin, ailenin ve toplumun baskısıyla ve kendisine öğretildiği şekilde arzulamasıyla gebe kalmıştır. Kadının, kutsanmış bir statü olarak görülen anneliğe adım atması, artık "utanması gereken" bu gebelik sürecini yaşaması ile mümkün olabilmektedir. Hatta bu sürecin sonu olan doğum anında yaşanan sancı ve ağrılar, sonsuz ve mutlu yaşamdayken işlediği günah nedeniyle sonlu ve mutsuz yaşama gönderilen Havva'nın şahsında bütün kadınlara verilen bir "ceza" olarak görülür.[339]

Gebelik söz konusu olduğunda aile büyükleri de geline karşı utanma duyarlar.[340] Büyüklerden, öncelikle eşinin ailesinden ve özellikle büyük erkeklerden saklanır gebelik.[341] Kadının kendi ailesinin erken bireylerinden de utanılır. Bir kadın gebe iken kayınbabasının ya da diğer erkeklerin bulunduğu ortamlardan uzak durur ve onlarla konuşmaktan kaçınır.[342] Erkek kardeşi ziyarete gelirse, onun karşısına çıkmaz ve ancak erkek kardeşi giderken kapıdan, erkek kardeşinin arkasından seslenerek onu uğurlar.[343] Hatta öyle ki, gebe bir kadının kendi öz babasına görünmesi, bebeğini babasının evinde doğurması herkesin ayıpladığı ve gebe kadının babasının da utandığı bir durumdur.[344]

Kadının gebeliğini diğer herkesten saklaması, bebeğin ahlaki durumuyla da ilişkilendirilmiştir. Kadın gebeliğini aile büyüklerinden gizlediği ve karnını göstermediği takdirde çocuğu oldukça uslu, oturaklı bir çocuk olacaktır.[345] Fakat olur da karnını gösterirse, o zaman laf dinlemez, şımarık bir çocuk olacaktır. O yüzden kadın gebeliğini, olabildiğince, doğum süreci yaklaşana kadar gizlemek ister. Hatta bu öyle bir baskı yaratır ki, büyüdüğü belli olmasın diye karnını peştamal ile sıkıca bağlar ve üzerine bol, hatta iki kat kıyafet giyer.[346] Oysa ki bu gebeliğin sağlıklı sürmesini riske atan bir durum yaratır.

Gebe, bebeği için çeşitli hazırlıklara girişir ancak bunları ailenin diğer bireylerinden gizli saklı yapmak durumundadır.[347] Yine de evin yaşlı kadınları, gebenin kusmasından, midesinin bulanmasından veya kadının gözlerinin

[339] Ramazan Ergöz, **a.g.t.**, s. 83.
[340] Mustafa Seçim, **a.g.m.**, s. 242.
[341] Özlem Türbedar, **a.g.t.**, s. 42.
[342] Fahriye Güleç Düzgün, **a.g.t.**, s. 19; Fazıl Özdamar, **a.g.m.**, s. 212.
[343] Mehmet Karaaslan, **a.g.m.**, s. 1440.
[344] Özlem Türbedar, **a.g.t.**, s. 43; Ali Doğaner, **a.g.t.**, s.s. 67-68.
[345] Özlem Türbedar, **a.g.t.**, s. 43.
[346] Ezgi Bolçay, **a.g.m.**, s. 590.
[347] Mehmet Naci Önal, **a.g.t.**, s. 27.

kanlanmasından ya da diğer çeşitli belirtilerinden gebe olduğunu anlasalar bile, gebeliği doğrudan vurgulamazlar. "Yük bağrında", "gözüne çöp düşmüş", "yüklü", "iki canlı", "karnı burnunda" gibi dolaylı ifadelerle kadının gebeliği belirtilir.[348] Aslında herkes, aileye yeni bir bireyin katılacağından mutludur; herkes bu sevinci yaşar ancak kadın sevincini kendi içinde yaşamak, bedenini kısıtlamak, gebeğilinden utanmak ve hatta bunu dile bile getirmemek zorundadır: Gebe kalmadığı zaman ayıplanan kadının, gebe kalıp bunu belli ettiği zaman da ayıplanır.[349]

Kadının gebeliğinden utanmasının nedeni, gebeliğin, çiftlerin cinselliğinin en belirgin ve görünür kanıtı olarak görülmesi ve o çiftin cinselliğini hatırlatıyor olması olmalıdır. Bu da ne kadar evli ve meşru olsalar da cinselliğin utanılacak bir eylem olarak kabul edildiğini göstermektedir. Yine de bundan utanması gereken erkek değil, kadındır! Ve gebelikten utanma aslında kadının kendi fiziksel durumundan, bedensel varlığından utanmak durumunda bırakılması olgusu ile alakalıdır. Yani bir anlamda kadının kendi varlığından utandırılması, onun kaderidir!

1.2.4. Bir Geçiş Dönemi Olarak Doğum

Doğum, yaşamın sürekliliğinin en belirgin kanıtıdır ve öncelikle tümüyle bireysel bir deneyimdir. Her insan, bir doğum süreci yaşayarak dünyaya gelir ve hayata başlar.[350] Yenidoğanın dünyaya dair bir bilgisi ve deneyimi henüz yoktur ama içine doğduğu dünyanın, o yenidoğana yüklediği oldukça fazla ve katmanlı anlamlar bulunmaktadır.

Yenidoğanın dünyaya gözlerini sağlıklı bir şekilde açması, annenin sağlıklı olmasıyla doğrudan ilişkilidir. O yüzden annenin sağlığını koruması ve sürdürmesi; aşerme gibi isteklerinin karşılanması, rahatının sağlanması ve bunlara ek olarak gelenekte veya inançta yer alan koruma kuttörenlerinin gerçekleştirilmesi bir zorunluluk olarak görülmüştür.[351]

Annenin en zayıf olduğu dönem ise doğumun gerçekleştiği an ve sonrasında toparlanana kadar geçirdiği zamandır. İnsanlar, bebeğin ve annenin fiziksel olarak henüz zayıf ve korunmaya muhtaç oldukları doğum ve doğum sonrası süreçte, her ikisini de korumaya yönelik çeşitli çareler aramaya başlamışlar ve işe yaradığını

[348] Mehmet Karaaslan, **a.g.m.**, s. 1440; Fazıl Özdamar, **a.g.m.**, s. 212; Özlem Türbedar, **a.g.t.**, s. 42.
[349] Vildan Başak, Saliha Esen, **a.g.m.**, s. 147; Yasemin Gümüş, **a.g.t.**, s. 51.
[350] Vildan Başak, Saliha Esen, **a.g.m.**, s. 145.
[351] Halil Çetin, "Türkiye ve Kazakistan'da Geçiş Dönemlerinin (Doğum-Evlenme-Ölüm) Karşılaştırmalı İncelenmesi", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Ankara, 2021, s. 33.

düşündükleri ritüelleri sürekli hale getirmişlerdir.[352] Bu ritüellerin temelinde yaşamın kutsallığına olan inanç yatmaktadır ve bunun sürdürülebilir olması gerekmektedir. Temel kaygı, yaşamın doğum aracılığıyla tekrar tekrar yeniden yaratılmasıdır. Buna göre her doğum, insanın ilk varoluş anının yeniden gerçekleşmesi ile ilişkilendirilir. Bu an, yenidoğanın yaşam karşısında en hassas ve tehlikeler karşısında en çaresiz olduğu andır. Bu yüzden yenidoğanı, bu tehlikelere karşı korumak en önemli sorun haline gelmektedir ve bu uygulamalar çoğunlukla, ilk yaratılış anını taklit eden simgesel kuttörenlerdir.[353] Kuttörenler sayesinde yenidoğan, hayata tertemiz başlamakla kalmaz aynı zamanda yaşamı kutsanarak tanrıya yaklaştırılmış olur.[354]

Doğumun bireyin yaşamının tümüne etki eden bir süreç olması dolayısıyla, o sürece etki eden iyi-kötü her türlü etkinin veya doğum ile ilgili gerçekleştirilen bütün törenlerin, bebeğe ve anneye ve hatta ikisinin birden geleceklerine de etki edeceğine inanılmaktadır. Bu törenler, bebeğin kişiliğini biçimlendirir, yaşama bakışını etkiler ve hatta diğer varlıklardan nasıl etkileneceğini de belirler.[355] Geçiş döneminde yapılan ritüellerde yaşanan bir aksaklık, eksiklik ya da yanlışlık nedeniyle, bireyin hayatında da benzer bir aksaklık, eksiklik ya da yanlışlık yaşanacağına inanılır. Böylece sağlıklı gerçekleşen doğum ve başarıyla tamamlanan doğum geçiş kuttörenleri, soyun geleceğini garantilemek bakımından sevinç yaratmaktadır.[356]

Erkeğin doğurganlık bakımından doğum ile olan ilişkisi, kendisinin dünyaya geldiği süreç yani kendi doğumu ile sınırlıyken; kadın hem dünyaya gelmiştir ve hem de dünyaya yeni bir birey daha getirmektedir. Kadının "yaşam yaratma/doğurganlık" gücüne sahip tek varlık olması, hemen bütün toplumlarda "doğum" ile ilgili ritüellerin hep kadın ile ilişkili olmasının nedenidir: Kadın, doğum ritüellerinin merkezinde yer alır. Dolayısıyla temelde bireysel bir deneyim olan doğum, bu yönüyle tümüyle bir kadınlık deneyimidir. Bu deneyim sadece doğum süreci ile ilgili değil; ihtiyaçları ancak kadın tarafından karşılanırsa sağlık bir birey olabileceğine inanılan bebeğin bakımı ile ilgili sorumluluklar ile de ilişkilidir. Bu sorumluluklar genelde toplum tarafından kadına atfedilen kalıpyargılardır. Böylece doğum, sadece

---

[352] Meryem Bulut, "Geçiş Ritüellerinden Doğum: Sağaltım Yolları", **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt 12, Sayı 21 (2017), s. 124.

[353] Nagihan Baysal, **a.g.m.**, s. 1107.

[354] **A.g.m.**, s. 1107.

[355] Şeyma Kabataş Çetin, **a.g.t.**, s. 25.

[356] Bayram Polat, Rahym Meredov, "Türkmenistan Mary (Mari-Merv) Vilayeti ve Çevresinde Doğumla İlgili İnanışlar ve Uygulamalar", **Erciyes Akademi**, Cilt 35, Özel Sayı: Prof. Dr. Harun Güngör Anısına (2021), s. 615.

yenidoğan için değil doğum yapan yani anneliğe adım atan kadın için de önemli bir geçiş sürecidir. Doğuma verilen önem, genç kızların henüz evlenmemişken, evlendiklerinde çocuklarının olup olmayacağına ya da kaç çocuklarının olacağına ve hatta çocuklarının cinsiyetlerinin ne olacağına dair fal baktırmalarından bile anlaşılmaktadır.[357] Kadın, çok daha önceden anne olup olmayacağının bilgisine sahip olmak ister. Geleceğini, bu öngörüye göre inşa etmeye çalışır.

Kadın, ya erkek anası olacağını ve statü kazanacağını düşlemiştir ya da kız çocuk anası olup bir yoldaş edineceğini kurgulamak durumunda kalmıştır. Daha evlenmeden önce, evlendikten sonra çocuk sahibi olabilmek için çeşitli uygulamalara katlanan kadın artık doğum yaparak, aynen toprak gibi verimli olduğunu da kanıtlamış olur.[358] O artık doğurganlığı belli olan üretken birisidir; annedir. Bu sayede, toplumdan dışlanmamayı ya da toplum tarafından yadırganmamayı da garantilemiştir ve kısırlık ile ilgili baskıdan açık bir biçimde kurtulmuş olur.[359] Doğurganlığı ile tanımlanan kadının dünyaya getirdiği çocuk, o kadının verimliliğinin ve bereketliliğinin en nesnel ve tartışmasız kanıtıdır. Kadının ne kadar sağlıklı ve çok sayıda çocuk doğurduğu, o kadının ne kadar bolluk kaynağı olduğunun göstergesi kabul edilir. Kadın doğum yaparak, toplumda saygı duyulan ve ailedeki konumunu sağlama almış bir konuma gelir ve benliğini tamamlar. Çünkü o artık, ailenin soyunun sürekliliğini garanti ettiği gibi, çocuğu olmayan ailelerin küçümsenmesi nedeniyle, ailesinin küçümsenmesini engellemiş ve saygınlık kazandırmış bir kimsedir.[360]

Yine de kadının doğurganlığı, bir erkekle birlikteliği mümkün olduğu zaman doğum ile sonuçlanabilmektedir. Bu da bizi "evlilik" ve "aile" olarak bilinen birliktelik türlerine götürür. "Evlilik" kavramı iki kişinin toplumun ve yasaların uygun gördüğü şekilde oluşturdukları birlikteliği ifade ederken; "aile" kavramı anne, baba ve çocuktan oluşan; toplum en küçük ve meşru yapı birimini ifade etmektedir. Gelenekte, evlilik sayesinde doğum hem meşru bir temele oturur ve hem de zorunluluk halini alır. Dolayısıyla bir evliliğin aileye dönüşebilmesi için bir de çocuğa ihtiyaç vardır ve evliliğin hemen ardından toplum, o evlilikten bir bebek beklentisine girer.[361] Diğer taraftan ister dini gelenek olsun ister toplumun kendi örf

[357] Sevim Çiftçibaşı, **a.g.t.**, s. 10.
[358] Azime Tulan, **a.g.m.**, s. 52.
[359] Bayram Polat, **a.g.m.**, s. 615.
[360] Nuran Malta-Muhaxheri, Esin Hudaverdi, **a.g.m.**, s. 56; Azime Tulan, **a.g.m.**, s. 53.
[361] Nedim Bakırcı, Yasemin Katı, **a.g.m.**, s. 4.

ve adetleri olsun, evlilik, yeni bir bireyin toplum tarafından onaylanmış bir şekilde dünyaya gelebilmesi için bir araç olarak görülmüştür. Çünkü toplumun çoğalmasının ve sürekliliğinin tek yolu, yeni bir bireyin doğmasıdır. Bireysel olmasının yanında bir kadınlık deneyimi olan doğum; bu yönüyle de artık erkeğin de dahil olduğu kurumsal yani ailevi bir olgu haline gelir.

Doğum sayesinde evlilik, yeni ve farklı sorunlarla ve sorumluluklarla yüzleşilen başka bir sürece, "aile olma" durumuna geçiş yapmış olur. Böylece tanrısal kuta erişilmiş ve artık toplum gözünde saygı hakeder konuma gelinmiştir.[362] Çocuk da evli olmaktan aile olmaya geçişi ifade ettiği gibi soyun devamlılığını da sağlayan yegane varlık olarak görülür. Bu adeta tanrının bir hediyesi, bir lütfu olarak değerlendirilir ve kutlu bir olay olarak algılanır. Öyle ki çocuksuz kalan çiftin birlikteliği, tanrının kutuna erişememiş bir evlilik olarak görülür. O evlilik bereketsizdir; tadı tuzu yoktur adeta. Çünkü çocuksuz olmak, sağlıksız olmak olarak algılanır.[363] Çocuksuz bir evlilik, toplumun çoğalmasına herhangi bir katkısı olmayan, kurumuş bir ocak olarak görülür. Bu anlayış da doğumun aynı zamanda toplumsal bir olgu olduğunu göstermektedir: Birey, yalnızca aileye doğmaz; aynı zamanda bir topluma da doğmaktadır. Yeni bir bireyin doğması, toplumun geleceğinin güvence altına alınmış olmasını; toplumun kimliğinin ve mirasının aktarılabileceği sonraki nesilin vücut bulmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla çocuk sayesinde ailenin ocağı tütmeye devam eder.[364] Bu yüzden doğum, toplumsal olarak da mutluluk veren bir olgu olarak karşımıza çıkar.[365] Her toplum, doğuma ortaklaşa bir anlam yüklemiş ve doğum her inancın belli ölçüde merkezinde yer almıştır. Öyle ki bir kadının, evlenir evlenmez gebe kalıp kalmadığı toplum tarafından takip edilir. Evli kadından, gebe kalmayı istemesiyle başlayan ve doğumla sonuçlanana kadar devam eden geleneklere uyması beklenir.[366]

Yenidoğan beraberinde erkeğin yükümlü olduğu çeşitli sorumlulukları da getirmektedir. Ataerkil toplumlarda geçim ve korunma ile ilgili ihtiyaçlar, erkeğin öncelikli sorumluluğu haline gelmektedir. Zira kadın, doğum yaptığı için ve bebek de bakıma muhtaç olduğu için, bu sorumluluğu üstlenebilecek durumda değildir henüz.

---

[362] Ferah Türker, Vildan Koçoğlu Gündoğdu, "Tıva Türklerinde Geçiş Dönemi Ritüelleri: Doğum, Düğün, Ölüm", **Türkbilig**, Sayı 32 (2016), s. 143.
[363] Nagihan Baysal, **a.g.m.**, s. 1109.
[364] Yavuz Köktan, **a.g.t.**, s. 60.
[365] Mehmet Emin Bars, "Şor Kahramanlık Destanlarında Geçiş Dönemleri: Doğum - Evlenme – Ölüm", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt 9, Sayı 5 (2014), s. 355.
[366] Meryem Pelin, **a.g.m.**, s. 756.

Bu da doğumun, ancak babaya yüklenen bu tür sorumluluklar bakımından bir "erkeklik deneyimi" olmasını sağlar.

Doğum, toplumsal bağların ilk örneği sayılabilecek kardeşlik duygusunun da kaynağıdır. Annenin ikinci ve sonraki doğumları ile dünyaya gelen bireyler, ailede kardeşlik olgusunu yaratırlar. Bireyin toplumsallaşmasının tek çaresi olmamakla birlikte kardeş, toplumsallaşmanın ilk araçlarından biri kabul edilebilir. Kardeşlik ilişkisi sağlıklı gelişen bireyler, sorumluluk ve güven duygusu da geliştirirler. Çocuğun çokluğu, ailenin güçlü olması ile ilişkilendirilmiştir.[367] Bu toplumsal inanca göre, kadının doğurması, kadının güçlü olduğunu gösterirken; çok çocuk doğurması, aileyi güçlü kılar. Ailenin güçlü olması da toplumu güçlü hale getirir. Bu yüzden doğum geçiş uygulamalarının merkezinde her ne kadar bir birey olarak yenidoğan ve annesi yer alsa da temel kaygı, aynı zamanda toplumsal bir olay olan doğum vasıtasıyla bireyin topluma katılımını, toplum içinde statü kazanmasını ve toplum tarafından onaylanmasını sağlamaktır.[368] Yenidoğanı korumak ve sağlığını başarılı bir şekilde sürdürmesini sağlamak için gerçekleştirilen uygulamalar, bireyin içine doğduğu kültürün değer yargılarına, toplumun bireye yönelik beklentilerine ve kalıpyargılarına uygun bir şekilde gerçekleştirilir.[369] Öyle ki, insanın bireysel dönüşümleri toplum için kültürel değişimleri ifade etmektedir ve törenlerle karşılık bulmaktadır.[370] Temel geçiş dönemleri olan doğum ve evlilik için düğünler yapılırken, Müslüman Türklerde erkek çocukların "adamlığa" adım atmaları kabul edilen sünnet uygulaması da bir geçiş dönemi vazifesi görerek kutlama ile karşılanır.[371] Aynı şekilde ölümde de yas adı verilen törenler gerçekleştirilir.

Yenidoğan ile beraber toplumun sayısı artar, yeni nesil inşa edilmiş olur; birlik ve beraberliği güçlendiren yeni bir birey daha topluma adımını atmış olur.[372] Bu yüzden ilgili ritüeller sosyal bir örgütlenme halinde gerçekleştirilmektedir.[373] Bireyin, bu ilk geçiş dönemini sağlıklı atlatamamasının toplumu da etkileyeceğine inanılır. Bireysel olanın toplumsal olanla içiçe geçmiş olması durumu söz konusudur bu durumda. Örneğin, yenidoğan bebeğini kaybeden bir annenin aynı şekilde diğer

[367] Vildan Başak, Saliha Esen, **a.g.m.**, s. 145.
[368] Sevim Çiftçibaşı, **a.g.t.**, s. 9; Nagihan Baysal, **a.g.m.**, s. 1108.
[369] Özlem Türbedar, **a.g.t.**, s. 31
[370] Meryem Bulut, **a.g.m.**, s. 124.
[371] Erkan Karagöz, "Başkurt Türklerinin Doğum, Düğün ve Cenaze Merasimlerinden Bazı Tespitler", **International Turkic World Educational Sciences and Social Sciences Congress, Held in Memory of Hodja Ahmet Yesevi**, Year 2016, s. 207.
[372] Elif Saygı, **a.g.m.**, s. 265.
[373] Nagihan Baysal, **a.g.m.**, s. 1108.

anne adaylarını da etkileyebileceği düşünülür. Böylece anne ve yenidoğanın sağlıklarının korunması ve sürdürülmesi, toplumun da korunması ve sürdürülebilir olması demektir. Sağlıklı bir doğum ise toplumun bolluk ve verimlilik ile karşılaşmasıyla ilişkilendirildiği için toplumsaldır. Çünkü Türk kültüründe doğum toplumsal ve toplumu var eden bir olgu olduğu gibi çocuk da bereketin simgesi olarak Kut'lu bir olay kabul edilir.[374]

Bu uygulamalar, toplumun ortak hafızasında yer eder ve kuşaktan kuşağa aktarılır.[375] Türkler de bu çerçevede doğumu törenlerle karşılamışlar ve toy adı verilen şenlikler düzenlemişlerdir. Buna karşın yenidoğanın ölümüyle sonuçlanan doğum süreci de yas adı verilen hüzünlü törenleri içermiştir.[376]

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler neticesinde doğum ile ilişkili olarak şu tespitleri yapmak mümkündür:

1. Doğum, bireysel bir deneyimdir.

2. Kadının doğurganlığı ve annelik deneyimi nedeniyle bir kadınlık deneyimi olarak karşımıza çıkar.

3. Evlilikten aile olmaya geçişi sağlaması nedeniyle kurumsallaşmayı sağlayan bir olgu niteliğindedir.

4. Erkeğe, kadının ve yenidoğanın korunmasını ve ihtiyaçlarının karşılanması sorumluluğunu yüklemesi açısından bir erkeklik deneyimidir.

5. Aile içerisinde ikinci bir doğum ile kurulan kardeşlik ilişkisi sayesinde sosyal bir bağ inşa eder.

6. Toplumun beklentileri ve yüklediği anlam bakımından sosyal bir olgudur.

7. Kadının ve nadiren de olsa erkeğin çocuklu olmasının kutsanması ve çocuksuz olmasının tanrı'nın sevgisinden mahrum olmakla itham edilmesi dolayısıyla dinsel bir olgudur.

[374] Murat Dalaman, **a.g.t.**, s. 111; Nagihan Baysal, **a.g.m.**, s. 1109; Sevim Çiftçibaşı, **a.g.t.**, s. 9.
[375] Vildan Başak, Saliha Esen, **a.g.m.**, s. 145.
[376] Selçuk Kürşad Koca, **a.g.m.**, s. 1087.

II. BÖLÜM

2. BİYO-POLİTİKA VE FEMİNİZM AÇISINDAN DOĞURGANLIK

2.1. Biyo-Politika Açısından Kadının Doğurganlığı

Giorgio Agamben, Michael Hardt, Antonio Negri gibi yazarların çeşitli açılardan ele aldığı Biyopolitika kavramı ilk defa 1920'lerde Rudolf Kjellen tarafından sistematik hale getirilmiştir.[377] 1938'de bir biyolog olan Morley Roberts tarafından kullanılmışsa da bu kavramı politik yönden ele alan ilk yazar Michel Foucault olmuştur.[378] Foucault verdiği dersler ve seminerlerin yanısıra yazdığı farklı eserlerde bu kavrama farklı açılardan değinerek çerçevesini çizmeye çalıştı. 1974'te Rio de Janeiro Devlet Üniversitesi'nde verdiği üç bölümlük seminerin ikinci bölümü "Toplumsal Tıbbın Doğuşu" başlığını taşıyordu ve biyopolitika kavramını da ilk defa bu oturumda kullandı.[379] Ona göre biyopolitika, iktidarı tanımlayan ve iktidar ile ilişkili bütün kavramların yeniden değerlendirilip tanımlanmasına neden olacak düzeyde köklü bir değişimi ifade etmekteydi.[380]

"Yaşam ile uğraşmak" anlamına gelen Biyopolitika kavramı ırkçılık, soykırım, öjeni[381] ve toplumsal cinsiyet gibi birçok alanda karşılık bulmuştur.[382] Çünkü biyopolitika temelde toplumsal beden ile yani nüfus ile ilgilenir ve onu hem düzenlemek hem de denetlemek ister. Biyopolitika, öldüren ya da yaşamaya izin veren egemen iktidardan farklı olarak yaşamı destekler ve ölümü engellemeye çabalar.[383] Biyopolitika yaşamın yönetimi ve düzenlenmesi üzerine odaklanan bir kavram olarak iktidarın nüfus yönetimi, beden ve sağlık denetimi, üreme ve cinselliğin kontrolü ve genel sağlık politikaları bakımından etkilerini kapsamaktadır. Cinsellik nüfusun üremesini sağlar ve bu ilişki açısından cinselliği denetleyen ve kontrol eden bir cinsellik siyasetiyle doğum ve ölüm oranı arasındaki ilişki de denetlenebilir ve kontrol edilebilirdir.[384]

---

[377] Altuğ Koç, "Michel Foucault'nun Biyopolitika Kavramının Teorik Çerçevesi", **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2 (2018), s. 195.

[378] Merve Olgun Canbaş, "Biyopolitika Kavramı Odağında Kadın Bedenini Islah Politikaları", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Erzurum, 2019, s. 5.

[379] Oğulcan Güler, "Biyopolitika; Modern Devletin Yönetim Sanatı", **İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2019, s. 80.

[380] Thomas Lemke, **a.g.e.**, s. 54.

[381] Öjeni: Irkı saflaştırma

[382] Michel Foucault, **Biyopolitikanın Doğuşu: Collége de France Dersleri 1978-1989**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Kasım 2015, s. 192; Büşra Erdem, **a.g.t.**, s. 3.

[383] Thomas Lemke, **a.g.e.**, s. 56.

[384] Michel Foucault, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, s. 153.

Michel Foucault, modern tıbbın bireye indirgenmiş olmasına rağmen toplumsal bir boyuta sahip olduğunu da vurgulamaktadır ve tıbbın yaşadığı dönüşümü ifade etmek amacıyla üç noktaya değinmektedir:

- Biyotarih
- Tıbbileştirme
- Tıbbın ekonomisi.[385]

"Biyotarih" olarak ele alınan ilk temel kavram, insanların belirli hastalıklarla ilgili gerçekleştirdiği tıbbi müdahalelerin insanlık tarihine olan etkilerini ifade etmektedir.[386] Örneğin kadınların doğurganlığını sağlama ya da gebeliğini engelleme amacıyla geliştirilen tıbbi yöntemler birey olarak belirli bir kadının sorununu çözebilir ancak bu yöntemlerin yaygınlaşması toplumu etkileyen bir unsur haline gelebilmektedir. Bu noktada artık bu olgu biyotarih olarak ifade edilmektedir. Çünkü biyotarih, tıbbın sosyal bir denetleme sistemi olarak ortaya çıkmasıyla toplum üzerinde yarattığı etkilerden ibarettir ve yaşamakta olanın tarihini ifade eder.[387] Kara veba veya ispanyol gribi gibi salgın hastalıklardan genetik ve evrimsel değişimlere kadar; ekolojik ve çevresel faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan dönüşümlerden biyoteknolojik ve tıp alanındaki gelişmelerin etkilerine kadar toplumda uzun süreli ya da kalıcı değişimlere neden olan her şey biyotarihin konusudur. 18. yüzyılda canlıların sağlık, doğum, yaşam süresi gibi biyolojik sorunlarının akılsallaştırılması dönemin yönetim pratiklerinin temel meselesiydi.[388] 18. yüzyılın sonunda da tıbba dayalı tedavi yöntemlerinin eşgüdümlü hale gelmesi; dolayısıyla tıbbi bilginin merkezileşmesi süreci başladı.[389] Yine de 19. yüzyılda modern tıp ve doğum teknikleri gelişene kadar doğum ebelerin kontrolünde ve geleneksel yöntemlerle yapılmaktaydı. Bu dönemde tıbbın modernizasyonu zorunlu hale geldi çünkü nüfus artık ekonomik ve siyasal bir sorun konumundaydı.[390] Tıbbın modernizasyonu,

---

[385] Utku Özmakas, **Biyopolitika: İktidar ve Direniş (Foucault, Agamben, Hardt-Negri)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.119.

[386] Ramazan Erdem, Ayşe Nur Ata, Dilruba İzgüden, "Biyo-Politika Kavramının Sağlık ve Hastalık Üzerindeki Yansımaları", **Sağlık Akademisi Kastamonu (SAK)**, Cilt 7, Sayı 2 (2022), s. 389.

[387] Utku Özmakas, **a.g.e.**, s. 119; Burçak Kadıoğlu, "Biyopolitika Kavramı ile Doğum Kontrolü Üzerinden Nüfus Politikaları", **Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Gazetecilik Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul 2018, s. 21.

[388] Michel Foucault, **Biyopolitikanın Doğuşu: Collége de France Dersleri 1978-1989**, s. 263.

[389] Michel Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, (Çev. Şehsuvar Aktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2015, s. 250; Michel Foucault, **Güvenlik Toprak Nüfus**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2013, s. xviii.

[390] Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, Ayrıntı Yayınları, (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver), 4. Basım, 2007, s. 26.

beraberinde doğum ortamının sterilizasyonunu, güvenilir doğum tekniklerinin gelişmesini, hastane bakımı sayesinde lohusa kadının ve yenidoğanın bakımının sağlanmasını getirdi.

Bu durum tıbba dair politikaların da yenilenmesini ve devletin belirleyici bir rol üstlenmesini gerektirdi. Tıbbın modernizasyonu ve devletin de denetleyicilik görevini üstlenmesi, tehlikeli durumlarda bile sağlıklı doğumun nasıl yapılacağı ile ilgili prosedürlerin gelişmesini sağladı. Çünkü beden artık yeniden kodlanabilir bir moleküler yazılım gibi algılanmaktadır.[391] Bu durum da insanın biyolojik gelişimine etki eden bir süreci başlatmış oldu. Bir örnek olarak; kadının doğurganlığına insanın doğrudan tıbbi müdahalesi olarak sezaryen doğumların insanların evrimsel gelişimini etkilediği ile ilgili araştırmalar bulunmaktadır. Tıbbi müdahalenin mümkün olmadığı durumlarda, gebe bir kadının kendi genetik özellikleri nedeniyle pelvis yani leğen kemiğinin dar olması yüzünden ya da bebeğin genetik özellikleri nedeniyle kafasının veya bedeninin doğum kanalından geçemeyecek kadar büyük olması yüzünden anne-bebek kaybının yaşanması yaygındır. Böylece bebeğin doğmasını zorlaştıran annedeki veya bebekteki genetik faktör her ne ise o özellik sonraki nesle aktarılamazdı. Fakat sezaryen gibi doğumun başarılı gerçekleşmesini sağlayan tıbbi bir müdahale ile doğum hem anne hem de bebek açısından sağlıklı sonuçlanmaktadır. Bu durum da kadının leğen kemiğinin dar olmasına ya da bebeğin kafasının veya bedeninin büyük olmasına etki eden genetik özellikleri sonraki nesle aktarabilmelerine neden olmaktadır ve sonraki neslin sezaryen ile doğuma başvurma olasılığını arttıran bir etki yaratmaktadır.[392] Çünkü bebeğin kafası normalde büyük olsa da ya da annenin leğen kemiği dar olsa da artık sağlıklı doğum için bir engel teşkil etmemektedir. Başka bir örnek olarak; normal ve sağlıklı doğumun mümkün olmadığı durumlarda başvurulan sezaryen doğumun "Kıymetli Bebek" etkisine neden olduğu tespiti verilebilir. Aslında "Kıymetli Bebek" kavramı, Çin'de uygulanan "One Child" yani tek çocukluluk uygulaması ile ortaya çıkmıştır. Çin, 20. yüzyılın ikinci yarısında nüfus artış hızının yavaşlatılmadığı takdirde amaçlanan ekonomik büyümeye ulaşılmayacağı yönünde bir anlayışa sahipti. Bu çerçevede

[391] Thomas Lemke, **a.g.e.**, s. 123.

[392] İlgili araştırmalar için bakınız:

Barbara Fischer, Philipp Mitteroecker, "Covariation Between Human Pelvis Shape, Stature, and Head Size Alleviates the Obstetric Dilemma", **PNAS**, Volume 112, No 18 (May 5, 2015), 5655-5660, DOI: 10.1073/pnas.1420325112

Philipp Mitteroecker, Simon M. Huttegger, Barbara Fischer, Mihaela Pavlicev, "Cliff-edge Model of Obstetric Selection in Humans", **PNAS**, Volume 113, No 51 (December 5, 2016), 14680-14685, DOI: 10.1073/pnas.1612410113

2000 yılına kadar nüfus artış hızını yüzde 1'e düşürmeyi amaçladı ve 1960'larda sıkı bir nüfus planlama sürecine girdi.[393] Bu çerçevede 1979'dan sonra uygulanmaya başlanan ve Çin'deki evli çiftlerin ailelerini yalnızca bir çocuk ile sınırlandıran "Tek Çocuk/One-Child"[394] uygulaması da çok açık ve net şekilde sadece kadının doğurganlık haklarını değil aynı zamanda erkeğin de üreme haklarını sınırlayan biyopolitik uygulamaların en bilinenidir.[395] Fakat "Kıymetli Bebek" kavramı Türkiye'de; uzun yıllar çocuk sahibi olamayıp en sonunda tıbbi yöntemlerle gebe kalan kadınların daha sonra hem gebe kalmakta hem de güvenilir doğum yapmakta başarısız olacaklarına yönelik inançları nedeniyle sezaryen yöntem ile doğurdukları ilk ve/veya tek çocuklar için kullanılmaktadır.[396] Böylece bir ülkede belirli dinamiklerle ortaya çıkan bir olgu, başka bir ülkede daha farklı dinamiklerle ortaya çıkmış ve tarihsel olarak etki etmiştir denilebilir. Buradaki fark; Çin örneğinde bir ailenin ikinci çocuğu yapmasına iktidar müsaade etmezken, Türkiye örneğinde belirtilen yöntemle çocuk yapan aileler ikinci çocuğu yapmama konusunda otokontrol geliştirmişlerdir.

"Tıbbileştirme" kavramı ise tıbbın hem doğrudan ve hem de yarattığı etki ile hayatın her alanına girmesini belirtmektedir.[397] Modern tıbbın gelişmesiyle birlikte insanlarla ilişkili belirli deneyimlerin tıbbın alanına girmesi ile bu deneyimlerle ilgili yeni kavramların türetilmesi ve yeni müdahale yöntemlerinin ya da araçlarının geliştirilmesini ifade eder. Böylece tıbbın gelişmesi bir taraftan eylemlerin, tavırların ve çeşitli isteklerin tıbbileştirilmesi demek iken diğer taraftan da artık insan sağlığını sosyal, biyolojik ve psikolojik açıdan da ele alma sürecidir.[398] Dolayısıyla tıp artık sadece bireyin fiziksel varlığını değil hem psikolojik ve hem de çevresel koşulları da etkilemektedir. Kadının doğurganlığı ile ilişkisi bakımından bu oldukça anlamlı ve belirgin bir durumdur. Örneğin kürtaj 19. yüzyılda tıbbın modernize edilmesinden önce devlet denetiminin dışında; geleneksel yöntemlerle ve daha çok kadınların

---

[393] Wang Feng, Yong Cai, Baochang Gu, "Population, Policy and Politics: How Will History Judge China's One-Child Policy?", **Population and Development Review**, Volume 38, Population and Public Policy: Essays in Honor of Paul Demeny (2012), s. 117.

[394] Elisabeth Croll, Delia Davin, Penny Kane, **China's One-Child Family Policy**, St. Martin's Press, Newyork, 1985, s. xii.

[395] Konu ile ilgili çeşitli değerlendirmeleri içermesi bakımından bakınız: **Aynı eser**.

[396] Ayrıntılı bilgi için bakınız: Büşra Halimoğlu, Kıymet Yeşilçiçek Çalık, "Sezaryen Doğum Oranlarında Kıymetli Bebek Etkisi", **Cukurova Medical Journal**, Cilt 45, Sayı 4 (2020), s.s. 1543-1554, DOI: 10.17826/cumj.738328

[397] Utku Özmakas, **a.g.e.**, s. 120.

[398] Michel Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s. 52; Michel Foucault, **Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü**, (Çev. Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, 2012, s. 157.

kendi bedenleri üzerindeki denetim imkanları çerçevesinde gerçekleşmekteydi. Fakat tıbbin modernizasyonuyla birlikte devletin nüfusu kontrol edebilme anlayışının gelişmesi kürtajı da tıbbileştirdi ve devletin doğrudan denetimine alan bir süreci de beraberinde getirdi.[399] Böylece kürtajın yasaklanması ile ilgili hukuki yaptırımlar ortaya çıktı.

Tıbbileştirme kavramına bir örnek vermek gerekirse çok çocukluluk sorunu değerlendirilebilir. Türkiye'de 1990'lı yıllardan önce kadınların bakabileceğinden fazla çocuk doğurdukları tespit edilmiş ve doğum kontrol hapı, spiral kullanımı, kondom kullanımı, aylık veya üç aylık iğne, takvim izleme, tüp bağlatımı gibi birçok kontrasepsiyon[400] yöntemi kullanılır olmuştur.[401] 2003 yılına gelindiğinde ise her üç kadından biri en az bir etkili doğum kontrol yöntemi kullanmaktadır. 2010 yılında ise kadınların hepsi gebeliği önleyici en az bir yöntemi bilmektedir. Bu uygulamalardan her ikisi de %98 oranında kullanılmaktadır ve en yaygınları doğum kontrol hapı ile RIA (spiral) kullanımıdır.[402] Bu durum doğum kontrol yöntemlerinin gelişmesinin, daha önce doğurganlıkları daha çok toplumun denetiminde olan kadınların artık kendi doğurganlıkları üzerinde kontrol sahibi olabildiklerini göstermektedir. Böylece üreme haklarını kullanma biçimi kadınların toplumsal rolleri üzerinde önemli bir değişim sağlamıştır. Diğer taraftan sezaryen doğum yönteminin de gelişmesi tıbbileşmenin bir sonucudur ve doğumun tıbbi bir olay olarak anlaşılmasına etki etmiştir. Böylece hastane ortamı ve doktorlar doğumda merkezi bir rol almaya başlamıştır. Bu durum da doğum işlerinde toplumsal bir konuma sahip olan ebelik mesleğinin yeniden biçimlenmesine neden olan süreci başlatmıştır. Devlet doktorlar aracılığıyla kadının doğurganlığını kontrol altına alırken, toplumun geleneksel denetim aracı olan "Alaylı Ebelik" pasifize edilmiş ancak daha sonra ebelik iktidar tarafından yeniden tanımlanarak ve artık iktidarın bir aracı olarak "Mektepli Ebelik" biçimiyle tekrar konumlandırılmıştır. Tıbbileştirme kavramı gebelik sürecinin profesyonel olarak takip edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Zira bir kadının

[399] Büşra Erdem, **a.g.t.**, s. 68.

[400] Contraception: Doğum Kontrol

[401] 1987 yılında Türkiye nüfusunun %60'ının 2 ya da 3 çocuk beklentisi varken, nüfusun %22'sini doğurganlık çağında yani 15-49 yaşlarındaki kadınlar; %23'ünü 0-6 yaş grubu ve %17'sini 7-14 yaş grubu olmak üzere toplam %40'ını çocuklar oluşturmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Zeynep Conk, "Kontrasepsiyon Yöntemleri", **Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1 (1987), s. 72.

[402] Özlem Öztaş, Aylin Baydar Artantaş, Burcu Kayhan Tetik, Aynur Yalçıntaş, Yusuf Üstü, Mehmet Uğurlu, "18-49 Yaş Grubu Evli Kadınların Üreme Sağlığı ve Kontrasepsiyon Hakkındaki Bilgi, Tutum ve Davranışları", **Ankara Med Journal**, Cilt 15, Sayı 2 (2015), s. 73.

bebeği ile kurduğu ilişki de doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası olarak üç temel dönemde ele alınmakta, incelenmekte ve takip edilmektedir. Annenin bebeğe davranışsal ve duygusal bağlanmasını ifade eden "Maternal Bağlanma" bebeğin gelişimini hem fiziksel ve hem de psikolojik açıdan doğrudan etkilemektedir.[403] Bu yüzden annenin hem psikolojik açıdan hem de yaşam standartları bakımından gebeliğe hazır ve istekli olması ve yine aynı açıdan gebelik sürecini sağlıklı ve verimli geçirmesi; en sonunda da bebeğe kendini hazırlamış bir şekilde sağlıklı bir doğum yapması oldukça önemlidir. Özellikle doğum sırasında kadına yönelik müdahalelerin geleneksel uygulamalardan modern yöntemlere doğru gelişim göstermesi, doğumun medikalizasyonu açısından oldukça önemlidir.[404] Doğum ile gelen hormonal ve psikolojik değişikliklerin neden olabileceği doğum sonrası depresyon sürecini de atlatabilmek için gerekli tıbbi önlemler yine tıbbileştirme tanımına uymaktadır. Çünkü dünya çapında doğum yapan kadınların yüzde 20'sini etkileyen doğum sonrası depresyona biyolojik, psikososyal ve psikolojik faktörlerin etki ettiği bilinmektedir.[405] Bu faktörlere dayalı düzenlemeler tam olarak Michel Foucault'un da belirttiği gibi normalin ve anormalin ne olduğunu, kanunların belirlediğinden farklı bir şekilde belirlemekte ve tıp kendi otoritesini ve kendi normalini inşa etmektedir.

"Tıbbın Ekonomisi" ise gelişmiş toplumlarda tıbbın etkisini sağlık hizmetleri bakımından ifade eden kavramdır.[406] Sağlık alanındaki gelişmelerin yani sağlık hizmetleri ile sağlık alanında yapılan harcamaların kapitalist ekonomi ile ne kadar bütünleştiği ile ilişkilidir.[407] Kadının doğurganlık hakları bakımından doğum bakım ve hizmetleri bu kavram ile ilişkilendirilebilir çünkü üreme yani çocuk yapma süreci başlıbaşına ekonomik bir meseledir.[408] Örneğin gebelik sürecinde ceninin sağlığını takip edebilmek için kullanılan ultrasonografi bu kavramın bir görünümüdür. Gözle takip edilemeyen iç dokunun, ses dalgalarına dayalı mekanik enerjinin ısı enerjisine

[403] Caner Mutlu, Özgür Yorbik, İlhan Asya Tanju, Fatih Çelikel, R. Gönül Sezer, "Doğum Öncesi, Doğum Sırası ve Doğum Sonrası Etkenlerin Annenin Bağlanması ile İlişkisi", **Anadolu Psikiyatri Dergisi**, Cilt 16, Sayı 6 (2015), s. 443.

[404] Merve Şahin, Nülüfer Erbil, "Doğum ve Medikalizasyon", **Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2 (2019), s. 121.

[405] Ali Erdoğan, Çiçek Hocaoğlu, "Doğum sonrası Depresyonun Tanı ve Tedavisi: Bir Gözden Geçirme", **MKÜ Tıp Dergisi**, Cilt 11, Sayı 39 (2020), s. 32.

[406] Oğulcan Güler, **a.g.t.**, s. 4; Utku Özmakas, **a.g.e.**, s. 120.

[407] Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, s. 103; Murat Arpacı, "Foucault, Biyopolitika ve Biyotarih: Tarihsel Çalışma Alanları Olarak Tıp, Beden ve Nüfus", **ViraVerita E-Dergi**, Sayı 3 (2016), s. 84.

[408] Michel Foucault, **Biyopolitikanın Doğuşu: Collége de France Dersleri 1978-1989**, s. 192.

dönüştürülmesi yardımıyla, görüntüsünün ekrana yansıtılması için kullanılan bu teknoloji gebelikte sıklıkla kullanılmaktadır.[409] Bu teknolojinin mekanik bir enerji türü olan sesi ve aynı zamanda ısıyı kullanıyor olması anne ve bebek sağlığı açısından tartışmalara neden olmakla birlikte gelişen teknoloji ile daha güvenilir örneklerinin geliştirilip temin edilebilmesi tıbbın ekonomik yönünü göstermesi bakımından önemlidir. Son yıllarda oldukça hızlı gelişen ve küresel bir hal alan yapay zekâ teknolojisinin de gebeliğin özellikle son dönemlerini ve doğum sürecini takip etmek konusunda önemli ayrıcalıklar ve kolaylıklar sunacağı öngörülmektedir.[410] Böylece gebelik sonucu takibi, gebelik yaşı tahmini, kromozomal anomalliklerin saptanması, fetal kalp hızı takibi ve fetüsün üç boyutlu görüntülemesi gibi alanlarda daha verimli sonuçlar alınabilecektir. Buna paralel olarak teknolojik gelişimin en yaygın ürünü olan akıllı telefonlar da kadının üreme sağlığı ve takibi bakımından oldukça önemli bir yer edinmektedir. Öncelikle akıllı telefonlarda yer alan menstrual takvim uygulamaları kadınların adet döngülerini takip etmekte oldukça verimli bir işlev görür. Bunun yanında gebelik ile ilgili geliştirilen uygulamalar da gebe kadınların kendilerini güvende hissetmeleri ve gebeliklerini şahsen takip etmeleri için önemli bir yere sahiptir.[411] Doğumdan sonra bebeğin gelişimini takip etmeye yarayan çeşitli uygulamalar da bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Doğum kontrol yöntemleri ve doğum yöntemleri de tıbbın ekonomisi ile doğrudan ilişkilidir. Doğum kontrol hapları erişimi daha kolay ve yaygınken, doğurganlığı kısıtlayan ya da sonlandıran tıbbi müdahaleler hem pahalıdır ve hem de daha az tercih edilmektedir. Bu yöntemlerin çocuk yapmama konusunda kesin kararlı ve tatmin edici bir cinsel yaşam sürmek niyetinde olan kadınlar için erişilebilir kılınması hem bu yöntemlerin fiyatlarının ucuzlatılması hem de sağlık sigortası kapsamına alınmaları ile mümkün olabilir. Normal doğumun sezaryen doğumdan daha ucuz olması bakımından doğum yöntemi de tıbbın ekonomisi kapsamında incelenebilir. Düşük gelirli ve normal doğum yapamayacak durumdaki kadınların sezaryen ile doğum yapması aile ekonomisi açısından sorun teşkil edeceğinden yine

[409] Ayten Şentürk Erenel, İlknur Münevver Gönenç, Filiz Ünal Köksal, Gülşen Vural, "Teknoloji ve Kadın Sağlığı", **ACÜ Sağlık Bilimleri Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2 (2011), s. 68.

[410] Buse Hüban Karakaya, Asiye Sena Akyol, Yeliz Doğan Merih, "Yapay Zekâ Teknolojisinin Perinatal Dönem Bakımına Entegrasyonu ve Uygulama Örnekleri", **Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2 (Ağustos 2022), s. 4. DOI: 10.54537/tusebdergisi.1154089

[411] Mustafa Değerli, "Mobil Sağlık Uygulamalarına Genel Bir Bakış ve Özgün Bir Mobil Sağlık Uygulaması Geliştirilmesi", **EMO Bilimsel Dergi**, Cilt 11, Sayı 21 (2021), s. 61.

sağlık sigortası ya da devlet desteği gibi uygulamalar bu noktada önemli bir ihtiyacı karşılayabilir. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen bütün sorunlar ve ilişkili uygulamalar tıbbın küresel ve kapitalist sisteme entegrasyonunun göstergeleri olarak kabul edilebilir.

Foucault biyotarih, tıbbileştirme ve tıbbın ekonomisi bağlamında biyopolitika kavramının oluşumunu "Devlet Tıbbı", "Şehir Tıbbı" ve "Emek Gücü Tıbbı" olmak üzere üç dönemde incelemektedir.[412] Çünkü 18. yüzyılın hastalıklarla ve salgınlarla ilgili temel yaklaşımı açısından belirli bir belanın fiziksel olarak ait olduğu bir yeri vardır: Hastalık ülkeyle, bölgeyle ya da şehirle ve buralardaki yaşam biçimiyle bütünleşmiştir.[413] Bu üç alanı da doğurganlık hakları bağlamında ele alabiliriz.

"Devlet (ülke) Tıbbı" öncelikle ülke içerisinde mal ve sermaye birikimini en üst seviyeye çıkarmayı ve dış alımı da en aza indirmeyi amaçlayan milliyetçi bir ekonomi politikası olan merkantilizme paralel olarak gelişmiştir.[414] Özelikle Avrupalı devletlerde böyle bir mal ve sermaye birikiminin ve akışının sağlanması ihtiyacı bu sistemi sürdürecek sağlıklı insan potansiyelini de gerekli kılıyordu. 18. yüzyıl matematik ve istatistik bilgilerinin de hızla geliştiği bir dönemdi ve özellikle Almanya sahip olduğu nüfus hakkında bilgi sahibi olabilmek amacıyla doğum ve ölüm oranlarıyla ilgili bilgi toplamaya başladı. Örneğin hastanelerden hastalar ile ilgili kayıtlar toplandı; ölüm-doğum oranlarıyla ilgili sayılara ulaşılmaya çalışıldı. Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemleri için de benzer bir durumdan bahsedilebilir. Yıkıldığında bile bir orta çağ tarım devleti olan Osmanlı'nın aksine Türkiye Cumhuriyeti, sanayi devrimini yakalamaya, uluslararası piyasaya dahil olmaya ve doğal olarak bir ulus devlet olarak örgütlenmeye çalışıyordu. 1923 senesinde İzmir'de toplanan İktisat Kongresinde ekonomiye liberal bir çerçevenin çizilmesinin ardından 25 Nisan 1926'da 3517 sayılı Merkezi İstatistik Dairesi İhdasına ve Vezaifine Müteallik Talimatname'ye dair kararname ile başbakanlığa bağlı olarak görev yapan bir Merkezi İstatistik Dairesi kuruldu.[415] 1927'de Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımı gerçekleştirildi ve bu tarihten sonra her Türk vatandaşının kendini ve doğan çocuklarını nüfusa kaydetmeleri şartı getirildi.[416] Bütün bunların neticesinde 24 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen 1593 sayılı Umumi

[412] Utku Özmakas, **a.g.e.**, s. 120.
[413] Michel Foucault, **Güvenlik Toprak Nüfus**, s. 54.
[414] Michel Foucault, **Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ekim 2001, s. 252.
[415] Reşat Kasap, **a.g.m.**, s. 2.
[416] Mesut Doğan, **a.g.m.**, s. 298.

Hıfzısıhha Kanunu'na göre devlet, memleketin sağlık sorunlarıyla ilgilenmek ve bütün hastalıklarla mücadele ederek milletin sıhhatını sağlamakla yükümlüydü.[417] Genel sağlık hizmetlerinden sorumlu tutulan Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti öncelikle doğum oranını arttırmak, doğumu kolaylaştırmak ve çocuk ölüm oranını ise azaltmaktan sorumluydu ve annelerin doğum öncesi ve sonrasında sağlıklarının korunmasını ve sürdürülmesini sağlayacaktı.[418] Diğer yandan da devlet, vatandaşın geçirdiği hastalıkları ile ilgili ulusal düzeyde bir bilgi birikimi sağlamak istiyordu.

Foucault'a göre nüfusun sağlıklılık durumu ve doğum-ölüm oranları ile ilgili istatistiki bilgilerin elde edilmesinin ardından diğer bir önemli nokta da tıp alanındaki hizmetlerin ve bilginin standart hale getirilmesiydi.[419] Bu yüzden Almanya'da da olduğu gibi Türkiye'de de ilk olarak doktorlar ve ebeler standartlaştırılmıştır ve sorumlulukları kanunla belirlenmiştir.[420] Doktorlar ve ebeler hem belirli bir otoriteye bağlı hale geldiler ve hem de hastalıkların tedavisi ya da doğurganlığın kontrolü ve denetimi ile ilgili uygulamalar ulusal bir standarda kavuşturuldu.

"Şehir Tıbbı" olarak tanımlanan ikinci dönem, devlet tarafından ulusal düzeyde gerçekleştirilen tıbbi uygulamaların yerine örneğin 18. yüzyıl sonlarında Fransa'da Paris'te olduğu gibi daha dar bir alandaki pratikleri ifade etmektedir. Hastaların teker teker sağlıklarına kavuşturulmalarına yönelik çabalardan ziyade, hastalığa etki eden faktörleri ve çevresel etkenleri düzenlemeyi hedeflemektedir. Özellikle pandemi dönemlerinde şehirdeki nüfusun sağlığını koruyabilmek amacıyla veba salgınlarında olduğu gibi karantinaya alarak ya da cüzzam salgınlarında olduğu gibi şehirden uzaklaştırarak yalıtılmış bir toplama kampı kurma gibi çeşitli uygulamaları içermektedir.[421] Buradaki amaç sağlıklı insanların korunması, hastalıklı

---

[417] "Madde 1 — Memleketin sıhhî şartlarını ıslah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbî ve içtimaî muavenete mazhar eylemek umumî Devlet hizmetlerindendir.", **Resmî Gazete**, "Umumi Hıfzısıhha Kanunu", Kanun No 1593, Sayı 1489 (6 Mayıs 1930), 1. Bab, Sıhhi Teşkilat, Birinci Fasıl, s. 8895.

[418] "Madde 3 — Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti bütçelerile muayyen hatler dahilinde olarak aşağıda yazılı hizmetleri doğrudan doğruya ifa eder:

1- Doğumu tezyit ve teshil ve çocuk ölümünü tenkis edecek tedbirler.

2- Validelerin doğumdan evvel ve doğumdan sonra sıhhatlerinin vikayesi.", **Resmî Gazete**, "Umumi Hıfzısıhha Kanunu", s. 8895.

[419] Oğulcan Güler, **a.g.t.**, s.s. 4-5.

[420] "Madde 61 — Hastane baştabipleri mektep, fabrika, imalâthane, hayır müesseseleri, ticarethane ve mağaza, otel, pansiyon, han, hamam, hapisane sapih veya müstecirleri ve müdürleri, apartıman kapıcıları bulundukları mahallede, köy ihtiyar heyetleri köylerinde zuhur eden ve eczacılar, diş tabipleri ve ebeler, hasta bakıcıları, ölü tabutlıyan ve yıkayanlar san'atlarını icra sebebile muttali oldukları 57 inci maddede zikredilen vak'aları derakap alâkadar makamlara tebliğ ve ihbara mecburdurlar.", **Resmî Gazete**, "Umumi Hıfzısıhha Kanunu", s. 8898.

[421] Michel Foucault, **Güvenlik Toprak Nüfus**, s. 11; Oğulcan Güler, **a.g.t.**, s. 6.

insanların tecrit edilmesi ve ölü bedenlerin derhal imha edilmesidir. Diğer taraftan havanın şehir içerisindeki sirkülasyonunu verimli bir hale getirebilmek için uygun binalar yıkılarak hava koridoları oluşturuldu.[422] Bu yönüyle Şehir Tıbbı uygulaması kadının doğurganlık hakları bakımından da önem kazanmaktadır. Örneğin ulaşım araçlarının gebe kadınların ulaşımlarını güvenli bir şekilde sağlamaları için tasarlanmaları ve ulaşım araçlarındaki oturma planında gebe kadınlara öncelik verilmesi; park ve bahçelerin özellikle gebe ya da çocuklu kadınların kolaylıkla faydalanabileceği biçimde tasarlanmaları ve yaygınlaştırılmaları; şehir içinde yayalara ayrılmış kaldırımların gebe kadınların ve çocuklu aileler için bebek arabalarının rahatça ve güvenli bir şekilde ilerleyebilecekleri biçimde yapılmaları bu olgu ile ilgili örneklerdir.

Aile ve nüfus planlaması ile kadınların üreme sağlığı özelinde belirli hizmetlere erişimleri olduğu zaman bölgesel farklılıklar ve bölgelere özel uygulamalar da önemlidir. Bu durum da bize Şehir Tıbbı kavramına kadının doğurganlık hakları açısından da yaklaşılabileceğini düşündürmektedir. Türkiye özelinde ele alınırsa, Türkiye coğrafyası birçok bilim insanı ve farklı kurumlar tarafından belirli kuruluşların amaçlarına göre çeşitli bölgelere ayrılmış veya çeşitli özellikleri bakımından belirli bölgeler sınıflandırılmıştır.[423]

"Emek Gücü Tıbbı" olarak adlandırılan dönem ise 19. yüzyıl İngiltere'sinde karşılığını bulan uygulamaları ifade etmekteydi ve temel hedefi yoksullar ve işçiler olmuştu. Özellikle Kara Avrupası'nda görülen kolera gibi salgın hastalıkların yayılmasının en temel sebebi olarak görülen işçiler şehrin posta servisi ya da taşıma işleri gibi bir yerden başka bir yere ulaşıma dayalı işlerde çalışıyorlardı.[424] Nüfusun az olduğu bölgelerde büyük bir sorun yaratmamasına rağmen sanayileşmenin yaygın olduğu, yoğun göç alan ve yoksul-işçi nüfusunun oldukça arttığı İngiltere gibi bir ülkede yoksulların sağlık sorunu hem üretimin verimliliği için ve hem de varlıklı üst kesimin sağlığını korumak için oldukça önemli bir konu haline geldi. Vergilerden yapılan kesintiyle fonlanan Yoksulluk Yasası ile yoksul alt kesimin sağlık hizmetlerinden faydalanması sağlandı ve böylece işçi nüfusun sağlığı bir taraftan verimliliği arttırmak yararına diğer taraftan da zengin üst sınıfın da sağlıklılık

[422] Michel Foucault, **Güvenlik Toprak Nüfus**, s.s. 20-21; Oğulcan Güler, **a.g.t.**, s. 7.
[423] Salih Şahin, "Türkiye'nin Nüfus Gelişiminde Bölgesel Farklılıklar", **IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu: "Avrupa Birliği Sürecindeki Türkiye'de Bölgesel Farklılıklar" Bildiri Metinleri**, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafya Araştırma ve Uygulama Merkezi, 25-26 Mayıs 2006, s. 316.
[424] Oğulcan Güler, **a.g.t.**, s. 7.

durumunu sürdürmek yararına korunmuş oldu. Bu dönemin de kadının doğurganlık hakları bakımından bir karşılığı yokmuş gibi görünse de ulusun güvenliği ve verimliliği gerekçesiyle alt sınıf kadınların daha çok çocuk doğurmaya teşvik edilmeleri, bu doğrultuda ödüllendirilmeleri ve üreme sağlığı hizmetlerine erişimlerinin sağlanması veya kolaylaştırılması; doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası bakım hizmetlerinin bu doğrultuda geliştirilmesi gibi uygulamalar bu dönem ile açıklanabilir. Çünkü "Emek Gücü Tıbbı" açısından temel mesele tek tek bireylerin sağlığından çok toplumun çıkarı için yoksul işçi nüfusun sağlığı iken pronatalist politikalarda da temel sorun tek tek kadınların üreme sağlıkları değil, ulusun geleceğini temin iddiasıyla halktan kadın nüfusun doğurganlığıdır.[425]

2.1.1. Biyopolitika Açısından İktidar ve Doğurganlık İlişkisi

Biyopolitika, iktidarın bireyleri kendi istediği biçimde inşa edebilmek için yürüttüğü stratejilerin tümünü ifade ettiğine göre iktidar ve biyoiktidar kavramlarına değinmek yerinde olacaktır.

Max Weber'e göre iktidar, bir kişinin ya da grubun kendi düşüncesine ya da emirlerine diğer herkesin itaat etmesini sağlayan güçtür.[426] Adolf A. Berle ise iktidarı ele geçirme güdüsünü insanın doğal bir içgüdüsü olarak ele alır ve bir kişi ya da grubun hedeflediği amaca erişmek için kaynaklarını kullanabilme yetisi olarak değerlendirir.[427] Anthony Giddens ise iktidarı, eylemde bulunma imkanı olanların amaçladıkları şeyleri yapmak için gerekli kaynakları kullanabilmeleriyle ilişkilendirmektedir.[428] Bertrand Russell da aralarında fark olmakla birlikte iktidarın insanlarda olduğu gibi hayvanlarda da var olduğu iddia etmektedir. Ona göre iktidar kavramı hayvanlarda temel ihtiyaçlarını karşılamaya dönük iken insanlarda belirli çıkarlara ve hedeflere dayanmaktadır.[429] Yine diğer bazı yazarlar da iktidar kavramını siyasi yönden ele alarak yaptırım gücüne ve yetkisine sahip olan ile itaat etmek zorunda kalan arasındaki ilişki açısından incelemişlerdir. Foucault ise iktidarı yalnızca siyasi yönüyle ele almamış iktidara etki eden diğer etkenlerle ve özellikle

---

[425] **A.g.t.**, s.7.

[426] Serdar Arı, (2022). "Max Weber'in Siyaset Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme", **Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 9 (2022), s. 53. DOI: https://doi.org/10.54557/karataysad.1134252

[427] Elif Çakıcı, Gülise Gökçe, "Max Weber ve Michel Foucault'da İktidar: Karşılaştırmalı Bir Analiz", **Antalya Bilim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1 (2022), s. 7. DOI: 10.54969/abuijss.1026807

[428] Anthony Giddens, **Ulus-Devlet ve Şiddet**, (Çev. Cumhur Atay), Kalkedon Yayınları, 2. Baskı, Şubat 2008, s. 16.

[429] Ramazan Erdem vd, **a.g.m.**, s. 384.

toplum ile ilişkisi bakımından incelemiştir. İktidarı bütün araçları ve ilişkide bulunduğu diğer olgularla bir bütün olarak kabul etmiş ve bireylerin veya grupların yönlendirilme biçimi olarak değerlendirmiştir.[430] İktidar kavramına içkin bir kavram olan "Güç" ise daha çok yapısı bakımından fiziksel ve etkileri bakımından da dolaysız ve zorlayıcı bir etkendir.[431] İktidar sadece güçten oluşmamaktadır ancak en zorba yönetimlerden en demokratik yönetimlere kadar fiziksel güç, nihai ikna aracı olarak işlev görür. Dolayısıyla iktidar sadece baskılayıcı bir güç olmaktan ibaret değildir. Aynı zamanda bireyi ve toplumu biçimlendiren ve yeniden üreten bir yapıdır. Buna mukabil iktidar ve toplum karşılıklı bir dönüşüm içerisindedir. Toplum iktidarın meşruiyetini sağlar; iktidar da topluma bir biçim verir. Michel Foucault'a göre iktidar hem müdahale hakkına dayanarak hem de sahip olduğu gücü kullanarak bireyi de yönlendirmektedir. Biyoiktidar olarak ifade ettiği bu olgu ile iktidar kendi hedefleri doğrultusunda bireylerin zihinlerini itaatkâr yaparken bedenlerini de yine aynı doğrultuda kullanılabilir ve tutumlarını da yönlendirilebilir hale getirir.[432] Gücünün kaynağı da sürekli bilgi üretmesidir.[433] Örneğin eril iktidar, kadının zayıf olduğu ve özellikle gebeliği söz konusu olunca korunmaya muhtaç olduğu bilgisini üretir ve bunun kadının fıtri[434] bir özelliği olduğunu iddia eder.[435] Toplumu yeniden inşa eden yeni bilgiler üretir ve onu topluma sunar. Örneğin kadını doğurganlığı üzerinden "anne" olarak inşa eder.

İktidar sadece kurallar koyan ve bu kurallara uyulması için bekleyen bir yapı değildir. Hayatın her alanına ve her anına etki eder şekilde yayılmıştır. Ulusal anlamda en büyük kurumlardan toplumun en küçük kurumu olan aileye kadar toplumsal ilişkilerden bireysel ilişkilere kadar her yerdedir. Toplumun her aşamasında bulunur ve ilişkileri düzenler, yeniden üretir. Örneğin doktor ile hasta arasındaki ilişkide gösterir kendini. Doktorun hasta ile olan ilişkisinde nasıl bir role ve yetkiye sahip olduğu iktidar tarafından belirlenir ve böylece bir doktor öznesi üretilir. Diğer taraftan hastanın da tanımını yapar ve doktor karşısında hastanın hangi

[430] Ayşe Derya Saraçoğlu, "Michel Foucault'nun İktidar Kavramı", **International Social Sciences Studies Journal**, Volume 8, Issue 97 (2022), (e-ISSN:2587-1587), s. 1528.
[431] Ahmet Kemal Bayram, "İktidar Çözümlemelerinde Bir Mihenk: Michel Foucault", **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 2 (2003), s. 35.
[432] Michel Foucault, **Biyopolitikanın Doğuşu: Collége de France Dersleri 1978-1989**, s.s. 271-296; Thomas Lemke, **Foucault: Yönetimsellik ve Devlet**, (Çev. Utku Özmakas), Pharmakon Yayınevi, Ankara 2015, s. 29.
[433] Michel Foucault, **Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü**, s. 35.
[434] Fıtrat: Yaratılıştaki temel yapı ve karakter.
[435] Merve Olgun Canbaş, **a.g.t.**, s. 123.

konumda olduğunu belirleyerek hasta öznesini üretir. Bu yüzden iktidar tam olarak bu ilişkinin içerisinde mevcuttur; bu ilişkilerde var olmaktadır. Bu bağlamda, izlediği nüfus politikaları çerçevesinde, kadını üremesi ya da üretmemesi gereken bir özne olarak yeniden üretir.

İktidar nasıl ki doğum doktoru ve ebe ile gebe kadını ve anneyi üretiyorsa, bu kavramları üstlenen bireyler de bu kavramlara uygun davranışlar sergileyerek aslında iktidarı onaylarlar ve iktidarı yeniden üretirler. Bu konuda iktidarın en önemli meşruiyet kaynağı tıp alanıdır. Nasıl ki piskiyatr normalliği de deliliği de kategorik olarak belirliyorsa;[436] üreme sağlığı uzmanı da kadını, tıp aracılığıyla ve doğurganlığı üzerinden tanımlamaktadır. Hatta sadece doğurganlığını tanımlamamıştır: Kadının nasıl gebe kalacağını, nasıl bir gebeliğin meşru sayılacağını, gebeliğini nasıl sürdürebileceğini ve sonlandırıp sonlandıramayacağını, doğumun nasıl, nerede, kim tarafından gerçekleştirilebileceğini ya da gerçekleştirilemeyeceğini ve hatta doğumda sonra doğumu gerçekleştirenler ile doğum yapanın sorumluluklarının ne olduğunu, doğum yapanın ve yenidoğanın hangi ilaçları kullanabileceğini, kadının kaç çocuk doğurması gerektiğini ve kaç çocuk doğurursa makbul olabileceğini bile tanımlar ve neyin normal olduğuna karar verir. Dikkat edilirse iktidar, bu süreçlerin bütününe yayılmış ve bütün ayrıntılarında yer almış durumdadır. Dolayısıyla kadını doğurganlığı üzerinden tanımlayarak bilgi üretmiş ve tıbbi bilimler aracılığıyla da denetim altına almıştır.

Dikkat edilirse iktidar belirli bir merkezde toplanmış bir olgu olmadığı gibi belirli bir yerde çevreye ya da yukarı veya aşağı yönelmiş de değildir. İktidar, bütün ilişkilerin içerisindedir ve kimsenin veya grubun malı değildir.[437]

Foucault iktidarı şu biçimleriyle ele almaktadır:

I. Hukuki İktidar (Juridical Power)

II. Düzenleyici İktidar (Governmentality Power)

III. Disipliner İktidar (Disciplinary Power)

Bu iktidar biçimleri biri diğerinin karşıtı ya da ardılı olan veya biri diğerini yok eden iktidar biçimleri değildir. Bunlar birbirinin üzerine inşa edilmiş ve hatta biri diğerini kullanan iktidar biçimleridir.[438]

---

[436] Michel Foucault, **Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma**, (Çev. Işık Ergüden, Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2015, s. 130.

[437] Michel Foucault, **Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü**, s. 162; Michel Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s.s. 42-43.

2.1.1.1. Hukuki İktidar

Hukuki İktidar kendini oluşturan yasalar, yasaklar ve cezalar ile insanların itaatini sağlayan iktidar türüdür ve hukuku bir egemenlik aracı olarak kullanır.

Foucault 19. yüzyıla kadar süren temel siyasi sorununun hükümranın kim olduğu ve bireyleri hükümrana bağlayanın ne olduğu gibi meseleler olduğunu düşünüyordu.[439] Buna göre en temel sorun hukuk sorunuydu; iktidar devletin kendisiydi ve hükümdar, hukuken tebaasının canı ve malı üzerinde tasarruf sahibiydi.[440] Bu tasarruf hakkı tebaasının yaşamı ve ölümü hakkında karar vermeyi de kapsamaktaydı ve her türlü araç ve yöntemle beden üzerinde bir disiplin inşa etmek eğilimindeydi.[441] Toprağa dayalı bu türlü feodal hukuk iktidar anlayışında kişiler birer birey olarak görülmüyorlardı ve siyasetin içinde yer almıyorlardı. Bu noktada devlet aslında insanları yönetiyor değildir.[442] Onlardan gerek emek olarak ve gerekse maddi olarak vergiyi alırdı fakat onlara bu vergileri hizmet olarak döndürmezdi.

Pastoral hukuk iktidarı kralın ya da hükümdarın hem sürünün tümünden ve hem de sürüyü oluşturan bireylerden tek tek sorumlu olduğu bir hukuki iktidarı tanımlamaktadır.[443] Hükümdarın görevi sürüyü güvende tutumak iken sürünün en yüksek erdemi de hükümdara mutlak itaat göstermektir. Bu yüzden emirleri, onun emri olması nedeniyle itaat edilmesi gereken konumundadır.[444]

Modern hukuk iktidarı ise kapitalist sisteme dayanmaktadır. Kapitalist sistemin işlemesi için iktidarın sağlıklı bireylere, özgür işgücüne, birey olarak tanınmış yurttaşlara ihtiyacı vardır. Bu yüzden modern hukuka dayalı iktidar anlayışı bireylerin tek tek yetiştirilmelerini, en iyi sağlık durumuna erişmelerini ve düşüncelerini ifade edebilmelerini sağlayabilmeliydi.[445]

---

[438] Engin Topuzkanamış, "Foucault'un Düşüncesinde Hukuk ve İktidar", **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 21, Özel Sayı: Prof. Dr. Durmuş Tezcan'a Armağan (2019), s. 1835.
[439] Michel Foucault, **Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü**, s. 110.
[440] Michel Foucault, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, s. 158.
[441] Michel Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s. 246.
[442] Anthony Giddens, **a.g.e.**, s. 11.
[443] Utku Özmakas, **a.g.e.**, s. 160; Murat Özdemir, "Foucault Sosyolojisinde İktidarın Serüveni: Pastoral İktidar, Disiplinci İktidar, Biyo-İktidar", **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1 (2021), s. 117.
[444] Michel Foucault, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, s. 28.
[445] Michel Foucault, **Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü**, s. 157.

2.1.1.2. Düzenleyici İktidar

Foucault'a göre Düzenleyici İktidar, nüfus üzerine kuruludur ve bu iktidar biçimi biyopolitika ile içiçedir. Çünkü yaşamı düzenlemeyi ve biçimlendirmeyi temel alan biyopolitika bu yönüyle düzenleyici iktidardan türemiştir. Dolayısıyla biyopolitika nüfüsun yönetilmesi, düzenlenmesi ve inşa edilmesiyle ilgili stratejileri kapsayan bir kavramdır. Devletin bütün kurumlarıyla nüfusun sağlık ve refah durumu sağlamayı ve üretkenliğini arttırmayı amaçlamaktadır. Bu açıdan biyoktidar kavramı, biyopolitikanın daha genel bir halidir.[446] Çünkü biyoiktidar sağlık ve doğurganlık oranları gibi demografik veri ve istatistiklerin yönetimini içerir. Biyoiktidara göre bireyler üzerinde, onların yaşamlarını doğrudan düzenleyen bir mekanizma işlevi görür.

Düzenleyici iktidar, feodalitenin yıkılmasıyla artık bir anlamı kalmayan toprak genişliğine dayalı hukuk anlayışının yerine nüfusun büyüklüğü ve yoğunluğu üzerinden tanımlanan devlet sisteminin gelişmesiyle ortaya çıktı. Devlet artık rasyonel bir yönetim anlayışına geçiş gösterdi. [447] Bu çerçevede biyoiktidar 18. yüzyılın ortalarından itibaren iktidarın nüfusu biçimlendirdiği bir iktidar anlayışı biçimindedir.[448]

Egemenlik anlayışı da buna paralel bir değişim yaşadı ve devlet artık belirli bir toprağın nasıl idare edileceği veya nasıl elde tutulacağı yerine devleti, toplumu ve ikisi arasındaki ilişkileri düzenleyen aygıtların nasıl yönetileceği ile ilişkili bir kavram haline geldi. Artık egemenlik, devletin örgütü ve aygıtlarıyla birlikte kurulu düzenini ifade ediyordu. Böylece yönettiği kişilerin tek tek sağlıkları, geçim kaynakları ve refah düzeyi de yönetimin konusu oldu.

2.1.1.3. Disipliner İktidar

Foucault 17. ve 18. yüzyılları disiplinin, iktidarın en temel yöntemi olarak ortaya çıktığı dönem olarak görmektedir. Bu dönemde bilimde ve tıpta, matematikte ve istatistikte önemli ve hızlı gelişmeler gerçekleşmiş ve iktidarın, toplumu her yönüyle disipline edebileceğine dair bir anlayış ortaya çıkmıştır. Kısaca 18. yüzyılda bilim, disipline edilmiştir.[449] Böylece iktidar bedene itaat ettirmek üzere teknikler geliştirmiş ve bu doğrultuda hapishanelerden okullara, hastanelerden kışlalara kadar

[446] Ramazan Erdem vd, **a.g.m.**, s. 386.
[447] Engin Topuzkanamış, **a.g.m.**, s. 1844.
[448] **A.g.m.**, s. 1845.
[449] Michel Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s. 191.

çeşitli kurumsallaşmalara gitmiştir. Bunların hepsinin temel amacı da bedeni dönüştürmek ve toplumsal açıdan bir artı değer üretimini sağlamaktır.[450] Bu aynı zamanda bireye bir makine gibi davranır ve normlar aracılığıyla düzenleyici ve denetleyici mekanizmalar kurar ve bedeni politik itaat konumunu yerleştirir.[451] Bunlar üzerinden bireyler açısından bir otokontrol mekanizması da yaratır. Böylece bireyler kendi bedenlerini iktidarın istediği ölçülere göre denetler ve en uygun hale getirmeye çabalar. İnsanlara şiddet uygulayarak ve onları fiziksel olarak zorlayarak değil onlara belirlenmiş öznellik biçimlerini benimseterek rıza üretir.[452] Dolayısıyla iktidarın inşa ettiği özne, kendisi için belirlenen normları özümsemiştir ve bu normlar üzerinden iktidarı yeniden üretir. Bütün bunlar da bedenleri denetlemeye ve disipline etmeye yarayan mekanizmaların kurgulanabileceğini göstermiştir. Burada disipliner iktidar ve biyopolitika birbirlerinden kopuk değil; aksine birlikte biyoiktidarın birer aracı konumundadırlar ve birbirlerine eklemlenirler.[453] Biyopolitika nüfusu hedef alır ve neyin normal olduğunu tanımlayarak toplumu normalleştirir. Disiplin ise bedeni hedef alır ve normalleştirilen bedenin kontrolünü sağlar.[454] Biyopolitika toplumu hedeflediği nüfus, sağlık ve eğitim uygulamaları açısından normalleştirilecek bir organizma olarak görür ve bu yüzden hem tek tek bireyler için hem de bir bütün olarak toplum için belirli normlar üretir. Cinsellik ise nüfusu hedefleyen biyopolitika ile bedeni hedefleyen disiplinin nasıl bir arada işlediklerini gösterebilen bir araç halini alır. Çünkü cinsellik, organizma ile nüfus arasındaki bağdır;[455] hem bireyin hazzı bakımından bedensel bir davranıştır ve hem de üreme bakımından nüfusun en önemli etkenidir. Diğer taraftan cinsellik, ekonomik ve siyasal anlamda nüfus meselesinin de merkezinde bulunur.[456] Cinselliğin bu özelliği de ona biyopolitik ile disiplinin kesişim kümesi olma fonksiyonu sağlar ve iktidar da söylemler ve normlar üzerinden onu yönetir. Bu açıdan 19. yüzyılda cinsellik, insanlar üzerinden en ince ayrıntısına kadar gözlemlenmiştir.[457] Çünkü artık kapitalist sistemle birlikte gözetim toplumu da

[450] Utku Özmakas, **a.g.e.**, s. 62.
[451] Michel Foucault, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, s.s. 16-18; Murat Özdemir, "Foucault Sosyolojisinde İktidarın Serüveni: Pastoral İktidar, Disiplinci İktidar, Biyo-İktidar", **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1 (2021), s. 123.
[452] Michel Foucault, **Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma**, s. 14.
[453] Michel Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s. 284; Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, s. 102.
[454] Michel Foucault, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, s. 152.
[455] Michel Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s. 257.
[456] Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, s. 27.
[457] **A.g.e.**, 107.

ortaya çıkmış durumdadır.[458] Juridical iktidara eklemlenen Discipliner iktidar, onun hukuki yanını kullanmıştır ve bütün bu içiçe geçmiş iktidar anlayışının sürekliliğinin en önemli özelliği iktidarın toplumu gözetlemesini sağlayan bir tür "Panopticon" özelliği göstermesi olmuştur. Zaten panoptik iktidar modeli de 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında gelişim göstermiştir.[459]

2.1.1.4. Panoptikon ve Doğurganlığın Denetimi

Michel Foucault'un Jeremy Bentham'a referansla örnek verdiği Panopticon adlı kurgusal mekân, gözleme ve denetime dayalı bir tasarım olarak tanımlanmaktadır.[460] Halka şeklindeki bu bina tasarımının ortasında bir avlu bulunmaktadır. Halkanın hem avluya ve hem de dışarıya bakan hücreleri bulunmaktadır. Bu hücrelerde, sistemin yetiştirmek istediği insan tipine uygun rollere göre farklı insanlar bulunmaktadır.[461] Avlunun ortasında ise bu hücreleri doğrudan gören bir kule inşa edilmiştir ve bu kuledeki gözetleyici, hiçbir kör noktası olmaksızın ve kendisi de bir perde arkasından görünmeksizin, bütün hücreleri gözetleyebilmektedir. Böylece gözlemleyenler ile gözlemlenenler arasına kesin bir ayrım inşa edilmiş olan bu yapıdaki hücrelerde bulunan insanlar ne zaman gözetlendiğini bilmeksizin fakat her an gözetleniyormuş gibi eylemlerine bir otokontrol ve otosansür uygulayarak iktidarın taşıyıcısı olurlar.[462] İktidar aslında gözetlemiyorken bile orada bulunur, çünkü disiplin bireyler tarafından içselleştirilmiş durumdadır.[463] Bu kurgusal mekânda her şey önceden belirlenmiştir: Ne zaman beslenileceğinden ne zaman yatılıp kalkılacağına kadar, mekân gibi zaman da bölünmüş ve programlanmıştır. Bir eczacı hekimin yazdığı reçetenin doğru zamanda ve doğru ilaçlar için yazıldığından eminken, bir hekim eczacının reçeteyi doğru şekilde hazırlayıp doğru zamanda verdiğinden emindir.[464]

---

[458] Barış Çoban, "Gözün İktidarı Üzerine", **Panoptikon: Gözün İktidarı**, (Haz. Barış Çoban, Zeynep Özarslan), Su Yayınları, Ağustos 2019, s. 114.

[459] Engin Topuzkanamış, **a.g.m.**, s.s. 1845-1847; Zeynep Özarslan, "Gözün İktidarı: Elektronik Gözetim Sistemleri", **Panoptikon: Gözün İktidarı**, (Haz. Barış Çoban, Zeynep Özarslan), Su Yayınları, Ağustos 2019, s.140.

[460] Michel Foucault, **Güvenlik Toprak Nüfus**, s. 103; Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, 6. Baskı, Temmuz 1992, s. 251; Michel Foucault, **Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma**, s. 18; Altuğ Koç, **a.g.m.**, s. 200.

[461] Jeremy Bentham, "Panoptikon ya da Gözetim -Evi", **Panoptikon: Gözün İktidarı**, (Haz. Barış Çoban, Zeynep Özarslan), Su Yayınları, Ağustos 2019, s.s. 12-13.

[462] Utku Özmakas, **a.g.e.**, s. 64; Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, s. 252.

[463] Michel Foucault, **Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma**, s. 18.

[464] Jeremy Bentham, **a.g.e.**, s. 63.

İktidar, bu mekân tasarımında olduğu gibi dönemin teknolojisine dayalı iktidar mekanizmaları ile hayatın her anını denetler ve gözlemler.[465] Bunu okulda öğretmenler, kışlada komutanlar üzerinden gerçekleştirir. Yasalar ve yönetmelikler de kişilerin eylemlerine otokontrol ve otosansür uygulamalarını sağlar ve böylece iktidar yaşamın her anına etki eder. Sağlık hizmetleri de insan yaşamını etkileyen en önemli alanlardan biridir. Çünkü sağlık söz konusu olduğu zaman bahsedilen durum bireylerin sağlık durumlarının iyileştirilmesi ve bu noktada belirli normların belirlenmesidir. İktidar, buraya kadar değindiğimiz tanımı gereği, yalnızca hasta bireyler üzerinde değil aynı zamanda sağlık hizmetleri çalışanları üzerinde de kendini belli eder.[466] Burada sağlık hizmetleri personeli ile hasta arasındaki ilişki, iktidarın bir görünümüdür. İktidar özellikle teknoloji aracılığıyla bilgi üretir ve topluma bu bilgiyi entegre eder. Söz konusu sağlık bilimleri olunca da bir taraftan hastalığı tanımlar ve diğer taraftan da o belirlenmiş hastalığa nasıl müdahale edilebileceğini tanımlar; böylece hasta ve doktor ilişkisini kurgulamış olur. Bu ilişki hastane ile sınırlı kalmaz ve toplumsal normları da etkisi altına alır.[467]

Kadının doğurganlık hakları söz konusu olduğu zaman Panoptikon adı verilen bu kuramsal mekân, kadın bedeni ve onların doğurganlık hakları üzerindeki kurumsal ve toplumsal denetim ve gözetleme mekanizmalarını anlamaya yardımcı olmaktadır. Doğum kontrol yöntemlerinden kürtaj yasalarına, üreme sağlığı bilgi ve hizmetlerine erişimden gebelik sürecinin takibine kadar her süreç ayrı ayrı tanımlanır ve gözetim altına alınır. Hatta çoğu zaman kadınlar anne olarak statü kazanmak ya da olmayarak toplumdan dışlanmak, erkek bebek sahibi olarak onurlanmak ya da kız bebek sahibi olarak utanmak gibi tercihler arasında bir otokontrol inşa etmek zorunda bırakılırlar. Bu bir rıza üretimidir: Kadın statü sahibi olmak için anne olmaya ve anne olabilecekse de erkek bebek sahibi olmaya rıza gösterir.

Pronatalist politikalar uygulayan bir iktidarın kürtaj ile ilgili yasaklamaları ve yaptırımları panoptik bir araç olarak ele alınabilir. Doğurganlığın kadının doğası olması durumu, kadının çocuk doğurmasının sağlanması ve desteklenmesi olarak değerlendirilir. Bu nedenle kürtajın hem toplumsal hem dini normlarla ve hem de yasalarla yasaklanması, devletin ve toplumun kadının bedenini doğurganlığı

[465] Barış Çoban, **a.g.e.**, s. 119.
[466] Hüseyin Demir, Yılmaz Demirhan, "Sağlık Çalışanları Arasında Panoptik Korku", **İş ve İnsan Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2 (2019), s. 210.
[467] Genel olarak bakınız: Hilal Akman Dömbekçi, Şerife Güzel, "Yeni Panoptizm Uygulamaları: Sağlık Hizmetlerinde Dijital Gözetim", **Selçuk Sağlık Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1 (2022), s.s. 105-116.

üzerinden denetim altına almasını ve gözetlemesini sağlar.[468] Böylece kadınlar kendi iradeleriyle değil, iktidarın denetimi ile çocuk doğurmak durumunda kalırlar. Çünkü bu deneyim yasalara dayandığı için kadının kendi bedeni ile ilgili vereceği kürtaj kararı bir suç haline gelir. Ayrıca toplum da bu baskının bir aracıdır ve kadın kürtaj yaptırarak, sözümona, annelik gibi kutsal bir statüye erişmek varken kendi çocuğunun canına kıymış bir cani olmak istemez. Bunların dışında başka bir etken daha vardır kadının üzerinde; canından olma korkusu. Düşük yapmak isteyen kadınlar kürtaj yasak olduğu için, günümüzde halk dili ile "merdiven altı" olarak ifade edilen, "güvensiz kürtaj" uygulamalarını makul bir seçenek olarak görebilmektedirler. Çünkü kürtajın yasaklandığı devletlerle çocuk düşürmeyi sağlayan bilgileri paylaşmak ve edinmek de yasaktır. Böylece kürtajın zararları hakkında doğru bilgiyi edinemeyen kadınlar için güvensiz kürtaj en iyi ihtimalle faydasız iken en kötü olasılıkla onların ya doğurganlığına zarar vermektedir ya da ölümlerine neden olmaktadır. Bu durum da kürtaj yaptırıp da başına kötü bir şey gelen kadınların, güya, "layığını bulması" üzerinden mevcut iktidar biçimini onaylayan bir örnek haline gelmesini ve diğer kadınların kürtajdan kaçınmasını sağlar. Dolayısıyla kürtaj yasağı ile iktidar karmaşık bir denetim mekanizması kurmuştur. Yasalar nezdinde suçlu olmaktan, toplum nezdinde cani olmaktan ve sağlığından ya da canından olmaktan kaçınma gibi durumlar hali halihazırda gebe kalmış kadının kendine yönelik bir otokontrol oluşturarak kürtajdan uzak durmasına neden olur. Dolayısıyla panoptik bir mekanizmadan beklenebileceği gibi iktidar, gözetlemiyor olsa bile bireyler her an gözetleniyormuş gibi yaşamaya devam ederler.

Antinatalist politikalar uygulayan bir iktidarda da doğum kontrol yöntemleri panoptik araçlar olarak işlev görür. Foucault'un tanımladığı gibi iktidar çok çocukluluğun yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlarla ilgili bilgi üretir ve gerek eğitim kurumları gerekse medya aracılığıyla vatandaşlarına bu bilgiyi benimsetir. Ayrıca üreme sağlığı açısından da doğum kontrolü sağlayan araçları nüfus artışının sorun olduğu bölgelere götürerek erişilebilir kılar. Sağlıkçılar köy köy gezerek iktidarın denetim aracı vazifesi görür. Aynı vazifeyi çocuklar üzerinden öğretmenler de üstlenirler. Böylece iktidar her açıdan varlığını hissettirir. Çok çocukluluğun mağduriyetini yaşayan kadınlar iktidarın çok çocuk doğurmanın zararları üzerinden

[468] Merve Olgun Canbaş, **a.g.t.**, s. 152.

ürettiği bilgiyi daha kolay benimseyerek iktidarı yeniden üretirler ve hatta ekonomik olarak ailesini geçindiremeyen erkekler de aynı olguya dahil olurlar.

Yardımcı üreme teknolojileri de panoptik araçlar olarak değerlendirilebilir. Çünkü hem kısırlık tedavisi hem de tüp bebek ve aşılama gibi yardımcı üreme teknolojileri devlet politikaları doğrultusunda tıp otoriteleri tarafından denetlenmekte ve düzenlenmektedir. Özellikle pronatalist politikaların uygulandığı bir iktidar anlayışında bebek sahibi olmak isteyip de olmayan bireylerin bu türlü teknolojilere erişimlerinin kolaylaştırılarak bebek sahibi olmalarının sağlanması iktidarın toplum içerisinde kolayca karşılık bulmasını ve yerleşmesini sağlamaktadır. Yardımcı üreme teknolojileri devlet politikası çerçevesinde nüfusun denetimini ve yaşamın düzenlenmesini sağlamak amacıyla desteklendiği için niteliğinin yasalarla belirlenmesi hem kolaydır hem de halkta kolayca rıza üretir. Çünkü kürtajın aksine çiftlerin çocuk isteklerine tabi olduğu için rıza üretimi de pozitiftir. Böylece yasal prosedürler içerisinde devlet nüfus üzerindeki kontrolünü pratik bir şekilde arttırır. Kısırlık söz konusu olduğu zaman hastaların tedavi süreçleri, tedaviye verdikleri yanıt ve psikolojik açıdan motivasyonları sürekli takip edilir.

Gebelik ile ilgili uygulama ve izlemeler panoptik uygulamalar çerçevesinde ele alınabilir. Gebelik izleme gebe kadının ve ceninin sağlığını kontrol altına almak için yapılan düzenli ve sürekli tıbbi muayeneleri içermektedir. Bu sürecin nasıl işleyeceği, hangi prosedürleri içerdiği ve hangi protokollere bağlı olduğu yasal olarak tespit edilmiştir. Gebelik sürecindeki rutin kontroller sayesinde gebe kadınlar ile ilgili çeşitli veriler elde edilir ve ceninin sağlıklı doğması için gerekli uygulamalar gerçekleştirilir. Bu izleme sürecinde karşılaşılan sorunlar ve ihtiyaçlar bu alandaki teknolojik gelişmeleri zorunlu kılar. İktidar da bu çerçevede teknolojik gelişimi ve bilgi üretimini destekler.

Panoptik yaklaşım açısından iktidarın en önemli unsuru teknoloji aracılığıyla bilgi, bilgi aracılığıyla teknoloji üreten bir döngü yaratmasıdır. Burada iktidar bilgiyi hem üretir hem de kontrol eder. Kadının doğurganlık hakları bakımından yukarıda ele alınan süreçlerin hepsinin kesiştiği en önemli nokta da teknoloji ve bilgi ile ilişkili olmalarıdır. İktidar hangi uygulama söz konusu olursa olsun hedeflediği politikalar çerçevesinde bir taraftan bilgi üretirken, diğer taraftan da halkın belirli bir bilgiye erişimini de kısıtlamaktadır. Kürtaj söz konusuyken hem düşük yapmayı sağlayan bilginin üretimini ya da bu türlü bilgilere erişimi engeller. Kısırlık söz konusu olduğunda ise üreme teknolojisi ile ilgili bilginin gelişimini teşvik eder.

Aslında bu süreç bir gerekçelendirme sürecidir. İktidar güttüğü nüfus politikalarını gerekçelendirir ve halka bu gerekçeyi dikte eder. Üretilen bilgi buna hizmet eder. Bu durum tümüyle bireylerin kendi üreme hakları ve üreme sağlığı konusunda bilgi edinme ve eğitim görme hakkının devlet tarafından düzenlenmesi durumudur. Eğitim programlarının içeriğinin üreme sağlığı bilgisi ve üreme haklarını içerip içermeyeceği devlet otoritesinin denetimindedir fakat toplum da iktidarı üreten bir konum alır. Nüfusu arttırma çabasındaki politikalar, geleneksel olarak erken yaşta evlenmeyi ve çok çocuk yapmayı destekleyen bir toplumda karşılık bulacaktır. Bu durum da cinsellikle ilişkili eğitim program ve uygulamalarının dinin ve geleneklerin etkisiyle kısıtlanmasına, dolayısıyla bireylerin özgür ve sorumlu karar vermelerini sağlayacak bilgi edinmelerinin engellenmesine neden olacaktır. Böylece gençlerin cinsel davranışları denetlenebilir ve kontrol edilebilir hale gelir. Dolayısıyla iktidar bir taraftan bedenleri itaatkâr hale getirir ve bu itaatkâr bedenlerden de itaatkâr toplum oluşturur. Diğer taraftan da itaatkâr toplumun itaatkâr bedenler ürettiği bir kısır döngü yaratılır.[469]

2.2. Üç Feminist Dalgada Kadının Doğurganlık Hakları

Latincede "kadın" anlamına gelen "femine" kelimesinden türetilen "feminizm" kavramı, kadınların cinsiyetleri dolayısıyla uğradıkları baskı, ayrımcılık ve ikincilleştirilmeyi inceleyen bir bilim alanı ve bu uygulamaların sona erdirilmesi için uğraş veren bir ideolojidir.

Feminizm sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkileri, biyolojik açıdan kadın ve erkek olmaktan farklı olarak birer toplumsal norm olarak kadınlık ve erkeklik bağlamında cinsel kimlikler açısından bir çatışma süreci olarak inceler.[470] Kadınlar üzerindeki baskının sona erdirilmesini, kadınların temel hak ve özgürlüklerinin tanınmasını, kamusal ve özel alanlarda erkekler ile eşit statüye kavuşturulmalarını sağlayacak hakların temin edilmesi yönünde çabalamaktadır.[471] Bu çerçevede feminizm, kadınlardan esirgenmesine karşın erkeklere tanınan her türlü hakkın kadınlara da teslim edilmesini talep etmektedir.

Kadının ikincilleştirilmesini, eril iktidarın kadınlığı sömürüsünün bir sonucu olarak görmesi bakımından feminizm, cinsiyetçi sömürüyü ve bu sömürü üzerine

[469] Burçak Kadıoğlu, **a.g.t.**, s. 21.
[470] A. Baran Dural, Uğur Eyidiker, **a.g.m.**, s. 19.
[471] Gün Taş, **a.g.m.**, s. 165.

inşa edilmiş düzeni sonlandırmayı amaçlamaktadır. Çünkü erkeklik ile kadınlık arasında kurgulanan bu hiyerarşik yapı nedeniyle kadın dezavantajlı bir konumda yer almaktadır ve zaten kadın-erkek arasındaki eşitsizliğin nedeni de bu hiyerarşidir.[472] Bu çerçevede feminizm bu eşitsizliğe karşı direnme ve bu haksızlıkları giderecek düzenlemeleri talep etmeye yönelik direnme farkındalığını da ifade etmektedir. Böylece feminizm kadın ile erkek arasında süregelen iktidar ilişkilerini, cinslerin eşitliği ilkesi doğrultusunda değiştirmeyi amaçlayan ve değiştirebileceğini vaat eden bir ideolojidir.

Kadının doğurganlığının, tarih boyunca kadının ikincilleştirilmesinin bir gerekçesi olarak sunulması da feminizmin bu konuya nasıl yaklaştığının incelenmesini önemli kılmaktadır.

2.2.1. Feminist Dalgalar ve Doğurganlık Hakkı

Bilimin her dalında olduğu gibi bir ideolojinin ya da düşünce sisteminin tarihini ortaya koymak söz konusu olduğunda karşılaşılan en temel sorun, ele alınan konunun nasıl sınıflandırılacağıdır. Kadın-erkek eşitsizliğini her açıdan ele alabilecek ve açıklayabilecek tek ve mutlak bir kuramın geliştirilemiyor olması, bu eşitsizliği farklı gerçeklikleri açısından ele alan liberal feminizm, radikal feminizm, sosyalist feminizm, anarşist feminizm gibi farklı kuramların gelişmesine neden olmuştur.[473]

Feminizmi incelemenin diğer bir yolu da onu ideolojik çeşitlenmeleri bakımından değil de kendi içerisinde tarihsel olarak gelişim dönemlerine göre ele almak olmuştur. Böylece feminizm tarihi; her biri kendine özgü bağlamlarda gelişim gösteren, genellikle 19. yüzyıldan 21. yüzyıla doğru uzanan bir süreci kapsayan ve her bir dönemi "dalga (=akım)" olarak adlandırılan üç dönemde incelenmektedir:[474]

1. Birinci Dalga Feminizm: 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın erken dönemlerini kapsamaktadır.

2. İkinci Dalga Feminizm: 1960'lı yıllar ile 1980'li yıllar arasını kapsamaktadır.

3. Üçüncü Dalga Feminizm: 1990'lı yıllar ile 2000'li yıllar arasını kapsamaktadır.

---

[472] Serpil Çakır, **a.g.e.**, s. 415.

[473] Özlem Tür, Çiğdem Aydın Koyuncu, "Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 26 (2010), s. 6; Ayşe Sevim, **Feminizm**, İnsan Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005, s. 55 vd.

[474] Gün Taş, **a.g.m.**, s.s. 166-167.

2.2.1.1. Birinci Dalga Feminizm (19. yüzyıldan 20. yüzyıla)

Kara Avrupası'nda Burjuva sınıfının "eşitlik, adalet, kardeşlik" sloganları ile gerçekleştirdiği Fransız Devrimi ile aristokrasi karşısında elde ettiği zaferin hemen ardından bu kavramların kadınları kastedilmediği kısa sürede anlaşılmıştı. Devrim sürecinde erkekler "sınıfının tanımı bağlamında"[475] halkı için mücadele ederken, kadınlar hem aynı halkın bağımsızlığı hem de kendi bağımsızlığı için mücadele etmek zorunda kalmıştı.[476] Fransız Devrimi bir taraftan burjuva sınıfının ve temsil ettiği halkın aristokrasiye karşı mücadelesiyken, diğer taraftan da burjuva sınıfı içerisinde kadınların egemen erkeklik olgusuyla mücadelesiydi. Örneğin "kadınların giyotine gitme hakkı varsa, kürsüye çıkma hakları da olmalıdır" tezi ile bilinen Olympe de Gouges, meclisin kabul ettiği "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"[477] içeriğinde kastedilen insanın "erkek" olmasına tepki olarak "Kadın ve Kadın Yurttaş Haklar Bildirisi"[478] adıyla yeni bir bildiri kaleme almıştı.[479]

Yine de burjuva erkeklerin üretim alanında yer almaları ve kadınların ev işlerine çekilmeleri geleneksel kadın-erkek hiyerarşisinin süreceğini gösteriyordu ve bu eşitsizliğin sonlandırılmasını talep eden eylemler ancak 19. yüzyılda görülecekti.[480] Kara Avrupası dışında İngiltere'de yaşanan Sanayi Devrimi ile toplumsal ve ekonomik açıdan hızlı bir değişim gerçekleşmeye başladı. Kadınların fabrikalarda çalışmaya başlaması iş gücünü arttıran bir etken olmakla birlikte onları aynı zamanda ekonomik ve siyasi bir sorun haline de getiriyordu.[481] Bu nedenle 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'de kadınların üretim alanında vazgeçilemez bir iş gücü haline gelmeleri, onların bu konumlarıyla ilgili ekonomik bağımsızlık, eşit ücret ve uygun çalışma koşulları gibi sorunlarına çözüm arayan ve kadınların sınıf, ırk, ulus, din gibi her alanda uğradıkları ayrımcılık karşısında cinsler arasındaki eşitliği sağlamayı görev edinen feminist hareket hızlı bir gelişim gösterdi.

---

[475] Diren Çakmak, "Fransız Devrimi'nde Kadın: Eksik Yurttaş", **Ege Akademik Bakış**, Cilt 7, Sayı 2 (2007), s. 728.
[476] **Aynı yer.**
[477] "La Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen"
[478] "Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne"
[479] "Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi: Olympe de Gouges (7 Eylül 1791)", (Çev. Ece Göztepe), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 45 (1996), s.189.
[480] Ayşe Sevim, **a.g.e.**, s. 30; Serpil Çakır, **a.g.e.**, s.s. 416-417.
[481] Muhittin Ataman, "Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti", **Alternatif Politika**, Cilt 1, Sayı 1 (Nisan 2009), s. 3

Mary Wollstonecraft'ın 1792'de yayınladığı "A Vindication of the Rights of Women" adlı eseri hem feminist talepleri akademik bir düzeye çıkardı ve hem de daha çok kadın hareketinin taleplerini yasal bir zemine çekmeye ve oy hakkı etmeye yoğunlaşan Birinci Feminist Dalganın referans noktası oldu.[482] Kadının yegâne görevinin erkeğe hizmet olduğunu öne süren geleneksel anlayışın kadının köleliğinin temel nedeni olduğu vurgulayan Mary Wollstonecraft bu eserinde; kadınlar için oy hakkı, mülkiyet hakkı, eğitimde fırsat eşitliği gibi taleplerden bahsetti.[483] Oysa ister Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde isterse Fransız Devrimi ile ilan edilen İnsan Hakları Bildirgesi'nde veya diğer doğal hukuk kuramcılarının eserlerinde bu konulara kadınlar açısından hiç değinilmiyordu.[484] Gerçi, Wollstonecraft da bu eserinde kadınlar için kürtaj hakkına ya da diğer doğurganlık haklarına doğrudan değinmiyordu. Çünkü bu haklar ile ilgili terminoloji henüz o dönemde pek yoktu ve hatta tıbbi literatürde kürtaj[485] ile düşük[486] arasında herhangi bir fark görülmüyordu.[487] Fakat Mary Wollstonecraft'ın savunduğu ve eşit doğal haklar ile temellendirdiği eğitim hakkı ile siyasal ve toplumsal rollerin yeniden değerlendirilmesi konularındaki düşünceleri doğurganlık hakları ile de örtüşmektedir. Zaten Birinci Dalga Feministler de doğal haklara vurgu yaparak kadınların da aklını kullanma kapasitesine sahip bireyler olarak erkeklerle aynı temel haklara sahip birer yurttaş ve insan oldukları düşüncesi üzerinde durdular ve daha çok siyasal haklara odaklandılar. Lucretia Mott, Martha C. Wright, Elisabeth Cady Stanton ve Mary Ann McClintoct'un çağrısıyla 19-20 Temmuz 1848'de ABD'de New York'ta yayınlanan Seneca Falls Konvansiyonu[488] kadın hakları hareketinin resmi başlangıcı olarak kabul edilirken burada kabul edilen "Declaration of Sentiments"[489] de doğal haklar kuramına dayanan ilk belge niteliği göstermekteydi ve Bağımsızlık Bildirgesi'ni referans almaktaydı.[490] Belge yine dönemin karakterini yansıtan bir şekilde doğurganlık haklarına doğrudan değinmiyordu ve tüm erkeklerin ve kadınların eşit yaratıldığını vurgulayarak eşit oy hakkı talebinde bulunuyordu.

[482] Filiz Kartal, **a.g.m.**, s.s. 60-61.
[483] Josephine Donovan, **Feminist Teori**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 22.
[484] Gün Taş, **a.g.m.**, s. 167; Elif Bozkurt, "Mor Bir Halkla İlişkiler Örneği Olarak ABD Bağlamında Oy Hakkı Hareketi", **Fe Dergi: Feminist Eleştiri**, Cilt 13, No 1 (2021), s. 131; Josephine Donovan, **a.g.e.**, s. 28.
[485] Abortion
[486] Miscarriage
[487] Christine M. Cooper, **a.g.m.**, s. 736.
[488] **History of Women Suffrage**, s.s. 67-68; Serpil Çakır, **a.g.e.**, s. 418.
[489] Duyguların Beyanı
[490] Josephine Donovan, **a.g.e.**, s. 29

Zaten Birinci Dalga Feminizmin en bilinen özelliği "Suffrage"[491] olarak bilinen eylemlerdir. Örneğin Amerika'da 1869'da oy hakkı kazanmak amacıyla farklı stratejiler kullanan iki örgüt kuruldu. Elizabeth Cady Stanton ve Susan B. Anthony tarafından kurulan National Woman Suffrage Association (NWSA) oy hakkını federal yasalar aracılığıyla güvence altına almak için çalıştı.[492] Lucy Stone, Henry Blackwell ve Julia Ward Howe tarafından kurulan American Woman Suffrage Association (AWSA) kadınlar için oy hakkını, böyle bir değişikliğin federal çapta gerçekleştirilebileceğini düşünmediği için, eyalet anayasalarını değiştirmek yoluyla kazanmaya odaklandı.[493] Emmeline Pankhurst ve kızı Christabel Pankhurst tarafından İngiltere'de kurulan Women's Social and Political Union (WSPU) adlı örgüt de Suffragette[494] hareket içerisinde bir dizi eylemler, yürüyüşler ve mitingler gerçekleştirdiler ve Emmeline Pankhurst'un artık yalnızca hak talep etmenin değil hak elde etmenin gerektiğini vurgulayan "deeds not words" yani "lâf değil, icraat" sloganı kadınların oy hakkı mücadelesinde önemli bir motivasyon kaynağı haline geldi.[495]

19. yüzyılda oy hakkı, iş güvenliği, doğum kontrolü ve evlilik ile ilgili düzenlemeler çerçevesinde düzenlemeler talep eden akım, 20. yüzyılda fırsat eşitliği, eşit işe eşit ücret, üreme hakları gibi taleplere evrildi.[496] Kadın-erkek eşitsizliği sorununu çözmek amacıyla kadın ile erkeğin aile içindeki konumlarına eğilerek ataerkil toplum yapısına karşı direnmeye, "aileyi kutsallıktan arındırmak"[497] ve "anneliğin gizemli olduğu inancını yıkmak"[498] için çabaladılar.[499] Özellikle doğum ve çocuk bakımı ile ev işlerini birlikte yürüten kadınların sorunları da işlenen konular arasındaydı. Yine de Birinci Dalga Feministlerin en temel kaygısı kadınların erkekler ile aynı yurttaşlık ve insan haklarına sahip olmaları oldu ve bunun ancak eğitim ve

[491] Oy Hakkı Mücadelesi
[492] Elizabeth C. Larson, **Women's Suffrage: Fact Sheet**, Congressional Research Service (CRS) Report R45805, (https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R45805), (Erişim Tarihi: 27.07.2024), s. 1.
[493] Rebecca J. Mead, "The Woman Suffrage Movement in the United States", **Oxford Research Encyclopedia of American History**, (DOI: 10.1093/acrefore/9780199329175.013.17), (Erişim Tarihi: 27.07.2024), s. 6.
[494] Oy Hakkı Hareketi
[495] Simone Murray, "Deeds and Words: the Woman's Press and the Politics of Print", **Women: a Cultural Review**, Volume 11, No 3, (DOI: 10.1080/09574040010003089), (Erişim Tarihi: 27.07.2024), s. 198.
[496] Filiz Kartal, **a.g.m.**, s. 65.
[497] Desanctify
[498] Demystify
[499] Kate Millett, **Cinsel Politica**, (Çev. Seçkin Selvi), Payel Yayınları, Aralık 1987, s.s. 57-59; Filiz Kartal, **a.g.m.**, s. 66.

istihdam açısından eşitliğin sağlanması ile gerçekleşeceğine inandılar. Virginia Woolf yayınladığı "Kendine Ait Bir Oda" adlı eseri ile kadınların kendi geçimlerini sağlama haklarına vurgu yaptı ve kadın erkek arasındaki gelir eşitsizliği giderilemese de kadınların ücretlerinin tekrar ele alınmasında etkili oldu.[500] Kadınların oy hakkı 1918'de İngiltere'de önce sınırlandırılmış bir şekilde tanındı ve 1928'de oy hakkı genişletildi. 26 Ağustos 1920 yılında anayasada yapılan on dokuzuncu değişiklikle oy hakkı Amerika'da da tanındı.[501]

Birinci Dalga Feminizm, sonraki akımlarca da çok eleştirileceği üzere, kadınların oy hakkı, mülkiyet hakkı ve eğitimi gibi alanlarda önemli ilerlemeler kaydetmiş olsa da büyük ölçüde beyaz ve orta sınıf kadınlar açısından şekillenmiş ancak farklı ırk, sınıf ve etnik gruplardan kadınlara erişememiştir. Buna rağmen kadınların doğurganlık hakları ile ilgili sorunları da ciddi anlamda dile getirmişler ve dikkati çekmişlerdi. Birinci Dalga Feminizmin ortaya çıktığı 19. yüzyılın ikinci yarısı İngiltere'de cinsellik ve doğurganlık ile ilgili konuların büyük ölçüde tabu kabul edildiği bir dönem olan Viktorya Dönemi idi.[502] Gerçi bu durum İngiltere'ye özgü değildi ve kadınların cinsellik ve üreme sağlığı ile ilgili bilgilere erişimleri diğer ülkelerde de sınırlıydı. Örneğin Amerika'da 1873 yılında yürürlüğe giren Comstock Yasası,[503] doğum kontrol ile ilişkili tıbbi malzemelerin ve bilgilerin posta yoluyla dağıtılmasını yasaklamaktaydı. Dolayısıyla kadınların üreme sağlıkları üzerinde kendi kontrollerini elde etme ve doğurganlıkları ile ilgili bilgilere erişim haklarını kazanma yönündeki çabaları da Birinci Dalga Feminist hareketin doğal bir parçasıydı. Bu çerçevede Amerika'da doğum kontrolü hareketinin öncülerinden biri

---

[500] A. Baran Dural, Uğur Eyidiker, **a.g.m.**, s.s. 21-22.

[501] Elif Bozkurt, **a.g.m.**, s. 132.

[502] Viktorya Dönemi: İngiltere'de Kraliçe Victorya'nın tahta çıktığı 20 Haziran 1837'de başlayan ve 22 Ocak 1901'de vefatına kadar süren İngiltere tarihinin en uzun iktidar dönemidir. Bu dönemin kadın politikaları ile ilgili bir örnek için bkz: Pınar Taşdelen, Canan Koca, "Viktorya Dönemi İngiltere'sinde Kadın Bedeni Politikaları ve Kadınların Spora Katılımı", **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 32, Sayı 1 (Haziran 2015), s.s. 205-214.

[503] "Every article or thing designed, adapted, or intended for producing abortion, or for any indecent or immoral use; and [e]very article, instrument, substance, drug, medicine, or thing which is advertised or described in a manner calculated to lead another to use or apply it for producing abortion, or for any indecent or immoral purpose . . . [i]s declared to be nonmailable matter and shall not be conveyed in the mails or delivered from any post office or by any letter carrier."
"Her makale veya nesne, kürtaj yaptırmaya ya da herhangi bir müstehcen veya ahlaksız kullanım amacıyla tasarlanmış, uyarlanmış veya niyetlenmiş; ve her makale, araç, madde, ilaç, tıbbi ürün veya nesne, başka bir kişinin kürtaj yaptırması ya da herhangi bir müstehcen ya da ahlaksız amaçla kullanması için yönlendirilecek biçimde reklamı yapılan veya tanımlanan … posta ile gönderilemeyecek madde olarak ilan edilmiş olup, ne posta yoluyla taşınır ne de herhangi bir posta ofisinden ya da mektup dağıtıcısı tarafından teslim edilir."
Ebba Brunnstrom, **a.g.m.**, s.3; İlgili Amerika Birleşik Devletleri Yasası için bkz: 18 U.S.C. § 1461, (https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1461), (Erişim Tarihi: 27.07.2024).

olarak görülen Margaret Sanger, kadınların doğurganlık haklarının kazanılması ve doğurganlık ile ilgili bilgilerin yayılması için büyük çabalar verdi. Malthusçu nüfus politikalarının kapsamlı ve kısıtlayıcı olması onu daha büyük, daha özgür ve kısıtlayıcı politikaların yerine kontrolcü politika arayışına itti.[504] Böylece ilk defa "Doğum Kontrolü / Birth Control" kavramını kullandı ve onu "insan yaşamının oluşumunu önleyen yöntemlerle doğum oranının bilinçli olarak kontrolü" olarak ifade ederek Comstock Yasası ile mücadele etti.[505] 1935 yılında Japonya'da bir doğum kontrol yöntemi olarak geliştirilen bir diyaframın posta yolu ile arkadaşı Dr. Hannah Stone'a gönderilmesini sağladı. Gümrükte yakalanan posta Comstock Yasası nedeniyle suç olarak kabul gördü ve paketin Dr. Hannah Stone'a teslim edilip edilemeyeceği ile ilişkili "One Package" davası başladı. Avukatı Ernst ve tıp uzmanları anne-çocuk sağlığı için elzem bir aracın nereden gelirse gelsin teslim edilmesinin engellenemeyeceği ile ilgili görüş belirttiler ve mahkeme diyaframın Dr. Hannah Stone'a teslim edilmesine hükmetti. ABD hükümetinin karara itiraz etmesine rağmen ABD Başsavcısının karara itiraz edilemeyeceğine hükmetmesi, Margaret Sanger'in başını çektiği doğum kontrol hareketinin kesin zaferi anlamına geliyordu. Bu zaferin etkisiyle Amerikan Tıp Birliği, doğum kontrolünü ve üreme sağlığı ile ilişkili halk eğitimini destekleme kararı aldı.[506]

Amerikalı ilk kadın doktor olan Elizabeth Blackwell ise 1847 yılında aldığı dersler ile Ebelik ve kadın doğum konusunda uzmanlaşmıştı.[507] Çalışmalarında kadınların üreme sağlığı ve sağlık hakları konusunda önemli çalışmalar yapmış ve kadınların tıbbi bilgiye erişimlerinin önemine değinmiştir. Aile hekimliğinin önemli bir çalışma alanı olmasını ebelik ve koruyucu hekimlik deneyimine de sahip olmaları ile ilişkilendirmiştir.[508]

Dönemin önde gelen anarşistlerinden feminist Emma Goldman da kadınların doğurganlıkları üzerinde irade ve denetim sahibi olmaları konusunun kadın özgürlüğü için kritik bir öneme sahip olduğunu savunmuştur. Diğer taraftan ataerkil aile yapısını eleştirerek kadınların zorunlu annelikten kurtulmalarının önemli olduğunu vurgulamıştır. Doğum kontrol yöntemlerinin yasaya uygun olup olmadığı ile ilgili tartışmalara, yasaların yapılmak ve bozulmak için var olduklarını

[504] Margaret Sanger, **an Autobiography**, s. 108.
[505] Margaret Sanger, **My Fight for Birth Control**, s. 83.
[506] Lawrence Lader, Milton Meltzer, **a.g.e.**, s.s. 143-144.
[507] "Obituary: Elizabeth Blackwell, M.D. Geneva, N.Y.", s.s. 1657-1658.
[508] Elizabeth Blackwell, **a.g.e.**, s. 28.

vurgulayarak, "gitmesi gereken Doğum Kontrol Hareketi değil, yasadır" yanıtını vermiştir.[509] Erkeklerin asker olarak can alması için birçok yasal düzenleme, örgütlenme ve ödeme yapılmasına karşın kadının anne olarak yaşam vermesine rağmen en küçük bir düzenleme bile yapılmaya gerek görülmemesini eleştirmiştir.[510]

Margaret Sanger, Elizabeth Blackwell ve Emma Goldman gibi aktivistlerin çabalarına rağmen Birinci Dalga Feminizm kadının doğurganlık haklarının sistematik bir şekilde ele alınmasını sağlayamamış ve bu konu kadınların siyasi ve ekonomik hak arayışlarının gerisinde kalmıştır. Buna rağmen bu dönemdeki çalışmalar İkinci Dalga Feminizme kaynaklık etmiştir.

2.2.1.2. İkinci Dalga Feminizm (1960'lardan 1980'lere)

II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan İkinci Dalga Feminizm, kapitalist devlete ve topluma yönelik eleştirileriyle Yeni Sol içerisinde ve sivil haklar organizasyonlarının desteğiyle gelişim gösterdi.[511] Feminizm kavramı bu dönemde "Kadının Özgürlüğü Hareketi"[512] çatısı altında tekrar kullanılmaya başlandı.[513] İkinci Dalga Feminizmin karakterini yansıtan bu akım oldukça radikal ve hareketli bir tabana sahipti. Gerçekleştirdiği eylemlerle ve çalışmalarla kadınların cinsel özgürlük, doğurganlık hakları, cinsel taciz ve şiddet konularında bilgi sahibi olmalarını sağladı.

1960'lardan sonra da dünyanın genel siyasi gidişatına uygun bir şekilde gelişim göstererek Avrupa'da ve Amerika'da hukuk alanında kadın hakları konusunda yapılan düzenlemelerle kendini hissettirmeye başlayan İkinci Dalga Feminizm, Birinci Dalga Feminizmin beyaz ve orta sınıftan kadınlarını kapsayan anlayışının dışına taşarak her din ve etnisiteden kadınlar arasında birleştirici bir kız kardeşlik bağı kurmak amacını edinmişti.[514] Feminist kız kardeşlik, eril adaletsizliğin her haliyle mücadele sorumluluğunu üstleniyordu.[515]

İkinci Dalga Feminizmin sloganı haline gelen "Kadın doğulmaz, kadın olunur"[516] sözünün sahibi olan Simone de Beauvoir, 1949 yılında yayınladığı "Le

---

[509] Emma Goldman, **a.g.m.**, s. 138.
[510] A.g.m., s. 136.
[511] Filiz Kartal, **a.g.m.**, s. 61; Jo Freeman, "The Origins of the Women's Liberation Movement", **The American Journal of Sociology**, Volume 78, No 4, Changing Women in a Changing Society (Jan., 1973), s. 796.
[512] Women's Liberation Movement
[513] A. Baran Dural, Uğur Eyidiker, **a.g.m.**, s. 22.
[514] Muhittin Ataman, **a.g.m.**, s. 4.
[515] Bell Hooks, **a.g.e.**, s. 29.
[516] Orjinali "On ne naît pas femme: on le devient" olan bu söz Bertan Onaran çevirisinde "İnsan kadın doğmaz: sonradan olur" biçiminde Türkçeleştirilmiş olsa da "Kadın doğulmaz, kadın olunur"

Deuxieme Sexe (İkinci Cinsiyet)" adlı kitabında kadına toplum içerisinde biçilen rolün yine kadının özgürlüğünden mahrum edilmesinin temeli olduğunu ve evliliğin kadının tek uğraşı olmaktan çıkarılması gerektiğini vurgulamaktaydı.[517] Üreme teknolojilerinin ve yapay döllenmenin hızla gelişmekte olmasına rağmen doğum kontrol yöntemlerini resmen kabul eden ülkelerde bile kürtajın hala yasak olduğuna dikkati çekiyordu.[518] Kadının kendi doğurganlığı üzerinde irade ve denetim sahibi olmasının önemine değinen Simone de Beauvoir, bağımsızlıktan vazgeçmeden analık görevinin üstlenilmesinin mümkün olmadığını ve ancak nesli sürdürme yükünden kurtulan kadınlığın kişiliğini bütünüyle kazanarak ekonomik sorumluluk üstlenebileceğini belirtiyordu.[519] Ona göre; toplumun kendisine dayattığı konum dolayısıyla tarih boyunca ötekileştirilen kadının özgürlüğü için doğum kontrol yöntemlerinin gelişmesi, bu yöntemlere erişimin kolaylaşması büyük önem taşıyordu. Özellikle doğum kontrol yöntemlerinin henüz tam anlamıyla güvenilir olmaması, kadınların kendi doğurganlıklarını tümüyle denetleyebilmeleri açısında kürtaj hakkının tanınmamasını oldukça önemli bir sorun haline getiriyordu.[520] Gerçi birçok ülkede doğum kontrol yöntemlerine ve hatta kürtaja erişimin kolaylığı sınıfsal statüye göre de değişiyordu. Örneğin Amerika'da beyaz kadınlar bu imkanlara ulaşabilirken, siyah kadınlar güvensiz cinsellik ve güvensiz kürtaj ile yüzleşmek zorundaydılar. Buna rağmen toplumsal normlar da sınıf ayrıcalığına sahip kadınlar için dezavantaj haline gelebiliyordu. Çünkü istenmeyen gebelik yaşayan ve bu durumdan utanan kadınlar da kürtaj olmak için güvensiz uygulamalara başvurmak zorunda kalıyorlardı.[521]

İkinci Dalga Feminizm, sosyal ve siyaset bilimlerine yönelik mevcut yaklaşımın eril bir yaklaşım olduğu yönünde eleştiri getirdi ve hem sosyal bilimlere hem de siyaset bilimine kadınlar üzerinden bir yaklaşım sergilemeye başladı. Özellikle Kate Millett, 1970'te yazdığı "Sexual Politics" adlı kitabında da toplumsal

---

biçimindeki çevirisi ile popüler olmuştur: Simone de Beauvoir, **Kadın: İkinci Cins I (Genç Kızlık Çağı)**, (Çev: Bertan Onaran), Payel Yayınları, 7. Basım, Ocak 1993, s. 231; Judith Butler, **a.g.e.**, s.s. 1, 54.

[517] Simone de Beauvoir, **Kadın: İkinci Cins II (Evlilik Çağı)**, (Çev: Bertan Onaran), Payel Yayınları, 8. Basım, Şubat 2010, s. 109.

[518] Simone de Beauvoir, **Kadın: İkinci Cins I (Genç Kızlık Çağı)**, s. 126; Simone de Beauvoir, **Kadın: İkinci Cins II (Evlilik Çağı)**, s. 111.

[519] Simone de Beauvoir, **Kadın: İkinci Cins III (Bağımsızlığa Doğru)**, (Çev: Bertan Onaran), Payel Yayınları, 8. Basım, Kasım 1993, s. 132; Simone de Beauvoir, **İkinci Cins I (Genç Kızlık Çağı)**, s. 127.

[520] Hale Kolay, "Kadın Hareketlerinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları", **EMO Kadın Bülteni**, Sayı 3 (Nisan 2015), s. 8.

[521] Bell Hooks, **a.g.e.**, s. 40.

cinsiyet ve iktidar ilişkilerini ele aldı. Sadece siyasetin değil aynı zamanda edebiyatın ve kültürel varlığın da erkeklik üzerinden kurgulandığını; ezilmelerinin sürekliliğinin nedeninin de politik olarak temsil edilmemeleri olduğunu vurguladı ve cinsler arasındaki ilişkinin de bir ezenler ve ezilenler arası ilişki olduğuna dikkati çekti.[522]

1960'lar özellikle Batı'da sivil haklar ile ilgili taleplerin arttığı ve toplumsal hareketlerin yükseldiği bir dönemdi. Diğer taraftan savaşın yarattığı yıkım karşısında ekonomik büyümenin sağlanması kaygısı kadınların çalışma hayatına katılmalarını zorunlu kılmış ve bunun neticesinde yaşanan toplumsal değişim de kadınların erkeklerle eşit haklar talep etmesine fırsat yaratmıştır. Amerika'da 1963'te kabul edilen "Equal Pay Act"[523] ile iş yerlerinde cinsiyet ayrımcılığı yasaklanarak kadınların eşit işe eşit ücret haklarının yasal dayanağı oluşturulmuş oldu ve hemen ertesi yıl kabul edilen "Civil Rights Act"[524] ile de kamuya açık her yerde kadınlara yönelik ayrımcılık yasaklandı.

Doğurganlığı kontrol etmeye yarayan yöntemler insanlık tarihi kadar eski olsa da feminizimin ortaya çıkışından 20. yüzyılın ortalarına kadar da feminizmin önceliği olamadı.[525] 1960'larda gelişim gösteren ve kadınların güvenli ve sağlıklı doğum yapabilmelerini sağlayan tıbbi teknoloji alanındaki gelişmeler kadının doğurganlık haklarını önemli ölçüde etkiledi.[526] 1950'li yıllarda klinik olarak üzerinde çalışılan doğum kontrol hapı ilk defa FDA tarafından 1960 yılında onaylandı ve satışa sunuldu.[527] 1960'lar boyunca doğum kontrol hapının yaygınlaşması, kadınların kendi doğurganlıkları üzerinde denetim sahibi olmalarına imkân sağladı. Kadınların kendi doğurganlıklarını kendi iradeleri ile kontrol altına alabiliyor olmaları yalnızca evli kadınların aile içerisinde çocuk sahibi olma konusunda inisiyatif sahibi olmalarını sağlayan bir olgu değildi; aynı zamanda bekar kadınlar için de gebe kalma olasılığı düşük güvenli cinsellik anlamına da geliyordu. Bu durum da cinsel özgürlük anlayışının gelişmesine olanak sağladı. İkinci Dalga Feminizm doğum kontrol bilgisi, yöntemleri ve araçlarına erişimin temel bir üreme

[522] Kate Millett, **Cinsel Politika**, (Çev. Seçkin Selvi), Payel Yayınları, 2. Basım, Aralık 1987, s.s. 46-47.
[523] **The Equal Pay Act of 1963**, (https://www.eeoc.gov/statutes/equal-pay-act-1963), (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
[524] **Civil Rights Act of 1964**, (https://www.eeoc.gov/history/civil-rights-act-1964), (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
[525] Deborah L. Rhode, **Justice and Gender: Sex Discrimination and the Law**, Harward University Press, 1991, s. 202.
[526] Gün Taş, **a.g.m.**, s. 169.
[527] Mahmut Tokaç, **a.g.m.**, s. 14.

hakkı olduğu kanaatindeydi. Doğum kontrol yöntemi aynı zamanda kadının eğitim ve kariyer imkanlarını da kendi denetimine bırakmaya imkân tanıyan bir araç olarak görülmekteydi.

Betty Friedan 1963'te yayınladığı "The Feminine Mystique" adlı eserinde kadınların iktidarsız bir sınıf olduklarını ifade ederek[528] ev hanımlarının yaşadıkları kimlik sorununa değindi ve bu da liberal feministleri etkileyerek onların harekete geçmesini sağladı. Çok kısa sürede en çok okunanlar listesine giren bu eserin etkisiyle feministler vasıf gerektiren mesleki işleri üstlenmek istediler ve eşit işe eşit ücret talebiyle gösteriler düzenlemeye başladılar.[529] Kitabın geniş kitlelerce okunması ev işlerine mahkûm edilmiş kadınların yaşadıkları bunalımın yaygınlığını gösterdi.[530] Doğurganlığın kadınların kendi kontrolünde olmasının önemine vurgu yapan Betty Friedan ve arkadaşları, 1966 yılında NOW çatısı altında kadınların yasal ve toplumsal değişikliklerle eşit haklara kavuşması ile kürtaj ve doğum kontrolü hakları için çalışmalar yaparak İkinci Dalga Feminizme hız kazandırdılar.[531]

İkinci Dalga Feminizm, yine Birinci Dalga Feminizmin hedeflediği siyasal özgürleşmenin kadını her anlamda özgürleştirmek demek olmadığını ifade etmekteydi[532] ve bu yönüyle de ilk akımın çehresini oldukça genişletiyordu. Örneğin siyasal hakların kazanılması ve kadın-erkek eşitliğinin yasalarla güvence altına alınmış olması kadının pratikte anneliğe ve ev kadınlığına hapsedilmesini ve diğer alanlarda ikincilliğinin sürdürülmesini engelleyememişti.[533] Kadın, siyasetin dışında da cinsel ve kişisel olarak ezilmekteydi ve bu yüzden bu yeni dalga, kadının üreme sorunlarına, doğurganlık haklarına ve toplumsal konumlarına özgü konulara da odaklandı.[534] Birinci Dalga Feminizm ile elde edilen siyasal ve yasal kazanımların ötesinde günlük yaşam ve toplumsal ilişkiler gibi pratik hayatın içerisindeki eşitsizliklerin giderilmesi yönünde çabaladı. Özellikle Birinci Dalga Feminizmin aksine kadınların doğurganlık hakları sistematik bir şekilde incelendi ve kapsamlı bir biçimde ele alındı. İkinci Dalga Feminizme göre doğurganlık haklarının sağlanması

---

[528] Serpil Çakır, **a.g.e.**, s. 445.
[529] Marcia Kohen, "Betty Friedan Destroys the Myth of the Happy Housewife", **The Sisterhood: The True Story of the Women Who Changed the World**, Simon & Schuster, 1 January 1988, s. 364.
[530] Biff Rocha, "National Organization for Women (NOW)", **Religion and Politics in America: an Encyclopedia of Church and State in Amcrican Life**, (Ed. Frank Joseph Smith, 2016, s. 501.
[531] Hale Kolay, **a.g.e.**, s. 8; Shulamith Firestone, **a.g.e.**, s. 43.
[532] A. Baran Dural, Uğur Eyidiker, **a.g.m.**, s. 31.
[533] Gün Taş, **a.g.m.**, s. 169.
[534] Gökhan Bayraktar, "İkinci Dalga Feminist Hareketin Feminizmin Gelişimindeki Dönüştürücü Rolü", **Advances in Women's Studies**, Cilt 5, Sayı 2 (2023), (DOI: 10.5152/ATAKAD.2023.23042), (Erişim Tarihi: 29.07.2024), s. 52.

ve kadının kendi doğurganlığı üzerinde kendisinin denetim sahibi olabilmesi kadının özgürlüğü ve kadın-erkek eşitliği için kritik bir eşik durumundaydı. Yalnızca doğum kontrol yöntemlerine erişim hakkı değil aynı zamanda gebelik hakkında karar verme erkinin yani kürtaja karar verme hakkının kadına ait olup olmaması tartışması da önemli bir mücadele alanıydı. İkinci Dalga Feminizm gebe bir kadının istenmeyen gebeliğini sonlandırma hakkına sahip olması gerektiğini savunmaktaydı ve bu açıdan Amerika'da 1973 yılında görülen Roe v. Wade davası, kürtaj hakkının anayasal olarak tanınmasının en önemli dönüm noktası ve feminist hareket için önemli bir zafer oldu.[535] Böylece kadınların kendi gebelikleri üzerinde karar verme iradesine sahip olmalarının yasal dayanağı elde edilmişti.

İkinci Dalga Feminizm sürecinde Shulamith Firestone kadının doğurganlığını, kadının ezilmesi ile ilişkilendirdi ve erkeğin hiyerarşik olarak kendini kadının üzerinde konumlandırmasını sınıfsal farklılıklar ve ekonomi yerine üreme ilişkileri ile açıklamaya çalıştı. "The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution" adlı kitabında ataerkil otoritenin kadının üreme yeteneğinin erkeklik tarafından denetlenmesi üzerine kurulu olduğunu vurguladı. Ona göre; insan yavrusunun uzun süre annenin bakımına muhtaç olmasıyla başlayan süreç "Doğal Doğurganlık Ayrılığı" nedeniyle sınıfların başlangıcı olan iş bölümüne kadar sürmüştür.[536] Sanayi Devrimi ile başlayan, özellikle üreme sağlığı ile ilgili bilimsel gelişmeler sonucunda cinsellik ile doğurganlığın birbirinden ayrı farklı olgular olduğunu gösteren ve ikisi arasındaki ilişkiyi sonlandırabilecek ilerlemelerin kültürel hayata hiç yansımamış olmasını siyasal bir mesele olarak ele alır.[537] Kadının bütünüyle özgürleşebilmesini kadının üreme özgürlüğünü elde etmesi ile ilişkilendirdiğinden cinselliğin, kadınlık üzerinden yeniden tanımlanmasını ve kadınlığın kendi üreme yeteneğini kendi kontrolüne alarak üreme ilişkilerini değiştirmesi gerektiğini belirtti.[538]

---

[535] Amerika'da bekar bir gebe olan Roe v. Wade'in kürtaj hakkı için mahkemeye yaptığı başvuru sonucunda Amerikan Yüksek Mahkemesi, 22 Ocak 1973'te kürtaj hakkının kadının mahremiyetiyle ilişkili olarak bir hak olduğunu kabul etti. Bu karar 2022'de Dobbs v. Jackson Women's Health Organization Davası ile bozuldu ve kürtaj ile ilgili karar eyaletlerin yetkisine bırakıldı. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Gülçin Demircan, "Amerikan Yüksek Mahkemesinin Roe V. Wade Kararı ve Karardan Dönülmesinin Muhtemel Etkileri Üzerine", **8. Uluslararası Asos Congress Hukuk Sempozyumu**, 15-16-17 Juna 2022, ISBN: 978-625-8190-02-1, s.s. 157-177;

[536] Shulamith Firestone, **a.g.e.**, s. 20.

[537] **A.g.e.**, s. 43.

[538] A. Baran Dural, Uğur Eyidiker, **a.g.m.**, s. 32.

Margaret Atwood ile Adrienne Rich de kadının doğurganlığının onu eşsiz bir konuma getirdiğinden ve yapay yollarla üremenin, kadın bedenini bir araç konumuna çektiğinden bahsettiler. Diğer taraftan kadının özgürleşebilmesi için kadının bedeninin ister doğurganlığı olsun ister moda aracı olarak sömürülmesi olsun isterse gördüğü şiddet olsun, her açıdan apaçık konuşulmasının onu özgürleştireceğini savundular.[539] Margaret Atwood kimi zaman hicivli yazıları ile toplumsal cinsiyet rollerinin kadın bedenine yönelik beklentilerini eleştirmekteydi.[540]

Amerika'da doğum kontrolü ve kürtaj hakkı savunucusu gazeteci Gloria Steinem geniş kitleleri bu konularda bilinçlendirmek amacıyla 1972'de kurduğu MS. dergisi ile üreme hakları konusundaki tartışmaları yaygınlaştırdı. Aslında bu dergi, kuruluşun katkıda bulunduğu New York dergisinin özel bir sayısı olarak basılmıştı ancak ilk sayısının üç günde 300.000 kopya satması MS'nin ayrı bir dergi olmasını sağladı.[541] Gloria Steinem'in 22 yaşındayken yaşadığı yasadışı kürtaj deneyimi ve kürtajı yapan doktorun "Hayatınla ne yapmak istiyorsan onu yap" demesi, kürtaj konusunu misyon edinmesi için en önemli an oldu.[542] Kendi hayatını kendisinin yönlendirebileceğini hisseden Steinem çocuk sahibi olma ya da olmama ile ilgili tercihi "Üreme Özgürlüğü" olarak tanımlamaya başladı.[543]

2.2.1.3. Üçüncü Dalga Feminizm (1990'lardan 2000'lere)

1990'lı yıllar uluslararası anlamda çok ciddi değişikliklerle başladı. 1989'da Almanya'da "Berlin Duvarı" yıkıldı ve Doğu Almanya ile Batı Almanya birleşti. 1990'da Sovyetler Birliği dağıldı ve iki kutuplu küresel çatışma sona erdi. Yine aynı yıl Amerika Birleşik Devletleri ile Irak arasında Körfez Savaşı yaşandı ve ABD, dünyanın en güçlü devleti olduğunu gösterdi. Bütün bu değişiklikler beraberinde birçok kavramın yeniden ele alınmasını, değerlendirilmesini ve tanımlanmasını da getirdi. İnsanlar bu yeni dönemde kendi kimliklerini tanımlayabilmek için vatandaşlık bağlarının yanında etnik, dini veya cinsel referanslara da başvurma eğilimine girdiler. Bu süreçten etkilenerek, kadın hareketini daha geniş bir kitleye

---

[539] **A.g.m.**, s. 32.
[540] Margeret Atwood, "the Female Body", **Michigan Quarterly Review**, Volume 29, No 1, s.s. 490-493.
[541] Sunita Nimawat, "Gloria Steinem – A Feminist Activist with a Difference (A Study of her majör views)", **IJRAR: International Journal of Research and Analytical Reviews**, Volume 1, Issue 2 (April-June 2014), s. 64.
[542] Lauren E. Duncan, "Gloria Steinem: The Childhood Foundations of a Feminist", **Journal of Personality**, (2022), (DOI: 10.1111/jopy.12732), (Erişim Tarihi: 29.07.2024), s. 10.
[543] Sunita Nimawat, **a.g.m.**, s.64.

yayabilmeyi amaçlayan feminizm, İkinci Dalga Feminizmin deneyimlerine ve yorumlarına eleştirel bir yaklaşım sergileyerek Üçüncü Dalga Feminist Döneme girdi.[544] İkinci Dalga Feminizm her ne kadar bir "Kız Kardeşlik" ilişkisi yaratmaya çalışsa da üst ve orta sınıf heteroseksüel kadınlarla sınırlı bir alanda kalmıştı. Üçüncü Dalga Feminizm ise "tek tip evrensel kadın" anlayışını artık reddetti. Kadınlığın sorunlarının sadece beyaz kadınların sorunları ile sınırlı olmadığı inancıyla kadın sorununu evrensel düzeyde incelerken bireysel ve bölgesel farklılıklara odaklanma yoluna gitti.[545] Böylece kadına yönelik şiddet, cinsellik ve üreme sağlığı ile doğurganlık hakları, kadınları kültürel anlamda ikincilleştiren anlayışların sonlandırılması ve onların bölgesel açıdan güçlendirilmeleri ile ilişkili mikro ölçekte politikalarla ilgilendiler. 2000'li yılların ortalarına kadar süren Üçüncü Dalga Feminizm kimlik politikaları üzerinden feminizmi yeniden tanımlamaya çalıştı ve kültürel farklılıkları feminizm üzerinden anlamaya çabaladı. Bunun en önemli etkeni de İkinci Dalga Feminizmin eksikliklerine yönelik yapıcı eleştirileriydi.

Bu dönemde, Kimberlé Crenshaw ve Patricia Hill Colins'in çalışmaları sonucunda cinsiyet, ırk, sınıf, cinsellik ve diğer kimliklerin birbirleriyle kesişen dinamiklerini dikkate alarak "Kesişimsellik"[546] kavramı gelişti. Buna göre; kadınlık deneyimi tek boyutlu değildir: Kadınlık evrensel bir olgu olmasına rağmen farklı kimliklerden, kültürlerden ve deneyimlerden meydana geliyordu.[547] Bu kavramın gelişmesinde özellikle siyahi kadınların hak arayışları etkili olmuştu. Siyah feministler 1968-1987 yılları arasında kurdukları dernekleri ve düzenledikleri toplantıları hayatta kalma ve kendilerini ifade etme alanları olarak gördüler. Onlara göre kapitalim siyah erkeklere yeterli iş imkânı sunmadığı için siyahi kadınlar için aile ortamından başka bir var olma alanı kalmıyordu.[548] Bell Hooks da ırk, sınıf, kültür gibi öğeleri toplumsal cinsiyet açısından inceleyerek daha sonra Kimberlé Crenshaw'ın kesişimsellik diye tanımlayacağı olguya önemli katkılar sağladı[549] ve özellikle doğurganlık hakkı ile ilgili sorunların ırksal ve sınıfsal eşitsizliklerden kaynaklandığını vurguladı. 1981'de yayınladığı "Ain't I a Woman? Black Women and Feminism" adlı kitabında, Üçüncü Dalga Feminizmin karakterine uygun bir

[544] Özlem Tür, Çiğdem Aydın Koyuncu, **a.g.m.**, s.s. 6-7
[545] Gün Taş, **a.g.m.**, s. 171.
[546] İntersectionality
[547] Ceren Avcil, **a.g.m.**, s. 1304.
[548] Gürkan Çapar, "Kesişimsellik: Postmodern Feminist Bir Yaklaşım", **Hukuk Kuramı**, Cilt 6, Sayı 3 (Eylül-Aralık 2019), s. 3.
[549] Bell Hooks, **a.g.e.**, s. 55.

yaklaşımla, siyahi kadınların kadınlık deneyimlerine feminizmde hakkıyla yer verilmediğine değindi.[550] Ona göre siyahi kadınlar ve düşük gelirli kadınlar üreme sağlığı konusunda büyük eşitsizliklerin mağduru konumundaydılar ve kadınlar da yeri geldiğinde erkekler kadar cinsiyetçi olabiliyorlardı.[551] Siyahi kadınların bu dönemdeki hak arayışlarının üzerine 1988-1990 yılları arasında Kimberlé Crenshaw ilk defa "Kesişimsellik" kavramını ortaya attı ve onu ırk, sınıf, cinsiyet, millet ve benzeri diğer eşitsizliklerin üst üste bindiği bir düğüm noktası olarak ifade etti.[552] 1990'dan itibaren Sosyolog Patricia Hill Colins'in siyah feministlerin marjinalleşmelerini konu alan çalışmalarıyla kesişimsellik akademik bir çerçeve kazandı.[553] Üçüncü Dalga Feminizm doğurganlık haklarını bu keşisimsellik olgusu içerisinde değerlendirmektedir ve bu hakkın sadece yasalarla ilgili bir sorun olmayıp aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel bir yanının da olduğunu savunur. Bu çerçevede Üçüncü Dalga Feminizm açısından doğum kontrolüne erişim bütün kadınlar için temel bir hak konumundadır ve üreme sağlığı hizmetleri bütün kadınlar için erişilebilir olmalıdır.

Judith Butler, 1990 yılında yayınladığı "Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity" adlı eserinde toplumsal cinsiyet olgusunun sabit olmadığını ve biyolojik bir gerçekliğe vurgu yapmadığını ortaya koydu. 1993 yılında yayınladığı "Bodies that Matter: On the Discursive Limits of Sex" adlı eseriyle de cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi irdeleyen kuramını genişletti. Ona göre toplumsal cinsiyet edinimsel[554] bir karaktere sahiptir.[555] Cinsiyet[556] ile Toplumsal Cinsiyet[557] arasındaki ayrımın üreme ile toplumsal cinsiyet arasında kurulmuş bağı ifade eden "biyoloji kaderdir" anlayışına bir itiraz içerdiğini de vurgulayarak bu iki kavram arasında bir süreksizlik olduğunu açıklar.[558] Bu iki olgunun kişilerin belirli kalıp davranışları sürekli tekrar etmeleriyle edinimsel bir şekilde tekrar tekrar üretildiklerine ve cinsiyetli bedenlerin kimliklerinin ve konumlarının birbirlerine

---

[550] Pınar Sarıgöl, "Kesişimsellik Teorisi ve Farklılıkların Feminizmi", **Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 6 (2020), (DOI: 10.35235/uicd.715735), s. 332.
[551] Bell Hooks, **a.g.e.**, s. 14.
[552] Nazlı Ökten, "Değini: İlişkisel Bir Feminizmin İmkânı Olarak Kesişimsellik", **Strata: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran 2021, s. 15.
[553] Gürkan Çapar, **a.g.m.**, s.s. 3-4.
[554] Performative
[555] Judith Butler, **Bela Bedenler**, s. 107.
[556] Sex
[557] Gender
[558] **A.g.e.**, s. 49; Judith Butler, **Cinsiyet Belası…**, s. 50.

göre inşa edildiklerine dikkati çeker.[559] Kadının toplumsal hiyerarşisinin onun doğurganlığı refere edilerek belirlenmesini ve Doğurma arzusunun bir içgüdü olarak tanımlanmasını eleştirerek, bu duygunun toplum tarafından inşa edildiğini ve kadına bir yükümlülük olarak benimsetildiğini söyler.[560]

Rebecca Walker, 1992'de yayınladığı "Becoming the Third Wave" adlı makalesiyle Üçüncü Feminist Dalgayı tanımladı ve feminizmin daha geniş kitlelere yayılabilmesi açısından kimlik politikaları ile bireysel deneyimlerin ne kadar önem arz ettiğine değindi. Kadınların ikincilleştirilmesine yönelik tepkiyi siyasi bir güce dönüştürme çağrısında bulundu ve kadınlara, kendilerine bedenlerini ve yaşamlarını kontrol etme özgürlüklerini vermedikleri sürece erkeklerle herhangi bir yakınlaşmada bulunmamalarını telkin etti. Kendisini "Ben post-feminist değilim, ben Üçüncü Dalgayım" diye tanımladı.[561]

Üçüncü Dalga Feminizm kadınların cinselliklerini suçluluk duymadan ve utanma duygusuna kapılmadan özgürce ifade edebildikleri ve cinsel özgürlüklerini herhangi bir baskı olmadan yaşayabildikleri pozitif cinselliği savunmaktadır. Yalnızca kadın cinselliği değil LGBT+ hakları açısından da aynı tavra sahiptir ve bu grupların feminizm içerisinde konumlanmaları gerektiğini düşünmektedir. Dolayısıyla Üçüncü Dalga Feminizm çeşitli cinsel yönelimleri ve cinsel kimlikleri tanımakla birlikte onlar açısında da hak eşitliği için çaba göstermekteydi.

Üçüncü Dalga Feminizm kürtaj hakkının her kadın için mümkün kılınması çabasının yanında olası zararları nedeniyle kürtaja gerek kalmadan gebeliği önleyici doğum kontrolüne destek vermek durumundadır.[562] Fakat sadece doğum kontrol hakkını değil aynı zamanda her kadının sağlıklı bir gebelik dönemi yaşayabilme, istediği zaman istediği kadar çocuk sahibi olabilme ve çocuklarını istediği şekilde yetiştirebilme hakkını da ifade eden "Üreme Adaleti"[563] kavramı üzerinde durulmuştur. Bu kavramın öncüsü olan Loretta Ross da üreme haklarının bireysel bir sorun olmaktan çok toplumsal bir sorun olduğunu savundu ve üreme adaleti kavramının kadınların üreme sağlığı hizmetlerine erişim hakkı ile üreme konusunda kendi kararlarını verebilme özgürlüğüne sahip olma hakkını içerdiğini dile getirdi.

---

[559] **A.g.e.**, s. 189.
[560] Judith Butler, **Bela Bedenler**, s.45 vd; Judith Butler, **Cinsiyet Belası…**, s.s. 164-165.
[561] Rebecca Walker, "Becoming the Third Wave", **Ms.**, Jan 1992; 2, 4, s.s. 39-41.
[562] Deborah L. Rhode, **Justice and Gender: Sex Discrimination and the Law**, Harward University Press, 1991, s. 215.
[563] Reproductive Justice

III. BÖLÜM

3. ULUSLARARASI SÖZLEŞMELERDE DOĞURGANLIK HAKKI

Kadının doğurganlık hakları söz konusu olduğunda BM tarafından düzenlenen konferanslar, bu konferanslarda alınan kararlar ve hazırlanan eylem planları, yayınlanan yasa ve bildirgeler önemli bir yere sahiptir. Çünkü BM konferansları ve bildirgeleri, kadınların cinsel ve üreme sağlıkları ile üreme hakları bakımından uluslararası bir etki alanı, uzlaşma zemini ve bu hakların gelişimi bakımından birikim ve süreklilik sağlamaktadır. Bu açıdan hükümetleri, kadınların doğurganlık hakları konusunda harekete geçirme ve kamuoyunun farkındalığını artırma gibi önemli bir role sahiptir. Böylece bu konuda engel teşkil eden yasaların, uygulamaların ve çeşitli baskı araçlarının ortadan kaldırılması yönünde adım atılmasına teşvik etmektedir. Diğer taraftan da kazanılmış olan hakların korunması doğrultusunda alınması gereken önlemlerin belirlenmesini sağlamaktadır.

Kadınların doğurganlık haklarını küresel çapta etkileyen her türlü kriz; pandemi, savaş, yoksulluk veya gelenekler gibi çeşitli unsurlar Birlemiş Milletler'in gündemini oluşturmaktadır. BM, kadınların üreme sağlığı konusunda en iyi duruma erişebilmeleri ve üreme sağlığını koruyabilmek için bilgi edinme haklarını elde edebilmeleri konusunda uluslararası iş birliği kurulması konusunda merkezi bir konum ve sorumluluk almaktadır. Böylece uluslararası standarların belirlenmesinden belirleyici bir rol oynadığı gibi bu kazanımların korunması ve sürdürülmesinde de gerekli siyasal ve toplumsal dönüşümü destekler.

BM konferansları ve bildirgeleri, kadınların üreme sağlığı konusundaki ihtiyaçlarının belirlenmesi, bu alandaki hizmetlere erişim imkanlarının sağlanması ve bilgi edinme ya da eğitim alma haklarının temin edilmesi konusunda politika üretilme süreçlerini etkilemektedir. Diğer taraftan, eğer varsa bu hakların engellenmesine etki eden mevcut politikaların ve uygulamaların sonlandırılması için de çözüm yolları bulunması için bir ortak irade oluşmasını sağlamaktadır. Bu açıdan kadınların cinsel ve üreme haklarının sağlanmasının yanında güvenli doğum kontrol yöntemlerine erişimlerine ve bu konu da bilgi edinebilemelerine imkân tanınması, güvenli kürtaj hizmetlerinden yararlanabilmeleri ve kadınların üreme sağlığının korunmasını da kapsayan birçok meseleyi gündeme almaktadır. Kadınların üreme sağlığının ve doğurganlık haklarına kavuşabilmelerini kadınların toplumsal, siyasal ve ekonomik her türlü alana verimli bir şekilde katılım gerçekleştirebilmelerinin ön

koşulu olarak görür. Böylece bu meseleler etrafında küresel çapta bir farkındalık yaratarak hükümetlere, sivil toplum kuruluşlarına, kanaat öndelerine sorumluluk alma konusunda çağrı yapar ve onları iş birliğine teşvik eder. Uluslararası iş birliği kadar ulusal politikaların önemine de dikkat, çeker. Bölgesel farklılıklar çerçevesinde şekillenen ulusal politikaların değiştirilmesi yönünde çaba gösterir ve uluslararası kabullere uyumun sağlanması için çalışır.

3.1. Üreme Hakları Kaynakları (Bildirge ve Antlaşmalar)

BM tarafından kadınların üreme hakları ile ilgili olarak yayınlanan bildirgeler ve imzalanan antlaşmalar üye devletleri, kadınların cinsel sağlık hizmetlerine erişimini sağlamak ve üreme haklarını temin etmekte sorumlu tutmaktadır. Uluslararası toplumu kadının doğurganlık hakları konusunda birlikte hareket etmeye ve bu hakları güvence altına almaya teşvik eden bu bildirgeler ve antlaşmalar, üreme hakkını temel insan hakları arasında saymaktadır. Buna rağmen BM tarafından yayınlanan bildirge, sözleşme ve antlaşmaların hayata geçirilmesi, korunması ve sürdürülmesi taraf olan hükümetlerin çabalarına; toplumların da duyarlılık ve farkındalıklarına bağlıdır.

10 Aralık 1948'de Paris'te kabul edilen "The Universal Declaration of Human Rights (UDHR)"[564] kadının üreme haklarından doğrudan bahsetmemesine rağmen evlilik, sağlık ve sosyal hizmetlerden faydalanma, doğru bilgi edinme ve bilimsel eğitim görme hakkı açısından benimsediği ilkeler üreme hakları ile ilişkilendirilebilir.

16 Aralık 1966'da kabul edilen "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR)" ile taraf olan ülkeler eğitim ve bilgilenme hakkını temin etme, sağlık ve yeterli yaşam standardını sağlama gibi konularda çaba göstereceklerini taahhüt ettiler. Antlaşma ailenin kuruluşunda kadının ve erkeğin eşit ve sorumlu iradeye sahip olduklarını vurguladı ve kadının üreme hakları bakımından kadının gebelik süresince ve doğumun ardından korunması ve ihtiyaçlarının sağlanması gerektiğine vurgu yaptı.

1968 tarihli "International Conference on Human Rights (ICHR)" ailenin ve çocuğun korunması insanlığın ortak kaygısı olarak kabul etti ve "Üreme Hakkı" kavramının ilk resmi tanımını yaparak insan haklarının bir alt kümesi olarak ele aldı.

[564] 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

14 Aralık 1974'te kabul edilen "Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict" olağanüstü durumlarda insanlık dışı eylemlere maruz kalanların en çok sivil kadınlar ve çocuklar olduğunu beyan etti ve gerekli önlemlerin hükümetlerce alınması gerektiğine değindi.

19-30 Ağustos 1974'te Romanya'da Bükreş'te düzenlenen "BM Dünya Nüfus Konferansı" aile planlaması, cinsel sağlık hizmetleri ve bunlarla ilişkili olarak kadın eğitimi gibi sorunlara değinerek ebeveynlerin çocukları ile ilgili karar verebilmelerinin en temel insani hak olduğunu belirtti.

18 Aralık 1979'de BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve 3 Eylül 1981'de uluslararası bir antlaşma olarak yürürlüğe giren "Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)" ilke olarak; kadınların doğurganlıklarının ve bu neden onlara atfedilen rollerin, hiçbir şekilde ayrımcılık için gerekçe olamayacağını benimsemektedir.

20 Kasım 1989'da BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen "Convention of the Rights of the Child (CRC)"[565] çocukların mümkün olan en iyi sağlık koşullarına sahip olması gerektiğini belirtti ve taraf devletler, çocukların sağlık hizmetlerinden yoksun bırakılmayacağını taahhüt ettiler.

3.1.1. 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

Bütün insanların temel hak ve hürriyetlerini tanımlayan ve korumayı amaçlayan "The Universal Declaration of Human Rights (UDHR)"[566], dünya tarihinin en kanlı savaşlarından biri olan II. Dünya Savaşı'nın ardından ve BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından 10 Aralık 1948'de Paris'te kabul edilerek ilan edildi. Din, dil ve ırk gözetmeksiniz bütün insanların yaşama, özgürlük, güvenlik, eşitlik, adalet, eğitim, çalışma, kültür gibi temel hakları içeren ve bu haklar bakımından eşit olduklarını vurgulayan otuz maddeden oluşmaktadır. İnsanlığın, özellikle II. Dünya Savaşı sırasında karşılaştıkları zorbalık, işkence ve katliamlar karşısında temel hak ve hürriyetlerinin evrensel nitelikte tanımlanarak güvence altına alınmasını sağlamak kaygısındadır.[567]

[565] 1989 Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
[566] 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
[567] Levent Uzun, "Eleştirel Bir Bakışla İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi", **e-Journal of New World Sciences Academy**, Volume 5, Numner 3 (2010), s. 464.

İnsan haklarını her açıdan bir bütün olarak ele alan ve değerlendiren bildirge hukuki açıdan bir bağlayıcılık taşımamasına rağmen, ahlaki değeri ve siyasi niteliği nedeniyle evrensel düzeyde tanınmaktadır.[568]

Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi, kadının doğurganlık haklarından ya da genel olarak üreme haklarından doğrudan bahsetmemektedir.[569] Bildirgenin on altı ve yirmi beş numaralı maddelerinin evlilik dolayısıyla kadının doğurganlık hakları ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bildirgenin on altı numaralı maddesine göre evlilik çağındaki erkek ya da kadın her bireyin; etnik kökeni, uyruğu ya da dini bakımından herhangi bir engellenmeye ya da kısıtlanmaya tabi tutulmaksızın aile kurma hakkına sahip olduğu belirtilmektedir. Ayrıca evlilik boyunca ya da evliliğin sona ermesinde her kadın ve erkek aynı eşit haklara sahip bulunmaktadır. Bu içeriği dolayısıyla kadın ve erkeğin, evlilik dolayısıyla sağlık ve üreme sağlığı ile ilişkili hizmetlere erişim hakkı bakımından da eşit oldukları kabul edilmektedir.

Yirmi beş numaralı maddeye göre herkes kendisi veya aile ile ilgili olarak beslenme, giyim, barınma, sağlık hizmetlerinden yararlanma, ihtiyaç duyduğu sosyal hizmetlerden faydalanma ve bunlarla ilişkili olarak refah bir yaşam standardını yaşama hakkına sahiptir. Dolayısıyla hiç kimse bu yaşam standardına ulaşabilmesine engel olabilecek işsizlik, hastalık, sakatlık, ihtiyarlık gibi durumlarda güvenlik hakkına da sahiptir. Özellikle anne ve çocuğun, durumları nedeniyle özel ilgi ve yardım görme hakkına sahip olma durumları bulunmaktadır. Buna bağlı olarak evlilik içi veya evlilik dışı doğmuş olsun bütün çocuklar her türlü sosyal korunmadan faydalanma hakkına eşit olarak sahiplerdir.[570]

Kadının üreme sağlığı ve doğurganlık hakları ile ilişkili bütün metinlerde ele alınan en önemli konulardan biri de kadının doğru bilgi edinme ve bilimsel eğitim görme hakkıdır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de ırka cinsiyete ve sosyo-ekonomik herhangi bir ayrımcılığa maruz bırakılmadan herkesin öğretimde fırsat eşitliğine sahip olduğunu açıkça tanımaktadır.[571]

---

[568] Fazıl Sağlam, "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde Tüm Hak ve Özgürlüklere Yönelik Kurallar Üzerine Bir Deneme", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt 25, Sayı 2 (2019), s. 1238.

[569] Lynn P. Freedman, Stephen L. Isaacs, "Human Rights and Reproductive Choice", **Studies in Family Planning**, Volume 24, No. 1 (Jan. - Feb., 1993), s. 20.

[570] **Resmî Gazete**, "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi", Karar Sayısı 9119, Sayı 7217 (27 Mayıs 1949), s.s. 16199-16201.

[571] Günseli Özkaya, **a.g.e.**, s. 483.

3.1.2. 1966 Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Sözleşmesi

BM Genel Kurulu'nun 16 Aralık 1966"da kabul ettiği "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR)" çok taraflı bir antlaşma olarak 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe girdi.[572] Antlaşmaya taraf olan ülkeler işçi hakları, eğitim ve bilgilenme hakkı, sağlık ve yeterli yaşam standardı gibi birçok ekonomik, sosyal ve kültürel hakları sağlamak doğrultusunda çaba göstereceklerini taahhüt etmişlerdir.

Sözleşmenin doğrudan kadınları ve kadınların doğurganlık haklarını ilgilendiren maddeleri öncelikle ailenin kuruluşunda kadın ve erkeğin konumlarını ve özgür iradelerini vurgulamaktadır. Evliliğin, bu evliliğe istekli bulunan eşlerin özgür onayıyla kurulması gereğini vurgulayan ve ailenin toplumun doğal ve temel bir birimi olduğunu kabul eden sözleşmeye taraf devletler; hem ailenin kuruluşunda ve hem de bağımlı çocukların bakım ve eğitimleri söz konusu olduğunda geniş olanaklı koruma ve yardım sağlamayı ve annenin gebeliği boyunca ve doğumun gerçekleşmesinin ardından uygun bir süre boyunca korunacağını, gebeliği ve doğum ile ilgili süreçlerde çalışan anneye ücretli izin ve gereksinim duyduğu oranda sosyal güvenlik desteğini de içeren izin imkânı tanıyacaklarını da taahhüt etmektedirler. Böylece kadının doğum öncesinde ve sonrasında ihtiyaç duyduğu korunma ve izin hakkı, taraf devletler tarafından bir sorumluluk olarak kabul edilmektedir.[573] Aileyi oluşturan fertlerin refah seviyesinin yüksekliği ve bu refah seviyesinin sürdürülebilirliği ve geliştirilebilirliğinin devletin garantörlüğü altında olmasının üreme sağlığı ve üreme ilişkilerini olumlu etkileyeceği düşünülebilir. Bu bağlamda taraf devletler kadın-erkek ayırt etmeksizin her bireyin kendi ve ailesi için beslenme, giyinme, barınma ile yeterli yaşam düzeyini sağlama ve geliştirme hakkını tanıdıklarını vurgulamakta ve bu hakkın gerçekleşmesi yönünde çalışma sorumluluğunu üstlendiklerini belirtmektedirler.[574]

Antlaşma, taraf devletlerin herkesin fiziksel ve psikolojik sağlık standartlarına erişme ve bu standartlara sağlayan hizmetleri edinme sorumluluğunda olduklarını ifade etmektedir.[575] Ölü doğum oranının düşürülmesi, çocuk ölümleri oranının azaltılması ve çocukların sağlıklı gelişimlerinin sağlanması ile ilgili

[572] **ICESCR**, International Covenant on Civil and Political Rights and Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, 2200 XXI (16 December 1966), s.s. 49-60. https://digitallibrary.un.org/record/203277?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024).
[573] **ICESCR**, part II, article 10/1, s. 50.
[574] **ICESCR**, part II, article 11/1, s. 50.
[575] **ICESCR**, part II, article 12/1, s. 51.

tedbirleri almak da devletlerin sorumluluğundadır.[576] Ayrıca taraf devletler; salgınlarla ve bölgesel hastalıklarla mücadele etmekle, mesleki hastalıkların bakımı ve önlenmesi için gerekli denetimleri sağlamakla,[577] hastalıkların vuku bulması durumunda herkesin faydalanabileceği tıbbi hizmetleri temin etmekle ve hastaların bakımlarının sağlanacağı koşulları yaratmak için gerekli önlemleri almakla yükümlüdürler.[578]

Kadının üreme sağlığı ve doğurganlık haklarına ilişkin diğer belgelerde de vurgulandığı üzere eğitim ve bilgilenme hakkı, doğrudan kadının cinsel sağlığı ile ilişkilidir. Bu ilişki antlaşmada açıkça ifade edilmese de taraf devletler, herkesin her türlü eğitim hakkını tanıdığını beyan etmektedir. Bu beyana göre eğitim, insanın kişiliğinin ve onur duygusunun bütünüyle gelişmesini sağlayan yegâne araç olarak görülmektedir ve insan hakları ile temel özgürlüklere yönelik saygının güçlenmesini sağlamaktadır.[579] Bu gerekçe nedeniyle ilk öğretimin zorunlu ve ücretsiz olması; orta öğretim seviyesinde, eğitimin her çeşidinde ve her düzeyinde yaygınlaştırılması ve herkesçe ulaşılabilir olması; yüksek öğretimin uygun olan her yolla erişilebilir hale getirilmesi; ilk öğretim düzeyinde eğitim alamayan bireylere temel bilgilerin sağlanması; eğitim ve öğretimin her düzeyinin gerek duyulan oranda geliştirilmesi taraf devletlerce kabul edilmektedir.[580]

3.1.3. 1968 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Tahran Bildirgesi

1968 tarihli "International Conference on Human Rights (ICHR)", çağdaş dünyada kadın haklarının desteklenmesi ve kadınların statüsünün ilerlemesi için BM'in uzun vadeli programının önemine vurgu yapmmıştır.[581]

ICHR, dünyanın çeşitli bölgelerinde kadınlara karşı sürdürülen ayrımcılığın ortadan kaldırılması gerektiğini belirterek kadınlar için biçilen her türlü aşağı statünün BM prensiplerine[582] aykırı olduğunu vurgulamıştır ve böylece BM Evrensel

[576] **ICESCR**, part II, article 12/2(a), s. 51.
[577] **ICESCR**, part II, article 12/2(c), s. 51.
[578] **ICESCR**, part II, article 12/2(d), s. 51.
[579] **ICESCR**, part II, article 13/1, s. 51.
[580] **ICESCR**, part II, article 13/2, s. 51.
[581] **Final Act of the International Conference on Human Rights (1968 ICHR)**, 22 April to 13 May 1968 Teheran, (A/CONF.32/41). https://digitallibrary.un.org/record/701853?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi:03.04.2024),
[582] **1968 ICHR**, chapter II, article 15, s. 4.

İnsan Hakları Bildirisi'ne riayet edilmesi vurgusu yapmıştır.[583] Diğer taraftan da üreme haklarını, insan haklarının bir alt kümesi olarak değerlendirmektedir.[584] Buna paralel olarak ailenin ve çocuğun korunması insanlığın ortak kaygısı olarak kabul etmiştir ve bu açıdan, bir ailenin kaç çocuk sahibi olacağına ve çocuklarının arasındaki doğum sıklığına anne-babanın özgürce ve sorumluluk alarak kendilerinin karar verme iradesi temel bir insan hakkı olarak görerek "Üreme Hakkı" kavramının ilk resmi tanımını yapmıştır.[585] Bundan sonra "çocukların sayısına ve aralığına özgürce ve sorumlu bir şekilde karar verebilme" ifadesi temel ilke kabul edilmiştir.[586]

ICHR kararlarına göre de kadınlar ve erkekler arasında eşitsizliğe neden olan her şey en temelde adaletsizdir ve insan onuruna karşı işlenen bir suçtur. Bu suç yalnızca insanlık onuru ile değil aynı zamanda aile ve toplum refahı ile uyuşmamaktadır ve kadınların politik, ekonomik ve kültürel yaşama katılımlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Kadınların özellikle çocuk yetiştirme konusunda oynadıkları rol açısından erkeklerle eşitliklerinin hukuken kabul edilmesi ve kâğıt üzerinde kalmayarak gerçekte de tanınarak uygulanması, kadının statüsündeki ilerlemeyi gerçekleştirebilmek için gereklidir. Bu çaba doğrultusunda eğitim de önemli bir konudur. Eğitim ve öğretim, cinsiyetler arası eşitsizliği ortadan kaldırmaya yönelik olmalıdır ve her yaştan erkeklere ve kadınlara aile yaşamının sorumlularını ve bu sorumluları üstlenmeyi öğretebilecek şekilde planlanmalıdır.[587]

ICHR, aile planlamasını insan hakları açısından değerlendirmektedir ve uygun yaştaki kadın ve erkeklerin evlenme ve aile kurma hakkına sahip olduğunu dikkate alarak Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nin 16 numaralı maddesini onaylamaktadır. Bu açıdan ICHR, nüfus artışı ile insan hakları arasındaki ilişkiye dikkat çekiyordu fakat üreme hakkını bireylere ya da kadınlara atfetmiyordu: Kaç çocuk sahibi olunacağına karar verme hakkını ve çocukların sıklığını belirleme

---

583 Maud Bracke, "Contesting 'Global Sisterhood': The Global Women's Health Movement, the United Nations and the Different Meanings of Reproductive Rights (1970s–80s)", **Gender & History**, 2023;35, s. 813

584 Gürkan Sert, **Üreme Haklarının Yasal Temelleri ve Etik Değerlendirme**, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, Kasım 2013, s. 19.

585 **1968 ICHR**, chapter II, article 16, s. 4.

586 Lynn P. Freedman, Stephen L. Isaacs, **a.g.m.**, s. 20; Sara Weydner, "Reproductive Rights and Reproductive Control", **Geschichte und Gesellschaft**, 44. Jahrg., H. 1, Neue Wege der Begriffsgeschichte (Januar - März 2018), s. 135.

587 **1968 ICHR**, chapter III, article IX/4 (c), (k), s. 11.

hakkını tanıyor ancak bu hakkın çiftlere ait olduğu olduğunu vurguluyordu.[588] Bu doğrultuda çiftlerin, bu kararları sağlıklı bir şekilde verebilecekleri eğitimi alma ve bilgi edinme hakkına da sahip olduklarını belirtmekteydi.[589] Böylece ICHR "Üreme Hakları" konusunda ilk resmi tanımı yapmış olsa da bu tanım, bireyin kendi üreme hakkı üzerinde doğrudan ve yalnızca kendisinin kontrol sahibi olabilme hakkını kapsamıyordu.[590]

3.1.4. 1974 Acil Durumlarda ve Silahlı Çatışmalarda Kadın ve Çocukların Korunması Bildirgesi

14 Aralık 1974 tarihinde 3318 (XXIX) sayılı BM Genel Kurul kararı ile kabul edilen "Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict";[591] barışı sağlama, kendi kaderini tayin edebilme, ulusal kurtuluş ve bağımsızlık amacıyla gerçekleştirilen olağanüstü durum ve silahlı çatışma süreçlerinden insanlık dışı eylemlere maruz kalanların en çok sivil kadınlar ve çocuklar olduğunu beyan eder ve yeni kuşakları temsil edecek olan çocukları yetiştirilmesinde önemli rol oynayan annelerin önemine vurgu yapmaktadır.

Kadınların ve çocukları korunmalarına dair güvence veren her türlü uluslararası hukuki belgelerdeki yükümlülüklere uyulacağını beyan eden bildirgeye göre;[592] silahlı çatışmaların yaşandığı ve güvenlik sorununun bulunduğu bölgelerde sivil nüfus içerisinde kadınlara ve çocuklara karşı tedbir bahanesi ile uygulanan zulüm, işkence, cezalandırma, kısıtlama, aşağılama ve şiddet gibi uygulamalar ilgili tarafça yasaklanacaktır ve bu eylemlerin uygulanmaması için gerekli tedbirler alınacaktır.[593]

---

[588] C. Alison McIntosh, Jason L. Finkle, "The Cairo Conference on Population and Development: A New Paradigm?", **Population and Development Review**, Volume 21, No 2 (Jun., 1995), (bkz: 6 numaralı not), s. 253.

[589] **1968 ICHR,** chapter II, article XVIII/3, s. 15.

[590] Guang-Zhen Wang, Vijayan K. Pillai, "Measurement of Women's Reproductive Health and Reproductive Rights: An Analysis of Developing Countries", **Social Indicators Research**, Volume 54, No 1 (Apr., 2001), s. 30.

[591] **Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict**, 3318 XXIX (14 December 1974), s.s. 146-147.
https://digitallibrary.un.org/record/191406?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024),

[592] **Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and …**, article 3, s. 146.

[593] **Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and …**, article 4, s. 146.

3.1.5. 1974 Dünya Nüfus Eylem Planı

19-30 Ağustos 1974'te Romanya'nın Bükreş kentinde düzenlenen "United Nations World Population Conference (WPC)" Dünya Nüfus Konferansı, dünya nüfusunun artışı ve nüfus artışı ile ilişkili sosyo-ekonomik sorunları ele almak amacıyla gerçekleştirildi. Bu doğrultuda kabul edilen eylem planı; aile planlaması, cinsel sağlık hizmetleri ve bunlarla ilişkili olarak kadın eğitimi gibi sorunlara da odaklandı.[594] Daha iyi ulusal çözümlerle daha iyi bir dünya inşa etme yolunda büyük bir adımı temsil eden bu konferansta ebeveynlerin çocukları ile ilgili karar verebilmelerinin en temel insani hak olduğu belirtilerek hazırlanan eylem planı ile bu konferansı referansı alarak nüfus sorunu üzerine gerçekleştirilen daha sonraki konferanslar artık hükümetlerin de katıldığı bir iş birliğine dönüşmüştür.[595] Dünya Nüfus Eylem Planı bildiri metninin ilk bölümünde, planın gerekçeleri sıralanmıştır. Buna göre Dünya Nüfus Eylem Planı, nüfusun artma ya da azalma eğilimi ile sosyo-ekonomik kalkınma eğilimlerinin koordinasyonuna yardımcı olmaktır. Çünkü nüfus artışı veya azalması ile ilgili sorunlar ve buna bağlı nüfus politikaları, sosyo-ekonomik gelişimi belirleyen en temel unsurlardandır. Eylem Planı da bu doğrultuda, uluslararası toplumun kalkınmasının, yaşam kalitesinin artmasının, temel hak ve özgürlüklerin temininin önemli bir aracı olarak görülmelidir.[596] Birçok uluslararası belge evli çiftlerin istedikleri sayıda çocuk sahibi olabilme haklarını tanımış olmasına rağmen, birçok ülkede bu hak etkili bir şekilde kullanılmamaktadır. İlk defa "Ebeveyn" kavramı yerine "Çiftler" ve "Bireyler"[597] kavramının kullanıldığı Eylem Planı'na göre çiftler; üreme sağlığı ve aile planlaması ile ilgili birçok sorun nedeniyle ya istediklerinden fazla çocuk sahibi olmaktadırlar ya da istedikleri kadar ve istedikleri sıklıkla çocuk sahibi olamamaktadırlar. Bu sorunların başında ekonomik koşulların yetersizliği, toplumsal değerleri, aile planlaması yöntemlerinin ve doğum kontrol hizmetlerinin yetersizliği ya da bunlara erişim imkanının kıt olması gibi konular gelmektedir. Kimi bölgelerde gözlemlenen; ekonomik ve biyolojik etkenler dolayısıyla yaşanan istemsiz kısırlık ya da yetersiz doğurganlık oranı da diğer

---

[594] **Report of the United Nations World Population Conference (1974 WPC)**, (E/CONF.60/19), (19-30 August 1974), Bucharest. https://digitallibrary.un.org/record/722922?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024),

[595] Wang Feng, Yong Cai, Baochang Gu, **a.g.m.**, s. 116; Aneesh V. Pillai, Anatoliy Kostruba, "Women's Reproductive Rights and Their Scope Under International Legal Frameworks" **Entrepreneurship, Economy and Law**, No 8 (2021). s. 19; Gürkan Sert, **a.g.e.**, s. 19.

[596] **1974 WPC**, chapter I/A, article 1, s. 3.

[597] Gürkan Sert, **a.g.e.**, s. 20; C. Alison McIntosh, Jason L. Finkle, **a.g.m.**, (6 numaralı not), s. 253; Lynn P. Freedman, Stephen L. Isaacs, **a.g.m.**, s. 22.

etkenler olarak görülmektedir.[598] Bireylerin üreme davranışları ile toplumun nüfusa ilişkin ihtiyaçları ve beklentilerinin birbiriyle uyumlu olması gerekmektedir. Özellikle Asya'daki bazı ülkeler gibi gelişmekte olan ülkelerde nüfus artış oranının yüksekliği, çiftlerin büyük aileler kurma isteğiyle ilişkili görünmektedir ve ülkeler bunu engelleyecek programları uygulamak çabalamaktadır. Bazı ülkelerde ise büyük aile kurma eğilimi desteklenmektedir.[599] Dünya geneline bakıldığında ise kentsel nüfus oranındaki artışın, kırsal nüfusa oranla daha yüksek olması, 2000'li yıllara doğru dünya nüfusunun çoğunluğunun kentlerde yaşayacağı öngörüsünü doğurmuştur. Kentleşmenin modernleşmenin bir parçası olmasına rağmen bunun kontrolsüz bir şekilde gerçekleşmesi belirli kent yerleşimlerinde düzensiz göçe bağlı nüfus kalabalığını ve çarpık kentleşmeye bağlı gecekondulaşmayı doğurmaktadır. Bu durum da çevresel yapının bozulması, kentlerde işsizlik oranının artması ve bunlarla ilişkili sosyo-ekonomik sorunların çoğalmasına neden olmaktadır.[600]

Doğurganlık oranının düşmesi ile bir nüfustaki çocuk oranının düşmesinde doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre Dünya Nüfus Eylem Planı, BM'in orta vadeli öngörülerine bakarak, 1970'te nüfusun %41'inden fazlasını kapsayan 15 yaş altı çocuk oranının, 2000 yılında yaklaşık %35'in altına düşeceğini tahmin etmiştir.[601] Diğer taraftan doğum oranındaki düşüş yaşlanan nüfusun kademeli olarak artmasının da nedenidir. Dünya Nüfus Eylem Planı'nın kabul edildiği 1974 yılı itibariyle gelişmiş ülkelerde doğum oranının azalmakta olması ile ilişkili olarak 65 yaş üzerine nüfus, toplam nüfusun %10'una karşılık gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise bu oran ancak %3 kadardır. Eylem Planı, gelişmekte olan ülkelerdeki nüfusun yaşlanma sürecinde olduğunu bilerek, yaşlılık oranın 1970-2000 yılları arasında %3,5 oranında artacağını öngörmüştür. Bu nedenle sosyal güvenlik ve sağlık programlarının geliştirilmesine olan ihtiyaç vurgulanmaktadır.[602]

Batı'lı devletlerin nüfus artışının kalkınma önünde bir engel teşkil ettiğine yönelik anlayışının etkisinin hissedildiği Eylem Planı'nın ilkelerini ve amaçlarını açıklayan ikinci bölümünde nüfus politikalarının planlanması ve uygulanması, her ulusun egemenlik haklarından biri olarak ifade edilmektedir.[603] Herhangi bir dış müdahale olmaksızın ulusal hedeflere ulaşmaya yarayacak ve ulusal ihtiyaçlara

[598] **1974 WPC**, chapter I/A, article 6, s. 4.
[599] **1974 WPC**, chapter I/A, article 7, s. 5.
[600] **1974 WPC**, chapter I/A, article 8, s. 5.
[601] **1974 WPC**, chapter I/A, article 11, s.s. 5-6.
[602] **1974 WPC**, chapter I/A, article 12, s. 6.
[603] Lynn P. Freedman, Stephen L. Isaacs, **a.g.m.**, s. 21.

uygun bir şekilde gerçekleştirilecek olan nüfus planlamasının küresel anlamda insanların yaşam kalitesini artırmayı gözetmesi gerekli görülmektedir. Uluslararası iş birliği çerçevesinde benimsenen ilkelere göre sosyo-ekonomik gelişim politikaları, içeriklerinde nüfus politikalarını da barındırmaktadır. Dolayısıyla nüfus politikaları ile sosyo-ekonomik gelişim politikaları aynı olgular değillerdir ancak nüfus politikaları, sosyo-ekonomik gelişmeye hizmet eder konumdadır. Bu çerçevede nüfus politikaları ulusal ve uluslararası insan hakları normlarıyla da uyumlu olmalıdır. Bütün çiftler ve bireyler ne kadar çocuk sahibi olacaklarına ve çocuklarını hangi sıklıkla yapacaklarına özgür iradeleri ile çocuklardan doğacak sorumluluğu üstlenebilme bilinciyle karar verme hakkına sahiptir. Bu hak aynı zamanda çocuk sahibi olmak ile ilgili gerekli bilgi, eğitim ve araçlara sahip olabilmeyi de içermektedir. Bunun hakkında en temel kaygısı sağlıklı bir aile yapısının kurulabilmesini temindir ki aile, toplumun en temel birimidir. Kadınlar, aileleri ile ilişkili sorumluluklarını kolaylaştıracak şekilde her türlü eğitim imkanına eşit erişim ile sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal yaşama eşit katılım hakkına sahiptirler. Bu hak dolayısıyla aile ile ilgili sorumluluklar, çiftler tarafından tam ve eşit olarak üstlenilmelidir.[604]

Eylem Planı'nın ulusların nüfus hedefleri ve nüfus politikaları ile ilgili çeşitli eylem önerilerinde bulunmaktadır. Örneğin, nüfus politikalarında orta ya da düşük oranlı nüfus artışını amaçlayan ülkeler bunu doğum ve ölüm oranını düşürerek gerçekleştirmelerini önermektedir. Nüfus artışını sağlamak isteyen ülkeler ise yüksek ölüm oranlarına karşı bunu düşürmeye çalışmalılar; değil ise doğurganlığı ve göçü teşvik etmelidirler.[605] Ulusların, uygun bir nüfus planlaması için en temel hedefi, geniş kapsamlı sosyo-ekonomik gelişme ile hastalık ve ölüm olanlarını en yüksek düzeyde azaltmaları olmalıdır. Ölüm oranlarında azalma, nüfus oranının kısa vadede artışına neden olmaktadır ve erken gelişim sürecinin bir belirtisi olarak kabul edilerek faydalı görülmelidir. Doğurganlık oranlarının sürdürülebilir ve düzenli bir şekilde az olması ile ölüm oranlarındaki azalmanın bir ilişkisi olduğu düşünülmektedir ve Eylem Planı, yenidoğan ve anne ölümlerini küresel çapta ve en yüksek düzeyde azaltmayı amaçlamaktadır.[606] Bu sorunla ilişkili görülen ve gebeliğin ilk haftalarında yaşanan ölümlerin ya da yenidoğan ve erken çocukluk

[604] **1974 WPC**, chapter I/B, article 14(d,f,g,h), s. 7.
[605] **1974 WPC**, chapter I/C, article 18, s. 9.
[606] **1974 WPC**, chapter I/C, articles 20. 21, 22, s. 10.

dönemi ölümlerinin ve bunlarla ilgili anne hastalıkları ve ölümleri gerekli önlemler alınarak azaltılmalı ve kısırlık, az doğurganlık, sakat doğum, yasadışı güvensiz kürtaj gibi sorunların azaltılması sağlanmalıdır. Ülke içerisindeki bölgeler ve kentler, sosyal ve etnik gruplar ile cinsiyetler arasındaki eşitsizlikler nedeniyle yaşanan hastalık ve ölüm oranlarındaki farkın azaltılması ve ortadan kaldırılması gerekmektedir.[607]

Eylem Planı; üreme, aile kurma ve kadınların statüsü ile ilgili önerileri de kapsamına almıştır. Doğurganlıkla ilişkili olarak ulusal ihtiyaçların ve amaçların çeşitliliğini tanımaktadır ve ailelerin büyüklüğü ilgili belirli bir normu önermemektedir.[608] Çiftlerin kaç çocuk istediklerine, çocuklarını hangi sıklıkla ve kaç çocuk yapacaklarına kendilerinin karar vermelerine imkân tanıyan koşulların sağlanması gerektiği ilkesini benimsemektedir ve ülkelerin bu hakkı, demografik hedeflerinden bağımsız olarak tanımak sorumluluğunda olduğunu belirtir.[609] Ülkeler, çocuk sahibi olmak isteyen bireyleri teşvik etmeli ve onlara uygun imkanları sağlamalıdır ve aile planlaması ile ilgili hizmetleri yalnızca doğurganlığın sınırlandırılmasıyla ilişkili değil çiftlerin istedikleri kadar çocuk sahibi olmalarını sağlayacak kapsamda genişletmelidir. Diğer taraftan doğurganlık oranının düşmesi halinde aile büyüklüğündeki çeşitliliğin sürdürülebilir olmasını temin etme nedir ve uygun yerlerde ihtiyacı olan ailelere sağlık personeli desteği verilmelidir. Ayrıca sağlık hizmetlerini verimli bir düzeye çıkarmalı, bu doğrultuda yeterli sayıda personel sağlamalı, aile planlaması ile ilgili uygulamalarda etkili bir denetim kurmalı, doğurganlığı etkileyen her türlü etken ile ilgili doğru ve bilimsel bilgilere erişimi sağlamalıdır.[610] Aile planlaması ile ilişkili programlar ve uygulamalar yine ailelerin yaşam kalitesini yükseltmek amacıyla kurgulanan diğer hizmetlerle uyumlu ve birlikte uygulanabilir olmalıdır. Doğurganlık seviyesi yalnızca ekonomik büyüme ve yaşam standardıyla ilişkili olmayıp eğitim, sağlık hizmetleri ve kalkınma programları gibi olgulardan da etkilendiği için ülkeler özellikle uluslararası iş birliği içerisinde bu alanları da geliştirmeye önem vermelidir.[611] Bu çerçevede beslenme ihtiyaçlarının giderilmesi, yeterli anne ve çocuk sağlığı bakımı ve anne eğitimi sayesinde yeni doğan ve çocuk ölümlerinin azaltılması doğurganlık seviyelerine olumlu etkilemektedir. Kadınların istihdam edilme ve kariyerlerinde ilerlemelerine

[607] **1974 WPC**, chapter I/C, article 24(a,b,c), s. 10.
[608] **1974 WPC**, chapter I/C, article 27, s. 11.
[609] **1974 WPC**, chapter I/C, article 28, s. 11.
[610] **1974 WPC**, chapter I/C, article 29(a,b,c,d,e,f,g), s. 11.
[611] **1974 WPC**, chapter I/C, article 31, s. 12.

engel olan ayrımcılığın ortadan kaldırılması için eğitim, sosyal, ekonomik ve politik alana katılımlarının sağlanması da doğurganlık seviyesine verimli hale getirmektedir. Hükümetler evlilik için uygun bir yaş sınırı belirlemeli;[612] evlilik ve üreme için bilinçli ve sorumlu karar alabilen bireyleri teşvik için her türlü eğitim programlarında aile refahı, çocukların psikolojik gelişimleri ve bütün bunlarla birlikte toplumun refahı için ihtiyaç duyulan doğurganlık davranışları ve bu davranışların sonuçları ile ilgili bilgilendirmeler yapmalıdır.[613] İnsan haklarına aykırı olmamak şartıyla, ulusun nüfus politikalarıyla ilişkili olarak aile büyüklüğünü destekleyen veya sınırlandıran programlar geliştirilmelidir. Kadının doğurganlığına olumlu etkisi olabilecek aile ve doğum yardımı gibi uygulamalar desteklenmeli ancak sosyal refah programları nüfus artışı üzerinde potansiyel olarak olumlu etkiye sahip olduğundan, doğurganlığın sınırlandırılması istense bile bu türlü yardımlar prensipte yine de kısıtlanmamalıdır. Ülkelerindeki doğum oranını azaltmak isteyen hükümetler hem bebeklerin hem de annelerin sağlık durumları üzerinde olumlu etkiler yaratabilmek için, oldukça genç ya da yaşlı kadınların doğurganlık oranlarını kısıtlanmaya odaklanmalıdırlar.[614] Devlet, toplumun temel birimi olan aileyi, ailenin toplumdaki rolünü tam anlamıyla yerine getirebilmesi için desteklemelidir. Bu amaçla aile, toplumun diğer üyelerine karşı bir ayrımcılık yapmadan, yasalarla korunmalı ve aile bağları, aile içi sevgi ve saygının önemi çerçevesinde güçlendirilmelidir. Ailenin refahını gözeten evlilik yaşı, mülkiyet hakları, boşanma, eğitim ve çocuk hakları gibi yasal düzenlemelerin düzenli olarak gözden geçirilmesi, koşullara göre güncellenmesi ve mevcut kültürel değişimlere uyarlanması gerekir.[615] Anne, cenin ve bebek sağlığının iyileştirilmesi ve ölümlerin azaltılması için etkili yöntemleri geliştirmek amacıyla ihtiyaç duyulan araştırmalara destek verilmeli;[616] doğurganlığı düzenlemeye yarayan uygulamaları geliştirmeye yönelik araştırma ve uygulamalar iyileştirilmeli; doğurganlığı düzenlemeye yönelik uygulamalar hem etik ve kültürel açıdan hem de kısa ve uzun vadeli etkileri bakımından değerlendirilmelidir. Aile planlamasına ilişkin farklı uygulamaların kadınların ve diğer aile bireylerinin üreme sağlığı üzerindeki etkileri

[612] **1974 WPC**, chapter I/C, article 32(a,b,f), s. 12.
[613] **1974 WPC**, chapter I/C, article 33, s. 12.
[614] **1974 WPC**, chapter I/C, article 34, 35, 38, s. 13.
[615] **1974 WPC**, chapter I/C, article 39(a,b,c), s. 13.
[616] **1974 WPC**, chapter I/C, article 78(c), s. 20.

değerlendirilmeli, üreme biyolojisi ile kısırlık arasındaki ilişki nedenleri ve tedavisi bağlamında incelenmelidir.[617]

3.1.6. 1979 CEDAW

BM tarafından hazırlanan ve kabul edilen 8 insan hakları sözleşmesinden, kadınların insan hakları ile ilgili en kapsamlı ve en yaygın kabul görmüş sözleşme olan "Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)" toplumsal cinsiyete dayalı her türlü eşitsizliğe evrensel çözümler üretmeyi hedefleyen ilk çabalardan biridir.[618] CEDAW, 18 Aralık 1979'da BM Genel Kurulu tarafından kabul edildikten sonra 1980'de Kopenhag'da toplanan İkinci Dünya Kadın Konferansı'nda görüşülerek onaylandı.[619] 3 Eylül 1981'de uluslararası bir antlaşma olarak yürürlüğe girdi ve bu sözleşme ile kadına karşı ayrımcılık tanımlanarak her türlü ayrımcılığın sona erdirilmesi amacıyla bir eylem planı oluşturuldu. Her türlü şiddeti kesin olarak ayrımcılık türleri içerisinde konumlandıran CEDAW 1985'te düzenlenen Nairobi Konferansı'nda tekrar düzenlendi ve şiddet olarak kabul edilen eylemler tanımlandı.[620] Türkiye Cumhuriyeti de 1986 senesinde bu sözleşmeye taraf oldu[621] ve CEDAW komitesine her dört yılda bir dönemsel rapor sunma sorumluluğunu üstlendi.[622]

CEDAW, kadınların, annelik dolayısıyla sahip oldukları sorumlulukları ve üstlendikleri toplumsal önemi göz önünde bulunduran sözleşme, kadınların doğurganlıklarının ve doğurganlıkları dolayısıyla onlara atfedilen rollerin, aile içerisinde ayrımcılığa neden olamayacağını ilke olarak benimsemektedir. Bu açıdan, çocukların yetiştirilmesinde kadının ve erkeğin ortak sorumluluk sahibi olduklarını kabul eden ve her koşulda çocukların yararını gözeten bir aile eğitiminin gerekli

---

[617] **1974 WPC**, chapter I/C, article 78(i,j,k), s. 21.

[618] **Resmî Gazete**, "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi", Sayı 18898 (14 Ekim 1985 Pazartesi), s.s. 1-15; Feride Acar, Hakkı Onur Arıner, **Kadınların İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği**, Pozitif Matbaacılık ve Ambalaj Sanayii, Şubat 2009, s. 17; Feride Acar, "Kadınların İnsan Haklarında Ulusalüstü Standartlar ve Denetim: CEDAW Örneği Bağlamında Bazı Gözlemler", **Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımla**r, (Haz. Hülya Şimga, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yükseker), Koç Üniversitesi Yayınları, Nisan 2018, s. 181; Guang-Zhen Wang, Vijayan K. Pillai, "Women's Reproductive Health: A Gender-Sensitive Human Rights Approach", **Acta Sociologica**, Volume 44, No 3 (2001), s.s. 233.

[619] Necla Arat, **Kadın Sorunu**, Say Yayınları, 1986, s. 189.

[620] Mariarosa Dalla Costa, "İşçicilik, Feminizm ve Birleşmi Milletler'in Bazı Teşebbüsleri", **Kadınlar ve Toplumun Altüst Edilmesi**, Otonom Yayıncılık, Haziran 2015, s. 211.

[621] Feride Acar, Hakkı Onur Arıner, **a.g.e.**, s. 17.

[622] Şeref Uluocak, Gökhan Gökulu, Olgun Bilir, Nigâr Etizer Karacık, Dilek Özbay, **Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Kadına Yönelik Şiddet**, Paradigma Akademi, 2014, s. 63.

olduğunu uygun görmektedir.[623] Kadın-erkek eşitliğini hayatın her alanında gerekli gören sözleşme, taraf devletlerin kadınlara, ailenin sağlık ve refahını temin edecek her türlü bilgiyi sağlamaları gerektiğini vurgulamaktadır.[624] Kadınların evlilik dolayısıyla ve doğurganlık hakları bağlamında ayrımcılığa uğramalarını engellemek için, onların gebelik ve doğum izni gibi durumlara bağlı olarak işten çıkarılmalarının önlenmesi;[625] kadınların iş, kıdem ve sosyal haklarına mal olmadan ücretli doğum izinlerinin veya benzeri tazminatları elde etmelerinin sağlanması[626] ve gebeliğe zararı dokunduğu kanıtlanmış görev ve işlere karşı kadınlara koruma sağlamak[627] doğrudan devletlerin sorumluluğuna bırakılmıştır.

CEDAW, kadınların doğurganlıkları üzerinde yine kadınları karar verici olarak görmektedir[628] ve kadınların doğurganlık hakları ile ilgili düzenlemeleri[629] özellikle 12 numaralı maddede tanımlamıştır.[630] Devletlerin, kadınların her türlü sağlık hizmetlerine eşit erişiminin garanti altına alınmasını ve bu alanda ayrımcılığa uğramamalarını; aile planlaması ve üreme sağlığı ile ilgili hizmetlere kadınların tam erişiminin sağlanmasını talep etmektedir. Bu çerçevede sağlık hizmetlerine erişimde cinsiyete dayalı ayrımcılık önlenmeli ve kadınların üreme sağlığına ilişkin kararları herhangi bir etki altında kalmadan özgürce alabilmeleri için gebelik, lohusalık ve doğum sonrası dönemde ihtiyaç duydukları her türlü hizmetlere erişimleri kolaylaştırılmalı ve desteklenmelidir.[631] Diğer taraftan devletler aynı eşit koşulları taşrada da temin etmek ve ailelerin aile planlaması ile sosyal güvenlik programlarından yararlanmalarını sağlamak durumundadır.[632]

Bu koşulların sağlanması ebeveynlerin çocuk sahibi olup olmamaya ve ne zaman ne kadar sıklıkta, kaç çocuk sahibi olacaklarına özgürce ve sorumluluk alarak

---

[623] **Resmî Gazete**, CEDAW, bölüm I, madde 5b, s. 4.
[624] **Resmî Gazete**, CEDAW, bölüm I, madde 10h, s. 5.
[625] **Resmî Gazete**, CEDAW, bölüm I, madde 11/2a, s. 6.
[626] **Resmî Gazete,** CEDAW, bölüm I, madde 11/2b, s. 6.
[627] **Resmî Gazete,** CEDAW, bölüm I, madde 11/2d, s. 6.
[628] Gürkan Sert, **a.g.e.**, s. 21.
[629] Feride Acar, Hakkı Onur Arıner, **a.g.e.**, s. 19.
[630] "Madde 12:
1. Taraf Devletler, aile planlaması dahil sağlık bakım hizmetlerinden kadın ve erkeğin tam olarak yararlanması için, sağlık bakımında kadınlara karşı ayrımı ortadan kaldıran bütün önlemleri alacaklardır.
2. Bu maddenin 1. Paragrafında öngörülen hükümler saklı kalmak kaydıyla taraf devletler kadına hamilelik, lohusalık ve doğum sonrası dönemde gerekli hizmetleri sağlayacaklar, hamilelik ve emzirme sırasında yeterli beslenme ile birlikte, gerektiğinde bedava hizmet vereceklerdir." **Resmî Gazete,** CEDAW, s. 6.
[631] **Resmî Gazete,** CEDAW, bölüm I, madde 12/1,2, s. 6.
[632] **Resmî Gazete,** CEDAW, bölüm I, madde 14/2b,2c, s. 6.

karar verebilmeleri için doğru ve bilimsel bilgiye ulaşma ve eğitim alma hakkı ve imkanına sahip olmaları önem arz etmektedir.[633]

3.1.7. 1989 Çocuk Haklarına Dair Sözleşme

Çocuk haklarına ilişkin ilk adım 1924 tarihli Cenevre Çocuk Hakları Beyannamesi oldu ve Mustafa Kemal Atatürk'ün 1928 yılında imzalamasıyla Türkiye de bu beyannameyi onayladı.[634] Bundan sonra 20 Kasım 1959'da 1386 (XIV) sayılı kararla BM tarafından "Declaration of the Right of the Child (DRC)" ilan edildi.[635] Üreme ve cinsel sağlık hakları açısından uygulanabilir hükümleri içeren uluslararası sözleşmelerden olan "Convention of the Rights of the Child (CRC)"[636] ise BM Genel Kurulu'nun 20 Kasım 1989'da kabul etmesinin ardından 2 Eylül 1990'da yürürlüğe girdi.[637] Türkiye bu sözleşmeye 1994 yılında katılım gerçekleştirdi.[638] Çocuk haklarını tanımlayan ve koruyan bu uluslararası insan hakları belgesi, alınacak her türlü kararda çocukların üstün yararının gözetilmesini ilke olarak kabul etmiştir.

CRC'ye göre on sekiz yaşına kadar her birey "Çocuk" olarak kabul edilmektedir.[639] Çocuk ve anne sağlığı ile ilgili ilkeleri düzenleyen 24 numaralı madde, çocukların mümkün olan en iyi sağlık koşullarına sahip olması gerektiğini belirtmektedir.[640] Buna göre de devletler, çocukların sağlık hizmetlerinden yoksun bırakılmayacağını taahhüt etmektedirler. Buna göre anne ve çocuk özel ilgi ve öneme layıktır ve meşru ya da gayrimeşru bütün çocuklar aynı toplumsal korunma hakkına haizdir.[641] Bu hakkı güvence almakla yükümlü olan devletler aynı zamanda bu hakkın tümüyle ve layıkıyla uygulanmasını takip etme sorumluluğunu da

---

[633] **Resmî Gazete,** CEDAW, bölüm I, madde 16/1d,1e, s. 6.
[634] Sevil Lale Kurt, "Çocuk Haklarına İlişkin Temel Uluslararası Belgeler ve Türkiye Uygulaması", **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, Yıl 16, Sayı 36 (Ocak-Haziran 2016), s. 104.
[635] **Declaration of the Right of the Child**, 3386 XIV (20 November 1959), s.s. 19-20. https://digitallibrary.un.org/record/195831?v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024),
[636] Isfahan Merali, "Advancing Women's Reproductive and Sexual Health Rights: Using the International Human Rights System", **Development in Practice**, Volume 10, No 5 (Nov., 2000), s. 611.
[637] **Convention on the Rights of the Child**, 20 November 1989, s.s. 166-173. https://digitallibrary.un.org/record/80135?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 29.04.2024), (A/RES/44/25),
[638] **Resmî Gazete**, "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme", Sayı 22184 (27 Ocak 1995 Cuma), s.s. 3-35.
[639] Sevil Lale Kurt, **a.g.m.**, s. 107.
[640] Ali Naim İnan, "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 44, Sayı 1 (1995), s. 772.
[641] Günseli Özkaya, **Tutsaklıktan Özgürlüğe: Kadınların Savaşı**, Garanti Matbaası, İstanbul, 1970, s. 480.

üstlenmektedirler.[642] Ülkeler, yenidoğan ve çocuk ölüm oranlarının düşürülmesi[643] ve bununla ilişkili olarak anneye doğum öncesinde ve doğum sonrasında uygun bakım ve sağlık hizmetlerinin sağlanması için her türlü önlemi almalıdırlar.[644] Bunu sağlayabilmek için her çocuğun doğumla birlikte bir ad alma ve belirli bir uyruk sahibi olma hakkına doğal olarak sahip olduğu kabul edilmiştir.[645] Toplumun her kesiminden anne-babaların ve çocukların sağlık, beslenme ve kazaların önlenmesi ile ilişkili temel bilgileri edinmeleri sağlanmalı[646] ve bu doğrultuda aile planlaması eğitimi ve hizmetleri geliştirilmelidir.[647]

CRC geniş katılımlı bir belge olmasına rağmen uygulanması oldukça sınırlı kalmıştır. Çünkü öncelikle sözleşme hükümetler nezdinde bağlayıcı değildir ve bu yüzden hukuksal bir yaptırımı da yoktur.[648] Ayrıca "Çocuk" tanımı Batı dünyasının referanslarına göre yapılmıştır ve evrensel bir tanım geliştirmeye çalışılmıştır ve sözleşmede belirtilen hakların uygulanabilir olması, muhatabı olan yetişkin, genç veya çocuk herkesin bu normlar çerçevesinde eğitilmesi gerekmektedir.[649]

3.2. Üreme Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Konferansları

BM, düzenlediği birçok konferansta kadınların doğurganlık haklarına değinmiş ve kararlaştırdığı eylem planlarında bu konuya da eğilmiştir. Bu konferansların ortan kaygısı, kadınların üreme hakları ile ilgili uluslararası çapta farkındalığı arttırmak ve iş birliğini sağlamaktır. Kadınların doğum kontrol yöntemlerine ve kürtaj hizmetlerine erişimin sağlanması ve üreme sağlığına olan etkileri bakımından doğru ve eksiksiz bilgi edinme haklarının tanınması konusunda uzlaşı sağlamaya çalışan Birlemiş Milletler Konferansları, kadınların üreme sağlığı konusunda en iyi koşullara erişebilemelerini hedeflemektedir.

14-25 Haziran 1993'te Avustralya'nın Viyana kentinde toplanan "World Conference on Human Rights (WCHR)" neticesinde yayınlanan "Vienna Declaration and Programme of Action (VDPA)"[650] ile kadınların ve kız çocukarının insan haklarını, evrensel insan haklarının ayrılmaz bir parçası olarak kabul etti. Kadınların

[642] **Resmî Gazete**, "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme", kısım I, madde 24/1, s. 9.
[643] **Resmî Gazete**, "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme", kısım I, madde 24/2a, s. 9.
[644] **Resmî Gazete,** "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme", kısım I, madde 24/2d, s. 9.
[645] Günseli Özkaya, **a.g.e.**, s. 480.
[646] **Resmî Gazete,** "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme", kısım I, madde 24/2e, s. 9.
[647] **Resmî Gazete,** "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme", kısım I, madde 24/2f, s. 9.
[648] Ali Naim İnan, **a.g.m.**, s. 765.
[649] Sevil Lale Kurt, **a.g.m.**, s. 108.
[650] 1993 Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı

ulusal ve uluslararası düzeyde her alanda erkeklerle eşit haklara sahip olmasını hedef olarak gösteren deklarasyon cinsiyete dayalı her türlü ayrımcılığı; cinsiyete dayalı şiddeti, her türlü taciz ve sömürüyü, kültürel kaynaklı toplumsal cinsiyete dayalı önyargıları ortadan kaldırılmayı amaçlamaktaydı.

5-13 Eylül 1994'te Kahire'de toplanan "The International Conference on Population and Development (ICPD)" ise BM'in "Kadın Yılı" olarak bilinen 1975'ten 1994 yılına kadar gerçekleştirdiği kadın hakları içerikli konferanslarda alınan kararları bir arada değerlendirdi. Yayınladığı eylem programı ile konferans kadınların üreme sağlığı konusunda kadınların kendi doğurganlık üzerinde denetim sahibi olmaları ile ilgili kazanımların sağlanmasını hedefledi.

6-12 Mart 1995'te Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da toplanan "The World Summit for Social Development (WSSD)" kadınları ulusal ve toplumsal kalkınmanın eşit ve doğal ortakları olarak kabul etti ve kalkınmanın sağlanması için kadınların üreme hakları da dahil olmak üzere her türlü insani hakka sahip olmalarını temel ilke olarak kabul etti.

4-15 Eylül 1995'te Çin'in Pekin kentinde düzenlenen "The Fourth World Conference on Women (1995 WCW)"; 1975'ten 1985 senesine kadar süren "Kadın On Yılı" içerisinde gerçekleştirilen kadın hakları ile ilişkili konferanslarda uzlaşılan konuların hayata geçirilmesi için bir eylem planı hazırlanmasını amaçladı. Konferans sonunda yayınlanan Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu hukuki olarak CEDAW'ı temel aldı ve kadınların üreme sağlığı ve üreme haklarını, kadınların insan haklarının ayrılmaz bir parçası olarak kabul etti.

2005'te Kanada'da Québec eyaletinin Montreal kentinde gerçekleştirilen "17. Dünya Seksoloji Kongresi" 1999'da 14. Dünya Seksoloji Kongresi'nde benimsenen WAS Cinsel Haklar Bildirgesi'ni teyit ederek cinsel sağlığın düzenlenmesi ve geliştirilmesi ile ilgili hedefleri ortaya koydu.

3.2.1. 1993 İnsan Hakları Dünya Konferansı

14-25 Haziran 1993 tarihinde Avusturya'da Viyana'da "World Conference on Human Rights (WCHR)", insan hakları ile ilişkili çalışmalarını dünya geneline yaymak ve güçlendirmek için ortak bir plan niteliğinde "Vienna Declaration and Programme of Action (VDPA)" adlı bir program yayınladı. Deklarasyon içeriğinde gelişme hakkının bütün nesillerin kalkınma ve çevresel ihtiyaçlarını eşit ve adil bir şekilde yerine getirilmesi gereğini belirtmektedir. Buna dayanarak her bireyin,

bilimsel ilerlemenin ve uygulamaların yararlarından faydalanma hakkına sahip olduğu ifade edilerek; özellikle biyomedikal ve yaşam bilimleri ile bilgi teknolojilerindeki her çeşit ilerlemede insan haklarına ve haysiyetine tam olarak saygı gösterilmesini sağlamak amacıyla uluslararası iş birliği önerilmektedir.[651]

Kadınların ve kız çocuklarının insan haklarının, evrensel insan haklarının ayrılmaz ve bölünmez bir parçası olarak kabul edilen deklarasyonda, kadınların ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde siyasi, sivil, ekonomik, sosyal ve kültürel olmak üzere her açıdan eşit katılımı hedeflenmektedir. Bu açıdan cinsiyete dayalı her türlü ayrımcılığın; cinsiyete dayalı şiddet, taciz ve sömürünün, kültürel kaynaklı önyargıların, insan ticareti başta olmak üzere insan onurunu hiçe sayan her türlü eylemin ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır. Bunları gerçekleştirmeye yönelik yasal önlemler, ekonomik ve sosyal kalkınma modelleri, sağlık hizmetleri ve sosyal destek gibi alanlarda mutlaka uluslararası iş birliğini sağlamayı gerekli görür.[652]

Deklarasyon devam maddelerinde de savaş gibi durumlarda kadınlara yönelik sistematik tecavüz şeklinde ortaya çıkan çeşitli insan hakları ihlallerini kınamakla birlikte bu tür eylemlerde bulunanların derhal cezalandırılmasını talep etmektedir.[653] Deklarasyonun "Kadınların Eşit Statüsü ve İnsan Hakları" başlıklı üçüncü bölümde kadınların bütün insan haklarından tam ve eşit yararlanması talebinde bulunulmakta ve bu talebin BM'in önceliklerinden olması önerilmektedir. Buna göre kadınlar kalkınma süreçlerinde hem aracı olarak yer alabilmelidir ve hem de bu süreçlerden yararlanabilmelidir.[654] Kadınların eşit statüsü ve kadınların insan hakları, BM'in temel faaliyetleri arasında yer almalı; kadına yönelik her türlü şiddetin, cinsel taciz eylemlerinin, sömürü faaliyetleri ve insan ticaretinin, adalet yönetiminde cinsiyet ayrımcılığının, her türlü dini aşırılığın ve bu aşırılıkların zararlı etkilerinin ortadan kaldırılmasının önemi üzerinde durulmaktadır. Özellikle silahlı çatışma halinin yaşandığı koşullarda kadınların insan haklarına yönelik yaşanan cinayet, sistematik tecavüz, cinsel kölelik ve zorla hamile bırakma gibi ihlaller derhal yanıt verilmesi gereken bir suç olarak kabul edilirken, uluslararası hukukunun temel ilkelerinin ihlali olarak da tanımlanmıştır. Buna dayanarak deklarasyon açıktan veya gizli olarak gerçekleşen kadına yönelik her türlü ayrımcılığın kaldırılmasını talep etmektedir. Bu

[651] **World Conference on Human Rights: Vienna Declaration and Programme of Action (1993 VDPA)**, (A/CONF.157/23), 14-25 June 1993 Vienna, md. 11, s. 6. https://digitallibrary.un.org/record/183139?v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024).
[652] **1993 VDPA**, section I, article 18, s. 7.
[653] **1993 VDPA**, section I, article 28, s. 10.
[654] **1993 VDPA**, section I, article 36, s. 12.

çerçevede, deklarasyonun yayınlandığı 1993 yılından 2000 yılına kadar taraf bütün devletlerin CEDAW'ı onaylamaları ön görülmekteydi.[655]

Kadının yaşamı boyunca fiziksel ve zihinsel olarak sağlık bakımından en iyi seviyede olma hakkının savunulduğu VDPA'nda, 22 Nisan-13 Mayıs 1968 tarihleri arasında Tahran'da gerçekleştirilen ICHR sonrasında yayınlanan Tahran Bildirisi'nin kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılması ilkesi[656] ve ebeveynlerin kaç çocuk sahibi olacaklarına ve çocuklarının sıklığını özgürce tayin edebilme hakları referans alındı.[657] Bu bağlamda hükümetlere, kadın ve erkek eşitliği ilkesi gereğince kadının, bütün sağlık hizmetlerinden yeterli derecede yararlanması ve bu sağlık hizmetlerinin ulaşılabilir düzeyde olması gerektiği onaylanarak, aile planlaması hizmetlerine erişim ve bu hizmetlerle ilgili eğitim hakkı hatırlatılmaktadır. Kadının insan haklarının cinsiyete özgü veriler aracılığıyla değerlendirilmesi gerektiği vurgulanarak; devletlerin, kadınların hukuki ve fiili durumları hakkında edindikleri bilgileri ve bulguları antlaşma izleme organlarına iletmeleri için teşvik edilmeleri gerektiği üzerinde durulmaktadır.[658]

VDPA'nda çocuk hakları ile ilgili sorunların, bebek ve anne ölüm oranlarını azaltma, yetersiz beslenme ve okuma yazma bilmeme oranlarını azaltma gibi konulara öncelik verilerek ulusal eylem planlarına dahil edilmesi çağrısı yapılmaktadır.[659] Kız çocuklarının haklarının da korunması gereğine değinilerek, bu hakların geliştirilmesinde BM ile uzman kuruluşlar sorumlu tutulmuştur.

---

[655] **1993 VDPA**, section I, article 37, 38, 39, s.s. 12-13.

[656] "15. The discrimination of which women are still victims in various regions of the world must be eliminated. An inferior status for women is contrary to the Charter of the United Nations as well as the provisions of the Universal Declaration of Human Rights. The full implementation of the Declaration on the Elimination of Discrimination against Women is a necessity for the progress of mankind;"

"15. Dünyanın çeşitli bölgelerinde kadınların hâlâ mağdur olduğu ayrımcılık ortadan kaldırılmalıdır. Kadınların daha aşağı bir statüye sahip olması, Birleşmiş Milletler Şartı'na ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi hükümlerine aykırıdır. Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Bildirgesi'nin tam olarak uygulanması insanlığın ilerlemesi için bir zorunluluktur;":

1968 ICHR, chapter II, articles 15, s. 4.

[657] 16. The protection of the family and of the child remains the concern of the international community. Parents have a basic human right to determine freely and responsibly the number and the spacing of their children;"

"16. Ailenin ve çocuğun korunması uluslararası toplumun endişesi olmaya devam etmektedir. Ebeveynlerin, çocuklarının sayısını ve aralığını serbestçe ve sorumlu bir şekilde belirleme konusunda temel bir insan hakkı vardır;":

1968 ICHR, chapter II, articles 16, s. 4.

[658] **1993 VDPA**, section II, article 41, 42, s. 19.

[659] **1993 VDPA**, section II, article 45, 46, s. 20.

Deklarasyon, hükümetleri kız çocuklarına karşı ayrımcılık içeren mevcut yasa, yönetmelik, gelenek ve uygulamaları kaldırmaya çağırmıştır.[660]

3.2.2. 1994 Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı

Kahire'de gerçekleştirilen BM "The International Conference on Population and Development (ICPD)", "Kadın Yılı" olarak bilinen 1975'ten başlayarak toplandığı 5-13 Eylül 1994 tarihine kadar yine BM tarafından gerçekleştirilen kadın ve nüfus konulu konferansların bir arada değerlendirilmesini sağladı.[661] Diğer taraftan da konferans resmi olarak, toplandığı 1994 yılından itibaren sonraki 20 yıl için nüfus ve kalkınma konusunda uluslararası düzeyde bir fikir birliği ve uzlaşı oluşturmayı amaçlamaktaydı.[662]

Konferansın yayınladığı Uluslararası Eylem Programı, kadınların insan hakları konusunda oldukça önemli hedefler belirlemiştir. Özellikle kadın üreme sağlığı konusunda, kadınların kendi doğurganlıklarını kontrol etme hakları ile ilgili kazanımların sağlanması ve bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesi temel ilke olarak benimsenmiştir. Bu çerçevede üreme sağlığı, insanların yaşam kalitesinin arttırılmasıyla ilişkili görülmüştür ve üreme sağlığı ile ilgili hizmetlerin bütün bireyler açısından erişilebilir ve kolay olması gereği vurgulanmıştır. Cinsel eğitim ve üreme sağlığı ile ilişkili sosyal politikalarla birlikte aile planlaması hizmetleri de bu kapsamda incelenmiş ve kadınların bu haklara erişiminin kolaylaştırılması desteklenmiştir. Ayrıca aile planlaması kavramı da üreme sağlığını ve cinsel sağlığı da kapsayacak biçimde geniş bir perspektifde ele alınmıştır.[663] Doğurganlıkları bakımından kadınların çocuk sahibi olmaları konusunda, kültürel ve geleneksel yaşam tarzına saygı gösterilmekle birlikte, eğitilmeleri ve belirli bir aile planlaması dahilinde yaşamları kurgulamaları gereği vurgulanmıştır. Bu açıdan kız ve erkek çocukların ergenlikten itibaren bu konuda eğitim almalarının gereği belirtilmiştir.

Kahire Eylem Planı toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesini, kadınların her açıdan güçlendirilmesini ve kadına yönelik her türlü şiddet eyleminin sonlandırılmasıyla birlikte kadınların kendi doğurganlıkları üzerinde kendilerinin

---

[660] **1993 VDPA**, section II, article 47, 49, s.s. 20-21.
[661] Tuğrul Erbaydar, "Kadın Sağlığı ve Üreme Hakları Bağlamında Doğurganlık", **Dini Araştırmalar**, Kadın Özel Sayısı (2016), s. 170.
[662] C. Alison McIntosh, Jason L. Finkle, **a.g.m.**, s. 224
[663] **A.g.m.**, s. 225.

kontrol sahibi olmalarının sağlanmasını temel prensip olarak kabul etmektedir. Böylece kadının insan hakları, evrensel insan haklarının devredilemez, ayrılamaz ve bölünmez bir parçası olarak tanımlanmaktadır ve kadına yönelik her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılması uluslararası toplumun öncelikli hedeflerinden biri olarak görülmektedir.[664]

Eylem planı, genel sağlık ve refahın temel öğesi olarak gördüğü "Üreme Sağlığı" kavramını ilk defa kullanarak, en yüksek düzeyde fiziksel ve zihinsel sağlığın herkes için mümkün ve ulaşılabilir olması gerektiği ilkesine bağlı kalınması gerektiğini vurgulamaktadır.[665] Herhangi bir zorlamaya mahal vermeksizin kadınların, kadın-erkek eşitliği çerçevesinde üreme sağlığı hizmetlerine erişimlerinin sağlanması için bütün önlemleri alma sorumluluğunu taraf devletlere yüklemektedir. Bu hizmetlerin aile planlaması ve cinsel sağlık gibi her türlü üreme sağlığı hizmetlerini içerdiği ifade edilmiştir. Doğurganlık hakkı da bu açıdan değerlendirilmiştir ve yine doğurganlık hakkının tanımına uygun bir şekilde; bütün çiftlerin ve bireylerin dünyaya çocuk getirip getirmeyeceklerine, dünyaya ne zaman ve ne kadar sayıda çocuk getireceklerine kendi özgür iradeleriyle karar verebilmeleri bir hak olarak görülmektedir. Böylece bu hakkı sorumlu bir şekilde üstlenebilmelerine imkân tanıyacak bilgi ve eğitim seviyesine sahip olmaları da temel bir hak olarak kabul edilmektedir.[666]

Eylem Planı'nda üreme sağlığı hizmetlerine sınırlı erişim sorunu da vurgulanmıştır ve işsizlik, yetersiz beslenme, okuma yazma bilmeme ve genel olarak düşük statüde yer alma gibi diğer tür sorunlara eş değer bir öneme sahip kabul edilmiştir. Bu kabule göre; tüm bu olgular yüksek doğurganlığa ve aynı doğrultuda da hastalığa ve ölüme neden olmaktadır.[667] Bu yüzden, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşayan yoksul kadınların sosyo-ekonomik durumlarının iyileştirilmesi ve buna paralel olarak da aile planlaması ve üreme sağlığı hizmetlerine erişim ile

---

[664] **The International Conference on Population and Development (1994 ICPD)**, 5-13 September 1994 Cairo, (A/CONF.171/13), (ISBN 92-1-151289-1), chapter II, princible 4, s. 12. https://digitallibrary.un.org/record/206701?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024).

[665] Maeve Ellen Wallace, Melissa Goldin Evans, Katherine Theall, "The Status of Women's Reproductive Rights and Adverse Birth Outcomes", **Womens Health Issues**, Volume 27, Issue 2 (Mar-Apr 2017), s. 121; Gürkan Sert, **Vakalarla Türkiye'de Üreme Hakları**, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, Ağustos 2012, s. 6;

[666] **1994 ICPD**, chapter II, princible 8, s. 12.

[667] **1994 ICPD**, chapter III, section B, article 3.13, s. 17.

mevcut sürdürülebilir tüketim ve üretim kaynakları arasındaki dengenin sağlanması gerekmektedir.[668]

Kadının ve erkeğin üreme sağlığı ile ilişkili her sürece birlikte ve tam katılımının sağlanmasının gerektiği konusu üzerinde duran Eylem Planında; kadının statüsünün iyileştirilmesinin, başta cinsellik ve üreme olmak üzere yaşam ile ilgili her alanda kadının kendi başına ve sorumluluk alarak karar verme ve irade gösterme etkinliğini arttırdığı belirtilmiştir.[669] Kongredeki genel kanaat, nüfus planlaması amacıyla doğurganlığa doğrudan etki eden uygulamaların doğası gereği zorlayıcı ve kadının kendi doğurganlığı üzerindeki kontrolünü sınırlayıcı olduğu yönünde olmuştur.[670] Böylece, nüfus planlamasıyla ilişkili hedeflerin daha çok sosyal kalkınma ile bir bütün ve uyumlu hale getirilmesi gerektiği düşüncesi ortaya çıkmıştır.[671] Bu yüzden kongre hükümetlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve özel sektörün uyum içerisinde çalışarak kadınların üreme sağlığı ile ilişkili her alana eğilmesi ve bu alanlara yatırım yapmasına önem atfetmiştir.[672] Bu doğrultuda erkekler ve kadınlar arasında her alandaki uyumun sağlanması ve bu yönde yeterli bilimsel eğitimin verilmesi gerekmektedir.[673] Kadınların işgücüne katılımlarının arttırılması ile onların çocuk doğurma, emzirme ve bakım gibi rolleri arasındaki uyum da yine yasalar ve yönetmelikler aracılığıyla sağlanmalıdır.[674] Kadın ve erkek çalışanların aileleri ve işleriyle ilgili sorumlulukları esnek çalışma saatleri ile uyumlu hale getirilmelidir. Bu doğrultuda ülkeler, kreş olanakları, doğum izni, sağlık sigortası ve emzirme ile ilişkili politikaların belirlenmesi konusunda teşvik edilmelidir.[675]

Eylem planında, bazı toplumlarda teknolojinin gelişmesine rağmen cinsiyet ayrımcılığının sürdürüldüğüne dikkat çekilmiştir. Örneğin bu toplumlarda, doğum öncesi cinsiyet belirleme teknolojilerinin gelişmişliğine bağlı olarak dişi fetüse yönelik kürtaj gerçekleştirilmektedir. Diğer taraftan da doğum sonrasında da kız çocukların ölüm oranlarının erkek çocuk ölüm oranlarından yüksek olmasına ve kız çocukların besin, eğitim ve sağlık imkanlarına erişimlerinin kısıtlanmasına dikkat

[668] **1994 ICPD**, chapter III, section B, article 3.16, s. 18.
[669] **1994 ICPD**, chapter IV, section A, article 4.1, s. 22.
[670] C. Alison McIntosh, Jason L. Finkle, **a.g.m.**, s. 227.
[671] Guang-Zhen Wang, Vijayan K. Pillai, "Women's Reproductive Health …", s. 231.
[672] **1994 ICPD**, chapter III, section B, article 3.18, s. 18.
[673] **1994 ICPD**, chapter IV, section A, article 4.3/b/c, s. 23.
[674] **1994 ICPD**, chapter IV, section A, article 4.4/g, s. 23.
[675] **1994 ICPD**, chapter IV, section A, article 4.13, s. 25.

çekilmektedir.[676] Bu nedenle, kız çocuklarının ve genç kadınların üreme sağlığından genel sağlık sorunlarına kadar birçok ihtiyaçlarına bütüncül bir yaklaşımla çözüm getirilmesi önerilmektedir.[677]

Erkeklerin ve kadınların sahip oldukları bilgi düzeyi ile kazandıkları tutum ve davranışların erkek ile kadın arasındaki uyumun en temel şartlar olduğu da Eylem Planı'nda vurgulanan konulardan biridir. Buna göre erkekler, çoğu toplumda her açıdan baskın bir güç olarak yetiştirilmektedirler. Kadınlar ile erkeklerin kamusal ve özel alanda eşit olabilmeleri yolundaki çabalardan biri olarak cinsellik ve üreme sağlığı konusunda da aralarında ortak sorumluluk anlayışının geliştirilmesi gerekmektedir.[678] Özellikle erkeklerin bir taraftan cinsiyet eşitliği konusunda ve diğer taraftan da cinsel ve üreme davranışları konusunda teşvik edilmeleri amaçlanmaktadır.[679] Bu doğrultuda kadınların ve erkeklerin aile planlamasından ev işlerine kadar bütün ev içi sorumluluklara eşit katılımlarının hükümetler tarafından teşvik edilmesi uygun görülmekte ve hükümetlerin bilgi, eğitim, istihdam ve yasalar aracılığıyla bu ortamı sağlamaları istenmektedir.[680] Erkeklerin aile planlaması, sorumlu ebeveynlik, cinsel ve üreme davranışlarına aktif katılım bakımından ortak sorumluklarının önemi hatırlatılmalıdır ve istenmeyen ve yüksek riskli gebeliklerin önlenmesi ile erkek ve kız çocuklarının eşit değer sahibi olduklarının anlaşılması konusunda bilinçlendirilmeleri desteklenmelidir.[681] Ulusal liderler ve devlet başkanları, erkeklerin aile yaşamına, kadınların ise toplum yaşamına tümüyle katılabilmelerini teşvik etmelidirler. Öyle ki, erkek çocukların, aktif bir cinsel yaşam sürecek hale gelmeden önce onları bilinçlendirebilecek programların geliştirilmesine yönelik ihtiyaç büyüktür.[682]

Eylem Planı, kırsal alanda ve taşrada yaşayan kadınların statüsünün iyileştirilmesine paralel olarak üreme sağlığı ve aile planlamasına ilişkin hizmetlerin de onlara ulaştırılması gerektiğini kabul etmektedir. Bu ihtiyaçların giderilmesi için de ülkelerin, sivil toplum kuruluşlarının, yerel topluluk gruplarının ve özel sektörün harekete geçmesi ve çaba göstermesi gerektiğini bildirir.[683] Özellikle genç kadınların yüksek kaliteli üreme sağlığı hizmetlerine erişimlerine gereken önemi vermek ve

[676] **1994 ICPD**, chapter IV, section B, article 4.15, s. 25.
[677] **1994 ICPD**, chapter IV, section B, article 4.20, s. 26.
[678] **1994 ICPD**, chapter IV, section C, article 4.24, s. 27.
[679] **1994 ICPD**, chapter IV, section C, article 4.25, s. 27.
[680] **1994 ICPD**, chapter IV, section C, article 4.26, s. 27.
[681] **1994 ICPD**, chapter IV, section C, article 4.27, s. 27.
[682] **1994 ICPD**, chapter IV, section C, article 4.29, s.s. 27-28.
[683] **1994 ICPD**, chapter VI, section A, article 6.4, s. 33.

genç kadınlar arasında erken evlilikler ile yüksek riskli çocuk doğurmayı önlemek dikkat edilmesi gereken bir husus olarak yer almaktadır.[684]

Eylem Planı, "Üreme Sağlığı" kavramını; üreme sistemi ve işlevleri ile ilişkili hiçbir hastalık ve sakatlık olmaması hali ile fiziksel, zihinsel ve sosyal açıdan tam bir iyi olma hali olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla bu kavram, insanların doyurucu şekilde ve güven içerisinde bir cinsel yaşam sürdürebilmeleri ile cinselliğini ne zaman, nasıl ve ne sıklıkla yapabileceğine kendisinin karar verebilme özgürlüğünü de içermektedir.[685] Bu yüzden "Üreme Sağlığı" kavramı, kadın ve erkeğin üreme sağlığı konusunda bilgilendirilmelerini; netice itibarıyla kendi tercih ettikleri ve uygun gördükleri aile planlama yöntemlerini uygulayabilme ve yasalara uygun tüm doğurganlık düzenleme yöntemlerine erişebilme durumunu kapsamaktadır. Bütün bunlarla ilişkili olarak "Üreme Sağlığı" kavramı, cinsel yollarla bulaşan her türlü hastalık karşısında danışmanlık ve bakımı içeren bir kavram olmasının yanı sıra üreme ve doğurganlık sorunlarının önlenmesi ve çözümlenmesi gibi yaşamı ve kişisel ilişkileri düzenlemeyi içeren yöntem, teknik ve hizmetleri de ifade eden geniş içerikli bir kavram olarak görülmektedir.[686] Bu açıklamaya uygun olarak üreme haklarını, ulusal yasalarda ve uluslararası uzlaşma metinlerinde halihazırda tanınan insan haklarını kapsadığını belirtmektedir.[687] Bu çerçevede bütün çiftlerin ve bireylerin kaç çocuk yapacağına, çocukları ne zaman ve hangi aralıklarla yapacaklarına kendilerinin karar verebilmelerini sağlayan koşulların oluşturulmasının gerektiğini kabul eder.[688] Bireylerin bu iradeye sahip olabilmeleri için cinsel ve üreme sağlığına ulaşma hakları temel bir hak olarak tanımlanmaktadır ve bu yüzden de bu doğrultudaki kararlarını herhangi bir ayrımcılığa, zorlamaya ya da şiddete maruz kalmadan verebilmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Buna göre bireyler bu haklarını kullanırken yaşamakta olan ve yapmayı planladıkları çocuklarının gereksinimlerini ve içinde yaşayacakları toplumla olan ya da olacak ilişkilerini ve sorumluluklarını da dikkate almak durumundadırlar. Bu yüzden üreme hakları, diğer taraftan da bireylere belirli sorumlulukları üstlenmek durumuyla karşı karşıya bırakmaktadır ve dolayısıyla bireylerin bu hakları nasıl kullanmaları gerektiği

[684] **1994 ICPD**, chapter VI, section B, article 6.7, s. 34.
[685] Guang-Zhen Wang, Vijayan K. Pillai, "Measurement of Women's Reproductive …", s. 20.
[686] **1994 ICPD**, chapter VII, section A, article 7.2, s. 40.
[687] **1994 ICPD**, chapter VII, section A, article 7.3, s.s. 40-41.
[688] Andi Peng, "The Legal Theory and Social Problems Behind 'Women's Reproductive Freedom Right': From the Perspective of Comparative Law", **Lecture Notes in Education Psychology and Public Media**, Volume 8, No 1 (2023), s. 472.

ile ilgili toplum ve hükümet destekleri politikalar inşa edilmelidir. Bütün bu içeriği nedeniyle üreme sağlığı ile ilişkili politika ve programlar, belirtilen en kapsamlı tanımına göre yönlendirilmeli ve uygulanmalıdır.[689]

ICPD yukarıda bahsedilen özellikleri bakımından "Üreme Hakkı" kavramını da formüle etmiş oldu ve böylece doğurganlık hakları; kadınların kaç çocuk yapacağına ve çocuklarını hangi sıklıkla yapacağına kendi özgür iradeleri ile sorumluluk alarak karar verebilme; üreme sağlığı konusunda eğitim alma ve bilgi edinme; üreme sağlığı hizmetlerine erişebilme ve böylece kendi bedenleri üzerinde tümüyle kontrol sahibi olabilme hakkı olarak kabul edildi.[690] Yine de bu hakkın, toplumsal cinsiyet eşitsizliği tümüyle giderilmeden gerçek anlamıyla ulaşılabilir olamayacağı ilkesi benimsendi.[691]

Kabul edildiği 1994 yılı itibarıyla, 2015 yılına kadar bütün taraf ülkelerin uygun yaştaki bireylere üreme sağlığı ile imkanları birincil sağlık hizmetleri aracılığıyla erişilebilir hale getirmeyi hedef gösteren ICPD Eylem Planı, üreme sağlığının yanında aile planlaması ile ilişkili bilgi, eğitim, iletişim ve hizmetleri; gebelik ile ilişkili doğum öncesinde, doğum sırasında ve doğum sonrasında ihtiyaç duyulan güvenli bakım ve sağlık hizmetleri; bebeğin emzirme, bakım ve yetiştirilmesi ile ilgili hizmetleri; kısırlığın önlenmesi ve tedavisi ile birlikte kürtajın önlenmesi ve sonuçlarının yönetimi; üreme ile ilişkili enfeksiyonlar ve cinsel yolla bulaşan hastalıkların kontrolü ve tedavisi; meme ve üreme sistemleri ile ilişkili kanser türlerinin tanı ve tedavisi; kadın sünneti gibi kadının üreme ve cinsel sağlığını ciddi şekilde tehdit eden uygulamaların sonlandırılması gibi olguları da birincil sağlık hizmetlerinin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir.[692] Ayrıca, üreme sağlığı programlarının ergenler de dahil olmak üzere tüm kadınların ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde tasarlanması gereğini ifade etmektedir ve hükümetlerin ve ilgili diğer kuruluşların sağlık sisteminin her düzeyinde kadınlara yer verilmesini sağlamak için adım atmaları gerektiğine dikkati çekmektedir.[693] Üreme sağlığı ile ilgili programlar ve danışmanlık hizmetlerinin ergen ve yetişkin erkekler için de erişilebilir hale getirilebilmesi için yenilikçi bir yaklaşım sergilenmelidir. Böylece erkekler hem eğitilmeli ve hem de aile planlamasından ev içi ve çocuk bakımı ile

[689] **1994 ICPD**, chapter VII, section A, article 7.4, s. 41.
[690] Guang-Zhen Wang, Vijayan K. Pillai, "Measurement of Women's Reproductive …", s.s. 18-19.
[691] Guang-Zhen Wang, Vijayan K. Pillai, "Women's Reproductive Health …", s.s. 233.
[692] **1994 ICPD**, chapter VII, section A, article 7.6, s.s. 41-42.
[693] **1994 ICPD**, chapter VII, section A, article 7.7, s. 42.

ilgili sorumlulukların eşit paylaşımı konusunda ikna edilmelidirler. Bu sorumluluk paylaşımı cinsel yolla bulaşan hastalıklar konusunda da sağlanmalıdır ve bu konu ile ilgili programlar iş yerlerinden evlere, eğlence mekanlarından okullara kadar her alanda erkek bireylere, ergenlere ve çocuklara ulaştırılmalıdır.[694] Hükümetler, kamu sağlığına ilişkin programların yönetimini merkezileştirmeli ve sivil toplum kuruluşları ile özel sağlık hizmeti sağlayan kurumların toplumun üreme sağlığı hizmetlerine erişimini kolaylaştırmak amacıyla, ortaklıklar kurmalarını teşvik etmelidir.[695]

Eylem Planı, aile planlamasının amacını; çocuk sahibi olmayı amaçlayan çiftlerin veya bireylerin kaç çocuk istediklerine ve çocukları hangi aralıklarla yapmak istediklerine herhangi bir tesir altında kalmadan ve sorumluluk alarak karar verebilmelerini sağlayacak gerekli bilgiye ve araçlara sahip olmalarını ve bu doğrultuda güvenilir ve sonuç alınabilir yöntemlere erişimlerini sağlamak biçiminde tarif etmektedir.[696] Çünkü farklı ortamlardan edinilen bilgilere göre nüfus eğitimi ve aile planlamasının başarılı uygulanması, yetiştirilen bireylerin kendilerinin, ailelerinin ve toplumun ihtiyaçların uygun davranışlar sergilemeleri sonucunu da beraberinde getirmektedir. Seçimlerin özgürce ve bilinçli olarak gerçekleştirilmesi; herhangi bir baskı ve zorlama altında kalmadan aile planlamasına ilişkin programların uygulanması uzun vadeli bir başarı için son derece önemli görünmektedir. Eylem Planı'na göre, ilan edildiği yıla kadar olan veriler açısından, son yüzyılda hükümetlerin nüfusu arttırmaya ya da düşürmeye yönelik teşvik edici ya da caydırıcı uygulamalarının doğurganlık üzerinde marjinal etkiye neden olmuşlar ve hatta kimi zaman da ters etki yapmışlardır. Özellikle, Eylem Planı'nın kabulünden hemen önceki son otuz yıl içerisinde doğum kontrol yöntemlerinin, otuz yıldan daha öncesine nazaran oldukça güvenilir hale gelmesinin etkilerinin fark edilir durumda olduğuna dikkat çekilmektedir. Öncelikle, doğum kontrol yöntemleri üreme tercihleri açısından insanlara özgürce seçim sergileyebilme ve sorumluluğunu alabileceği kararları verebilme konusunda fırsat sunmuş oluyordu. Bu etki ile gelişmekte olan bölgelerdeki çiftlerin, 1960'lı yıllardan 1994 yılına kadar beş katı kadar bir artışla, yarıdan fazlası yani %55'i aile planlaması yöntemlerini kullanmaktadır. Aynı ülkelerde 1960'lı yıllarda doğurganlık oranı kadın balına altı ya da yedi çocuk iken,

[694] **1994 ICPD**, chapter VII, section A, article 7.8, s. 42.
[695] **1994 ICPD**, chapter VII, section A, article 7.9, s. 42.
[696] **1994 ICPD**, chapter VII, section B, article 7.12, s. 43.

1994 yılında üç ya da dört çocuğa kadar düşmüştür. Bununla birlikte yine aynı yıl içerisinde, dünya çapında aile planlaması yöntemlerinden faydalanamayan 350 milyon çiftin olduğu belirtilmektedir ve doğru bilgilendirmelerin, uygun fiyatlı ve kolay erişilebilir hizmetlerin yaygınlaşması durumunda 120 milyon kadının aile planlaması yöntemlerini kullanmak istedikleri vurgulanmaktadır. 1990'lı yıllar boyunca üreme çağındaki çiftlerin sayısının yılda 18 milyon artacağı tahmin edilerek, bu çiftlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve onlara yönelik hizmet açıklarının kapatılabilmesi amacıyla aile planlaması ve doğum kontrole yönelik ürünlerin genişletilmesi önerilmektedir. Çünkü aile planlaması ile ilişkili bütün programların başarısı ve kalitesi ile doğum kontrol yöntemlerinin kullanımlarındaki sürekliliğin birbirleriyle ilişkili olduğu kabul edilmektedir.[697] Kahire Eylem Planı'nın açıklanmasından sonraki yıllarda bütün aile planlaması programlarının kalitesinin arttırılması yönünde çaba gösterilmesi gereği de ele alınmaktadır. Bu çerçevede, çiftlere ve bireylere yönelik aile planlaması yöntemlerinin yaş, doğurganlık, aile büyüklüğü ve diğer etkenlere göre değişiklik gösterdiğini göz önünde bulundurarak kadınların ve erkeklerin bu türlü değişkenleri dikkate alarak bilgilendirilmelerini ve hizmetlere erişimlerini sağlamak gerekmektedir. Aile planlaması yöntemlerinin yararları, riskleri ve olası yan etkileri hakkında eksiksiz ve doğru bilgileri ilgili kadın ve erkeklere aktarmakla birlikte cinsel yollarla bulaşan hastalıkların yayılmasını önlemedeki etkileri konusunda da gerekli bilgileri vermek gerekmektedir. Bütün bunlar ilgili doğum kontrol ve aile planlaması ürünlerinin güvenli, uygun fiyatlı ve erişilebilir olmalarını sağlamakla mümkün olabilecektir. Bu ürünlerin nasıl temin edileceği ve uygun şekilde nasıl kullanılacağı da sağlık eğitimcileri ve yöneticileri öğretilebileceğinden, bu kimselerin de resmi ve özel yollardan eğitime tabi tutulmaları ve bu eğitim alanının da genişletilmesi gerekmektedir. Kişilerarası iletişim ve danışmanlık eğitim ve hizmetleri ile ilişkili olarak aile planlaması programlarını kullanan kimselerin takibini ve bakımı sağlamalı; doğum kontrol hizmetlerinin yan etkileri ile ilgili bakımlarını ve gerektiğinde tedavilerini temin etmelidir. Bu sürecin sağlıklı işletilebilmesi için de üreme sağlığı hizmetlerinin yerinde ve güçlü bir şekilde yönetim ve yönlendirme mekanizmasına sahip olması sağlanmalıdır. Diğer yandan aile planlaması ve üreme sağlığı ile ilgili programlar anne ile ilişkili olarak anne sağlığı ile çocuk sağlığını aynı anda destekleyebilen

[697] **1994 ICPD**, chapter VII, section B, article 7.13, s. 43.

emzirme eğitimine ve diğer bakım destek hizmetlerine vurgu yapmalıdır.[698] 1994 senesini takip eden on yılda ve sonrasında da sürdürülmek üzere doğum kontrol yöntemlerine yönelik talep artışını karşılayabilmek amacıyla uluslararası toplum, gelişmekte olan ülkelerin ve geçiş sürecindeki ekonomilere sahip ülkelerin üreme sağlığı programları ve doğum kontrol yöntemleri için gerekli ürünlerin sağlanması için bir koordinasyon sistemi ve tesisler kurulmasına destek vermelidir. Bu ülkelerin kendine yeterliliği konusunda gelişimlerini sağlamak için de uluslararası toplumun, yüksek kaliteli doğum kontrol yöntemleri ve üreme sağlığı hizmetleri ile ilişkili teknoloji transferine yardımcı olması gerekmektedir.[699] Üreme sağlığı hizmetlerinin sunumu kamu sektörüyle sınırlı kalmamalıdır. Toplumların ihtiyaçları ve kaynakları doğrultusunda özel sektör ve sivil toplum kuruluşları da bu sürece dahil olabilmelidirler.[700]

İnsan cinselliği ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki açısından erkeklerin ve kadınların cinsel açıdan sağlıklı olmaları üreme yaşamını da olumlu etkilemektedir. Bu çerçevede sağlıklı bir cinsel yaşam ve üreme erkekler ve kadınlar arasındaki eşitliğe dayalı ilişkilere, insan vücudunun fiziksel bütünlüğüne tam saygı ve cinsel eylemlerin bütün sorumluluğunu alabilmeye dayanmaktadır.[701] Eylem Planı, birçok ülkedeki kadınların cinselliğini kontrol etmeye yönelik uygulamaların zararına dikkati çekmektedir. Özellikle kadının fiziksel bütünlüğüne yönelik bir şiddet eylemi olarak kadın sünnetinin ömür boyu neden olabileceği tahribat vurgulanmaktadır.[702]

Cinsiyetler arasında eşitlik ve karşılıklı saygı çerçevesinde kurulacak ilişkilerin temelinde sorumlu cinsellik anlayışının yer alması bireylerin yaşam kalitesini arttırdığına dikkat çeken Eylem Planı, bu türlü cinsellik anlayışının teşvik edilmesi gereğini ve kadınlar ile erkeklerin üreme hak ve sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için eğitim ve hizmetleri erişimlerinin sağlanması gerektiğini ifade etmektedir.[703]

Eylem Planı aynı zamanda, Ergen bireylerin üreme sağlığı ile ilişkili gereksinimlerinin mevcut üreme sağlığı hizmetleri tarafından önemli ölçüde göz ardı edildiğini belirtmektedir. Oysaki toplumlar, ergenlerin üreme sağlığı ile ilgili ihtiyaçlarına, onların sorumlu kararlar alabilecek olgunluğa erişmelerine yardımcı

[698] **1994 ICPD**, chapter VII, section B, article 7.23/a/b/c/d/e/f/h, s.s. 45-46.
[699] **1994 ICPD**, chapter VII, section B, article 7.25, s. 46.
[700] **1994 ICPD**, chapter VII, section B, article 7.26, s. 46.
[701] **1994 ICPD**, chapter VII, section D, article 7.34, s. 48.
[702] **1994 ICPD**, chapter VII, section D, article 7.35, s. 48.
[703] **1994 ICPD**, chapter VII, section D, article 7.36/a/b, s. 48.

olacak bilgi ve birikime dayanmalıdır. Ergenlerin cinselliklerini anlamaları sağlanmalı ve onları istenmeyen gebeliklere, cinsel yolla bulaşan hastalıklara, kısırlığa neden olabilecek eylemlere karşı kendilerini korumalarını sağlayacak şekilde bilgilendirmelidir. Erkek bireyler, kadınların kendi bedenleri ile ilgili kendi kararlarına saygı duyacak duyarlılıkta yetiştirilmeliler ve cinsellik ve üreme sağlığı konularında kadınlarla aynı sorumlulukları paylaşmaları gerektiğini öğreten bir eğitime tabi tutulmalıdırlar. Oldukça genç yaşta gerçekleşen bir gebelik hem annede ve hem de bebeğinde hastalık ve ölüm riskini oldukça yükseltmektedir. Ayrıca genç yaşta bebek sahibi olan kadınlar, dünyanın her yerinde eğitim, ekonomi ve sosyal açıdan gelişime diğer kadınlardan çok daha kapalı durumdadırlar. Dolayısıyla genç yaşta annelik, kadınların eğitim görme ve istihdam edilmeye yönelik şanslarını oldukça azaltmaktadır. Ayrıca bu olumsuz etki kısa süreli değil, uzun vadeli bir etkidir.[704] Yetersiz eğitim ve ekonomik fırsat eşitsizliği de cinsel istismar ve ergenlik döneminde çocuk doğurma oranını yükselten bir faktördür.[705] Bu yüzden gençlerin istenmeyen gebelik, güvenli olmayan kürtaj, cinsel yolla bulaşan hastalıklar gibi cinsel ve üreme sağlığı ile ilişkili bütün sorunlara cinsel perhizi de içeren çeşitli sorumlu cinsel davranışı edinmelerini sağlayacak danışmanlık hizmetleri verilmelidir.[706]

Kahire Eylem Planı'nın "Morbidite"[707] ve "Mortalite"[708] temalı sekizinci bölümü insan ömrünün ortalama artışı, doğumda yaşam beklentisindeki artış ve ölme risklerinde azalmayı dikkate alarak genel bir değerlendirme yapmıştır ve sonrasında kadınların aile sağlığının başlıca koruyucusu rolünün tanınması gereğini vurgulamıştır. Buna göre; kadınların, temel sağlık hizmetlerine erişimlerinin, genişletilmiş sağlık eğitimi almalarının, ilgili sorunların basit ve uygun maliyetli çözüm bulmalarının sağlanması açısında birincil sağlık hizmetleri gözden geçirilmelidir.[709] Gebelik ve doğum ile ilişkili komplikasyonlar, gelişmekte olan ülkelerde üreme çağındaki kadınların önde gelen ölüm nedenleri arasında yer almaktadır. Bu çerçevede gebelik ile ilişkili sağlık sorunları nedeniyle yaşamını yitiren her yıl ortalama yarım milyon kadının %99'unun gelişmekte olan ülkelerde

[704] **1994 ICPD**, chapter VII, section E, article 7.41, s. 49.
[705] **1994 ICPD**, chapter VII, section E, article 7.42, s. 49.
[706] **1994 ICPD**, chapter VII, section E, article 7.44, s. 49.
[707] Morbidite: Hasta olma durumu, Sağlıksızlık: **Türkçe Tıp Dili Klavuzu**, Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Türkçe Tıp Dili Kurulu, Kocaeli Üniversitesi Basımevi, 14 Mart 2006, s. 54.
[708] Mortalite: Ölüm; ölüm sıklığı: **a.g.e.**, s. 54.
[709] **1994 ICPD**, chapter VIII, section A, article 8.6, s. 53.

bulunduğu dikkat çekmektedir. Verilen verilere göre 1988 senesinde az gelişmiş ülkelerde 100.000 canlı doğumda 700'den fazla ölüm gerçekleşirken, gelişmiş ülkelerde ise bu oran yalnızca 26 kadardır. Afrika kırsalında ise her 100.000 canlı doğumda 1.000 veya daha fazla anne ölümü gerçekleşmektedir. World Health Organization (WHO)[710] verilerine göre annenin gebelik ve doğum ile ilişkilendirilen sağlık sorunları nedeniyle yaşamını yitirme oranı gelişmekte olan ülkelerde 20 kişide 1 kişi iken; gelişmiş ülkelerde 10.000 kişide 1 kişi kadardır. Annelerin morbiditesini ve mortalitesini kaç yaşında çocuk doğurmaya başladıkları ya da çocuk doğurmayı kaç yaşında bıraktıkları, her gebelik arasındaki süre ve ömür boyu yaşadıkları gebelik sayısı, yaşadıkları sosyo-kültürel ve ekonomik yaşam koşulları gibi etkenler doğrudan etkilemektedir. 1994 yılı itibarıyla dünya çapındaki ülkelerin %90'ı dünya nüfusunun %96'sını barındırmaktadır ve bu ülkeler kürtaja, kadının yaşamını kurtarmayı ilke edinmiş değişen yasal koşullarla izin vermesine rağmen gerçekleştirilen kürtaj vakalarının büyük kısmı güvensiz koşullarda gerçekleştirilmektedir ve bu da annenin ya ölümüne ya da sağlıksız bir hayat sürecek derecede kalıcı yaralanmasına neden olmaktadır. Özellikle annenin ölümü, yenidoğanların hayatta kalma olasılıklarını da azaltmaktadır. Bu yüzden hem anne hem de yenidoğan sağlığı açısında genç yaşta doğuma neden olabilecek durumlardan kaçınılmalı, istenmeyen gebelik riskini azaltmalı ve özellikle kötü yönetilen kürtajları önlemelidir.[711] Bu bağlamda, kadınların sağlığını öncelikle konu haline getirmek ve güvenli anneliği teşvik etmek; gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki farkları azaltmak amaç olarak görülmelidir.[712] Bütün ülkeler ve uluslararası toplum yüksek risk taşıyan gebelikleri ve doğumları önlemeye, tespit etmek ve yönetmek için önlemler almaya, anne ölümlerini azaltmayı hedeflemeye çağırılmalıdır.[713] Çocuk doğurabilecek olgunluğa erişmiş kadınların beslenme gibi ihtiyaçlarını karşılaşmak için özel programlar geliştirilmelidir. Buna göre; genç kadınların beslenme ve buna bağlı sağlık sorunlarının yönetimi anne sağlığı ve güvenli annelik programlarının bir parçası olarak ele alınmalı ve eğitim yoluyla iyileştirilmesine öncelik verilmelidir. Ayrıca ergen yaştaki kız ve erkeklere erken aile kurmayı engelleme, erken cinsel aktiviteyi ve ilk gebeliği geciktirme gibi konularda

[710] Dünya Sağlık Örgütü
[711] **1994 ICPD**, chapter VIII, section C, article 8.19, s. 57.
[712] **1994 ICPD**, chapter VIII, section C, article 8.20, s. 57.
[713] **1994 ICPD**, chapter VIII, section C, article 8.23, s. 58.

rehber olacak bilgi, eğitim ve danışmanlık hizmetleri sağlanmalıdır.[714] Kürtaj, bir aile planlaması yöntemi olarak gösterilmemeli ve bu yönde teşvik edilmemelidir ve hükümetler güvensiz kürtajın olumsuz etkileri bir halk sağlığı sorunu olarak ele almalıdır. Aile planlamasına ilişik hizmetlerin genişletilerek kürtaja başvurma azaltılmalı ve diğer taraftan da istenmeyen gebelikleri önlenmesine yönelik girişimler öncelikli olarak tercih edilmelidir. Kürtajın yasak olmadığı ve gerekli olduğu durumlarda, kürtajın güvenli olması sağlanmalıdır ve kadınlar kürtaj kaynaklı komplikasyonların yönetimi için gerekli ve kaliteli hizmetlere kolayca erişebilmelidir. Güvenli kürtajın akabinde kadınlar, tekrarlanan kürtajları engellemeye yönelik danışmanlık hizmeti alabilmeli, ilgili eğitimi görebilmeli ve aile planlamasına ilişkin programlara katılabilmelidir.[715] Anne morbiditesi ve mortalitesini azaltmaya yönelik programların aile planlaması ve üreme sağlığı hizmetlerini; yüksek riskli gebelikleri önlemek için de anne sağlığı ve güvenli annelik programlarını birlikte kapsamalıdır.[716]

Eylem Planı, biyomedikal araştırmalardaki gelimeler gittikçe daha fazla insanın güvenli ve etkili yöntemlere erişimine imkân tanımasına dikkat çekmektedir. Buna rağmen söz konusu üreme sağlığı olunca erkeklere sunulan aile planlaması yöntemleri, kadınlara sunulan yöntemlerden çok daha sınırlı olmaktadır. Diğer taraftan cinsel yollarla bulaşan hastalıkların görülmesinde yaşanan artış, bu hastalıkları önleme, tanı ve tedavide yeni yöntemlerin geliştirilmesini zorunlu hale getirse de bunlar oldukça yüksek yatırımlar gerektirmektedir. Üreme sağlığı ile ilişkili araştırmalara ayrılan fonlarda azalma olmasına rağmen doğum kontrolü ile ilişkili yeni yöntem ve ürünlerin geliştirilmesi konusunda olumlu adımlar atılmıştır. Uluslararası iş birliği sayesinde bu alanlarda maliyeti düşürebilecek olsa da hükümetlerin ve özel sektörün desteğini sağlamak hala büyük bir önem taşımaktadır.[717] Evrensel üreme sağlığını etkileyen etmenlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışmak ve üreme seçeneklerini genişletmek en temel amaç olarak görülmektedir. Bu çerçevede, doğurganlığın düzenlenmesi ile ilişkili yöntemler uluslararası güvenlik, kalite ve sağlık standartları sağlanmalıdır. Herkes doğal bir hak olarak sağlıklı bir üreme ve cinsel sağlığını elde etme ve sürdürme fırsatına sahip

[714] **1994 ICPD**, chapter VIII, section C, article 8.24, s. 58.
[715] **1994 ICPD**, chapter VIII, section C, article 8.25, s.s. 58-59.
[716] **1994 ICPD**, chapter VIII, section C, article 8.26, s. 59.
[717] **1994 ICPD**, chapter XII, section B, article 12.10, s. 85.

olmalıdır.[718] Bu gerekçelerle Eylem Planı; hükümetleri, uluslararası toplumu, bağışçı kurumları, özel sektörü, sivil toplum kuruluşlarını ve akademik toplulukları üreme sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesini teşvik etmeye çağırmaktadır. Bu yönde; kullanıcıların ihtiyaçlarına cevap verebilecek, kullanımı kolay ve uzun ve kısa vadeli yan etkileri ya da ikinci kuşak etkileri bakımından güvenilir olacak, farklı yaş ve kültür gruplarına ya da farklı üreme döngüsüne sahip bireylere uygulanabilir nitelikteki biyomedikal, teknolojik, klinik, epidemiyolojik ve sosyal bilim araştırmalarına destek verilmesine çağrı yapmaktadır.[719] Cinsellik ve cinsiyet rolleri, farklı kültürel ortamlarda nasıl algılandıkları ve ifade edildikleri bakımından araştırılmalıdır ve bu araştırmalar kadına yönelik istismar, ayrımcılık ve şiddet; uygulandığı ülkelerde kadın sünneti, erkeklerin cinsellik ve üreme-doğurganlık ilişkilerine yönelik tutumları; kadın ve erkeklerin üremeyi kontrol altına alma ve düzenleme ile ilgili yöntemleri ve cinsel sağlık hizmetlerine erişimleri gibi alanları kapsamalıdır.[720] Doğurganlığı düzenleme yöntemleri erkek için de çeşitlenmeli ve geliştirilmelidir. Erkeklerin aile planlamasına katılımı engelleyen ya da sınırlandıran etkenler tespit edilmeli ve giderilmelidir.[721] Gelişmekte olan ülkelerde doğurganlığın düzenlenmesi için geliştirilen yeni yöntemleri yaygınlaştırmak için çaba gösterilmelidir. Buralarda endüstrileşmenin deneyiminden faydalanarak kamu ve özel sektör arasında iş birliği sağlanmalı ve kaynaklar verimli olarak kullanılmalıdır.[722] Doğurganlık, cinsel ve üreme sağlığı ile ilişkili araştırmaların uluslararası onaylanmış etik ve teknik standartlara uygun olması gereğini ifade eder. Özellikle doğum kontrolü ile ilişkili uygulamalar açısından bu yöntemleri kullananların görüşleri ve kadın örgütleri araştırma ve geliştirme süreçlerine dahil edilmelidir.[723] Örneğin kadın sağlığı açısından büyük bir tehdit olan güvensiz kürtajın nedenlerini belirlemek ve sonuçlarını anlamak amacıyla; kürtajın doğurganlık, üreme, ruh sağlığı ve doğum kontrol yöntemlerinin işe yararlığı üzerindeki etkilerini açıklayabilecek yeni araştırmalar yapılması gerekmektedir.[724] Güvensiz kürtaj gibi tehlikeli uygulamalara karşı adet döngüsü ve doğum sonrası

[718] **1994 ICPD**, chapter XII, section B, article 12.11/a/b/c, s. 85.
[719] **1994 ICPD**, chapter XII, section B, article 12.12, s. 86.
[720] **1994 ICPD**, chapter XII, section B, article 12.13, s. 86.
[721] **1994 ICPD**, chapter XII, section B, article 12.14, s. 86.
[722] **1994 ICPD**, chapter XII, section B, article 12.15, s. 86.
[723] **1994 ICPD**, chapter XII, section B, article 12.16, s. 87.
[724] **1994 ICPD**, chapter XII, section B, article 12.17, s. 87.

ovulasyon gibi uygulamaları içeren, doğurganlığı doğal yöntemlerle düzenleyen uygulamalar araştırılmalıdır.[725]

Kahire Eylem Planı, kabul edildiği 1994 senesinden itibaren 2014 yılına kadar üreme yaşına giren kadın ve erkek sayısına paralel olarak üreme sağlığı hizmetleri ve aile planlaması programlarına olan talebin çok hızlı bir şekilde artacağını öngörmekteydi. Bu talebin artması ise ilgili hizmetlere erişimin kolaylaşması, geç yaşlarda doğum yapmaya olan ilginin artması, doğumların daha uygun aralıklarla gerçekleşmesi gibi yaygınlaşacağı düşünülen olgulara bağlanmaktadır.[726] Bu nedenle temel üreme sağlığı ve aile planlaması hizmetleri ile ilişkili olarak eğitim, malzeme ve altyapı için gerekli olan temel bileşenler ülkelerin nüfus ve üreme sağlığı politikalarına entegre edilmelidir.[727]

3.2.3. 1995 Sosyal Kalkınma Dünya Zirvesi

6-12 Mart 1995 tarihinde Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da BM tarafından toplanan "The World Summit for Social Development (WSSD)"; yoksulluk, işsizlik ve toplumsal bölünmüşlük gibi sosyal sorunları ele almıştır ve bu sorunlara çeşitli çözümler öneren bir bildirge ve eylem planı kabul etmiştir. Burada verilen taahhütler 4-15 Eylül 1995'te Çin'in başkenti olan Pekin'de gerçekleştirilen 4. Dünya Kadın Konferansı'nda kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı ile uyumlu bir şekilde hazırlanmıştır.

Zirvede kadınların toplumsal kalkınmada eşit ortaklar olarak tanınmasını, onların desteklenmesini ve güçlendirilmelerini içeren birçok karar yer almaktadır ve bunların bir kısmı aile planlaması ve üreme sağlığı gibi konuları içermektedir. Yayınlanan bildiri birçok ülkede yaşam beklentisinin, okuryazarlık ve ilköğretim oranının, aile planlamasını da içermek üzere temel sağlık hizmetlerine erişimin artmış olduğu ve bebek ölüm oranının da gelişmekte olan ülkelerde bile azalmış olduğu tespitini yapmaktadır.[728] Kadınların; siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamın her alanında eşit ortaklar olarak katılımlarını gerçekleştirmeyi desteklemeyi hedefleyen bildiri bu amaçla, temel hakların kullanımı için ihtiyaç duyulan her türlü

[725] **1994 ICPD**, chapter XII, section B, article 12.18, s. 87.
[726] **1994 ICPD**, chapter XIII, section C, article 13.13, s. 94.
[727] **1994 ICPD**, chapter XIII, section C, article 13.14/a/b/c/d, s. 94.
[728] **Report of the World Summit for Social Development (1995 WSSD)**, 6-12 March 1995 Copenhagen, https://digitallibrary.un.org/record/198966?v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024), (A/CONF.166/9), (ISBN 92-1-130176-9), annex I, section A, article 15/b, s. 4.

kaynağa erişimlerinin sağlanması gereğini de ifade eder.[729] Herkesin temel ihtiyaçlarının karşılanması sorunu için yoksulluğun temel nedenlerine odaklanmayı gerekli görmektedir. Bu çerçevede, açlık ve beslenme sorunlarının giderilmesi, temel gıda güvenliğinin sağlanması, eğitim ve istihdam ihtiyacının giderilmesiyle birlikte üreme sağlığını içeren birincil sağlık hizmetleri ile problemlerin giderilmesi gerektiğinden bahseder ve öncelikle olarak yoksulluğun en büyük mağduru olarak görülen kadın ve çocukların ihtiyaçlarına yönelineceğini belirtir.[730]

WSSD, 1994-ICPD Eylem Programı ile tutarlı olacak şekilde; cinsiyet eşitliğine dayanan ve üreme sağlığı ile ilgili hizmetleri içeren sağlık programlarına evrensel nitelikte erişimin sağlanması için uygun önlemlerin alınacağını taahhüt etmektedir[731] ve ailede ve sosyal hayatta kadın ile erkek için eşit ortaklık anlayışının teşvik edilmesi gerektiğini dile getirir. Bu açıdan erkeklerin çocukların ve yaşlı aile üyelerinin bakımı ve desteklenmeleri konusunda ortak sorumluluklarının vurgulanmasını ve bunların yanında sorumlu cinsel ve üreme davranışları aktif olarak katılımlarını teşvik etmek gereğine değinir.[732]

Kız çocukların ve kadınların eğitim imkanlarına tam ve eşit erişimlerini gerekli gören Dünya Zirvesi, bu çerçevede kadınların eğitimleri için uygun yatırımların yapılmasını; yüksek verimlilik elde edilmesi, sağlık sorunlarının giderilmesi, bebek ölüm oranında düşüşün sağlanması, yüksek doğurganlık ihtiyacının azalması ve benzeri sorunları çözmede temel etken olarak kabul etmektedir.[733] Buna paralel olarak, tüm kadın ve çocukların korunmasına odaklanmış bir şekilde eğitim ve sağlık programların için uluslararası desteğin yoğunlaştırılmasını talep etmektedir. Özellikle insan onurunu hiçe sayan insan ticareti, çocuk fuhşu, kadın sünneti ve çocuk evlilikleri gibi sorunları eleştirir.[734]

Zirve'nin Eylem Planı'na göre; bütün insanlığın yaşam kalitesini iyileştirmek, sosyal gelişmenin nihai amacı olarak görülmektedir ve toplumun tüm üyelerinin, yaşadıkları toplumun faaliyetlerine etkin olarak katılımlarını hem bir hak hem de bir sorumluluk olarak kabul etmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğini ve adaleti de bu çerçevede ele alarak kadınların tüm ekonomik, sosyal ve siyasi faaliyetlerini katılımlarını zorunlu görmektedir. Bu nedenle kadınların karar alma, eğitim, sağlık

[729] **1995 WSSD**, annex I, section B, article 26/s, s. 7.
[730] **1995 WSSD**, annex I, section C, commitment 2/b, s. 10.,
[731] **1995 WSSD**, annex I, section C, commitment 5/d, s. 14.
[732] **1995 WSSD**, annex I, section C, commitment 5/g, s. 14.
[733] **1995 WSSD**, annex I, section C, commitment 6/e, s. 16.
[734] **1995 WSSD**, annex I, section C, commitment 6/y, s. 18.

hizmetleri ve verimli istihdama erişimlerini sınırlayan bütün engellerin kaldırılması ve erkeklerle kadınlar arasında bir eşit ortaklık anlayışının geliştirilmesi gereğini belirtir.[735]

Yoksullukla mücadele çerçevesinde, kadınların güçlendirilmesi için en temel politikaların ve programların planlanması ve uygulanmasında toplumsal cinsiyet kaygılarını entegre etmeyi önerir.[736] Uluslararası topluluğun bütün üyelerinin yoksulluğun ortadan kaldırılması için gerekli ortamı sağlayabilmesi için elverişli ortamın nasıl yaratılabileceğini öneren Dünya Zirvesi, gelişmekte olan ülkelerde, o ülkenin talepleri ve sahip olduğu toplumun kabulleri düzeyinde toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadınların güçlenmesini yönelik çabalarına destek olmayı ve bu amaçla uluslararası iş birliğini teşvik etmeyi tavsiye etmektedir.[737] Zirvede, her bireyin gereksinimlerinin karşılanması için verilen ve hükümetlerden uygulanması istenen taahhütlere göre hükümetler;[738] bildirinin ilan edildiği 1995 senesinden en geç 2015 yılına kadar, 1994-ICPD Eylem Programı'na uygun bir şekilde üreme sağlığı hizmetlerini, birinci basamak sağlık sistemi aracılığıyla uygun yaşlarında bütün insanlar tarafından erişilebilir hale getirmelidirler.[739] Nüfus ve Kalkınma Uluslararası Konferansı Eylem Programı ile uyumlu olarak hükümet kurumları, sağlık çalışanları, sivil toplum örgütleri ve sivil toplum örgütleri arasında iş birliği tesis edilmesini teşvik etmek ve bu sayede üreme sağlığı ve çocuk sağlığı ile ilişkili her türlü hizmeti iyileştirmek amacıyla geniş çaplı bir ulusal strateji geliştirmek ve yoksul insanların bu hizmetlere tam olarak erişimini sağlamak gerekmektedir. Yoksullara ulaştırılması gereken hizmetlerin başında da güvenli annelik, doğum önceki ve sonrası bakım eğitimi ve hizmetleri, bebek emzirme bakımı eğitimi gibi etkinlikler sayılmaktadır.[740]

Ek istihdam yaratabilecek özel sektör işletmelerinin kurulması ve büyümesine imkân tanıyabilecek çeşitli uygulamaları öneren bildiri; kadınlar ve genç girişimler için fırsat alanlarını iyileştirmeyi ve çalışma koşullarını geliştirmeyi, üretken kaynaklara ve sosyal güvenlik hizmetlerine ayrımcılığa uğramadan erişimlerini sağlamayı gerekli görmektedir. Bunlara paralel ve uygun ölçüde aile yardımlarını,

[735] **1995 WSSD**, annex II, chapter I, paragraph 7, s. 27.
[736] **1995 WSSD**, annex II, chapter II, paragraph 28/b, s. 42.
[737] **1995 WSSD**, annex II, chapter II, paragraph 30/b, s. 43.
[738] **1995 WSSD**, annex II, chapter II, paragraph 36, s. 47.
[739] **1995 WSSD**, annex II, chapter II, paragraph 36/h, s. 48.
[740] **1995 WSSD**, annex II, chapter II, paragraph 37/e, s. 49.

sağlık hizmetlerini ve çocuk bakımı gibi sosyal hizmetleri arttırmanın da gereği vurgulanmaktadır.[741]

Hükümetler, eşitliği ve sosyal adaleti teşvik etmeli; dezavantajlı ve savunmasız grupların ve özellikle kadınlar ve çocukların yaşam kalitesinin iyileştirilmesi amacıyla koruyucu, iyileştirici sağlık hizmetlerine tam erişiminin sağlanmasını desteklemelidir.[742] Ailenin toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunabilmesi için destekleyici, eğitici ve besleyici roller geliştirilmeli ve ailede kadın ve erkek arasında eşit ortaklık teşvik edilmelidir.[743]

3.2.4. 1995 4. Dünya Kadın Konferansı

"Kadın Yılı" olarak kutlanan 1975 senesinde başlayıp 1985 yılına kadar süren ve küresel bir inisiyatif olan "Kadın On Yılı", kadınların toplumsal, siyasal ve ekonomik açıdan eşitliğini ve gelişimini sağlamayı amaçlayan bir dönem oldu.[744] BM tarafından gerçekleştirilen bu çaba kadınların bu taleplerini duyurmaları için bir küresel dayanışma ve etkinlik dönemi olarak görülen Kadın On Yılı'nda bu çerçevede bir dizi çalışma gerçekleştirildi. İlk olarak 1975'te Meksika'da, aynı zamanda Kadın On Yılı'nı başlatan "Birinci Dünya Kadın Konferansı" düzenlendi ve kadınların kalkınma süreçlerine dahil edilmeleri talep edildi.[745] Beş yıl sonra, 1980 yılında da Danimarka'nın Kopenhag kentinde "İkinci Dünya Kadın Konferansı" gerçekleştirildi ve 18 Aralık 1979'da BM Genel Kurulu'nca kabul edilen "CEDAW" burada görüşülerek onaylandı. Kadın On Yılı'nın sonunda, 1985 senesinde de Kenya'nın Nairobi kentinde "Üçüncü Dünya Kadın Konferansı" toplandı ve geçen on yıl içerisindeki incelemeler, bilgiler ve bulgular gözden geçirilerek değerlendirildi.[746] En sonunda 4-15 Eylül 1995 tarihlerinde Çin'in Pekin kentinde düzenlenen "The Fourth World Conference on Women (1995 WCW)"; Kadın On Yılı'nda gerçekleştirilen kadın hakları ile ilişkili konferanslarda görüşülen konuların artık hayata geçirilmesi için bir eylem planı hazırlanmasını sağlamak amacıyla

[741] **1995 WSSD**, annex II, chapter III, paragraph 51/d, s. 57.
[742] **1995 WSSD**, annex II, chapter IV, paragraph 74/g, s. 69.
[743] **1995 WSSD**, annex II, chapter IV, paragraph 80/d, s. 75.
[744] Mariarosa Dalla Costa, "Yeni Koşullarda Kadınların Otonomisi ve Bakım İşinin Hizmet Bedeli", **Kadınlar ve Toplumun Altüst Edilmesi**, Otonom Yayıncılık, Haziran 2015, s. 177.
[745] Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen, Claudia Von Werlhof, **Son Sömürge: Kadınlar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 109.
[746] Maud Anne Bracke, "Contesting 'Global Sisterhood': The Global Women's Health Movement, the United Nations and the Different Meanings of Reproductive Rights (1970s–80s)", **Gender & History**, Volume 35, No 3 (2023), s. 822; Necla Arat, **a.g.e.**, s. 189.

toplandı.[747] Konferansa 189 ülke temsilcisi katıldı ve konferansın sonunda, kadınların üreme hakları da dahil olmak üzere birçok konuyu içeren, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu kabul edildi. Hukuki olarak CEDAW'ı temel alan bu belge, kadınların üreme sağlığının ve üreme haklarının korunması ve geliştirilmesi için önemli bir gerekçe olarak "Kadınların üreme sağlığı ve hakları, kadınların insan haklarının ayrılmaz bir parçasıdır" ilkesini benimsedi.[748] Öyle ki 1970'lerden beridir düzenlenen konferanslar ile kadını; toplum tarafından korunup kollanacak bir nesne olarak görmek yerine kalkınmanın eşit öznesi olarak kabullenmeye; nüfus planlamasının öznesi olarak görmek yerine bir cins olarak üreme haklarının olduğunu kabullenmeye yönelen bir anlayış gelişim gösterdi.[749] BM tarafından 1994'te Kahire'de düzenlenen ICPD'nin sonuçları burada tekrar ele alındı ve eylem planında da yer aldı.[750]

Pekin Deklarasyonu, çok sayıda kadın örgütü ile konferansa katılan hükümet temsilcilerinin birlikte hazırladıkları raporların ve bildirilerin sunulmuş olması bakımından ilgi çekicidir ve hükümetlerin kadın örgütleri ile çalışmaya niyetli olduklarını göstermesi bakımından anlamlıdır.[751] Ayrıca ICPD ile 1995 WCW Pekin Deklarasyonu'nda alınan kararların ve yapılan anlaşmaların etkin bir şekilde uygulanabilir olması için tarafların hesap verici olması gerektiği belirtildi.[752]

Pekin Deklarasyonu, kadınların gebelik, doğum ve doğum sonrası döneme ilişkin sağlık hizmetlerine erişim hakkı, güvenli ve etkili doğum kontrol yöntemlerine erişme ve uygulama hakkı ve kürtaj hakkı gibi temel hakları da içeren bu ilke çerçevesince, kadınların üreme haklarının korunması doğrultusunda uluslararası ortak bir irade oluşturulmaya çalışıldı. Eylem Platformu'nda ise bu iradenin uygulanması için somut eylem maddeleri sunuldu ve yol gösterildi. Böylece, kadınlara yönelik verilen; güvenli ve etkili üreme sağlığı hizmetlerini temin etme, üreme sağlığı ve haklarını öğrenme ve uygulama fırsatı sunma, üreme sağlığı ve haklarını korunma doğrultusunda kendi iradelerini gösterebilecekleri koşullar

[747] Necla Arat, "Dördüncü Dünya Kadın Konferansı ve Dünya Kız Çocuklarının Durumu", **Kadın Gerçeklikleri**, (Haz. Necla Arat), Say Yayınları, Mart 1996, s. 14.
[748] Feride Acar, **a.g.m.**, s. 184.
[749] Tuğrul Erbaydar, **a.g.m.**, s. 170.
[750] Gürkan Sert, **a.g.e.**, s. 6.
[751] Elif Gazioğlu, "Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği'nden Kadından Sorumlu Devlet Bakanı'na: Hükümet Programlarında Kadın Temsilleri ve Kadınlara Yönelik Söylem", **Doğu-Batı**, Yıl 16, Sayı 63 (Kasım-Aralık-Ocak 2012-2013), s. 103.
[752] Isfahan Merali, **a.g.m.**, s. 612.

yaratma gibi taahhütler kadınların doğurganlık hakları ile ilgili önemli bir çerçeve çizilmiş oldu.

Pekin Bildirgesi, bütün kadınların kendi sağlıkları ile ilişkili her durumlarını kontrol etme haklarının bulunduğunu ve bu haklarının her şekilde güçlendirilmesini ilke olarak kabul etmektedir. Bu ilke içerisinde kadınların kendi doğurganlıklarını kontrol etme hakları özel olarak vurgulanmaktadır.[753] Kadınlara ve kız çocuklarına karşı yapılan her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılması gerektiğini belirterek toplum cinsiyet eşitliğinin ve kadının ilerlemesinin önündeki bütün engellerin kaldırılması yönünde tedbirlerin alınmasını ilke olarak benimser.[754] Buna göre; eğitim ve sağlık hizmetlerinde kadınların erkeklerle eşit erişim hakkına sahip olduklarını ve her iki cinse de eşit muamele yapılması gereğini vurgulayarak, kadınların cinsel sağlık ve üreme sağlığı ile ilgili eğitimlerinin güçlendirilmesi gereğini kabul etmektedir.[755]

Eylem Platformu ise uluslararası kadın hareketinin özellikle önem verdiği ve sahip çıktığı bir belge olarak birçok başlık altında kadınların üreme sağlığına ve haklarına değinmiştir.[756] Örneğin "Küresel Çerçeve" başlıklı bölümde, soğuk savaşın bitmesiyle birlikte süper güçler arasındaki uluslararası çatışmacı gerilimin de azalmasına rağmen dünyanın birçok yerinde silahlı çatışmaların, işgalci ve sömürgeci rejimlerin, iç savaşların ve terörizmin varlığını sürdürmesine değinmektedir. Bu eylemler hangi gerekçe ile yapılıyor olursa olsun her şiddet türünde kadınların sistematik olarak tecavüze uğradıklarını, zorla hamile bırakıldıklarını ya da çocuk düşürmeye veya kürtaja zorlandıklarını ifade eder. Dolayısıyla kadının doğurganlığına kendi iradeleri dışında şiddetle müdahale edildiğini vurgular.[757]

1975 senesinden WCW'nin 1995'te toplanmasına kadar geçen sürede kadınların ve erkeklerin statülerine ilişkin bilgiler artmış durumdadır. Bazı ülkelerde kadınların eğitiminde ve ücretli iş gücüne katılımlarında önemli artışlar olduğu ve bu durumun da kadın-erkek ilişkilerini dönüştürdüğü gözlenmiştir. Kadınların, önceden erkeklerin egemen olduğu iş yaşamına girmeye başlamalarıyla birlikte erkekler, çocuk bakımı da dahil olmak üzere ev işlerinde sorumluluk almaya başlamışlardır.

---

[753] **Report of the Fourth World Conference on Women (1995 WCW)**, 4-15 September 1995 Beijing, https://digitallibrary.un.org/record/250039?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024), (A/CONF.177/20), (ISBN 92-1-130181-5), annex I, paragraph 17, s. 3.
[754] **1995 WCW**, annex I, paragraph 24, s. 4.
[755] **1995 WCW**, annex I, paragraph 30, s. 4.
[756] Feride Acar, **a.g.m.**, s. 184.
[757] **1995 WCW**, annex II, chapter II, paragraph 11, s. 9.

Bunların yanında bu dönüşüm erkeğe atanan iş verimliliği dolayısıyla erkeğe atanan roller ile kadının doğurganlığı dolayısıyla kadına atanan roller arasındaki sınırlar da yavaş yavaş aşılmaktadır. Buna rağmen birçok ülkede biyolojik farklılıklardan çok toplumsal olarak yapılandırılmış cinsiyet rollerinin etkileri nedeniyle kadınlar ile erkekler arasındaki başarılar ve etkinlikler arasındaki farklar kabul edilmemektedir.[758] Kadınlar, toplumun en temel birimi olarak kabul edilen aile içerisinde de önemli bir konuma sahiptirler. Aile, farklı siyasal ve sosyal sistemlerde çeşitli biçimlerde kurulmaktadır ve aile üyelerinin temel hakları ve sorumlulukları tanınmalı ve bunlara saygı gösterilmelidir. Fakat, kadınların ailenin refahına ve toplumun gelişimine olan büyük katkılarına rağmen, aile içerisinde bu rolleri çoğunlukla görmezden gelinmektedir. Özellikle kadınların "anne" olarak çocuk yetiştirmedeki sosyal rolünün önemi gerçek anlamıyla kabul edilmelidir fakat kadınların doğurganlıkları ve annelikleri, ayrımcılık için bir gerekçe olarak kullanılmamalıdır ve topluma katılımları kısıtlanmamalıdır. Çocuk yetiştirilmesinde erkekler de ortak bir sorumluluk almalıdır.[759] Kadınların yalnızca aile içerisinde değil, aile dışındaki günlük yaşamlarından uzun vadeli isteklerine kadar her türlü ayrımcılığa maruz bırakılmaları birçok ülkede toplumsal ve ekonomik hayata tam ve eşit bir şekilde katılmalarını engelleyen kaynak eksikliğine dayandırılmaktadır. Hatta bu kaynak eksikliği; dişi ceninin düşük yapılmasıyla gebeliğin sonlandırılması, çeşitli nedenlerle genç kızlar arasında yüksek ölüm oranı, kız çocukların okula kayıt oranının erkeklerde düşük olması gibi etkenlere bakıldığında erkek çocuklarının ayrıcalıklı konumda tutulduklarını göstermektedir.[760] Dolayısıyla kadınlara karşı ayrımcılık sorunu daha anne karnındayken başlamaktadır ve bu yüzden de hayatın en erken dönemlerinden başlayarak ele alınmalıdır.[761] Bu durum ile ilişkili olarak; kız çocuklarının fiziksel ve zihinsel sağlık hizmetlerine, haklarına ve eğitimine erkek çocuklardan çok daha az oranda erişme imkânına sahip olduğu ve kız çocuklarının bu imkanlara erişiminin erkek çocuklar kadar cesaretlendirilmedikleri bilinmektedir.[762] Diğer taraftan kadınlar cinsel ve ekonomik sömürüye, zorla fuhşa

[758] **1995 WCW**, annex II, chapter II, paragraph 27, s. 12.
[759] **1995 WCW**, annex II, chapter II, paragraph 29, s. 12.
[760] 1990 senesinde dünya genelinde okul yüzü görmeyen ve eğitim almayan çocuk sayısı 130 milyon kadardır. Bunların 81 milyon gibi büyük bir çoğunluğunu kız çocukları oluşturmaktadır. Necla Arat, **a.g.m.**, s. 20.
[761] **1995 WCW**, annex II, chapter II, paragraph 38, s. 14.
[762] Necla Arat, **a.g.m.**, s. 20.

ve pedofiliye, organ ve dokularının ticaretine, şiddete ve öldürülmeye, enseste ve istismara, erken evliliğe ve doğum öncesi cinsiyet seçimine maruz kalmaktadırlar.[763]

"Stratejik Hedefler ve Eylemler" başlıklı bölüm eğitim ve öğretime ilişkin müfredatın toplumsal cinsiyete dayalı olarak oluşturulduğuna işaret etmektedir. Bu durum, her düzeyden eğitimcilerin de aynı eğitim ve öğretim sürecinden geçmiş olmaları nedeniyle, kadın ile erkek arasındaki eşitsizliği pekiştiren ve geleneksel cinsiyet ayrımcılığını güçlendiren bir döngü yaratmaktadır. Buna paralel olarak cinsel sağlık ve üreme sağlığı ile ilgili eğitim eksikliği de kadınlar ve erkekler üzerinde büyük bir olumsuz etkiye sahiptir.[764] Ayrımcı olmayan bir eğitim ve öğretim sisteminin geliştirilebilmesi amacıyla, kadın sağlığı ve sorunları, cinsel sağlık ve üreme sağlığı ile ilgili eğitimin örgün eğitim programları kapsamında yer almasını engelleyen yasal ve sosyal engellerin uygun olduğu durumlarda kaldırılması bir stratejik hedef olarak benimsenmiştir.[765]

"Kadın ve Sağlık" alt başlığı altında oldukça geniş bir açıdan kadın sağlığı ile ilgili sorunları ele alınmış ve konu doğurganlık hakları açısından da incelemiştir. Yaşamları ve esenlikleri ile toplumsal ve özel yaşamın her alanına katılabilmeleri açısından kadınların, ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standartlarında yararlanma hakkına sahip oldukları belirtilmektedir. "Sağlık" kavramı, yalnızca hastalığın veya sakatlığın olmaması değil aynı zamanda fiziksel, zihinsel ve sosyal olarak da iyi olma hali olarak da tanımlandığından kadın sağlığı, kadınların biyolojik durumlarının yine onların sosyal, politik ve ekonomik varlıklarını sağlıklı sürdürüp sürdürememelerinin nedenlerinden biri olarak ilişkilendirilmiştir. Kadınlar ve erkekler arasındaki farklı nedenlere dayalı eşitsizlikler, kadınların ulaşılabilir en yüksek sağlık standartlarından mahrum kalmasının en önemli nedenidir. Genellikle sağlık politikaları ve programları, toplumsal cinsiyetin bir yansıması olarak inşa edilmektedir ve kadın-erkek eşitsizliğini sürdürmektedirler. Aile ve toplum içerisinde kadınlara yüklenen ve eşitsizliğe dayanan diğer sorumluluklar onların sağlığının bozulmasına etki ederken, sağlık sistemindeki cinsiyetçi uygulamalar da olumsuz etkilenmesine ve yeterli desteği alamamasına neden olmaktadır. Özellikle kız çocukların erken evliliğe, genç yaşta gebeliğe ve çocuk doğurmaya zorlanmaları ya da kimi toplumlarda rastlanan kadın sünneti gibi uygulamalara maruz bırakılmaları

[763] **1995 WCW**, annex II, chapter II, paragraph 39, s. 14.
[764] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 74, s.s. 26-27.
[765] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 83/k, s. 31.

da onların sağlıklarını ciddi bir şekilde tehdit etmektedir. Bu yüzden kadınların her türlü sağlık hizmetinden en yüksek standartlarda yararlanma hakkı, tüm yaşamı içerisinde erkeklerle eşit olacak bir şekilde tanınmalı ve uygulanmalıdır. Çünkü mevcut koşullar içerisinde bile kadınlar ile erkeklerin aynı sağlık koşullarında bulunsalar bile bu koşullardan farklı şekilde etkilenirler. Yoksulluk, ekonomik bağımlılık, şiddete maruz kalma, erkeklerin karşılaştığından farklı ve olumsuz tutumlarla karşılaşma, kadınların kendi cinsel sağlıkları ve üreme yaşamları üzerinde kontrol sahibi olamamaları gibi faktörler kadınları hem fiziksel hem de zihinsel olarak olumsuz etkilemektedir. Oysaki yukarıdaki tanımıyla sağlık hem kadın hem de erkek için üretken ve tatmin edici bir yaşam sürmek için zorunludur ve kadınların kendi sağlıkları ve doğurganlıkları ile ilişkili her türlü kontrol ve erişim hakkını elde etmeleri temel şarttır. Beslenme ve sağlık hizmetlerine erişimde, çoğunlukla erkek çocuklarını kayıran ayrımcılık da kız çocuklarının sağlıklarını olumsuz etkileyen etkenlerdendir. Özellikle ergenlik döneminde genç kızlar hem sağlık ve hem de beslenme hizmetlerine erişime ihtiyaç duyarlar fakat yeterli düzeyde erişim sağlayamamaktadırlar. Ergenlere yönelik cinsel sağlık ve üreme sağlığına ilişkin danışmanlık bilgi ve hizmetleri oldukça yetersizdir ve özellikle ergenlik çağındaki kızların mahremiyet, gizlilik ve bilgilendirilme hakları göz ardı edilmektedir. Böylece bu çağdaki genç kızlar biyolojik, psikososyal ve cinsel açıdan istismara, şiddete ve korunmasız cinsel ilişkinin sonuçlarına karşı oldukça savunmasız durumdadırlar. Dolayısıyla genç kızlar HIV enfeksiyonu gibi cinsel yollarla bulaşan hastalıklar, erken ve evlilik dışı gebelik, istenmeyen gebeliği sonlandırma kaygısıyla güvensiz kürtaj ve güvensiz kürtaj nedeniyle gerçekleşerek ölüme kadar varan sakatlanmalar gibi olumsuz vakalara oldukça açık durumdadırlar. Bu sorunlar ve özellikle erken evlilik ve erken gebelik hem kadının eğitimsizliğinin bir sonucuyken hem de kadının yaşaması gereken eğitim hayatından mahrum kalmasının da nedeni olarak görülmektedir. Bu durumun diğer bir nedeni de genç erkeklerin, genelde, kadınların kendi kaderleri ve bedenleri üzerinde irade sahibi olma haklarına saygı duymak ve cinsellik konusunda onlarla sorumluluk paylaşmak gibi bir anlayışla eğitilmemiş olmalarıdır.[766]

"Üreme Sağlığı" kavramı, üreme sistemi, üreme işlevi ve üreme süreçleri ile ilişkili tüm konularda hastalık veya sakatlığın olmamasını değil; fiziksel, zihinsel ve

[766] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraphs 89-93, s.s. 34-35.

sosyal açıdan tam bir iyilik hali olarak tanımlanmaktadır. Üreme sağlığına ilişkin hizmetler ise üreme sağlığı sorunlarını gidermeye yönelik uygulama ve hizmetlerin bütünü ile cinsel yolla bulaşan hastalıkların kontrolü ve yine üreme ile bağlantılı olarak yaşamın ve kişisel ilişkilerin iyileştirilmesi olarak ifade edilmektedir. Üreme hakkı da insanların üreyip üreyemeyeceklerine, bunu ne zaman ve ne aralıkla yapacaklarına, kaç çocuk yapacaklarına karar verme iradesine sahip olmaları ve bunları yapabilmek için gerekli bilgi ve araçlara ve bu araçlara erişebilme hakkına sahip olmaları ile açıklanmaktadır.[767] Kadınların insan hakları da cinsellikleri ile ilişkili her konuda baskıdan, ayrımcılıktan ve şiddetten uzak özgürce ve sorumlu bir şekilde karar alabilmeleri ve kendi bedenleri ve cinsellikleri üzerinde kontrol sahibi olabilmeleri ile ilgilidir. Diğer taraftan kadın ve erkek arasındaki cinsel davranış ve ilişkiler de kişilerin karşılıklı rızasını ve sorumluluğunu, kişinin hem kişilik hem de fiziksel bütünlüğüne tümüyle saygıyı ve bu davranış ve ilişkilerin sonuçlarını ortak bir şekilde üstlenebilmeyi de beraberinde getirmektedir. Böylece üreme hakkı, ulusal yasalar ve uluslararası insan hakları belgelerinde halihazırda benimsenmiş ve tanımlanmış temel insan haklarını kapsamaktadır ve ayrımcılık, baskı ve şiddet olmaksızın üreme ile ilgili kararlar alma haklarını da içerir. Fakat bireyler bu hakları sorumlu bir şekilde kullanmaya teşvik edilmelidirler ve bu yüzden, ilişkili hakların kullanımında yaşayan ve gelecekte dünyaya gelecek olan çocukların ihtiyaçlarını gözetme ve topluma karşı yükümlülüklerini dikkate alma sorumluluğunu alabilmeleri doğrultusunda eğitilmelidirler. Kadın ve erkek cinsel sağlıkları bakımından doğru ve eksiksiz olarak bilgilendirilme hakkın sahip oldukları gibi kendi özgür iradeleriyle tercih edebildikleri güvenli, etkili, uygun fiyatlı ve kabul edilebilir aile planlaması yöntemlerine veya doğurganlıklarını düzenleyen ve yasalara aykırı olmayan başka uygulamalara da yönelebilmelidirler. Diğer taraftan kadınların gebelik ve doğum sürecini sağlıklı ve güvenli bir şekilde geçirebileceği imkanların tanınması gerektiği gibi çiftlere sağlıklı bir bebeğe sahip olma imkânı da verilmelidir. Bu imkanlar çerçevesinde üreme haklarının tam, verimli ve sorumlu olarak kullanılmasının teşvik edilmesi hükümetlerin ve toplum destekli politikaların temel referanslı olmalıdır. Kadın ve erkekler karşılıklı saygıyı ve eşit sorumluluk anlayışını içeren bir ilişkiye teşvik edilmeli; ergenlerin cinsellikleriyle ilgili yeterli eğitim ve hizmet ihtiyaçları karşılanmalıdır. Çünkü üreme sağlığı söz konusu olduğu zaman en önemli sorunlar;

[767] Isfahan Merali, **a.g.m.**, s. 612.

insanların cinsellikleriyle ilgili yetersiz bilgi ve eğitim düzeyleri, uygunsuz ve kalitesiz üreme sağlığı hizmetleri, yüksek riskli ve korunmasız cinselliğin yaygınlığı, cinsiyetleri arasında ayrımcılık ve kadınlara yönelik olumsuz tutumlar, kadınların ve genç kızların kendi bedenleri ve cinsellikleri üzerinde tam bir irade sahibi olmalarına imkân tanımaması gibi meselelerdir. Diğer taraftan kadınlar cinsel sağlık ve üreme sağlığı ile ilgili hizmetlere erişme konusunda karşılaştıkları imkân yetersizliği nedeniyle birçok sağlık sorunu ile karşılaşmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğunda üreme çağına erişmiş kadınlar gebelik ve doğuma bağlı komplikasyonlar nedeniyle sağlığını yitirme veya ölüm ile karşı karşıya gelmektedirler. Özellikle güvensiz ortamlarda gerçekleştirilen kürtaj uygulamaları en yoksul ve en genç kadınlar için oldukça büyük bir tehlike olarak görülmektedir. Bu türlü ölümlerin ve sağlık sorunlarının büyük bir kısmının güvenli ve etkili aile planlaması uygulamaları, acil ebelik hizmetleri, sağlık hizmetlerine erişim imkanlarının sağlanması yolu ile önlenebileceği vurgulanmaktadır. Diğer taraftan bireylerin kendi tercih ettikleri ekonomik, etkili ve uygulanabilir aile planlaması yöntemlerine ve doğurganlığın düzenlenmesi ile ilişkili sağlık hizmetlerine kolay erişim imkanının sağlanmasının çiftlere sağlıklı bir şekilde çocuk sahibi olma imkânı verebileceğini ifade eder. Kadınların bütün diğer haklarından faydalanabilmelerinin en temel adımı, öncelikle kendi doğurganlıklarını kendilerinin kontrol edebilme hakkını kazanmaları ile ilişkilendirilmiştir. Kadın ve erkeklerin, cinsel ve üreme davranışları ile ilişkili sorumlulukları ortak bir şekilde paylaşabilmeleri, kadın sağlığının iyileştirilmesi için esas kabul edilmiştir.[768]

Kadınların doğurganlık haklarını cinsel şiddet ve sosyal şiddet bağlamında da ele alan bildirgeye göre; öncelikle HIV/AIDS ve diğer cinsel yolla bulaşan hastalıklar bazen cinsel şiddet ve istismar nedeniyle kadınlara bulaşmakta ve yıkıcı bir etki yaratmaktadır. Kadınlar genellikle cinsel ilişkiye girmeye, cinsel yöntem veya partner seçmeye, cinsel yolla bulaşan hastalıklardan korunmaya ve tedavi olmaya karar verme gücüne sahip değillerdir. Cinsel yolla bulaşan hastalık vakalarının yarısından fazlasını kadınlar oluşturmaktadır ve bu hastalıkların kontrol edilmesi bağlamından erkeklerle eşitsiz bir konumdadırlar. Bu eşitsizliğin en önemli nedeni de yine kadın erkek arasındaki güç ilişkilerindeki eşitsizlik ve kadınların, özellikle sosyal açıdan, dezavantajlı bir konumda bulunmalarıdır. Bu yüzden kadınlar

[768] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraphs 94-97, s.s. 35-37.

ya güvenli cinsel ilişki kurma haklarını kullanamamaktadırlar ya da kullanmalarına imkân tanınmamaktadır. Diğer taraftan, cinsel yolla bulaşan hastalıklar sadece sağlık unsuruyla sınırlı da değildir. Cinsel yolla bulaşan hastalıklardan mağdur bir kadının annelik ve bakıcılık veya ekonomi ile ilgili sorumlulukları da sorun haline gelmektedir. Dolayısıyla cinsel yolla bulaşan hastalıklar sadece kadınları ilgilendiren bir sorun değil aynı zamanda sosyal ve ekonomik sonuçları da olan bir toplum sorunudur. Her türlü fiziksel ve psikolojik istismarı içeren toplumsal cinsiyete dayalı şiddet kız çocuklarının, genç kızların ve kadınların fiziksel ve zihinsel travma ile cinsel yolla bulaşan hastalıklara yakalanma ve istenmeyen gebelik yaşama riskini arttırmaktadır ve bu durumda kalan kadınlar genel olarak sağlık hizmetlerini kullanma konusunda isteksizdirler. Sağlık hizmetlerine erişimlerinin kısıtlı olmasının yanı sıra kadınların yaşadıkları olumsuz deneyimler nedeniyle bu türlü hizmetlere erişim konusunda isteksiz olmaları halihazırda aşırı çalışma, stres ve yoksulluğa bağlı psikolojik sorunlar, aile içi şiddet ve tütünden uyuşturucu maddeye varan çeşitli türde madde bağımlılığı da kadınların sağlık sorunlarının artışına neden olmaktadır. Ayrıca kadınların hem düşük ücretli çalışmaları ve hem de kayıt dışı istihdam edilmeleri de sağlık güvencesinden yoksun kalmalarının temel nedeni olmakla birlikte, herhangi bir sağlık sorunu yaşadıkları zaman tespit, takip ve tedavi edilmelerini zorlaştırmaktadır. Oysaki meme kanseri, rahim ağzı kanseri ve benzeri üreme sistemi kanserleri ya da kısırlık gibi kadınların doğurganlığını doğrudan etkileyen sağlık sorunları ancak erken teşhis, sürekli takip ve verimli bir tedavi ile giderilebilmektedir.[769]

Bildirgede, çevresel etkenlerin ve yaş faktörünün kadının üreme sağlığı ve doğurganlığı üzerindeki etkilerine de değinilmektedir. Yaşam süresinin uzaması, beraberinde yaşlı kadın sayısının da artması sonucunu doğurmaktadır. Bu durum da hem menopoz kaynaklı hem de yaşlılığa bağlı sağlık sorunlarının artması anlamına gelmektedir. Fakat ömür boyu süren kötü yaşam koşulları, yetersiz beslenme, fiziksel kısıtlanmışlık ve stres gibi etkenler kardiyovasküler ve osteoporoz olasılığının artmasına neden olmaktadır. Özellikle kırsal ve yoksul çevrelerde yaşayan kadınlar sağlığı olumsuz etkileyen çevresel etkenlere erkekler kadar maruz kalmaktadırlar fakat erkeklerden farklı şekillerde etkilenirler. Diğer taraftan kadın sağlığı ile ilgili hizmetler, bulundukları bölgenin koşullarına bağlı bir şekilde ama genellikle çeşitli

[769] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraphs 98-100, s. 37.

açılardan yetersiz kalmaktadır. Genel olarak kadınların mahremiyetlerine saygı duyulmaz ve gizlilikleri sağlanamaz. Sağlık sorunlarına yönelik tam ve eksiksiz bilgi alamadıkları gibi uygun hizmetlere de zamanında ve bütünüyle erişemezler. Ayrıca kadınların sağlıkları ile ilişkili durumlara onların iradeleri ve kontrolleri dışında müdahalenin yaygın olması uygunsuz ilaç ve gereksiz cerrahi yöntemlerin kullanımı nedeniyle olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Elbette ki sağlık ile ilişkili istatistiksel veriler genellikle yaş, cinsiyet ve sosyo-ekonomik duruma göre sistematik bir şekilde toplanamamakta ve ezilen grupların sorunlarına çözüme üretecek bir şekilde sınıflandırılamamaktadır. O yüzden ezilen grupların başında gelen kadınların ölüm ve hastalık oranlarına dair güncel ve güvenilir bir veri de mevcut değildir. Bu durum sosyal ve ekonomik koşulların her yaştan kız çocukların ve kadınların sağlık durumlarının nasıl etkilendiği ve sağlık hizmetlerinin onlara hangi koşullarda nasıl sunulması gerektiği ile ilgili çok az şey bilinmesine neden olmaktadır. Kadınların hangi sağlık hizmetlerine öncelikle ihtiyaç duydukları, sağlık hizmetlerini kullanma sıklığı ve alışkanlıkları, hangi hastalıklara ne sıklıkla maruz kaldıkları ve hangi hastalıklar söz konusu olduğunda sağlık hizmetlerine en kısa sürede erişim ihtiyacı duydukları gibi verilerin yetersizliği de onlara yönelik hangi tür sağlık programının geliştirileceğini belirsizleştirmektedir. Kadın sağlığı ile ilgili yeterince araştırma yapılamamasına dayanan bu veri eksikliğinin en önemli nedenlerinden biri de kadın sağlığı araştırmalarına yönelik gerekli finansal desteğin verilmemesindendir. Birçok rahatsızlıkla ilgili veriler, çoğunlukla erkekler ile ilgili araştırma ve tespitlere dayanmaktadır. Dolayısıyla hükümetler ve ilişkili diğer kurumlar veya örgütler sağlık alanında görülen ve kadın-erkek eşitsizliğine dayanan uygulamaları ele alırken, sağlık hizmetlerine erişimde bu eşitsizliği ortadan kaldıracak politikaları uygulamaya sokmalıdırlar.[770]

"Kadın ve Sağlık" başlığı altında son olarak, odaklanılan ve değinilen konularla ilişkili olarak beş maddeden oluşan şu stratejik hedefler belirlenmiştir:

1. Kadınların yaşam döngüsü boyunca, uygun fiyatlı ve kaliteli sağlık hizmetlerine, bilgiye ve ilgili hizmetlere erişimini artırmak,

2. Kadın sağlığını destekleyen önleyici programların güçlendirilmesi,

3. Cinsel yolla bulaşan hastalıkları, HIV/AIDS'i ve cinsel sağlık ve üreme sağlığı konularını ele alan toplumsal cinsiyete duyarlı girişimlerde bulunmak,

[770] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraphs 101-105, s.s. 37-38.

4. Kadın sağlığı ile ilgili araştırmaları teşvik etmek ve bilgileri yaymak,

5. Kadın sağlığı için kaynakları artırmak ve takip etmek.

Stratejik hedeflerin ilkinde, kadınların yaşamları boyunca uygun fiyatlı ve kaliteli sağlık hizmetlerine erişimlerinin arttırılması amaçlanmaktadır. Bu hedef doğrultusunda 1995 WCW eylem programında ve konferans raporunda Kopenhag Sosyal Kalkınma Deklarasyonu ve Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi Eylem Programı'nda belirtilen taahhütler desteklenmektedir. Kongre kararlarına taraf olan devletler de CEDAW ve uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülükleri doğrultusunda her yaştan kız çocuklarının ve kadınların sağlık ihtiyaçlarını karşılamalıdırlar. Kız çocuklarının ve kadınların ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık imkanlarından yararlanma hakları kabul edilmeli ve ulusal programlara dahil edilmelidir. Sağlık mevzuatları ve bu mevzuatların gerektirdiği politikalar, kadınların değişen rol ve sorumlulukları göz önünde bulundurularak düzenlenmelidir. Kırsal kesimde bulunan ve merkezi nitelikte olmayan sağlık hizmetleri de kadınların bu değişen rol ve sorumluluklarına göre ve kadınlar ile toplum temelli kuruluşların iş birliği içerisinde düzenlenmeli ve uygulanmalıdır. Merkezden uzak bölgelerde yaşayan kadınların ve engelli kadınların yaş, sosyo-ekonomik ve kültürel farklılıklardan da kaynaklanan özel ihtiyaçları dikkate alınmalıdır. Kadınların bütün yaşamları boyunca erkeklerle eşit bir şekilde sosyal güvenlik sistemlerine erişmelerine imkân tanınmalıdır. ICPD Eylem Programında kararlaştırıldığı gibi aile planlaması ile ilişkili olarak cinsel sağlık ve üreme sağlığı hizmetlerini daha kaliteli ve kolay ulaşılabilir hale getirmek, uygun bir fiyatlandırma uygulamak ve kadın doğum uzmanlığına önem vermek gerekmektedir. Kadın sağlığı açısından tıbbi olarak gereksiz, kimi zaman zararlı ve zorlayıcı müdahalelerin yanı sıra uygun olmayan ilaç veya aşırı ilaç alımı ile ilişkili uygulamaları ortadan kaldırmak için bütün önlemler alınmalıdır. Böylece kadınlara uygun ilaç ve tedavi yöntemleri hakkında doğru ve yeterli bilgiyi verebilecek sağlık personeli yetiştirilmesine önem verilmelidir. Özellikle kız çocuklarının ve kadınların kaliteli ve uygun sağlık hizmetlerine erişimini küresel çapta ve verimli bir şekilde sağlayabilmek ve güçlendirmek gerekmektedir. Bu doğrultuda dünya çapında, kongrenin toplandığı 1995 yılından 2000 yılına kadarki beş yıl içerisinde anne hastalık ve ölüm oranının, 1990'lı yıllardaki düzeyinin yarısı kadar azaltılması hedeflenmiştir. 2000 yılından itibaren sonraki 15 yıl içerisinde de gerek duyulan sağlık hizmetlerini her yaştan herkes için ulaşılabilir kılmak amaçlanmıştır. ICPD

Eylem Programı'nın 8.25 numaralı paragrafına[771] aynen atıf yapılarak, güvenli olmayan kürtaj uygulamaları önemli bir halk sağlığı sorunu olarak kabul edilmiştir ve kürtajın, hiçbir durumda bir aile planlaması yöntemi olarak kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır. Bu çerçevede, istenmeyen gebeliklerin önlenmesine öncelik verilmeli ve kürtajı gerektirecek koşulları ortadan kaldırmalıdır. İstenmeyen gebelik yaşayan kadınlar kürtaj hakkında doğru ve eksiksiz bilgilendirilmelidir ve kürtajın yasalara uygun olduğu durumlarda güvenli bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Kadınlar, kürtaj sonrası için danışmanlık, eğitim ve aile planlaması hizmetlerine kolayca erişebilmelidir. Bebek ve çocuk ölümlerinin azaltılması hedeflenmeli ve kız çocuklarının dezavantajlı olduğu yerlerde kız çocukları ile erkek çocuklarının hastalık ve ölüm oranları arasındaki uçurup kapatılmalıdır. Bu açıdan, konferansın toplandığı 1995 yılından 2000 yılına kadarki beş sene içerisinde, beş yaşın altındaki bebek ve çocuk ölüm oranlarının 1990'lı yıllarda gözlemlenen düzeyin üçte biri kadar azaltılması hedeflenmiştir. Gebe ve emziren annelerin durumları da göz önünde bulundurulmalı ve evde, işyerinde veya meslekleri ile ilişkili diğer alanlarda sağlıklarını tehlikeye atabilecek koşulları oradan kaldırmak için özel politikalar uygulanmalı, onları hedefleyen programlar tasarlanmalıdır. Kamuoyu emzirmenin ve anne sütünün yararları konusunda bilgilendirilmeli DSÖ/UNICEF Anne Sütü Muadillerinin Pazarlanmasına İlişkin Uluslararası Yasa'nın tam olarak uygulanmasını sağlamalıdır.[772]

Stratejik hedeflerde ikinci olarak, kadın sağlığını destekleyen önleyici programların güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu hedef doğrultusunda öncelikle hükümetler sivil toplum kuruluşları, kitle iletişim araçları, özel sektör, BM organları ve benzeri uluslararası kuruluşlarla iş birliğine çağırılmaktadır. İş birliği gerektiren konuların başında ise kadınların kendi sağlıkları hakkında doğru bilgi edinmelerini,

[771] "8.25. In no case should abortion be promoted as a method of family planning. All Governments and relevant intergovernmental and non-governmental organizations are urged to strengthen their commitment to women's health, to deal with the health impact of unsafe abortion 20/ as a major public health concern and to reduce the recourse to abortion through expanded and improved family-planning services. Prevention of unwanted pregnancies must always be given the highest priority and every attempt should be made to eliminate the need for abortion. Women who have unwanted pregnancies should have ready access to reliable information and compassionate counselling. Any measures or changes related to abortion within the health system can only be determined at the national or local level according to the national legislative process. In circumstances where abortion is not against the law, such abortion should be safe. In all cases, women should have access to quality services for the management of complications arising from abortion. Post-abortion counselling, education and family-planning services should be offered promptly, which will also help to avoid repeat abortions."
1994 ICPD, chapter VIII, section C, article 8.25, s.s. 58-59.

[772] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 106 a-y, s.s. 38-41.

karar vermelerini ve sorumluluk almalarını sağlayacak, kendilerine olan öz saygısını geliştirecek, kadınların cinsellikleri ve doğurganlıkları ile ilişkili konularda erkeklerin de sorumluluk almalarını ve saygı duymalarını sağlayacak eğitimi alabilecekleri resmi ve yaygın eğitim programlarının geliştirilmesidir. Aynı şekilde kadın sünneti, doğum öncesi cinsiyet seçimi ile dişi ceninlerin öldürülmesi, erken evlilik ve erken yaşta gebelik gibi öncelikle kadınlara ancak en nihayetinde erkeklere de zarar verici tutumların ortadan kaldırılmasını hedefleyen bir eğitim içeriği düzenlenmelidir. Kadına yönelik fiziksel ve zihinsel içerikli cinsel şiddet ve cinsel sömürü, cinsel yollarla bulaşan hastalıkların yayılmasına neden olan cinsel istismar ve uyuşturucu kullanımı, yiyecek ihtiyaçlarının karşılanmasında erkek çocukları kayıran ayrımcı uygulamalar ve benzeri tutumların insan hakları ihlali olduğu kabul edilmelidir. Toplumsal, eğitim ve istihdam ile ilişkili politikaları, kadınların hastalıklara yatkınlıklarını en aza indirgemek ve onların sağlık koşullarını iyileştirmek doğrultusunda kurgulamalıdır. Erkek bireyler de çocuk bakımından ev işlerine kadar toplumsal cinsiyet bağlamında kadınlara atfedilen birçok işe kadınlarla eşit ve ortak bir şekilde katılmaya ve ailenin geçimi konusunda kadınlarla birbirlerine eşit ve ortak bir biçimde destek olmaya teşvik edilmelidirler. Erkeklerin cinsel ve üreme davranışlarının sorumluluğunu kadınlarla eşit bir şekilde üzerlerine almaya ve paylaşmaya teşvik eden yasalar güçlendirilmelidir. Bu çerçevede kurumlarda reformlar yapılmalı ve kurumlar ilgili normları uygulamaya teşvik edilmelidir. Kadınların ve erkeklerin benlik bütünlüğüne saygı gösterilmeli; kadınların üreme haklarını özgür iradeleriyle kullanabilecekleri koşullar sağlanmalı; bunlara engel olabilecek yasa ve uygulamalar sonlandırılmalıdır. Her yaştan kadın ve erkek kendi sağlıkları, cinsellikleri ve üreme hakları ile ilişki konularda halk sağlığı kampanyaları, medya, danışmanlık ve eğitim sistemi aracılığıyla bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Çocukların da ebeveynleri ve yasal vasilerinin sorumlulukları altında CRC ve CEDAW'a uygun olarak mahremiyet, gizlilik, saygı ve bilgilendirilme hakları tanınmalıdır ve çocuklarla ilişkili her etkinlikte çocukların yüksek yararı öncelikli hale gelmelidir. Ergenlerin de çocuk hakları ve ebeveyn sorumlulukları çerçevesinde cinsel sağlık, üreme sağlığı ve cinsel yolla bulaşan hastalıklar konusunda eğitim almalarını sağlamak için uygun programlar geliştirilmelidir. Meme kanseri, rahim ağzı kanseri ve diğer üreme sistemleri ile ilişkili kanser türlerinin

önlenmesi, erkenden teşhis edilmesi ve tedavisinin sürdürülmesi konusunda medyaya yönelik kampanyalar, programlar ve hizmetler düzenlenmelidir.[773]

Üçüncü stratejik hedef ise HIV/AIDS gibi cinsel yolla bulaşan hastalıkları, cinsel sağlık ve üreme sağlığı konularına odaklanan toplumsal cinsiyete duyarlı girişimlerde bulunmayı amaç edinmiştir. Bu çerçevede yapılması gerekenler çerçevesinde hükümetler, ilgili BM kuruluşları, uluslararası kuruluşlar, konuya ilgili bağışçılar ve sivil toplum örgütleri sorumluluk almaya çağırılmaktadır. Bu kurum kuruluşlar, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin karşılıklı saygıya ve hakkaniyete dayalı olarak eşitlikçi bir anlayışla geliştirilmesini sağlamalıdırlar. Ergenlik dönemindeki kadın ve erkeklerin cinsellikleri ile olumlu ve sorumlu bir şekilde baş edebilmelerini sağlamak amacıyla uygun eğitim ve hizmet programları geliştirmelidirler. Her yaştan erkekler ve ergen erkekler için HIV/AIDS ve cinsel yollarla bulaşan diğer hastalıkları önlenmesi amacıyla gönüllülüğe dayalı, uygun ve etkili, güvenli ve sorumlu cinsel ve üreme davranışları hakkında tam ve doğru bilgi sağlamayı amaçlayan özel programlar tasarlanmalıdır.[774]

Stratejik hedeflerde dördüncü olarak kadın sağlığı ile ilgili araştırmaları teşvik etmek ve erişilen bilgi ve verileri yaymak amaçlanmaktadır. Bu misyon açısından; BM'ye bağlı kuruluşlar, sağlık ile ilişkili meslek grupları, araştırma kurumları, sivil toplum kuruluşları, bağışçılar, ilaç endüstrileri ve kitle iletişim araçları sorumlu görülmektedir. Bu çerçevede, kadın sağlığı konusunda çalışan araştırmacılar eğitilmeli ve desteklenmelidir. Cinsiyet, yaş, demografik kriterler ve sosyo-ekonomik değişkenler bağlamında elde edilen ve değerlendirilen veriler, kadın sağlığı açısında uygun politikaların oluşturulabilmesi için verimli bir şekilde kullanılmalıdır. Toplumsal cinsiyeti dikkate alan kadın merkezli sağlık araştırmaları, tedavi yöntemleri ve teknolojileri desteklenmelidir. Geleneksel ve yerel bilgiler modern tıp ile uyumlu ve ilişkili hale getirilerek ve kadınların farkındalığı arttırılarak sorumlu karar almalarına imkân sağlayacak bilgiler erişilebilir hale getirilmelidir. Sağlık sektöründe cinsiyetler arası eşitliği sağlamak için, özellikle liderlik pozisyonundaki görevlerde kadın sayısı en kısa zamanda arttırılmalıdır. Kadınların sağlık sorunlarının sosyal, ekonomik ve politik nedenler ile sonuçlarına ilişkin araştırmalar desteklenmelidir ve bunlarla birlikte kadın sağlığı ile ilgili her alandaki uygun araştırmalara ekonomik destek sağlanmalıdır. Kronik hastalıklar, bulaşıcı

[773] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 107/a-q, s.s. 42-44.
[774] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 108/a-p, s.s. 44-45.

olmayan hastalıklar, kalp-damar hastalıkları, kanserler, üreme yolu enfeksiyonları, HIV-AIDS ve diğer cinsel yolla bulaşan hastalıklar, cinsel olan ve olmayan şiddet, engellilik ve çevre kaynaklı rahatsızlıklar ya da cinsiyet eşitsizliklerinin etkisiyle gelişen sağlık sorunları gibi olgular için kaynak ayrılmalıdır. Kadınların, kendi bedenleri ve sağlıkları hakkında kendi iradeleri ile karar verebilmeleri için üreme sistemi ile ilişkili ister kanser türleri olsun ister enfeksiyon çeşitleri olsun her türlü sorun ile ilgili tam ve doğru bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Hem Kadınlar açısından doğurganlığın düzenlenmesi açısında hem de kadın ve erkeklerin birlikte üreme ve cinsel sağlığı açısından daha güvenli, etkili, uygun fiyatlı ve kabul edilebilir yöntemlerin ve teknolojilerin araştırılması için mali ve kurumsal destek sağlamak elzemdir. Bu araştırmalar, kullanıcılar tarafında toplumsal cinsiyet eşitliği açısından ve özellikle kadınların bakış açısıyla yönlendirilmelidir ve uluslararası onaylanmış yasal, etik, tıbbi ve bilimsel standartlara uygun olmalıdır. Güvenli olmayan kürtaj gibi kadın sağlığı için tehdit oluşturan ve kadınların hem doğurganlıklarını hem de üreme ve ruh sağlığını olumsuz etkileyen uygulamalar hakkında uygun araştırmalar yapılmalı ve kürtaj ile ilgili komplikasyonların tedavisi ile kürtaj sonrası bakım yöntemleri geliştirilmelidir.[775]

Beşinci ve son stratejik hedef kadın sağlığı için gerekli görülen kaynakların arttırılmasını ve bu doğrultudaki ihtiyaçların takip edilmesini istemektedir. Bu ilke açısından her düzeydeki hükümetler, sivil toplum kuruluşları ile kadın ve gençlik örgütleriyle iş birliğine davet edilmektedir. Böylece birinci dereceden sağlık hizmetleri ile sosyal hizmetler için uygun görülecek bütçenin arttırılmasını talep etmektedir. Kız çocukların ve kadınların üreme sağlığı ve cinsel sağlığı ile ilişkili sağlık programlarına kırsal ve yoksul bölgelerde öncelik verilmesini uygun görmektedir.[776]

Dördüncü bölüm "Kadına Yönelik Şiddet" başlığı altında kadınların maruz kaldıkları şiddet ile ilişkili olarak kadınların doğurganlığı hakkında kimi tespitlerde bulunmaktadır. "Kadına yönelik şiddet" kavramı, kadını kamusal veya özel yaşamda zorla veya keyfi olarak özgürlüğünden yoksun bırakma, onların fiziksel, cinsel ve psikolojik olarak zarar uğramaları, yıpranmaları ya da yaralamaları ile sonuçlanan ya da sonuçlanabilecek her türlü toplumsal cinsiyete dayalı şiddet eylemi olarak ifade edilmektedir. Kadınların doğurganlık haklarının gaspı ile doğrudan ilişkili olarak;

[775] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 109/a-l, s.s. 46-47.
[776] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 110/a-e, s.s. 47-48.

silahlı çatışma durumlarında kadınların insan hakları ihlali ve özellikle kadınların özelinde sistematik tecavüz, cinsel kölelik, zorla gebelik gibi uygulamalar; savaş dışı durumlarda ve aile içi ilişkilerde zorla kısırlaştırma, zorla kürtaj, zorla doğum kontrol hapı kullanımı, kız bebekleri doğduktan sonra ya da doğum öncesi cinsiyet seçimi ile doğmadan hemen önce öldürülmeleri "kadına yönelik şiddet" kapsamına alınmaktadır.[777] Başlığa ilişkin belirlenen stratejik hedef kadına yönelik şiddetin önlenmesi ve ortadan kaldırılması için bütüncül önlemler alınması gereğini vurgulamaktadır ve hükümetleri; kadın sünneti, kız bebek katli, doğum öncesi kız bebek katli gerçekleştirenlere ve çeyiz ile ilişkili olarak kadına yönelik şiddet uygulayanlara karşı etkili yasalar çıkarmaya çağırarak sivil toplum kuruluşlarına da destek vermeleri doğrultusunda çağrıda bulunur.[778]

Dördüncü bölümde "Kadın ve Ekonomi" başlığı da kadının doğurganlık haklarına ekonomik yaşam ile ilişkili olarak değinmektedir[779] ve stratejik hedef olarak; kadınların istihdama erişim, uygun çalışma koşullarının yaratılması, ekonomik kaynaklar üzerinde kontrollerinin sağlaması bakımından kadınların bağımsızlıklarının teşvik edilmesini belirlemektedir. Bu doğrultuda, işverenlerin kadın ve erkek eşitsizliğine neden olan ayrımcı uygulamaları sonlandırmalarını sağlamak üzere hükümetler göreve çağırılmaktadır. Kadınların doğurganlıklarının ve doğurganlık haklarının dikkate alınması gerektiğini ifade ederek; kadınların gebelik ve bebeklerini emzirme nedeniyle istihdam edilmelerinin engellenmesi, istihdam edilmiş kadınların gebe kaldıkları takdirde işten çıkarılmaları veya gebe kalmamaları için doğum kontrol hapı kullanmaya zorlanmaları, doğum iznine çıkan kadınların izinleri sona erip işlerine geri döndükten sonra ayrımcılığa ya da hak kaybına uğramaları gibi kadının doğurganlık haklarını ihlal eden sorunlara vurgu yapmaktadır.[780] Bu bağlamda tespit edilen stratejik hedef ise mesleki ayrımcılığı ve her türlü istihdam ayrımcılığını sonlandırmayı istemektedir. Bu amaçla da hükümetler işverenleri, çalışanları, sendikaları ve kadın örgütlerini; işverenlerin, gebeliği ve emzirme sorumlulukları nedeniyle kadınların işten çıkarılmalarını, istihdam edilmelerinin reddini ya da engellenmesini içeren ve kadının doğurganlık

[777] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 113, 114, 115, s.s. 48-49.
[778] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 124/a-s, s.s. 51-53.
[779] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 150 etc., s.s. 65.
[780] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 165/a-r, s.s. 68-70.

hakları bağlamında bütünüyle ayrımcı uygulamaları sonlandırmaları için çalışmaya çağırılmaktadır.[781]

Dördüncü bölüm, "Kadınların İnsan Hakları" başlığında kadının üreme haklarına doğrudan vurgu yapmaktadır. "Üreme Hakları Dünya Konferansı" olarak da bilinen WCHR'nin kadınların yaşam döngüsü boyunca insan haklarının evrensel insan haklarının devredilemez, ayrılmaz ve bölünmez bir parçası olduğuna yönelik anlayışını; ICPD'nin kadınların üreme hakları ve kalkınma hakları konusundaki tutumunu açık bir şekilde desteklemektedir. ICPD Eylem Programı ile WCHR tarafından kabul edilen VDPA'nı destekleyerek kadının üreme haklarının tanınmasına taraf olduğuna tekrar etmektedir. Böylece bütün çiftlerin ve bireylerin kendi çocuklarının sayısına, sıklığına ve zamanlamasına ayrımcılık, baskı ve şiddet olmaksızın, özgürce ve sorumlu bir şekilde karar verme ve bunu yapmak için gerekli bilgi ve araçlara sahip olma temel hakkına ve en yüksek cinsel sağlık ve üreme sağlığı standardına ulaşma hakkına sahip olduklarını beyan etmektedir.[782]

Son olarak "Kız Çocuğu" adlı başlıkta kız çocuklarının doğumu, yaşama tutunmaları ve doğurganlık ile ilgili durumları bakımından temel haklarını inceleyen dördüncü bölüm çeşitli tespitlerde bulunan paragraflar içermektedir.[783] Bölüm, CRC'nin "taraf devletler, bu sözleşmede yazılı olan hakları kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa, kendilerinin, ana-babalarının veya yasal vasilerinin sahip oldukları ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasal ya da başka düşünceler, ulusal, etnik ve sosyal köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayrım gözetmeksizin tanır ve taahhüt eder" şeklinde ifade edilen ikinci maddesinin ilk paragrafını onaylayarak başlamaktadır. Buradan devamla; birçok ülkede kız çocuklarının yaşamlarının en erken dönemlerinden yetişkinlik çağlarına kadar hayatlarının her aşamasında ayrımcılığa uğradıklarının tespitini yapmaktadır. Kız çocukları "kadın sünneti" vesilesiyle küçük yaşlarda yaralanmaktadırlar. Erkek çocukların tercih edilmesi nedeniyle doğum öncesinde dişi cinsiyetli ceninlerin yaşamı düşük yoluyla sonlandırılmaktadır. Kız çocukları erken yaşlarda evlendirilmekte ve küçük yaşlarda gebe bırakılmaktadırlar. Besin maddelerinin dağılımında erkek çocuklara ayrıcalık tanınmakta ve kız çocukları yetersiz beslenmektedir. Kız çocukları cinsel sömürüye, istismara ve şiddete daha fazla

[781] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 178/a-p, s.s. 76-77.
[782] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 216, 223, s.s. 90, 91.
[783] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 259 etc., s. 109 etc.

uğramaktadırlar. Bütün bu etkenler kız çocuklarının hayatta kalma şansını azaltmaktadır ve bunun bir sonucu olarak dünyanın bazı bölgelerinde erkeklerin kadınlara oranı her 100'de 5 oranında daha fazladır.

Bildiri, ICPD'nda kabul edilen Eylem Programı'nın "Karşılıklı saygılı ve eşitlikçi toplumsal cinsiyet ilişkilerinin desteklenmesine ve özellikle ergenlerin cinselliklerini olumlu ve sorumlu bir şekilde ele almalarını sağlamak için eğitim ve hizmet ihtiyaçlarının karşılanmasına tam önem verilmelidir"[784] ilkesine atıfta bulunarak, çocukları ilgilendiren tüm işlemlerde çocuğun yüksek yararının öncelikli olduğuna vurgu yapılmaktadır. Erkek çocuklar, cinsellikleri ve üreyebilirlikleri (fertility) konusundaki sorumluluklarını vurgulayan ve bu sorumlularını yerine getirmeleri konusunda onlara yardımcı olan ebeveynlerinin desteği ile bütüncül bir cinsel eğitime tabi tutulmalıdırlar.[785]

Her sene 15 ve 19 yaşları arasındaki ergenlik çağındaki kız çocuklarından 15 milyondan fazlasının doğum gerçekleştirdiği tespitini yapan bildiri, genç yaşta gebe kalmanın ve doğum yapmanın, genç annenin sağlığının bozulmasına ya da ölüm riskinin artmasına paralel olarak, ergen kız çocukları arasında ölüm oranını da arttırdığını belirtir. Toplumsal baskılar veya zorlamalar, yasaların yeterli düzeyde koruyucu olmaması veya yasaların başarısızlığı nedeniyle cinsel etkinliğe zorlanan genç anneler arasında hastalık oranı (morbidite) ve ölüm oranı (mortalite) daha yüksek düzeylerdedir.[786] Dünyanın her yerinde kadınların eğitimsel, ekonomik ve sosyal durumlarındaki iyileşmelerin önündeki en büyük engel erken çocuk doğurma ve genç anneliktir. Erken yaşlarda evlilik kurmak ve genç yaşta anne olmak, eğitim ve istihdam fırsatlarını ciddi şekilde azaltır[787] ve hem genç anneleri hem de çocuklarının yaşam kalitesi üzerinde olumsuz bir etkiye neden olur.[788]

Kız çocuklarının temel haklarına ilişkin bazı stratejik hedefler belirlenmiştir. İlk stratejik hedef, kız çocuklarına yönelik her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır. Bu amaçla, CRC'nin "çocuk doğumdan hemen sonra derhal nüfus kütüğüne kaydedilecek ve doğumdan itibaren bir isim hakkına, bir vatandaşlık kazanma hakkına ve mümkün olduğu ölçüde ana-babasını bilme ve onlar

[784] "7/3: … As part of their commitment, full attention should be given to the promotion of mutually respectful and equitable gender relations and particularly to meeting the educational and service needs of adolescents to enable them to deal in a positive and responsible way with their sexuality.": **1994 ICPD**, chapter VII, section A, article 7.3, s. 42.
[785] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 267, s.s. 110-111.
[786] Necla Arat, **a.g.m.**, s. 22.
[787] **A.g.m.**, s. 21.
[788] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 268, s. 111.

tarafından bakılma hakkına sahip olacaktır"[789] ilkesini aynen beyan eder ve bunu mümkün kılacak uygulamalardan ve tedbirlerden hükümetleri sorumlu tutar.[790]

İkinci stratejik hedef ise kız çocuklarına yönelik olumsuz nitelikteki kültürel içerikli tutum ve uygulamaların sonlandırılmasını ilke edinmektedir ve hükümetlere ve uygunluğu bakımından uluslararası ve sivil toplum kuruluşlarına sorumluluk yüklemektedir. Bu çerçevede bu kurum ve kuruluşlar, erkek çocukların tercih edilmeleri nedeniyle kız çocuklarına karşı işlenen başlıca suçlardan olmak üzere; doğum öncesi cinsiyet seçimi ile ilişkili olarak ceninin dişi olması nedeniyle düşürülmesi ve doğum sonrasında kız bebeklerin öldürülmeleri ya da ölüme terk edilmeleri gibi uygulamalara yol açan temel nedenlerin sonlandırılması gerekmektedir.[791]

Kız çocuklarına karşı beslenme konusunda uygulanan ve onların yetersiz beslenme ile ilgili sorunlar yaşamalarına neden olan ayrımcılığın ortadan kaldırılması gereği ile beşinci stratejik hedefte belirtilmektedir. Bu çerçevede sorumluluğun hükümetlerde ve uluslararası ve sivil toplum kuruluşlarında olduğu beyan edilir. Böylece, özellikle cinsel sağlık ve üreme sağlığını içermek üzere sağlık eğitimi ve sağlık hizmetlerini güçlendirmek gerekmektedir. Genç kızların fiziksel ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılamayı önceleyen ve genç, gebe ve emziren annelerin ihtiyaçlarını gideren yeterli düzeyde sağlık uygulamaları düzenlenmelidir. ICPD'nda kararlaştırılan ve konferansın raporunda belirtilen ilkelere uygun olarak ergenlik dönemindeki ve gençlik çağındaki kızlara; üreme sağlığı ve cinsel sağlık, aile planlaması uygulaması, aile yaşamı, üreme sağlığı, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, HIV enfeksiyonu ve AIDS'in önlenmesi konularında uygun seviye ve yeterlilikte eğitim verilmesi sağlanmalıdır.[792]

Kız çocuklarına yönelik şiddetin ortadan kaldırılmasını amaçlamayan yedinci stratejik hedef ise bu amaca uygun olarak gerçekleştirilmesi gereken uygulamalardan hükümetleri ve uygunluğu bakımından uluslararası ve sivil toplum kuruluşlarını sorumlu tutmaktadır. Bun göre; bu amaca uygun olarak çıkarılan yasalar aracılığıyla kız çocukları, doğum öncesi cinsiyet seçimi nedeniyle dişi ceninlerin düşürülmesi

[789] "7/1: The child shall be registered immediately after birth and shall have the right from birth to a name, the right to acquire a nationality and. as far as possible, the right to know and be cared for by his or her parents.": **Resmî Gazete**, "The Convention on the Rights of the Child", Sayı 22184 (27 Ocak 1995), s. 19.
[790] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 274/a-g, s. 112.
[791] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 277/a-d, s. 113.
[792] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 281/a-i, s.s. 115-116.

veya doğumdan sonra kız bebeklerinin katli, kadın sünneti, ensest, cinsel istismar, cinsel sömürü, çocuk ve çocuk pornografisi de dahil olmak üzere her türlü şiddet eyleminden korunmalıdırlar. Şiddete maruz kalan kız çocukları için güvenli ve gizli programlar oluşturulmalı, bu programlar aracılığıyla tıbbi, sosyal ve psikolojik destek verilmelidir.[793]

Pekin Bildirgesi, bütün bunlar çerçevesinde kadınların ve kız çocukların aleyhine bulunan bütün yasaların ve her türlü ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılmasını; kadınlara ve kız çocuklara yönelik her türlü istismarın önüne geçilmesi gereğini vurgulamaktadır.[794]

3.2.5. 2005 17. Dünya Seksoloji Kongresi

İlk defa İspanya'da Valencia'da 1997 senesinde toplanan 13. Dünya Seksoloji Kongresi'nde tarafından ilan edilen Cinsel Haklar Bildirgesi,[795] 26 Ağustos 1999 yılında Hong Kong'da toplanan 14. Dünya Seksoloji Kongresi'nde gözden geçirilerek yeniden onaylandı.[796] Bu kongrede; temas arzusu, yakınlık duygusu, duygusal ifade, zevk, şefkat ve sevgi gibi temel ihtiyaçları içeren cinsellik, insanın kişiliğinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edildi. Cinselliğin bireysel ve toplumsal yapılar arasındaki etkileşim yolu ile inşa edilmesi nedeniyle, gelişimi de bireysel ve toplumsal refah için gerekli görülmüştür ve cinsel haklar insanların doğuştan gelen temel özgürlüklerinden biri olarak benimsendi ve 11 maddede açıklandı:

1. Cinsel özgürlük hakkı.
2. Cinsel özerklik, cinsel bütünlük ve cinsel bedenin güvenliği hakkı.
3. Cinsel mahremiyet hakkı.
4. Cinsel eşitlik hakkı.
5. Cinsel zevk hakkı.
6. Duygusal cinsel ifade hakkı.
7. Özgürce cinsel birliktelik kurma hakkı.
8. Özgür ve sorumlu üreme seçimleri yapma hakkı.
9. Bilimsel araştırmaya dayalı cinsel bilgi edinme hakkı.

---

[793] **1995 WCW**, annex II, chapter IV, paragraph 283/a-d, s. 117.
[794] Necla Arat, **a.g.m.**, s. 34.
[795] https://worldsexualhealth.net/was-montreal-declaration/ (Erişim Tarihi: 03.04.2024), https://worldsexualhealth.net/wp-content/uploads/2013/08/declaration-of-sexual-rights.pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024).
[796] Dicle Filiz Yıldırım, Sevgi Özsoy, "Kadınların Cinsel Haklarını Kullanım Durumu ve Hemşirenin Rolü", **Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2 (2021), s. 123.

10. Kapsamlı cinsellik eğitimi hakkı.

11. Cinsel sağlık bakımı hakkı.[797]

Bildirge, cinsel özgürlük hakkını, bireylerin potansiyellerini bütünüyle ifade edebilmeleri olarak ifade etti ve kişinin kendi kişisel ve toplumsal etiği ile ilişkili olarak özerk kararlar alabilmesini de cinsel özgürlük hakkı olarak tanımlamaktadır. Başka bir kimsenin cinsel haklarını ihlal etmediği müddetçe bir kimsenin yakınlıkla ilgili bireysel kararlarını verebilmesini cinsel mahremiyet hakkı olarak belirtirken, cinsel eşitlik hakkını da cinsiyet, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, yaş, ırk, sosyal sınıf, din ya da fiziksel veya duygusal açıdan her türlü ayrımcılığa maruz bırakılmama olarak ifade etmektedir. Bunlara ek olarak cinsel zevk hakkını fiziksel, psikolojik, entelektüel ve ruhsal refahın kaynağı olarak kabul eder. Kimselerin cinselliklerini iletişim, dokunma, duygusal ifade ve sevgi yoluyla ifade edebilmeleri de duygusal cinsel ifade hakkı olarak açıklanmaktadır. Özgürce cinsel birliktelik kurma hakkı ve sorumlu üreme seçimleri yapma hakkı da belirtilen diğer haklara ilişkin belirli haklardır. Buna göre insanlar her türden sorumlu cinsel ilişkiler kurma hakkına sahip oldukları gibi çocuk sahibi olup olamayacaklarına ya da ne kadar ve ne aralıkla çocuk sahibi olacaklarına karar verme hakkına da sahiplerdir. Cinsel bilgiyi bilimsel açıdan edinme hakkı ile buna bağlı olarak cinsellik eğitim hakkı da cinsel sağlık ile ilgili bilimsel bilginin tüm toplumsal katmanlara uygun biçimde yayılmasını içermektedir. Bütün cinsel kaygı ve bozuklukların önlenmesi de cinsel sağlık bakımı hakkı ile açıklanmaktadır.

BM tarafından 2000 yılının Eylül ayında gerçekleştirilen ve 147 devlet ve hükümet başkanı ile toplam 189 ulus temsilcisinin katıldığı BM Binyıl Zirvesi'nde "The United Nations Millennium Declaration"[798] adıyla bir beyanname imzalandı.[799] Bu beyannameye göre ve "Millenium Development Goals (MDGs)"[800] adıyla

---

[797] https://worldsexualhealth.net/wp-content/uploads/2014/10/DSR-Turkish.pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024),
https://worldsexualhealth.net/wp-content/uploads/2013/08/declaration_of_sexual_rights_sep03_2014.pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024).

[798] Birleşmiş Milletler Milenyum Bildirgesi

[799] **Devlet Planlama Teşkilatı, Binyıl Kalkına Hedefleri Raporu: Türkiye 2000**, (Ed: Süleyman Alata, Haci Mahmut Arslan, Berna Bayazıt Baran, Nuri Duman), DPT, 2010.
http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/UNDP-TR-TR-2010-MDG-Report_TR.pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024), s. 12.

[800] Binyıl Kalkınma Hedefleri

oluşturulan plan, 2015 yılına kadar gerçekleştirilmesi amaçlanan 8 hedefi içermekteydi.[801]

Bu hedefler de şöyle sıralanmaktadır:

1. Aşırı Yoksulluğu ve Açlığı Ortadan Kaldırmak
2. Evrensel İlköğretime Ulaşmak
3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Desteklemek ve Kadınları Güçlendirmek
4. Çocuk Ölümlerini Azaltmak
5. Anne Sağlığını İyileştirmek
6. HIV/AIDS, Sıtma ve Diğer Hastalıklarla Mücadele
7. Çevresel Sürdürülebilirliği Sağlamak
8. Kalkınmak Kalkınma için Küresel Ortaklık

BM Milenyum Bildirgesi, çoğu doğrudan sağlık ile ilişkili olmak üzere yoksulluk, açlık, hastalık, cehalet, çevresel bozulma, kadınlara karşı ayrımcılık gibi konularda mücadele etme konusunda dünya liderlerine sorumluluk yüklüyordu. 1990'lı yılların koşulları üzerine inşa edilen bu hedefler, 2000'li yıllardan itibaren yaşanan ve küresel çapta hissedilen birçok sosyal sorunun çözüme kavuşmasını amaçlıyordu. Özellikle anne sağlığını ve cinsiyet eşitliğini teşvik eden içeriği ile dikkat çeken hedeflerin gerçekleştirilmesinde "World Association for Sexual Health (WAS)"[802] sorumluluk üstlenerek cinsel sağlığın ve üreme sağlığının öneminin açıklanmasında merkezi bir rol aldı.[803]

"Binyıl Kalkınma Hedefleri" ile uyumluluk vizyonuna sahip olarak 2005 yılında Kanada'nın Québec eyaletinin Montreal kentinde düzenlenen "17. Dünya Seksoloji Kongresi" cinsel sağlığın düzenlenmesi ve geliştirilmesi ile ilgili hedefleri tanımlamaktaydı.[804]

1999'da 14. Dünya Seksoloji Kongresi'nde benimsenen WAS Cinsel Haklar Bildirgesi'ni teyit eden kongre, Dünya Cinsel Sağlık Derneği'nin tüm üye kuruluşlarını gerçekleştirmeye davet ettiği 8 maddelik bir beyanname yayınladı ve bu maddeler şöyleydi:

1. Herkes için cinsel hakları tanımak, teşvik etmek, sağlamak ve korumak
2. Cinsiyet eşitliğine doğru ilerleme

[801] https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/millennium-development-goals-(mdgs) (Erişim Tarihi: 03.04.2024).
[802] Dünya Cinsel Sağlık Derneği
[803] Eli COLEMAN, "Sexual Health for the Millennium: An Introduction", **International Journal of Sexual Health**, Volume 20/1–2 (2008), s. 1.
[804] **A.g.m.**, s. 3.

3. Her türlü cinsel şiddet ve istismarın ortadan kaldırılması

4. Kapsamlı cinsellik bilgilerine ve eğitimine evrensel erişim sağlayın

5. Üreme sağlığı programlarının cinsel sağlığın merkeziliğini tanımasını sağlayın

6. HIV/AIDS ve diğer cinsel yolla bulaşan enfeksiyonların (CYBE) yayılmasını durdurun ve tersine çevirin

7. Cinsel kaygıları, işlev bozukluklarını ve bozuklukları tanımlayın, ele alın ve tedavi edin

8. Cinsel zevkin refahın bir bileşeni olarak tanınmasını sağlayın

Bu beyanname ilk olarak herkes için cinsel hakların tanınmasını, teşvik edilmesini, sağlanmasını ve korunmasını talep eden bildirge cinsel sağlığın, cinsel haklar elde edilmeden sağlanamayacağını vurgulamaktaydı. Cinsiyetler arası eşitsizliğin yapıcı ve uyumlu insan etkileşimleri arasındaki engellerden biri olduğunu ifade ederek cinsel sağlığın, cinsiyet eşitliğini ve saygıyı gerektirdiğini; buna ulaşabilmek için de cinsel istismar, zorlama, ayrımcılık ve şiddetten arınmanın önemini belirtiyordu. Bu doğrultuda gençlerle birlikte bütün bireyler kapsamlı ve bilimsel cinsellik eğitimini ve cinsel sağlık hizmetlerini alabilmelidir. Beyanname üremeyi insan cinselliğinin kritik boyutlarından biri olarak kabul eder. Böylece üreme, istemli ve planlı bir şekilde gerçekleştirilirse hem insanlar arası ilişkilerin güçlendirilmesine ve hem de kişisel tatminde önemli bir etken olabilir. Bu yüzden ve üreme sağlığının cinsen sağlığın bir parçası olması nedeniyle, üreme sağlığı programların genişletilmesini gereğini vurgular. Cinsel yolla bulaşan hastalıkların önlenmesi ve bu hastalıkları tespit etmeye yarayan testlerin erişilebilir olması da önem arz etmektedir. Cinsel tatminin sağlanmasını yaşam kalitesinin artırılmasının bir etkeni olarak görür ve cinsel bozuklukların tedavi edilmesi için önemli olduğuna dikkati çeker. Bu bağlamda cinsel zevk ve tatmini, refahın ayrılmaz bir parçası olarak görür.

Beyanname 5 numaralı madde ile üreme sağlığı programlarının cinsel sağlığa odaklanarak oluşturulması gereğini kabul etmektedir. İnsan sağlığının önemli bir boyutu olarak kabul edilen cinselliğin, istenildiği ve planlandığı takdirde karşılıklı ilişkilerin güçlenmesine ve bireylerin de kişisel tatminlerinin sağlanmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu maddede cinsel sağlık, üreme sağlığından daha geniş kapsamlı bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Üreme sağlığına ilişkin

programların da bunu kabul ederek cinsel sağlığı her açıdan kapsayacak şekilde genişletilmesi gereğini vurgular.

Yukarıda ifade edilen 1999 WAS Cinsel Haklar Bildirgesi 2008 yılında "WAS Bildirgesi: Milenyum için Cinsel Sağlık" olarak yeniden teyit edildi ve bu yenilenmiş bildirge, Mart 2014'te WAS Danışma Konseyi tarafından onaylanarak ilan edildi. Genişletilen bildirge şu 16 maddeden oluşuyordu:[805]

1. Eşitlik hakkı ve ayrımcılığa maruz kalmama hakkı

2. Kişinin yaşama, özgürlük ve güvenlik hakkı

3. Özerklik ve bedensel bütünlük hakkı

4. İşkenceye ve acımasızca, insanlık dışı veya aşağılayıcı davranış ve cezalandırmalara maruz kalmama hakkı

5. Her türlü şiddet ve baskıdan özgür olma hakkı

6. Gizlilik ve Özel Hayat Hakkı

7. Haz verici, tatminkâr ve güvenli cinsel deneyim sağlanması amacıyla, cinsel sağlık dâhil olmak üzere, ulaşılabilecek en yüksek sağlık standardına sahip olma hakkı

8. Bilimsel gelişmelerin ve bunların uygulama alanlarından yararlanma hakkı

9. Bilgilenme ve bilgilendirilme hakkı

10. Eğitim ve kapsamlı cinsel eğitim hakkı

11. Eşitliğe ve bağımsız, tam onama dayalı evlilik ve benzeri türde ilişkilere girme, sürdürme ve bitirme hakkı

12. Çocuk sahibi olup olmama, kaç çocuk yapacağına ve bu doğumlar arasındaki süreye karar verme ve buna yönelik gerekli bilgi ve imkâna sahip olma hakkı

13. Düşünce, fikir ve ifade özgürlüğü hakkı

14. Barışçı toplantı, iletişim ve dernek kurma özgürlüğü hakkı

15. Kamusal alanda ve siyasi yaşamda yer alma hakkı

16. Adalet, sağaltım ve tazmin edilme hakkı

Bildirge bütün insanların ırka, kökene, renge, cinsiyete, dile, dine ve diğer her türden ayrımcılığa tabi tutulmaksızın bildirgede belirtilen tüm cinsel haklardan faydalanma hakkına sahip olduklarını kabul ederek eşitlik hakkı ve ayrımcılığa maruz kalmama hakkı olarak tanımlar. Bununla birlikte herkesin yaşam, özgürlük ve

[805] Bu maddelerin ayrıntılı değerlendirmesi için bakınız: Dicle Filiz Yıldırım, Sevgi Özsoy, **a.g.m.**, s.s. 120-134.

güvenlik hakkına sahip olduğunu kabul eder. Bu hakların keyfi bir biçimde tehdit edilemeyeceğini, kısıtlanamayacağını ve insanların bu haklardan mahrum bırakılamayacağını belirtir. Her türden cinsel yönelim, karşılıklı rızaya dayalı cinsel davranışlar, cinsel kimliğin ifade edilebilmesi ve üreme sağlığı ile ilgili hizmet sağlamak ve almak da bu haklar arasında yer almaktadır. Özerklik ve bedensel bütün hakkı çerçevesinde herkesin, kendi bedensel bütünlüğü ve cinselliği ile ilgili özgür karar verebilme hakkına sahip olduğunu bildirir. Buna bağlı olarak da cinsellikle ilgili her türlü test, müdahale, tedavi veya ameliyat öncesinde doğru bilgilendirilmiş olma gereğini vurgular. Yine kişinin bedensel bütünlüğü ile ilişkili olarak kimsenin işkenceye ve aşağılayıcı davranışlara maruz bırakılamayacağını kabul eder. Zorla doğum kontrolü, zorla kürtaj veya baskıyla kısırlaştırma ve benzeri uygulamaların yapılamayacağını vurgular. Hiç kimse cinsel kimliği, eğilimi ya da ifadesi nedeniyle aşağılanamaz, ayrımcılığa maruz bırakılamaz ve kendisine şiddet ve baskı uygulanamaz. Tecavüz, cinsel taciz ve zorbalık başta olmak üzere cinsel sömürü, cinsel sömürü amaçlı insan ticareti, bekaret testi gibi uygulamalar cinsellikle ilgili şiddet olarak kabul edilmektedir. Beyanname insanların cinsel yaşantısıyla ilişkili olarak gizlilik ve özel hayat hakkını tanımaktadır. Bununla paralel olarak herkesin tatminkâr ve güvenli cinsel deneyim, cinsel sağlık ve cinsel refah hakkını da kabul eder. Bunların sağlanmasını da kaliteli sağlık hizmetlerine kolay erişim imkânı ile mümkün görür. Bilimsel gelişmelerin sonuçlarından ve uygulamalarından faydalanma hakkı da sağlık hizmetlerinin bir parçasıdır. Diğer taraftan herkesin bilimsel açıdan doğrulanmış, kanıtlanmış ve anlaşılabilir cinsellikle ilgili bilimsel bilgilere ulaşma hakkını da beyan eder. Buna paralel olarak cinsellik ile ilgili temel eğitimi de bilgilendirilme hakkı ile ifade etmektedir. Evlilik ve benzeri türden birlikteliklerin eşit, bağımsız ve karşılıklı tam rızaya dayalı olarak gerçekleştirilme hakkına ve insanların bu haklarla ilgili tercihleri nedeniyle aşağılanamayacaklarına ya da ayrımcılığa maruz bırakılamayacaklarına; bireylerin çocuk sahip olup olmama, kaç çocuk sahibi olacaklarına ve çocuklarını hangi aralıklarla yapacaklarına karar verme hakkına sahip olduklarını belirtir. Bu hakların kullanılması gebelik, doğum kontrolü, doğurganlık, gebelik sonlandırma, evlat edinme gibi üreme sağlığı ile ilişkili konuları da kapsamaktadır. Cinsellikle ilgili düşünce, fikir ve ifade özgürlüğü de herkes için vardır ve bir kimse diğer herkesin haklarını da gözeterek kendi cinselliğini ifade etme özgürlüğüne sahiptir. Bu bağlamda herkesin cinsellikle ilgili kendi fikirlerini ifade edebileceği ya da benzer fikirli kimselerle iletişim kurabileceği

organizasyonlara, derneklere ya da toplantılara katılma hakkı bulunmaktadır. Bunlara paralel olarak yine herkes kendisini ifade edebileceği sivil, ekonomik, sosyal, kültürel, politik ve benzeri kamusal ya da siyasal her alanda yer alma hakkına da sahiptir. Ayrıca herkesin kendi cinsel hakları nedeniyle uğradığı bir hak ihlali karşısında adalet, sağaltım ve tazmin hakkı da bulunmaktadır.

Bildirgenin 12 numaralı maddesi doğurganlık hakları ile ilişkili olup çocuk sahibi olma ya da olmama veya kaç çocuk yapacağına ve hangi aralıklarla çocuk yapacağına karar verebilme hakkını tanımlamaktadır. Bu hakkın verimli bir şekilde kullanılması sağlığı ve refahı etkileyen bütün koşullara erişebilmeyi de gerektirmektedir. Gebelik, doğum kontrolü, doğurganlık, gebelik sonlandırma ve evlat edinme hakları ve bunlarla ilişkili sağlık ve üreme sağlığı kurumlarının sunduğu hizmetler bu hak kapsamı içerisinde değerlendirilmektedir.

IV. BÖLÜM

4. TÜRKİYE'DE NÜFUS POLİTİKALARI BAĞLAMINDA DOĞURGANLIK HAKKI VE KADIN KİMLİĞİ

Sanayi Devrimi ile küresel anlamda toplumsal, siyasal ve ekonomik yaşam tümüyle değişmeye başladı. Bu süreç devlet ile toplum ilişkisinin yeniden ele alınmasına ve gelenekte ölümü yöneten iktidar olgusunun artık yaşamı yönetmeye ve denetlemeye çalışan bir konuma dönüşmesine neden oldu.[806] "Biyopolitika" kavramı ile açıklanan bu olgu toplumu oluşturan bütün bireylerin yaşamının iktidar tarafından biçimlendirilmesini içermektedir ve bu doğal olarak kadının doğurganlığını da kapsamaktadır.

19. yüzyılda uluslaşma süreci yaşayan devletler, özellikle kadın bedenini ve doğurganlığını denetlemeye, onun var olduğu her alana uzanmaya çalıştılar. İktidarın insanları birer istatistiki veri olarak ele alması nedeniyle toplum da artık ölçülebilen ve sınıflandırılabilen bir konuma çekiliyordu.[807] Devlet bundan böyle her türlü nüfus politikası ile hem erkeği ve hem de kadını yeniden tanımlamakta ve onlara yeni anlamlar yüklemekteydi.[808] Osmanlı İmparatorluğu da son yüzyılında sahip olduğu nüfusu tanıma, oranını arttırma, büyüklüğünü kontrol etme doğrultusunda çeşitli uygulamalar gerçekleştirdi ve belirli nüfus politikaları hayata geçirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun hem asker ihtiyacını karşılamak gibi pratik bir ihtiyaç nedeniyle hem de devletin gücünün nüfusunun yoğunluğu ile ilişkili olduğu anlayışının etkisiyle uyguladığı nüfusu arttırmaya yönelik politikaların benzerleri Türkiye Cumhuriyeti'nde de sürdürüldü. Yine de Cumhuriyet tarihi gözönüne alındığında nüfus politikaları dönem dönem farklılıklar sergilemektedir.

Nüfus politikaları açısından Türkiye'de 1923 ve 1960 yılları arasında genel olarak nüfusu arttırmaya yönelik politikalar izlendi.[809] Özellikle Tek Parti Dönemi'nde Birinci Dünya Savaşı ve ardından İstiklal Harbi ile meydana gelen insan kayıplarını telafi etmek amacıyla takip edilen bu politikaların belirgin bir şekilde İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna, 1945 yılına dek sürdüğü görülmektedir. Aslında

[806] Tuğrul Erbaydar, **a.g.m.**, s. 166.

[807] Mevra Olgun Canbaş, "Biyopolitika Kavramı Odağında Kadın Bedenini Islah Politikaları, **Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Erzurum 2019, s. 22.

[808] Elif Ekin Akşit, "Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Nüfus Kontrolü Yaklaşımları", **Toplum ve Bilim**, 117 (2010), s. 180.

[809] Bazı araştırmacılar bu tarihi 1965 senesine kadar çekmektedirler. Bkz: Mesut Doğan, "Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış", **Marmara Coğrafya Dergisi**, Sayı 23 (Ocak 2011), s. 297.

1946-1960 yılları arasında nüfusun arttırılması yönünde belirgin bir politik uygulamanın bulunmayışı nedeniyle bu dönemin ayrı bir dönem olarak değerlendirilmesini öneren yazarlar da bulunmaktadır.[810] Bu dönem, 1946 yılında kurulan Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelene kadar önce muhalefet partisi olarak, sonra 1950-1960 yılları arasında da iktidar partisi olarak Türk siyasetini etkilediği ve şekillendirdiği dönemdir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermiş olması ve sağlık hizmetlerindeki ilerlemeler gibi nedenlerin etkisiyle nüfus oranındaki artışın sürdüğü Demokrat Parti iktidarı döneminde nüfusun azaltılması yönünde belirgin bir politika güdülmediği, ancak nüfusun artmasının ise bir sorun olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Demokrat Parti'nin ideolojik açıdan muhafazakâr bir iktidar kurması da kadınların statüsünü onların geleneksel rollerine ilişkin bir çerçeveye oturtma eğiliminde olmasına neden oluyordu.[811] Bu nedenle 1946-1960 yılları arası dönemde nüfus artışı için özel bir çaba olmasa da nüfus artışının uygun görüldüğü bir dönem olarak ele alınabilir. Öyle ki toplam doğurganlık hızı söz konusu olduğunda 1923-1963 yılları arasında toplam doğurganlık yüksek bir seviyededir fakat yine 1960'lı yıllarda, 1990'lı yıllara kadar devam eden bir düşüş başlamıştır.[812]

Cumhuriyet tarihinde 1923-1963 dönemi söz konusu olduğunda kadın; 1923-1950 yılları arasında süren Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı döneminde "modern anne ve yurttaş" olarak görülüyor ve ulusun sürekliliğini üstlenen bireyler olarak kabul ediliyorlardı. 1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti iktidarı döneminde ise daha çok geleneksel değerlerin devamlılığını sağlayan kişiler olarak muhafazakarlığın aktarıcıları olarak görülmekteydiler. Bu süreçte Türkiye'de kadının statüsü Türkiye'nin iç dinamikleriyle ilişkili bir değişim yaşarken 1960'lı yıllardan itibaren uluslararası kamuoyunun da etkisi görülmeye başlandı ve Türkiye'de kadının doğurganlığı uluslararası kamuoyuna paralel bir anlayışla gelişim gösterdi. BM ve WHO gibi uluslararası organizasyonların 1960'lı yıllarda düzenlediği kadın hakları ve nüfus temalı kongrelerinin ve ilgili bildirilerinin de etkisiyle kalkınma ile nüfus ve

---

[810] Burhan Can, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin Nüfus Politikaları: Yeni Bir Kronolojik Sınıflandırma", **TroyAcademy**, Cilt 8, Sayı 1 (2023), s. 5.

[811] Genel olarak bkz: Elif Onur, "1950'lerde Kadının Sosyal Statüsü", **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),** Bilecik, 2019.

[812] Olgu Aydın, Pınar Aslantaş Bostan, Ertuğrul Murat Özgür, "Mekânsal Veri Analizi Teknikleriyle Türkiye'de Toplam Doğurganlık Hızının Dağılımı ve Modellenmesi", **Journal of Geography**, Sayı 37 (2018), s. 30; Ertuğrul Murat Özgür, "Türkiye'de Toplam Doğurganlık Hızının Mekansal Dağılışı", **Coğrafi Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2 (2004), s. 3.

kadının statüsü arasında önemli bir ilişki olduğu görüşü egemen oldu. Özellikle kıtlık ve az gelişmişlik ile ilgili sorunların nedeni olarak görülen hızlı nüfus artışı, Türkiye'de de tehlike olarak algılandı. Böylece Aile Planlaması gibi nüfusu denetim altında tutan politikalar hayata geçirildi.[813] 1960 ile 2014 yılları arasında devlet artık nüfusu belirli bir artış oranında sınırlı tutmayı uygun görmekteydi. Bu doğrultuda 1963-1983 yılları arasında toplam doğurganlık hızı kadın başına 3.41'den 2,59'a doğru sürekli bir düşüş gösterdi. 1983-2016 yılları arasında ise toplam doğurganlık hızının azalmasında büyük bir yavaşlama görüldü ve 1985'te kadın başına 2,59 olan toplam doğurganlık hızı, 2003 yılında 2,23 civarına, 2016 yılında 2,10 dolayına geriledi.[814] 1960'lı yıllarda başlayan nüfusun denetlenmesine odaklanan ve nüfusu belirli bir artış oranında tutmayı hedefleyen bu politikalarda, 2000'li yıllara kadar kurulan hükümetler belirgin bir değişikliğe gitmedi. Bu durum 2002 senesinden iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı döneminde de 2014 senesine kadar en azından yasal olarak sürmüş olsa da 2014 yılından itibaren tekrar nüfus artışının desteklendiği politikalara dönüldü.

4.1. Meşrutiyet Dönemi Nüfus Politikaları ve Doğurganlık Hakkı

Osmanlı Devleti bir tarım imparatorluğu olarak durgun bir sosyo-ekonomik yapıya sahipti. Bu durum hemen bütün ekonomik etkinliklerin sürdürülmesinde hangi nüfusun hangi ekonomik faaliyeti üstleneceğinin belirlendiği bir yapının oluşmasına neden olmuştu. Böylece bu durağan yapının sürdürülebilirliği açısından devletin kontrolünün dışında göç hareketleri ve mesleki hareketlilik mümkün değildi.[815]

19. yüzyıla kadar nüfus, tümüyle erkeklerden oluşan bir yapı olarak değerlendiriliyordu. Özellikle devletin kuruluş ve genişleme sürecinde en önemli etken olan gaza faaliyetleri doğrudan erkek savaşçıların rol oynadığı bir süreçti. Savaşların sadece toprak elde etme yöntemi olmayıp aynı zamanda yeni iktisadi alanlar açan bir etkinlik olması, erkekleri yalnızca savaşçı rolüne sahip olmaktan daha fazlası haline getiriyordu ve onları ekonominin temel etkeni statüsüne yükseltiyordu. Böylece erkekler, ülkenin sadece genişlemesine etki etmiyordu, onlar

[813] Burhan Can, **a.g.m.**, s. 11.
[814] Olgu Aydın vd., **a.g.m.**, s. 30.
[815] Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası", **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Sayı 6 (1999), s. 55.

aynı zamanda zenginliğin üretilmesini de sağlıyorlardı.[816] Bu yüzden izlenen nüfus politikası iskân politikası ile doğrudan ilişkiliydi. Rumeli'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılma ve yerleşme alanı olmasıyla bölgenin Türkleştirilmesi politikası içiçeydi.[817] Böylece Anadolu'dan bu yeni fethedilen topraklara gerçekleştirilen nüfus aktaramı ile hem Rumeli topraklarının güvenliği sağlanıyor hem de bu bölgeler birer vergi kaynağı olacak şekilde üretim alanı haline getiriliyordu. Diğer taraftan da tımar sisteminin bir özelliği olarak nüfus sayımı ancak asker olarak alınacakların tespiti ve vergi oranının belirlenmesi amacıyla yapılıyordu.[818] Anadolu toprakları ise 19. yüzyıla kadar hayvancılık ağırlıklı bir tarım ekonomisine sahip bulunuyordu ve sanayi devriminin etkisiyle küresel çapta yaşanan ekonomik yeniden yapılanma sürecine dahil olamadı. Bu yüzden sanayileşemediği gibi sanayi odaklı tarımsal değişimi de yaşayamadı.

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için büyük toprak kayıplarıyla birlikte büyük nüfus kayıplarının da yaşandığı bir dönem oldu. Bu dönemde, Sultan II. Mahmut'un gerçekleştirdiği reformlar ile askeri yapı değişti ve halktan asker temin edilmeye başlandı. Sultan II. Mahmut'un "Vakayı Hayriye" adıyla anılan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Osmanlı modernleşmesinin en keskin örneklerinden biriydi. Askerlerinin devşirme sistemi ile temin edildiği Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin kurulması ile Osmanlı İmparatorluğu, asker kaynağını artık halktan temin etme yoluna giriyordu. Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye nefer olarak katılan kimselerin 15-30 yaş arasında kuvvetli ve sağlıklı kimseler olup 12 yıl mecburi askerlik yapacak olmaları[819] geride kalacak ailelerin varlığını nasıl sürdürebileceği sorununu ortaya çıkardı. Çocuğu askere kaydolan ailelerin bu çocuklarının yerine çalışıp gelir elde edecek bir çocuklarının daha olması gerekiyordu. Bu olgu evli müslüman kadınların daha çok çocuk doğurmalarını gerektiren bir durumu ortaya çıkarmaktaydı. Dünyaya daha çok birey getirme sorumluluğunun kadına yüklenmesine rağmen; Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen ilk nüfus sayımı, askerlik ve vergi yükümlülüğü gözetilerek,

[816] Fatma Şimşek, "Osmanlı Nüfus Politikaları Açısından Çocuk Düşürme Olgusu", **Mediterranean Journal of Humanities**, VII/2 (2017), s. 394.

[817] Rumeli'nin Türkleştirilmesi politikasıyla ilgili olarak bkz: Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 2 (1942), s.s. 279-304.

[818] İbrahim Serbestoğlu, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Algısının Değişimi ve Nüfusu Arttırma Çabasında Müfettişlerin Rolü", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 17, Sayı 31 (Haziran 2014), s. 259.

[819] Hamza Keleş, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kânûnnâmesi", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1 (2006), s. 229.

erkeklerin sayısını tespit edecek şekilde 1831'de yapıldı.[820] 1831 Nüfus Sayımı, yalnızca vergi vermekle ve askerlik yapmakla yükümlü olan erkekleri sayması bakımından bir taraftan devletin henüz kadını tanımadığını; diğer taraftan kadının doğurganlığının da henüz, üreme potansiyeli açısından değil ama bir hak olarak, dikkate alınmadığını göstermektedir. Zaten devletin kadının bedenini kontrol altına almaya ve denetlemeye çabalaması da daha sonra gelişecek bir durumdur. 1831 sayımının sonrasında nüfus sayımının sonuçlarını değerlendirme görevini üstlenen Ceride Nezareti kurularak eyalet ve sancaklara Ceride Nazırı görevlendirildi.[821] Kazalara nüfus memuru atandı ve nahiyelere de "Mukayyid" adı verilen memurlar görevli olarak gönderildi.[822] Bütün bu uygulamalar bir sonraki sayımda daha sağlıklı veriler elde etmeye yönelikti ve "Redif Asâkir-i Mansûre"[823] ordusunun ihtiyacını karşılamak amacıyla 1844 yılında bir sayım daha yapıldı ve bu nüfus sayımında kadınlar da ilk defa sayıldılar.[824] Bu sayım, devlet ile bireyler arasındaki ilişkinin yeniden düzenlenmeye çalışıldığı Tanzimat Dönemi'ne denk geliyordu. Tanzimat Fermanı ile devletin askerlik yanında vergi sisteminde de değişikliklere gitmesi erkekliğin yeniden tanımlanması ve özellikle erkek nüfusun yeniden üretilmesi gerektiği anlamına geliyordu. Doğal olarak bu ihtiyaç en nihayetinde vergi verecek çiftçi veya savaşmaya gidecek askeri doğuracak olan kadının da yeniden kimliklendirilmesi ve doğurganlığına yeni bir anlam yüklenmesi demekti. Diğer taraftan devletin bütün bürokratik kurumları ile daha güçlü bir denetim mekanizması kurması, matematik ve istatistik alanındaki gelişmeler ve nüfusu kontrol etmeye yönelik ihtiyaç, devletin nüfus planlama yöntemlerine başvurmasını kaçınılmaz hale getirdi.[825] Osmanlı açısından sorun, nüfusun arttırılmasının gerekli görülmesiydi ve dönemin toplumsal yapısı gereği bu ataerkil referanslara başvurularak yapılmak zorundaydı. Çünkü nüfusun, askerlik ve işgücü gereksiniminin karşılanması doğrultusunda arttırılması gereği bir yana, devletin ne kadar güçlü olduğu nüfusunun

[820] İbrahim Serbestoğlu, **a.g.m.**, s. 260.
[821] Mustafa Mesut Özekmekçi, "Ceride Odası 1830-1850", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt 6, Sayı 3 (Eylül 2020), s. 1013.
[822] İbrahim Serbestoğlu, **a.g.m.**, s. 260.
[823] Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 8, Sayı 14 (1963), s.s. 63-75.
[824] Erdal Aydoğan, Ebru Çoban, "Türkiye'de Nüfus Sayımları ve Uygulanan Nüfus Politikaları", **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2/1 (2016), s. 118; Aytül Tamer, Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar", **Nüfusbilim Dergisi**, Cilt 26, Sayı 1 (2004), s. 75.
[825] Elif Ekin Akşit, **a.g.m.** s. 179.

ne kadar çok ve nitelikli olduğuyla da ilişkiliydi.[826] O dönemde bu anlayışın yerleşmesinin en önemli nedeni; savaşçılığın ve verimli iş gücünün her zaman erkekliğe dayandığına yönelik inançtır ve doğal olarak kadınların daha çok çocuk doğurmasına ihtiyaç duyuluyordu. Hem tarımsal üretimde hem de asker kaynağı olarak erkek nüfusa duyulan ihtiyaç Sanayi Devrimi'nin yarattığı yeni koşullara ayak uydurmaya ve modernleşmeye çalışan Osmanlı İmparatorluğu'nun erkeklerin sayısını tespit eden bir kayıt politikasına girişmesine neden oldu.[827] Aynı olgu 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirebilen batılı ülkelerde yine bu sürecin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Nüfuslarını doğru bir şekilde tespit etme çabasına giren bu devletler 19. yüzyılda nüfus ile ilgili istatistiki çalışmalara girişmişler ve artık bir istatistiki veri olarak da değerlendirdikleri yaşamı her açıdan denetlemeye ve üretmeye başlamışlardı.[828] Osmanlı İmparatorluğu'nda da 19. yüzyılda devletin bireye ve topluma bakış açısı değişene kadar bireyler doğrudan devlet tarafından kontrol edilmiyorlardı. Bireyler devletten daha çok toplum tarafından denetleniyorlardı ve bu denetim mekanizmasını en küçük öğesi aile idi. Kırsal yaşamda köy, kentsel yaşamda ise mahalleli de aile üzerindeki denetimi sağlıyordu.[829] Kadının doğurgalığı da bu sistem içerisinde sıkı bir denetim altındaydı çünkü kadının evlenip nesli sürdürecek çocuklar doğurması toplumsal bir durumdu. Dolayısıyla bir kadının çocuk doğurmaması, çocuk yapmak istememesi veya düşük yaparak gebeliğini sonlandırması toplumun hoş karşıladığı bir durum değildi.

Böylece Osmanlı Devleti'nde 1838'den sonra nüfusu artırmaya yönelik ve yine nüfusu kontrol eden politikalara geçiş yaptığında; bu politikaların ilgilendiği ilk konu çocuk düşürme olaylarını tespit etmek ve engellemek oldu. Hatta "tev'em maaşı" denen ve ikiz veya üçüz doğumları nedeniyle aileleri ödüllendirmeyi amaçlayan ödeme yapılması bile planlandı.[830] Diğer taraftan kadının kimliğinin iktidar tarafından doğurganlığı üzerinden yeniden yaratılmasının önemli bir örneği

---

[826] Gülhan Balsoy, "Geç Osmanı Öğüt Kitaplarında Kısırlık", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkesi Dergisi**, Sayı 35 (2014), s. 43.

[827] Birgül Bozkurt, Şeyda Özçelik, "Sayılmazken Sayılabilen Olmak: Nüfus Sicillerinde Gölgelenmiş Kadın", **Tarihin İzinde Bir Ömür: Prof. Dr. Nuri Yavuz'a Armağan**, Ankara 2019, s. 227.

[828] İbrahim Serbestoğlu, **a.g.m.**, s. 259.

[829] Ahmet Murat Aytaç, "Türkiye'de Ailenin Tarihsel Dönüşümü: 1925-2010", **Günümüzde Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim**, (Ed. Faruk Alpkaya, Bülent Duru), Phoenix Yayınevi 2012, s. 301.

[830] Güven Dinç, Fatma Şimşek, Haldun Eroğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Tev'em Maaşı", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 10, Sayı 16 (2009), s. 80.

sayılabilecek bir anlayışla, çocuk düşüren kadınlar Meclis-i Umûr-u Nâfia (Bayındırlık Bakanlığı) tarafından "sefahat" yani eğlence düşkünü olarak tanımlandı.[831] Öyle ki kadının ve doğurganlığı üzerinde daha önce toplumun üstlendiği denetim rolünü devlet üstüne alıyordu ve artık çocuk isteyen ya da istemeyen, doğuran ya da doğuramayan veya düşüren kadının nasıl tanımlanacağı sorusunun yanıtını toplum yerine devlet (ya da iktidar) vermek durumundaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl boyunca hem bünyesindeki milletlerin isyan ederek kopmaya başlamaları ve hem de diğer büyük devletler karşısında yaşadığı yenilgiler nedeniyle yaşadığı toprak ve nüfus kaybı dikkate alındığı zaman devletin özellikle Müslüman nüfusunun artmasını sağlamak amacıyla Müslüman kadınların çocuk düşürme teşebbüslerini engellemesi oldukça anlamlıdır. Yine de aynı zorunluluk kendi cemaatleri açısından Hıristiyan ve Yahudiler için de geçerliydi.[832]

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren; önce 1853-1856 Kırım Savaşı ile ardından yüzyılın son büyük savaşı olan "93 Harbi" olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. yüzyıla büyük bir travma ile girmesine neden oldu. Bu savaş; hem Osmanlı İmparatorluğu'nun asıl kurulduğu ve ekonomik değeri yüksek olan Balkan topraklarının küçülmesine neden oldu, hem de Balkanlardan, bütünlüğünü hala koruyan diğer yurt olan ancak tarımsal üretimin oldukça düşük olduğu Anadolu'ya göç dalgası başlattı.

20. yüzyılın ilk çeyreğini tamamlayamadan yıkılacak olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp, 1911-1912 Savaşı neticesinde imzalanan Ouchy Antlaşması ile İtalya'nın egemenliğine girdi. Bu savaş henüz devam ederken 1912-1913 yıllarında yaşanan I. ve II. Balkan Savaşları ile de Balkanların elde kalan bölümü Meriç Nehri hattına kadar tümüyle elden çıktı ve Anadolu'ya yeni bir göç dalgası daha başladı. Osmanlı Devleti'nin bu savaşlar neticesinde yaşadığı kayıplar ve maruz kaldığı göç dalgası Anadolu'da tarımsal üretim öncelikli yapıya geçişte önemli bir etken oldu.[833] Çünkü Balkan Savaşları'ndan önce 167.000 kilomerekare olan Rumeli'deki topraklarının %83'ünü kaybederek 26.000 kilometrekareye geriledi.[834] Bu durum hem önemli tarım

[831] Birgül Bozkurt, Şeyda Özçelik, **a.g.e.**, s. 228.
[832] **A.g.e.**, s. 228.
[833] Gülfettin Çelik, **a.g.m.**, s. 55.
[834] Hakan Aslan, "Balkan Savaşlarının Osmanlı Taşrasına Yansıması ve Etkisi: Diyarbakır Vilayeti Örneği", **Gazi Akademik Bakış**, Sayı 35, Cilt 18 (2024), s. 331.

alanlarının kaybedilmesi ve hem de tarımsal üretimi yeterli olmayan Anadolu topraklarına yönelik aralıksız süren bir göç dalgasının başlaması demekti.

1914'te patlak veren I. Dünya Savaşı da 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ile yenilgi ile sonuçlandı. Anadolu'nun işgaline karşı başlayan Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı, 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması ile resmen sonra erdi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun "93 Harbi" olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı da içeren son 45 yılı neredeyse aralıksız süren ve kaçınılmaz olarak sürekli insan kaybına neden olan savaşlar ve isyanlarla geçti. İnsan kayıpları çoğunlukla savaşlarda şehit düşen erkek nüfusa paralel olarak savaş gerisinde de gerek göç yollarında gerek hastalıktan ve yoksunluktan yaşamını yitiren sivillerden oluşmaktaydı. Nüfus artış hızı ‰20'nin altında idi ve erkek nüfusun oranı oldukça düşük sevideydi. Bu süreçte, Balkanlardan Anadolu'ya doğru yaşanan göç hareketlerine rağmen yaşanan nüfus kaybı ve düşman işgaline kalan topraklardaki nüfus kayıtlarının büyük oranda yok edilmesi, Anadolu'nun demografik yapısında önemli sorunlara neden olabilecek durumdaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu demografik sorunu aşmak amacıyla nüfusu arttırmaya yönelik tıp alanındaki uygulamaları kadının doğurganlığı ile ilişkili üç alana dayanmaktaydı:[835]

1. Üreme Tıbbının Modernleştirilmesi: Alaylı Ebelikten Mektepli Ebeliğe Geçiş

2. Kadının Doğurganlığının Denetimi: Kürtaj/Iskat-ı Cenin'in Yasaklanması

3. Üreme Sağlığının Tıbben Kontrolü: Kısırlığın Giderilmesi[836]

Osmanlı İmparatorluğu'nun, 19. yüzyılda diğer çağdaşı olan devletler gibi kadının doğurganlığını nasıl denetim altına aldığını bu üç alan açısında değerlendirmek gerekmektedir.

4.1.1. Alaylı Ebelikten Mektepli Ebeliğe Geçiş

Kadın, doğurganlığı nedeniyle tarih boyunca yaşamın kaynağı olarak algılanmıştır fakat kadının, kendi doğurganlığını ve dolayısıyla yaşamı kontrol etmesi konusunda ebeler birer rehber olarak kabul edilmişlerdir. Çünkü ebe,

[835] Yasemin Hamlacı, "Geç Osmanlı Döneminde Kadın, Doğum ve Çocuk Sağlığı", **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1 (2017), s. 24.

[836] Nilüfer Demirsoy, "Osmanlıdan Günümüze Babanın Fetüs Üzerindeki Hakkının Değerlendirilmesi", **Jinekoloji - Obstetrik ve Neonatoloji Tıp Dergisi**, Cilt 15, Sayı 2 (2018), s. 82.

doğurgan olmasına rağmen doğurganlık ve doğum hakkında bilgi sahibi olmayan her kadın için ve onlar adına önceden bilgi sahibi olan biri olarak bu bilgileri uygulayabilecek ve diğer kadınlara aktarabilecek tek kaynaktır. Diğer taraftan kadının doğum öncesi, sırası ve sonrasında da tek yardımcısıdır. Gebelik süreci ebenin rehberliğinde sağlıklı bir şekilde atlatılır, doğum süreci ebenin müdahalesiyle sıhhatli bir şekilde gerçekleşir, doğum sonrası anne ve bebek sağlığı ebenin yardımıyla verimli bir şekilde atlatılır. Bu özellikleri dolayısıyla ebeler her zaman saygı görmüşlerdir ve yardımlarına başvurulan kimseler olmuşlardır. Dolayısıyla erkeklerin dahil edilmediği doğum ortamı; doğuran, doğurtan ve yardım eden kimselerin kadın olması dolayısıyla, kısa da sürse yaşam ve ölüm üzerinde kadınların iktidar sahibi oldukları bir ortamdır. Alaylı ebelikten mektepli ebeliğe geçiş de bu açıdan oldukça paradoksal bir süreçtir. Bir taraftan kadınların doğurganlığının kontrolünün kadın ebelerin denetiminden erkek hekimlerin denetimine geçişidir; diğer taraftan da doğum hakkında geleneksel bilginin yerini modern bilimin almasıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda "Saray Ebesi" olarak bilinen kimseler Osmanlı hanedanının; "Kibar Ebeler" ise devlet hizmetinde bulunan ailelerin doğum meseleleri ile ilgilenirdi. "Halk Ebeleri" ise sıradan halkın doğum işleri ile meşguldü.[837] Devletin nüfusu arttırmak ile ilişkili politikaları halkın üreme sağlığı ile ilişkili olduğunda burada bahsedilen grup Halk Ebeleri olacaktır elbette. Onlar, hemen hemen her zaman kadının üreme sağlığı ve doğurganlığı ile ilişkiliydiler ve çeşitli üreme sağlığı sorunları için çeşitli geleneksel yöntemler ve ilaçlar üretirler; geleneksel bilgiyi taşır ve aktarırlardı. Bu öğelerin hepsi, ebelerin daha önceki deneyimleriyle ilişkili olarak ve hizmet ettiği amaç açısından faydalı, etkisiz ya da oldukça zararlı olabiliyordu. Ayrıca yaşamın doğal akışı çerçevesinde doğumu da olağan bir süreç olarak gördükleri için hijyen koşulları, yüksek derecede dikkat edilmesi gereken bir durum olarak algılanmıyordu. Fakat 19. yüzyılda tıp ve sağlık alanındaki bilimsel gelişmeler, herhangi bir sağlık ortamı kadar doğum için hazırlanan ortamın da yüksek derecede hijyenik olmasının önemli olduğunu gösterdi. Diğer taraftan ebeler her ne kadar doğurganlık konusunda geleneksel bilgilere sahip olsalar da doğum sürecinin kadınlarda yarattığı psikolojik durumu, hem de psikoloji

[837] Hayrunnisa Yeşil, Ahmet Yeşil, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Ebelik ile Ebelerin Doğuma ve İnfertiliteye Dair Müdahaleleri", **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 16, Sayı 3 (2018), s. 290.

biliminin henüz emekleme aşamasında olduğu bir dönemde, doğru anlayabilecek bilgi birikimine de sahip değillerdi. Dolayısıyla halk arasında "Albastı" olarak adlandırılan mitolojik varlığın yeni doğum yapmış kadına ve bebeğine dadandığı yönündeki inancın doğumun hijyenik ortamda kaynaklanmaması durumundan; dolayısıyla maruz kalınan mikroplardan veya basitçe bebekte yenidoğan sarılığından ve annede ise lohusalıktan kaynaklandığının anlaşılmaya başlanması ile ebeler de güvenilirliklerini yitirmeye başladılar. Çünkü bu sorunların yanlış tanımlanması ve etkisiz çözümlerin üretilmesi, ölüm oranlarının artmasına neden olmaktaydı.[838] Buna karşın modernleşen ve gelişmekte olan tıp bilimi sürekli güven kazanmaktaydı ve kadının doğurganlığını kontrol etmek konusunda daha güvenilir ve sonuç veren bilgiler üretmekteydi. Bu durum da ebelerin müdahale ettiği durumlarda herhangi bir nedenle bile gerçekleşmiş olsa üreme sağlığı ile ilgili sorunların ve ölümlerin tek sorumlusunun ebeler olduğu yönünde bir kalıpyargının gelişmesine neden oldu.[839]

Osmanlı İmparatorluğu son yüzyılında Batı ile olan ilişkisi bağlamında bir taraftan kimliğini korumak amacıyla geleneksel kurumları korurken diğer taraftan modernleşme kaygısıyla modern kurumları inşa ediyordu. Bu çelişkili süreç birçok alanda ve çeşitli şekillerde ikiliğin başgösterdiği bir yapı sergiliyordu. Örneğin 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başlayan hukuk alanındaki değişim süreci hem geleneksel olanın korunması, hem de modern olanın kurulması anlayışı nedeniyle düalist bir yapıya büründü.[840] Geleneksel mahkemelerin yanına bir de modern mahkemeler kurulmuştu.[841] Askeri alanda yapılan yenilikler söz konusu olduğunda ise modern askeri okulların subay ihtiyacını karşılayamaması nedeniyle yetenekli ancak eğitimsiz erler başarıları doğrultusunda subaylığa yükseltilmekteydi.[842] Böylece ordu bünyesinde II. Meşrutiyet dönemine damgasını vuracak olan yenilik taraftarı "Mektepli Subaylar" ile muhafazakar olarak değerlendirilebilecek "Alaylı Subaylar" arasında çatışma başgösterdi.[843] Çünkü

---

838 Yasemin Hamlacı, **a.g.m.**, s. 24.

839 Hayrunnisa Yeşil, Ahmet Yeşil, **a.g.m.**, s. 292.

840 Güher Ulu, "Tanzimat Dönemi Hukukta Modernleşme", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 26, Sayı 1 (2022), s. 235 vd.

841 Mehmet Zakir Sarıkaya, "Osmanlı Devleti'nde Yeni Bir Yapılanma: Tanzimat Fermanı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı (2023), s. 77 vd.

842 Suat Zeyrek, "II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Ordu-Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış", **Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)**, Cilt4, Sayı 6 (2014), s. 50 vd.

843 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Âdem Öztürk, **Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

"Mektepli" olmak yenilikçiliği tarif ederken, "Alaylı" olmak cehaleti temsil ediyordu. Bu ikiliğin ordu bünyesinde neden olduğu gerilim ve çatışma İkinci Meşrutiyet döneminde yaşanan 31 Mart İsyanı'nda tepe noktasına ulaştı ve o zamana kadar çözülemedi. Benzer bir ikilik de sağlık alanında görülmekteydi. Devlet doğum ile ilgili bütün süreçleri modern tıbbın yani mektebin alanına soktukça ebeler de bir anlamda alaylı konumuna düşüyorlardı. Diğer alanlarda görüldüğü gibi mektepliler, alaylıları eğitilmesi gereken cahil kimseler olarak görüyorlardı ve kötü gidişattan onların yetersizliklerini sorumlu tutuyorlardı. Hatta Osmanlı tarihinde ilk doğum kliniğini açan ve bu alandaki gelişmelerin öncüsü kabul edilen Ömer Besim (Akalın) Paşa,[844] mektep yüzü görmemiş ebeler için, Avrupa tarihinde ebelik de yapan şifacı kadınların "Cadı" olarak olumsuzlanmalarına benzer bir şekilde,[845] "Acuze" sözcüğünü kullanmaktaydı. Bu çatışma sadece bir meslek grubunun, geleneksel ama başka bir mesleği aşağılaması durumu değildi. Ebelerin tarih boyunca, henüz 19. yüzyılda gelişim gösteren modern tıp eğitimini almadıkları halde kadınların doğurganlıkları üzerinde söz ve etki sahibi olduklarını da hatırlamak gerekmektedir. Dolayısıyla bu durum aynı zamanda kadının doğurganlığı üzerinde söz ve etki sahibi olan ile olmayanın artık yer değiştirmesi demekti. Başka bir açıdan modern eğitim görmüş olan yetişmiş doktorlar, acuze ebeler tarafından bile yapılabilen bir işi daha yetkin bir şekilde yapacaklardı.

Alaylı ebelikten mektepli ebeliğe geçiş de Tanzimat Dönemi'nde başladı. Tıbbiye-i Şahane'de 1840'te bir komisyon kurularak sağlık hizmetlerinde çalışan herkesin ruhsat sahibi olması için bir sınav uygulaması getirildi. Bu sınava eğitimsiz ebelerin girmesine rağmen ünlü ebeler katılmadı. Bunun üzerine ancak tıp okulunda açılacak kursları tamamlayan ve buradan verilecek diplomayı alan ebelerin mesleklerini uygulayabilecekleri kararı alındı.[846] Böylece, bir taraftan ebelerin alaylı ebelikten mektepli ebelere dönüştürülmesi süreci başlamış oluyordu ancak diğer taraftan, aslında, kadınların doğum ortamından uzaklaştırılması demek oluyordu. 1842'de Sultan Abdülmecid'in yayınladığı fermanla ebelerin, batılı tarzda modern ve bilimsel eğitim almaları emredildi. Bunu takip eden sene Galatasaray'da Tıbbiye-i

[844] Ayrıntılı bilgi için bkz: Doktor Besim Ömer Paşa, **Doğururken ve Doğurduktan Sonra (H.1320/M.1902-1903)**, (Yay. Haz. Türkmen Töreli), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 2014.

[845] Hayrunnisa Yeşil, Ahmet Yeşil, **a.g.m.**, s. 287.

[846] Elif Atıcı, Sezer Erer, "Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler", **Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, Cilt 35, Sayı 2 (2009), s. 108.

Aliye-i Şahane'de ders müfredatına dördüncü sınıflar için "Fenn-i Vilade",[847] beşinci sınıflar için "Fenn-i Kibale"[848] dersleri verilmeye başlandı ve Paris'ten getirilen iki yabancı ebe, bu konuda dersler verdi.[849] Ebelik için özel ve ayrı bir eğitim kurumu olmadığı için ebelik yapmak isteyenlere 16 Şubat 1887 tarihinde Darülfünun-ı Tıbbiye-i Şahane'den diploma alma zorunluluğu getirildi.[850] Doğum hizmetleri için ayrı bir kurumun kurulmasına yönelik ihtiyaç, 1892 senesinde Besim Ömer Paşa tarafından "Viladethane" adı verilen ilk kadın doğum kliniğinin kurulmasıyla oldu. Böylece doğum öncesinde, sırasında ve sonrasında kadının ve yenidoğanın bakımı yapacak olan hekim ve ebelerin bir arada bulunduğu bir merkez kurulmuş oldu.[851] Ebelerin eğitim almadıkları müddetçe doğum ortamının dışında bırakılmaları kadınların doğum için hastaneyi tercih etmesinde herhangi bir olumsuzluğa neden olmadı. Çünkü geleneksel tarım toplumunda doğum gerçekleştikten hemen sonra kadının ve bebeğinin kısa sürede hastane protokolleri nedeniyle bakımlarının sağlanması ve dinlenme fırsatı bulmaları; çabucak sağlıklarına kavuşmaları ve hemen ardından da kadının bağ bahçe işlerine dinç bir şekilde geri dönmesini sağlaması bakımından hastaneler tercih edilir olmuştu.[852] En azından sonuçlarının belirsizliği nedeniyle ebelerin geleneksel yöntemlerinin yerini, güvenilir sonuçları bakımından doktorun modern yöntemleri almaya başladı. Fakat bu kaçınılmaz durum kadın bedeninin doğumda bile erkeğin denetimine ve kontrolüne bırakılması demek oluyordu.[853]

Alaylı ebelikten mektepli ebeliğe geçiş süreci devletin doğurganlığı denetim altına alması, takip ve kontrol etmesi bakımından "tıbbileştirme" olarak ifade edilen biyopolitik olguya karşılık gelmektedir.[854] Osmanlı İmparatorluğu da doğurganlığı politik bir olay olarak görerek sağlık hizmetleri kapsamına alıyor ve standartlarını belirleyerek düzenli bir eğitim sürecine dahil ediyordu. Böylece doğum öncesini, sırasını ve sonrasını kapsayan süreç bir hastalık gibi algılanarak kadının doğurganlığı hekimlerin, dolayısıyla hekimleri yetkilendiren devletin denetimine bırakılmaktaydı.

---

[847] Kadın Doğum Bilgisi
[848] Ebelik Bilgisi
[849] Hayrunnisa Yeşil, Ahmet Yeşil, **a.g.m.**, s. 292; Yasemin Hamlacı, **a.g.m.**, s. 25.
[850] Nuran Mumcu, Betül Uzun Özer, "Geçmişten Günümüze Ebelik Eğitimi", Sağlık **Akademisyenleri Dergisi**, Cilt 7, Sayı 3 (2020), s. 218.
[851] Ayten Altıntaş, Oğuz Ceylan, "Vilâdethâne", **Tombak**, Say 17 (1997), s. 28.
[852] Gülşen Vurali, Ayten Şentürk Erenel, "Doğumun Medikalizasyonu Neden Artmıştır, Azaltabilir miyiz?", **Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2 (2017), s. 79.
[853] **A.g.m.**, s. 81.
[854] Yasemin Hamlacı, **a.g.m.**, s. 25.

Ebelere de ancak bu sistem içerisinde yer aldıkları zaman doğum yapma yetkisi veriliyordu. Bu anlayışın kadınlar üzerindeki yansıması ise daha önce toplum tarafından denetlenen doğurganlıklarının artık hekimleri aracılığıyla devlet tarafından kontrol edilmesiydi. Bu sadece doğumun kim tarafından nasıl ve nerede gerçekleştirileceği sorununu değil, aynı zamanda çocuk düşürmenin yasaklanmasını ve kısırlığın giderilmesini içe kapsamaktaydı.

4.1.2. Iskat-ı Cenin Yasağı ve Doğurganlığın Denetimi

19. yüzyılda nüfus ve nüfus kontrolü ile ilişkili kavramlar bu dönemde literatüre yeni girmeye başladığı için bazı kavramlar anlamları bakımından belirsizlik gösterirler. Örneğin günümüzde "düşük" ve "isteyerek düşük" kavramları iki farklı anlama sahipken, bu iki ayrı anlamı ifade eden durum için o dönemde tek bir kavram kullanılmaktaydı. Yani hem bir kadının özel ve ciddi bir sağlık sorunu nedeniyle gebeliğini sonlandırmak zorunda kalması hem de gebeliğin herhangi bir sağlık sorunu olmaksızın bilerek ve isteyerek sonlandırılması durumlarının ikisi de "Iskat-ı Cenin" olarak tanımlanmaktaydı.[855]

Osmanlı İmparatorluğu ıskat-ı cenin konusunda kendini Tanzimat'tan daha önce sorumlu görmeye başlamış ve özellikle 19. yüzyılda toprak kayıplarına paralel yaşanan nüfus kaybını telafi etmek amacıyla nüfusu arttırmaya yönelik politikalara yönelmesi ile birtakım yasaklamalara da gitmişti. Nüfusu denetlemek, devletin ne kadar güçlü olduğunu nüfus oranıyla göstermek ve Müslüman nüfusu arttırmak kaygısıyla 1838'den itibaren kadının doğurganlığını kontrol altına alma çabasıyla çeşitli kararlar aldı.[856] Kadının doğurganlığı konusunda denetleyici bir konuma gelme çabası 1806-1876 yılları arasında yeni tarzda tıp okullarının açılması ve halk sağlığı ile ilgili modern yönetmeliklerin çıkarılması ile kendini göstermektedir. Dönemin güç ve iktidar anlayışı nedeniyle nüfusun ne kadar çok olduğu devletin ne kadar güçlü olduğu ile ilişkilendirildiği için kadınların çok çocuk doğurmaları teşvik edilmekteydi ve Müslüman nüfusu arttırmanın en temel çözüm olarak görülmeye başlanmıştı.[857] Böylece kadınların çocuk doğurmaları milli bir vazife olarak

---

[855] Gülhan Balsoy, "Politik Bir Alan Olarak Kadın Bedeni: Osmanlı Toplumunda Kürtajın Yasaklanması", **Toplumsal Tarih**, Sayı 223 (Temmuz 2012), s. 23.

[856] Belkıs Konan, "Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 57, Sayı 4 (2008), s. 329.

[857] **A.g.m.**, s. 329.

algılandı.[858] Bu nedenle 1838'de kürtajın yasaklanmasının öncülü olan uygulamalarla beraber 1904 yılına dek kürtaj, devlet tarafından yasaklandı.[859]

1838 tarihli Tanzimat Fermanı, ülkenin refahını nüfusun büyüklüğüne bağlıyor; insan soyunun korunmasının dini bir sorumluluk olduğuna vurgu yaparak çocuk düşürmeyi yasaklıyordu. Bundan önce ise doğum gibi kürtaj da toplum tarafından denetlenen ve ailenin özelinde bulunan, devletin dahil olmadığı bir konuydu. Toplumsal normların belirleyicisi büyük ölçüde dini referanslar olduğu için kürtaj ile ilgili uygulamaların ve yasaklamaların kaynağı, Kuran'ı Kerim'de bu konuyla alakalı açık bir hüküm yer almamasına rağmen, İslam fıkhının bu konudaki görüşleriydi.[860] İslam fıkıhçılarının bir ceninin ne zaman birey sayılabileceği ile ilgili ortaya attığı görüşler çerçevesinde çocuk doğurmak sadece milli bir vazife olmaktan çıkarak, aynı zamanda dini bir yükümlülük haline de gelmiş durumdaydı. Böylece gebeliğini sonlandıran kadınlar hem milletini düşünmeyen annelik duygusundan yoksun kişiler ve hem de cenini öldüren imanı zayıf kimseler olarak tanımlanıyorlardı.[861] Ancak 1839 tarihli Tanzimat Fermanı sadece toplumun değil İslami hukukun da kadının doğurganlığı üzerindeki gücünü kırarak devleti tek kontrol sahibi haline getiriyor ve böylece kürtajı kamusal bir sorun olarak da değerlendirmiş oluyordu.[862] 1839 Fermanı'nda yer almasına ve kadınların çocuk düşürdüklerine dair şikayetlerin olmasına rağmen "Iskat-ı Cenin" ile ilgili herhangi bir hüküm[863] 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi ile 1851 tarihli Kanun-i Cedid'de bir suç olarak yer almadı[864] ve 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi ile yasal düzenlemelerin kapsamına girebildi. Ancak 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi, Fransız tipi cinsiyetçi ahlâk normlarının Osmanlı toplumunun toplumsal cinsiyet normlarına uygulanması

[858] Gülhan Balsoy, **a.g.m.**, s. 23.
[859] Tuba Demirci Yılmaz, "Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Modernleşmesinde Annelik Kurguları (1840-1950), **Cogito**, Sayı 81 (2015), s. 71.
[860] Belkıs Konan, **a.g.m.**, s. 322.
[861] Tuba Demirci Yılmaz, **a.g.m.**, s. 13.
[862] Tuba Demirci Yılmaz, Selçuk Akşın Somel, "Women's Bodies, Demograpghy, and Public Health: Abortion Policy and Perspectives in the Ottoman Empire of the Nineteenth Century", **Journal of the History of Sexuality**, Volume 17, No (3 September 2008), s. 385.
[863] Fatma Şimşek Touatı, "Osmanlı Nüfus Politikaları Açısından Çocuk Düşürme", **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2 (2017), s. 395.
[864] Hazal Atay, "Kürtaj Yasasının Arkeolojisi: Türkiye'de Kürtaj Düzenlemeleri, Edimler, Kısıtları ve Mücadele Alanları", **Fe Dergi**, Cilt 9, Sayı 2 (2017), s. 4.

çabası olmasına[865] rağmen, cezalanlandırma konusunda temelde İslam Hukuku'nu referans aldığı için gerçek anlamıyla modern bir ceza sistemi kuramadı.[866]

Kürtajın yasaklanması sadece tıbbi olarak ceninin düşürülmesini yasaklamaktan ibaret bir durum değildi. Kadınların yardım alarak ya da yardım almadan kendi başlarına düşük yapmalarını sağlayacakları bilgilere, ilaçlara ve araçlara erişimin ve bu bilgilerin yayılmasının veya paylaşımının engellenmesini de kapsayan bir konuydu. Dolayısıyla sadece rızasıyla düşük yapan kadın değil, gebe bir kadının herhangi bir şekilde düşük yapmasını sağlayan kişiler de sorumlu tutulmaktaydı. Bu yüzden 1839 ve 1858 yılları arasında henüz bir suç olarak yasal düzenleme kapsamına girmemiş olan ıskat-ı cenin ile ilgili uygulamaların en ilgi çeken yanlarından biri ebelerin ve doktorların, çocuk düşürtmeyecekleri üzerine yemin etmeleri oldu.[867] Ebe ve doktorların sorumlulukları sadece bununla kalmıyordu; gebe kadınlara düşük yapabilecekleri ilaç ve araçları temin edemeyecekler ve onlara bu doğrultuda bilgi veremeyecekler, yol gösteremeyeceklerdi. Günümüzde kadınların kendi gebelik süreçleri ve gebeliklerini nasıl güvenilir bir şekilde sonlandırabilecekleri hakkında bilgi almaları en temel hakları olarak görülürken, o dönemde kadınların kendi doğurganlıkları ile ilgili bu türlü bilgileri edinmeleri en önemli yasaklar arasında yer alıyordu. Fakat kadının doğurganlığının denetimi oldukça zor bir olgudur. Bu yüzden toplum; kadının yalnızca kocasından olan çocuğu doğurmasını sağlamak için koyduğu kuralların yanında bir de o çocuğun sağlıklı doğmasını (çoğu zaman da erkek olarak doğmasını) garantilemek için birçok denetim mekanizması geliştirmek zorunda kalmıştır. Bu mekanizmaların en yaygını doğumu sağlayan unsurların (ebe, doktor vs.) da denetlenmesi olmuştur. Dolayısıyla kadının doğurganlığını denetlemek söz konusu olduğunda doğum konusunda bilgi ve beceri sahibi çok geniş bir kesimin kontrol altında tutulması gereği de ortaya çıkmaktadır. Burada mesele yalnızca bu kesimin kontrol edilebilmesiyle sınırlı değildir; aynı zamanda bunlardan kimlerin meşru yetki sahibi olacağının ve bu yetki ile ne yapabileceğinin de devlet tarafından belirlenmesi ve sınırlarının çizilmesi gerekmektedir. Bu zorunluluk, devletin çocuk

[865] Ayrıntılı bilgi için bakınız: Başak Tuğ Onaran, "1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda Irz ve Namus Kavramlarının Kodifikasyonu ve Toplumsal Cinsiyet", **Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2 (2022), s.s. 209-239.

[866] Ayrıntılı bilgi için bakınız: Aydın Furkan Kaynak, "1858 Tarihli Ceza Kanunnamesi ile 1926 Tarihli Türk Ceza Kanunu'nun Foucaultçu Perspektiften Karşılaştırılması", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1 (2022), s.s. 423-457.

[867] Gülhan Balsoy, **a.g.m.**, s. 24.

düşürme ile ilgili sorumluluğu üstlendiği ilk anda ortaya çıktığı için Müslüman ebe, eczacı ve tabiplerin çocuk düşürmeye yardımcı olmayacaklarına veya çocuk düşürmeyi sağlayan ilaçları ve gereçleri sağlamayacaklarına dair yemin etmeleri şartı getirildi. Önceleri, çocuğun düşürülmesinin yalnızca anne-babayı ilgilendirdiği düşünülüyordu ve ancak çocuğun düşürülmesi babanın haberi olmadan ya da anneye zorla yaptırılırsa bu durumdan zarar görerek şikayetçi olan kişi açısından değerlendirilip cezalandırılmaktaydı.[868] Ancak artık çocuk düşürme, 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi ile devleti ve tümüyle milleti ilgilendiren bir suç olarak değerlendirilerek yasaklandı.[869] Çünkü artık devlet kendi otoritesi altında doğan herkes ile doğrudan ve aracısız bağ kurmak istiyordu. Bunu yapabilmesi için de o bireyleri doğabilmesinin de garantörü olmak zorundaydı. Bu anlayış çerçevesinde gebe bir kadının her ne niyetle olursa olsun düşük yapmasını sağlayacak ilaçları ve yöntemleri tavsiye eden, düşük yapmasına neden olan ya da düşük yapmasını sağlayan kimselere cezai yaptırımlar getirildi.[870] 1858'de ilan edilen Ceza Yasası'nda kadının rızası ile de olsa kürtaj yapan veya yardımcı olan hekimler ve eczacılar, eylemlerinin kasıtlı veya kasıtsız olmasına bakılmadan diyet ödemekle yükümlüydüler. Gebeliğin sonlandırılması amacıyla gebe kadına ilaç ve araç veren veya temin eden kişi de en az altı ay ve en çok iki yıl olmak üzere hapis cezası ile cezalandırılacaktı.[871]

Kürtaj ile ilgili yasaklamalar ve kısıtlamalar kadının cenini doğurup doğurmayacağına, kadının iradesinin üzerinde ve kadının yerine karar verme ve gerektiğinde kadına yaptırım uygulama gücünü göstermektedir. Yine de kadınlar tarih boyunca ve diğer toplumlarda ya da devletler olduğu gibi kendi bedeni üzerinde kendi kararını verebilme gücüne sahip olmak ve bunu gösterebilmek istemiştir. Bunun en önemli göstergesi yasadışı ve güvensiz kürtajın hiçbir zaman engellenememiş ve durdurulamamış olmasıdır. Kendi bedeni ile ilgili kendi irade sahib olmak isteyen kadının kendi üreme sağlığına ve hatta hayatına bile mal olması ihtimaline karşı yine de kürtaja başvurması bu açıdan anlamlıdır.[872] Fakat her devlet gibi Osmanlı İmparatorluğu da kadın bedenini yalnızca kürtajı yasaklayarak denetlememiştir. Aynı zamanda kısırlığı da gidererek, bir açıdan çocuk doğurmaya

[868] Rabia Beyza Candan, "1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi", **Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1 (2015), s. 70.
[869] Tuba Demirci Yılmaz, Selçuk Akşın Somel, **a.g.m.**, s. 71.
[870] Belkıs Konan, **a.g.m.**, s. 330.
[871] **A.g.m.**, s. 330.
[872] Fatma Şimşek Touatı, **a.g.m.**, s. 396.

istekli kadınını rızasıyla, kadın bedenini üretken hale getirmeye çalışmış ve bu olgu üzerinden de denetlemeye çabalamıştır.

4.1.3. Kısırlık ve Doğurganlığın Denetimi

Osmanlı İmparatorluğu'nda egemen irade, kadının doğurganlığı konusunda toplumun geleneklerine ve ahlaki tutumuna uygun bir anlayışa sahip olduğu için, kadını ailenin çocuksuzluğunun nedeni olarak görmekteydi. Bu nedenle üreme sağlığı ile ilgili sorunları ve çocuksuzluk sorununu çözmek için geliştirilen yöntemler de öncelikle kadına yönelikti.[873] Osmanlı İmparatorluğu'nun kadının üreme sağlığını, devletin ilgilenmesi ve çözmesi gereken bir mesele olarak ele almasının en önemli nedeni, kürtajın yasaklanmasının gerekçesi olan mevcut gebeliklerin doğumla sonuçlandırılmasını sağlayarak nüfusu artırmayı amaçlamasına benzer şekilde, halihazırdaki evliliklerin çocukla sonuçlanmasını garanti altına almaktı. Çocuksuzluğun nedeni erkek olduğunda kadının boşanma hakkını çok kolay tanıyan veya çocuksuzluğun nedeni kadın olduğunda erkeğe birden fazla kadınla evlenebilmeyi meşru kılan bir anlayış içerisinde doğurganlığın, evlilik için en önemli gerekçe olduğu aşikardır. Özellikle 19. yüzyılda tıp alanında yaşanan bilimsel gelişmeler, doğurganlığın da kontrol altına alınabileceğini ve en nihayetinde kısırlığın insan müdahalesiyle giderilebileceğini düşündürmeye başladı.[874] Nüfus oranında istenilen artışın olmamasıyla birlikte nüfus oranındaki sürekli azalma da devletin evli olduğu ve istediği halde çocuk sahibi olmayan çiftlerin çocuk sahibi olabilmelerini sağlamayı zorunlu kıldı.[875]

Osmanlı İmparatorluğu için üreme sağlığı ve buna bağlı olarak kısırlık oldukça mahrem; yalnızca çiftleri ve ailelerini ilgilendiren bir konuydu. Devletin kendini üreme sağlığı konusuna eğilmekle birlikte kadının sadece doğurganlığını kontrol eden değil, aynı zamanda doğurganlığını sağlayan bir konuma da getiriyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu durumun en önemli belirleyicisi, bu konuyu irdeleyen öğüt kitapları oldu.[876]

Kısırlık yalnızca tıbbi değil ayrıca toplumsal bir sorun olarak da algılanıyordu. Geleneğin, kısırlığın sorumluluğunu kadına yükleyen anlayışı çerçevesinde çocuksuzluğun çözümü, erkeğin çok eşliliğine müsaade eden dini onay

[873] Gülhan Balsoy, "Geç Osmanlı Öğüt Kitaplarında Kısırlık", s. 44.
[874] Yasemin Hamlacı, **a.g.m.**, s. 26.
[875] Gülhan Balsoy, **a.g.m.**, s. 43.
[876] **A.g.m.**, s. 45.

ile bulunmaya çalışılmaktaydı. Böylece erkeğin çok eşliliğinin nedenlerinden biri de mevcut eşin çocuk doğuramaması olarak gösteriliyor ve erkeğin diğer evlilikleri de böylece meşrulaştırılabiliyordu. Böyle bir durumda doğurgan olmayan kadına suçlu ve sorumlu olduğu duygusu hissettiriliyor ve kaderine yani kendisinden boşanılmasına ya da üzerine ikinci bir eş alınmasına veya kuma getirilmesine rıza göstermesi bekleniyordu. Kadının doğurabilmesi ona statü kazandırırken, doğuramaması da statüsünü kaybettirebiliyordu.

Boşanma hazır kurulu bir evliliğin sonlandırılması, toplumu oluşturan meşru bir yapının dağılması olarak algılandığından çoğu zaman hoş karşılanmamıştır. Hatta topluma yeni bir birey kazandırmanın ve soyun devamlılığının tek meşru yolu evlilik olduğu için boşanma çoğu zaman şiddetle de reddedilmiştir.[877] Fakat bu durum kadının üreme sağlığı bakımından kısır olduğunun anlaşıldığı durumlarda, kadın ya aile içinde ikincilleştirilmiş ya da boşanma yolu ile kadın kolayca aile dışına itilmiştir. Geleneksel Osmanlı toplumunda bir kadın ancak doğurganlığı ve çocuk doğurabildiği için saygın bir konum kazanabiliyorken; çocuksuz kalması da büyük bir saygı yitimi demekti. Böyle bir durumda kadın "eksik" olarak tanımlanırdı ve hatta çocuksuz bir dul, çocuklu bir dulun alacağının daha az miras alabilirdi.[878] Bu durum karşısında kadın, kendi doğurganlığını sağlamak için birçok yola başvurmak zorunda kalmaktaydı ve özellikle geleneksel ilaçlarda çare aramaktaydı. Bu durum da ya ölümüne ya da doğurganlığının tümüyle yitimine neden olmaktaydı. Kadının doğurganlığı ile erişebildiği statüsünü koruma çabasının bedeli ya canını ya da üreme sağlığını yani doğurganlığını tümden yitirmesi olabiliyordu.

Kısırlığın birçok nedeni bulunmaktadır. Bir kimse bütünüyle kısır da olabilir veya hormonal bozukluklar nedeniyle gebe kalamıyor da olabilir. Günümüzde kısırlık çoğunlukla tedavi edilebilen bir sorundur fakat geleneksel ve tehlikeli ilaç kullanımı tedavi edilebilir olan durumu tedavi edilemez hale getirebilir. Dolayısıyla kadınların hem toplumsal ve hem de devlet baskısı ile geleneksel çözümlere başvurması ya en iyi ihtimalle hiç yarar sağlamamış ve zarar getirmemiştir ya da en kötü ihtimalle kadının ölümüne veya üreme sağlığını tamamen yitirmesine neden olmuştur. Bu açıdan devletin bu konuda denetleyici olması ve belirli prosedürleri belirleyen bir konuma gelmesi, kadının doğurganlığı bakımından faydalı kabul

[877] Ahmet Özkiraz, Gül İşçi Baş, "Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplumunda Aile Yapısı ve Boşanma", **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 18, Sayı 30 (2016), s. 89.

[878] Tuba Demirci Yılmaz, **a.g.m.**, s. 69.

edilmelidir. Yine de burada bir diğer sorun devlet bu prosedürleri geleneksel normları sürdürmek için mi inşa ediyor yoksa birer birey olarak kadının üreme sağlığına, doğurganlık hakkına ve yaşamına saygı duyduğu için mi kurguluyor sorunudur. "Sağlık" kavramının "bireylerin tam bir fiziksel, zihinsel ve toplumsal refah durumunda bulunmaları" biçimindeki bir tanımının uluslararası kamuoyu tarafından benimsenmesinin ancak 1946 yılında WHO anayasasında yer almasıyla mümkün olduğu düşünülürse, Osmanlı İmparatorluğu'nun önceliğinin de kadının doğurganlık haklarını sağlamak olmadığı düşünülebilir.

Mektepli ebeliğin sağlanması, kürtajın yasaklanması ve kısırlığın sağaltılması uygulamaları devletin nüfus sahibi olmasını sağlamak amacıyla olsa da başka bir açıdan da kadına "anne" kimliğini kazandırmaya çalışan uygulamalar oldular.

4.1.4. Annelik Bağlamında Kadının Doğurganlığı

Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu arttırmaya yönelik tıp alanındaki uygulamaları olan ebeliğin modernleştirilmesi, kürtajın yasaklanması ve kısırlığın giderilmesi, devletin ve halkın niyetleri farklı olsa da dönemin anlayışı bakımından ortak çıkarlara hizmet ediyordu. Devlet, alaylı ebelikten mektepli ebeliğe geçişi sağlayarak gebe kadını hem erkek doktorun kontrolüne veriyordu hem de ebeliği erkek egemen bir sisteme entegre ediyordu fakat halk da kadın sağlıklı koşullarda doğum yapsın, bebek ile annenin bakımı sağlansın ve kısa zamanda ikisi de sağlığına kavuşsun diyerek doktora başvuruyordu. Devlet kadının mevcut gebeliğini doğumla sonuçlandırabilmek amacıyla kürtajı yasaklıyordu fakat halk da zaten hem dinsel hem de geleneksel kaygılarla çocuğun düşürülmesine karşıydı. Son olarak da devlet mevcut evlilikleri doğum ile sonuçlandırmak istiyordu ve zaten evlenen çiftlerin kaygısı da dünyaya birer çocuk getirebilmekti. Halk ne kadar bu uygulamaları kendi çıkarı açısından faydalı ve kendi çıkarlarıyla tutarlı bulsa da aslında devlet adım adım halkı her açıdan denetler ve takip eder hale geliyordu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun azalan nüfusun girdiği darboğazı aşmak amacıyla uygulamaya koyduğu tıp alanındaki araçların dışında kalan fakat bu üç aracın nihai hedefi olan "Annelik" müessesesini dördüncü araç olarak eklemek gerekiyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nda dinsel, geleneksel ve toplumsal yapı gereği annelik, kadın için bir tercih değil; kadına yazılmış bir kader ve atanmış bir kimlikti. Tanzimat Fermanı'yla birlikte devlet artık kurumsal dinin ve toplumun bazı rollerini üzerine alarak bireylerle doğrudan bağ kurma ve onlara bir kimlik kazandırmayı

hedeflemişti. Devletin toplumun geleneksel denetleme gücünü kendi üzerine almaya çabaladığı bu süreçte insanlar, devlet ile aileleri veya cemaatleri arasında kalıyordu. Özellikle kadının devlet ile ailenin denetimi arasında sıkışıp kalmasının en ilginç örneği babaların emeğinden faydalanmak istediği kızlarının evlenmesine izin vermemesine karşın, evlenmek isteyen kızlara ve dullara bir devlet görevlisi olan kadı izniyle evlenme izni verilmesi uygulaması olmuştu.[879]

Annelik, kadının toplum ve iktidar tarafından denetim altında tutulmasının en etkili araçlarından biri haline dönüştürülmeye en uygun olgudur. Aslında doğal bir olgu olmasına rağmen soyun üremesi, toplumun devamlılığı, devletin bekası gibi gerekçelerle annelik kutsal bir vazife olarak tanımlanır. Anneliğin denetimi, doğrudan kadının doğurganlığı ile ilişkili olması bakımından, kadının doğurganlık yeteneğinin de denetlenmesi demektir. Devlet anneliği kendi açısından tanımlayarak ve dikte ederek; kadının doğurganlığının toplumsal kontrolünü sağlayan geleneksel bir konumu da kendi denetim aracı haline getirerek yine kadının doğurganlığını kontrol altına almış oluyordu.

Annelik, Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu kontrol etmek için kullandığı üç uygulama alanı ile de doğrudan alakalı bir kimlik haline geldi. Kadın, erkek doktorun kontrolünde doğum yaparak "bilinçli kadın", kürtaj yaptırmadığı için "imanlı kadın", kısırlığı giderildiği için de "bütün (-lüğü sağlanmış) kadın" oluyordu ve böylece kadın "anne" statüsüne yükselebiliyordu. Anne olabilmek, Tanzimat döneminden önce bir kadının erişebileceği en yüksek statüydü. Kazanması zor, sağlanması sıkıntılıydı ama kazanıldığı takdirde beraberinde saygıyı da getiriyordu. Fakat dinsel-geleneksel Osmanlı toplumunun dönüşümünün en belirgin başlangıcı olan Tanzimat dönemi ile annelik de tamamlanmaya muhtaç eksik bir kimlik olarak görülmeye başlandı. Kısaca kadın, devletin ve toplumun hangi denetim aracına boyun eğerse eğsin, her zaman ve bir şekilde tamamlanmaya muhtaç bir varlıktı. Çünkü kadının tek amacı artık sadece çocuk doğurmak değil, aynı zamanda doğurduğu çocuğu devletin bekası için vatana millete hayırlı bir evlat olarak yetiştirmekti. Bir kadın sadece çocuk doğurmakla değil, o çocuğu nasıl yetiştireceğini bilen ve öyle de yetiştirebilen bir "eğitimli anne" olursa ancak annelik rolünü tamamlayabilirdi.[880] Her Osmanlı kadını birer eğitimli anne olabilmeliydi ve cahil anne olmaktan kurtulabilmeliydi. Anne, tanımı gereği doğurgan ve doğum yapabilmiş kadını ifade

[879] İbrahim Serbestoğlu, **a.g.m.**, s. 262.
[880] Tuba Demirci Yılmaz, **a.g.m.**, s. 67.

ettiği için anneliğin devlet tarafından tanımlanması, kadının doğurganlığı üzerinden kontrol edilmesi olgusunun da doğal bir parçasıdır. Buna rağmen artık kadının doğurması da yetmiyordu; kadın doğuracaktı fakat devlet ve millet için doğuracaktı: Yetiştirecekti fakat devlet ve millet için yetiştirecekti. Bu çerçevede Osmanlı'da Müslümanların ilk mektebi de artık "Ana Kucağı" idi.[881] Devletin laikleşmesinin de bir parçasıydı bu olgu; çünkü aile, artık bireylerin ait oldukları cemaatlerinden, cemiyetlerinden koparılıyor ve devletin bir aygıtı konumuna getiriliyordu. Aile artık, tabi oldukları cemaati tarafından değil; anne, baba ve çocuk tek tek olmak üzere bir bütün olarak devlet tarafından denetleniyordu. Bunun en önemli adımı 1878 Sicill-i Nüfus Nizamnamesi ile kadınların da nüfus sayımlarına dahil edilmesi oldu. Sonrasında da 1914 Sicilli-i Nüfus Kanunu ile her erkek ve kadının kendilerini nüfusa kaydettirmesinin zorunlu hale getirildi.[882] 25 Ekim 1917 tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi ile medeni hukukta ilk defa Aile Hukuku'na yönelik bir yazılı düzenleme gerçekleştirildi.[883] Bazı resmi düzenlemelerle aile kurumuna doğrudan müdahil olarak Tanzimat ile başlayan hukuku modernleştirme sürecinin en sonuncu adımını atmış oldu.[884] Hukuk-u Aile Nizamnamesi, evlilik için bir alt yaş sınırı belirleyerek erkeklerin on sekiz ve kadınların da on yedi yaşına bastıklarından itibaren ve ancak devleti temsil eden bir resmi görevlinin huzurunda evlenmelerini meşru kabul etti.[885] Bu durum boşanma konusunda da devleti bir taraf haline getirmekteydi ve erkeğin kısırlığı kanıtlandığı takdirde kadına da boşanma hakkı vermekteydi. Böylece çocuksuzluğun nedeninin erkek de olabileceği kabul edilmiş oluyordu ancak tek istisnası kadının, evlenmeden önce erkeğin bu durumundan haberdar olmasıydı. Buna rağmen çocuksuzluk hala evliliğin sonlandırılması için geçerli bir neden olarak kabul ediliyordu.[886] Osmanlı Devleti'nde kadının toplumdaki konumuna ilişkin rasyonel bir yaklaşım getiren bu kararname 19 Haziran

[881] **A.g.m.**, s. 68.
[882] Gülhan Balsoy, "Politik Bir Alan Olarak Kadın Bedeni: Osmanlı Toplumunda Kürtajın Yasaklanması", s. 23.
[883] Gül Çakır, "Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Aile Hukuku ve Çocuk Hakları", **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 18, Sayı 1 (2020), s. 350.
[884] Yılmaz Yurtseven, "1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Osmanlı Aile Hukukuna Getirdiği Yenilikler", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 11, Sayı 1-2 (2003), s. 208; Zafer Toprak, "Yüzüncü Yılında Hukuk-ı Aile Kararnamesi", **Toplumsal Tarih**, Sayı 288 (Aralık 2017), s. 53; Abdurrahman Yazıcı, "Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi (1917) ve Sadrettin Efendi'nin Eleştirileri", **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl 19, Sayı 62 (Bahar 2015), s. 568.
[885] Abdurrahman Yazıcı, **a.g.m.**, s. 571-572; Belkıs Konan, **a.g.m.**, s. 331.
[886] **A.g.m.**, s. 344.

1919'da yürürlükten kaldırıldı.[887] Yarım kalan bu hukuk çabası ancak Cumhuriyet döneminde ivme kazanabilecekti.

4.2. Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikalarında Doğurganlık Hakkı

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde nüfus politikaları, kadının doğurganlığının nasıl algılandığını ve kadın kimliğinin nasıl biçimlendiğini ortaya koyan uygulamalar içermektedir. Bu nüfus politikaları Yeni Türk Devleti'nin kalkınma ve modernleşme hedefleri çerçevesinde inşa edilmiş ve kadın da nüfusun nasıl algılandığı ile ilişkili bir anlam kazanmıştır.

Cumhuriyet'in erken dönemlerine Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile devam eden nüfus kaybı ve Anadolu'ya yaşanan yoğun göç damgasını vurarak devletin nüfusa bakış açısını da etkiledi. 1920'li yıllarda, zaten sağlık hizmetleri bakımından oldukça geri düzeyde olan Anadolu'da, sağlık sisteminin savaşlar nedeniyle tümüyle çökmüş olması da nüfusun hissedilir ölçüde azalmasına neden olmuştu.[888] Öyle ki I. Dünya Savaşı sırasında Türk nüfusun yaşadığı kaybın oranı, Anadolu'dan yaşanan zorunlu göçler sırasında yaşamını yitiren gayrimüslimlere oranla sekiz kat kadar fazlaydı.[889] Anadolu'ya yönelik göç dalgası ise Anadolu'nun tarımsal üretiminin yetersiz olması dolayısıyla ekonomiyi olumsuz etkilemiş olsa da 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımı ile 13 milyon civarında olduğu tespit edilen nüfus, ülkenin kalkınması için yetersiz görüldü. Nüfusun askeri, siyasi ve ekonomik gücün en önemli bileşeni olduğuna dair anlayışın yaygın olduğu bu dönemde Türkiye'de, savaşlar nedeniyle nüfus artış hızının ‰20'nin altına düşmesinin de etkisiyle, nüfusu arttırma çabası içine girildi.[890] Aynı süreç Yeni Türk Devleti için ulus inşa süreciydi ve kadınlar sadece çocuk doğurmuş olmayacaklardı; aynı zamanda birer vatandaş, Türk Milleti için birer fert doğuracaklardı. Bu süreç hem kadının doğurganlığını teşvik etmeyi hem de doğumun garantilenmesi ve üremenin denetlenmesi zorunluluğunu beraberinde getirdi. Yani devlet kadın kimliğini, çocuk doğurmayı kadın olmanın en yüksek özelliği ve ideali olarak anlamlandıracak şekilde yeniden tanımlamalı ve kadını yeniden inşa etmeliydi. Sadece kadın kimliğini

[887] Gül Çakır, **a.g.m.**, s. 355.
[888] Elif Yüksel Oktay, "Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 7 (Ekim 2013-Nisan 2014), s. 38.
[889] Cengiz Mutlu, "Millî Mücadele'de Türkiye'de Azalan Nüfus ve İzdivac Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 29, Sayı 85 (2013), s. 176.
[890] İbrahim Gökburun, "Türkiye'nin Demografik Dönüşüm Sürecinde Nüfus Politikalarının Rolü", **Gelecek Vizyonlar Dergisi**, Coğrafya Özel Sayısı (2020), s. 8.

yeniden kurgulamak yeterli değildi; aynı zamanda bu kimliği taşıyacak olan kadınların doğurabilmesini, bu kimliğini gereğini yerine getirebilmesini sağlamak da gerekiyordu. Bu da zorunlu olarak anne ve çocuk sağlığını korumaya yönelik sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi gereğini de beraberinde getirdi. Kadının sadece çocuk doğurmasını, hem de çok çocuk doğurmasını teşvik etmek de yeterli değildi. İstenmeyen bir gebelik de olsa kadının çocuğu doğurmak zorunda kalmasını da içeren, kürtaj yasağı olarak tanımlanan yasaklamalar görüldü. Ve hatta düşük yapmaya dair bilgi, araç ve ilaçların paylaşılmalarını veya öğretilmeleri de yasaklamalar arasındaydı. Böylece devlet doğurganlık üzerinde tam bir kontrol sağlama çabası içindeydi.

Türkiye Cumhuriyeti boyunca toplam doğurganlık hızının seyri için de üç dönemden bahsedilebilir:

İlk dönem olarak kabul değerlendirilebilecek 1923-1963 yılları arasında doğurganlık düzeyi yüksektir ve toplam doğurganlık hızı kadın başına 7,1 seviyesindedir.[891] Bu dönem aynı zamanda Türkiye Cumhuriyet'inin nüfusu artırmaya yönelik politikalar izlediği sürece denk düşmektedir.

İkinci dönemi oluşturan 1963-1985 yılları arasında ise toplam doğurganlık hızı kadın başına 3.41'den 2,59'a doğru sürekli bir düşüş gösterdi.[892] Bu dönemde ise Türkiye, nüfusun kalkınma ile yoğun ve ayrılmaz bir ilişki içerisinde olduğuna yönelik kanaati benimsedi ve beş yıllık kalkınma planları ile nüfusu denetlemeye, doğurganlık hızını düşürmeye çabaladı.

Üçüncü dönem olarak değerlendirilebilecek olan 1985-2016 yılları arasında ise toplam doğurganlık hızının azalmasında yavaşlama görülür. 1985'te kadın başına 2,59 olan toplam doğurganlık hızı, 2016 yılına kadar 2,10 civarına düşmüştü.[893] Bu dönem içerisinde 1985-2002 yılları arasında iktidara gelen hükümetler, beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde nüfusu belirli bir düzeyde tutmaya yönelik politikaları uygulamalara devam etti. 2002'de gerçekleşen iktidar değişikliği ile Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı prensipte nüfus artışını desteklerken, nüfusu azaltmaya yönelik planlamalar bir devlet politikası olarak benimsendi. Fakat 2014'ten sonraki süreç artık devletin nüfus artırıcı politikalara kesin olarak geçiş gösterdiği dönem oldu.

---

[891] Olgu Aydın vd., **a.g.m.**, s. 30.
[892] **Aynı yer.**
[893] **Aynı yer.**

4.2.1. 1923-1960 Pronatalist Politikalar Dönemi

Türkiye'de 1923-1960 yılları arası genel olarak nüfusu arttırmayı teşvik eden politikalar olarak ele alınsa da bu dönem içerisinde çok belirgin bir şekilde 1923-1946 yılları arası politikalar özellikle nüfusun arttırılmasına odaklanmıştır. 1946-1960 yılları arasında ise nüfusu artırmaya yönelik etkili ve yeni politikalar uygulanmamıştır fakat mevcut nüfus artırmaya yönelik halihazırdaki uygulamalar da sürdürülmüştür.

1923-1963 yılları arası dönemde doğurganlık düzeyi yüksekti ve toplam doğurganlık hızı kadın başına 7,1 seviyesindeydi. Türkiye Cumhuriyeti tarihi içerisinde bu dönem, toplam doğurganlık hızının seyri söz konusu olduğunda üç ardışık dönem içerisinde ilk dönem olarak değerlendirilebilir.[894] Bu dönem, 1919-1923 yılları arasında İstiklal Harbi'ni veren Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin 9 Eylül 1923'te siyasal bir yapı olarak Halk Fırkası adıyla örgütlenerek 1945'te çok partili yaşama geçene kadar iktidarda tek başına bulunduğu ve "Tek Partili Dönem" olarak bilinen süreci içermektedir. Bu dönemde nüfusu arttırıcı politikalar güden CHP iktidarı 1945'te çok partili düzene geçtikten sonra 5 yıl daha iktidarda kalmış ve 14 Mayıs 1950 seçimleri ile iktidarı, 1946'da kurulan Demokrat Parti'ye teslim etmiştir. 1946'ya kadar güdülen nüfusu arttırıcı politikaların sürdürülmesine rağmen, nüfus artışı ile ilgili teşvik edici herhangi bir yeni politika geliştirilmediği dönem ise Demokrat Parti'nin de kurulduğu 1946'dan Demokrat Parti'nin iktidardan indirildiği 1960 yılına kadar sürmüştür. Nüfus yoğunluğu ile devletin güçlü olması arasında ilişki olduğuna yönelik anlayış Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus politikalarına ve dolayısıyla vatandaşa yaklaşımını da etkiledi. Özellikle 93 Harbi ile Rumeli'de başlayan ciddi nüfus kaybı Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile devam etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kayıpları telafi etmeye yönelik uyguladığı nüfus arttırma amacı güden politikaları Cumhuriyet döneminde de devam etti.[895]

Cumhuriyet'in ilanından ve hatta Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından önce, 17 Şubat-4 Mart 1923'te düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde ilk defa uzun zamandır aralıksız süren savaşlar dolayısıyla yaşanan nüfus kaybına dikkat çekilerek

[894] Olgu Aydın vd., **a.g.m.**, s. 30.
[895] Burhan Can, **a.g.m.**, s. 5.

nüfusun artması meselesi sağlık sorunu ile bir arada değerlendirildi.[896] Ulusal bağımsızlığın ardından ekonomik bağımsızlığın elde edilmesinin, dönemin koşulları gereği, hızlı nüfus artışı ile sağlanabileceği düşünülüyordu. Bu durum da kadının doğurganlığının desteklenlenmesi, doğum sırasında ve sonrasında ölüm oranının düşürülmesi, yenidoğanın hayatta kalma şansının artırılması amacıyla sağlık hizmetlerinde iyileştirme gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktaydı.[897]

Cumhuriyet döneminde de öncelikli olarak doğum bakım hizmetlerinin iyileştirilmesi ve salgın hastalıklarla mücadele yoluyla ölümleri azaltmak nüfusun artırılmasını sağlamanın ilk yolu olarak görüldü.[898] 9 Eylül 1923'te siyasal bir parti kimliği kazanan Cumhuriyet Halk Fırkası da iktidarı boyunca nüfusu artırmaya yönelik politikalar benimsedi. Özellikle Üçüncü Büyük Kurultay'ında benimsediği program nüfus politikaları ile ilişkili olarak ailenin korunmasını Türk toplumsal hayatının temeli olarak görmektedir.[899] Bu doğrultuda nüfusu arttıracak tedbirleri almakla birlikte çocukların sağlıklı yaşamından da sorumlu olduğunu, doğumevlerinin sayısının artırılmasına çalışılacağını ve işçi çocuklarını bakımı için tesisleri kurulacağını beyan etmekteydi.[900] Aynı tavır Dördüncü Büyük Kurultay'da da sürdü ve nüfusun artırılması amacıyla sağlıklı ve bakımlı çocukların yetiştirilmesi en dikkat edilecek mesele olarak belirtilmekteydi.[901] Anne ve çocuk sağlığı konusunda koruyucu tedbirlerin alınması; doğumevlerinin sayısının artırılması, süt çocukları için bakım ve danışma evlerinin kurulması, yeni kreş ve öksüz yurtlarının açılması gerektiği konularına dikkat çekiliyordu.[902]

Devletin barındırdığı ve sahip olduğu nüfusun sayısını tespit etmesi yani nüfus sayımı, yine devletin hangi nüfus politikasını nasıl uygulayabileceği konusunda en önemli verilerin sağlanması bakımından önemli bir araçtır. 1926 yılında kurulan İstatistik Umum Müdürlüğü de ilk nüfus sayımı için bir hazırlık

---

[896] Asiye Çiğdem Şimşek, Deniz Çakmak, "Ülkemizde Yürürlükte Olan Kadın Sağlığını Koruma Politikaları Mevzuatı", **Jinekoloji - Obstetrik ve Neonatoloji Tıp Dergisi**, Cilt 16, Sayı 1 (2019), s. 47.

[897] Elif Yüksel Oktay, **a.g.m.**, s. 38.

[898] Mesut Doğan, **a.g.m.**, s. 299.

[899] Necdet Aysal, Sezai Kürşat Ökte, "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi Üçüncü Büyük Kongresi (10-18 Mayıs 1931)", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 4, Sayı 30 (Eylül 2016), s. 52.

[900] Adnan Güriz, "Türkiye'de Siyasi Partilerin Nüfus Politikası Konusunda Görüşleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 28, Sayı 1 (1971), s. 16.

[901] Necdet Aysal, "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Büyük Kurultayı (6-16 Mayıs 1935), **Journal of History Studies**, Cilt 9, Sayı 1 (Mart 2017), s. 33.

[902] Adnan Güriz, **a.g.m.**, s.s. 16-17.

niteliğindeydi.[903] 28 Ekim 1927'deki ilk nüfus sayımı da Türkiye Cumhuriyeti'nin gücünü gösteren bir misyona da sahipti.[904] Ayrıca bu uygulamanın ülkenin her yerinde gerçekleştirilmesi ve sayımda herkesin sayılması devletin "Eşit Vatandaşlık" anlayışını benimsemiş modern bir devlet olduğunu gösteriyordu.[905]

Türkiye'de nüfusu artırmaya yönelik politikaların genel olarak 1960 yılına kadar sürdüğü kabul edilmektedir.[906] Özellikle ülkenin tarıma elverişli alanı %31 iken, bu oranın ancak %15,67'sinde tarım yapılıyordu. Dolayısıyla tarıma elverişli arazilerin büyük oranda boş olması tarımsal üretimi de zorunlu kılmaktaydı. Ancak ülkenin gelişmişlik seviyesi ve mali durumu nedeniyle henüz tarımda makineleşmenin mümkün olmaması da bu açığın ancak insan emeği ile telafi edilmesini zorunlu kılmaktaydı.[907] Bu durum da yine doğurganlığın teşvik edilmesinin en önemli etkenlerinden biri olacaktır. Fakat nüfusun arttırılması tarımsal faaliyetlerden ya da sosyo-ekonomik ilişkilerden önce her zaman ve doğal olarak kadının doğurganlığının denetlenmesi ve desteklenmesi ile ilişkilidir. Örneğin kadının üreme sağlık durumunun iyileştirilmesi, kısırlığının giderilmesi, gebelik sürecinin desteklenmesi ve doğum sırasında ya da sonrasında hayatta kalmasının sağlanması gibi politikaların geliştirilmesi zorunludur. Osmanlı'nın ataerkil toplum yapısı açısından sorumlulukların erkeklere yüklendiği durumlarda bile uygulamaların asıl muhatabı kadınlar olmuştur ve doğurganlıkları üzerinde öyle ya da böyle denetim sağlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kadın bedenini doğurganlığı üzerinden denetlemesi ve kadınlık kimliğini doğurganlığı üzerinden tanımlaması; Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi bu dönem için de tıbbın modernleştirilmesi, kadının doğurganlığının denetimi ve evlilik kurumu ile annelik toplumsal rolünün nasıl inşa edildiği üzerinden değerlendirilebilir.

4.2.1.1. Tıbbın Modernleştirilmesi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında azalmış halde bulunan nüfusunun bir nedeni de İstiklal Harbi sürecinde yitirilen nüfusun yanısıra ta I. Dünya Savaşı yıllarından beridir süregelen ekonomik yıkım yüzünden sıtma, tüberküloz, çiçek, frengi gibi

[903] Aytül Tamer, Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, **a.g.m.**, s. 74.
[904] **A.g.m.**, s. 73.
[905] **A.g.m.**, s. 78.
[906] Adnan Güriz, **a.g.m.**, s. 14.
[907] Elif Yüksel Oktay, **a.g.m.**, s. 38.

bulaşıcı hastalıklar nedeniyle yaşanan kadın ve çocuk ölümleri olmuştur. Örneğin Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından 1919 yılında, ilki Üsküdar'da olmak üzere Haseki, Cerrahpaşa, Kadıköy ve Beşiktaş'ta frengi dispanser ve muayenehaneleri kurulmuştu.[908] Hatta bu dönemde frengi için bir tedavi yöntemi olarak uygulanan civa merheminin gebe kadınlar ve cenin üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olup olmadığı tartışılmış ve bebeklerin doğduktan hemen sonra daha hafif dozlar kullanılmak şartıyla merhem tedavisine alınması kararlaştırılmıştı.[909]

İstiklal Harbi sürerken, 2 Mayıs (1336) 1920'de "BMM İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun" kabul edildi ve kanunun birinci maddesi ile "Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti" kuruldu.[910] Sağlık örgütünün bütün ülke geneline yayılmasını sağlamak, köylere kadar giderek vatandaşa sağlık hizmeti sunacak hekim ve ebe yetiştirmek, ana ve çocuk sağlığını koruyacak tedbirleri alacak ve gerekli sağlık hizmetini sunacak doğum ve bakım evlerini açmak sorumluluğunu üstlenen vekaletin başına 3 Mayıs'da Adnan (Adıvar) Bey görevlendirildi.[911] Bu vekalet bir taraftan önlenemeyen salgın hastalıklara çözüm bulmak amacıyla sağlık sorunları ile ilgilenecek ve diğer taraftan da savaş nedeniyle bakıma muhtaç hale gelen özellikle çocuklara yönelik sosyal yardım ve koruma meseleleri ile alakadar olacaktı.[912] Meclis tartışmalarında her ne kadar bu iki vazifenin ayrı vekaletler tarafından üstlenilip üstlenilmemesi konusu tartışıldıysa da aynı vekalet iki görevi de üstlenecek şekilde teşkilatlandı. Öncelikle Büyük Millet Meclisi'nin otoritesinin erişebildiği bölgelerdeki hekim sayısının tespit için çalışmalar başlatıldı.[913] Ciddi bir sağlık kurumu ve örgütlenmesinin olmaması nedeniyle yeni kurulan vekalet 290 hekime ihtiyaç duymasına rağmen yalnızca 180 hekim mevcuttu.[914] Vekaletin, üreme sağlığı konusunda en önemli adımı 5 Şubat 1921 tarihinde kabul edilerek 7 Mart 1921 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanan 90 sayılı "Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında

---

[908] Elif Ziyanak, "Osmanlı Devleti'nde Frengi Hastalığına Yönelik Tedavi ve Mücadele Yöntemleri Nasıldı? (18. Yüzyıldan 19. Yüzyıla), **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Frengi**, (Ed. Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Şükran Köse, Ahmet Çağrı Büke), Gece Kitaplığı, Ekim 2024, s. 34.

[909] **A.g.m.**, s. 33.

[910] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, Dokuzuncu İçtima, 2.5.1336 (3 Mayıs 1920) Pazar, Birinci Celse, s. 185.

[911] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, Cilt 1, İçtimaSenesi 1, Onuncu İçtima, 3.5.1336 (3 Mayıs 1920) Pazartesi, Üçüncü Celse, s. 229.

[912] Süleyman Tekir, "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)", **Belgi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 18 (Yaz 2019/II), s. 1302.

[913] Hilal Karavar, "Millî Mücadele Döneminde Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekillerinin Faaliyetleri", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies**, Sayı 42 (2022), s. 55.

[914] Süleyman Tekir, **a.g.m.**, s. 1304.

Kanun" çıkarılması oldu.[915] 12 maddeden oluşan bu kanun ile frengili kimselerin istediği bir doktora görünmesi ve tedavi olması zorunlu kılınırken; hastalığı bilerek başkasına bulaştıranların da altı aydan iki yıla kadar hapis veya yüz liradan beş yüz liraya kadar para cezası ile cezalandırılmaları karara bağlandı. Kanuna göre frengi hastaları, tedavi gördüğü doktordan alacağı tedavinin şeklini ve süresini gösteren belgeyi yanında taşımak zorundaydı.[916] Aynı dönemde Sıhhıye Vekaleti'nin Ankara'da açtığı Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nde frengili kadınlar ücretsiz tedavi edilmeye başlandılar.[917] 23 Haziran 1925 (23 Haziran 1341) tarihinde yayınlanan "Frengi Tedavi Talimatnamesi" ile bu hastalığın nasıl tedavi edilebileceğine dair yöntemler açıklanırken, gebe kadınların tedavisi için neosalvarsan[918] ve cıvanın birlikte kullanılabileceği belirtilmekteydi.[919]

6 Mayıs 1930 tarihinde 1593 sayılı kanun ile kabul edilen "Umumi Hıfzısıhha Kanunu" da üreme sağlığı ile ilgili aldığı kararlar doğrultusunda vilayet hususi idareleri ve belediyeler, cinsel yollarla bulaşan bir enfeksiyon olan frengi için ilaç temin etmek[920] ve ücretsiz doğum yardımı için ebe istihdamı sağlamak[921] yükümlülüğündeydiler. Ayrıca "Zührevi Hastalıklarla Mücadele" başlıklı beşinci fasıla göre; herhangi bir cinsel yolla bulaşan hastalığa veya enfeksiyona yakalanmış kimseler, alanında uzman bir doktora tedavi olmak zorundaydı. İlgili doktor da o ay müddetince başvuran hastaların kaydını bulunduğu bölgenin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü'ne bildirmek zorundaydı. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, zührevi hastalığa yakalananlara ücretsiz tedavi imkânı sunarken, tedavi oluncaya kadar da evlenmelerini yasaklamaktaydı.

1930/1593 sayılı "Umumi Hıfzısıhha Kanunu" Türkiye Cumhuriyeti'nde doğrudan sağlık uygulamalarıyla ilgili pronatalist[922] politikalarının ilk resmi dayanağı oldu. Pronatalist bir karakter taşıyan 3 numaralı maddesi uyarınca devlet, çocuk ölümlerini en aza indirmekten ve annelerin doğumdan evvel gebeliği boyunca

[915] **Ceride-i Resmiyye**, 20 Cemziye'l-Ahir 1339 / 7 Mart 337, Sayı 5, s.s. 6-7.
[916] Ümmügülsüm Candeğer, "Sıhhi Müze Atlası'na Göre Türkiye'de Frengi (1925-1926)", **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Frengi**, (Ed. Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Şükran Köse, Ahmet Çağrı Büke), Gece Kitaplığı, Ekim 2024, s. 363.
[917] Selda Aslan, Şükran Köse, "Frengi", **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Frengi**, (Ed. Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Şükran Köse, Ahmet Çağrı Büke), Gece Kitaplığı, Ekim 2024, s. 9.
[918] Frengi tedavisinde kullanılan sentetik bir ilaç.
[919] Ümmügülsüm Candeğer, **a.g.m.**, s. 364.
[920] **Resmî Gazete**, "Umumi Hıfzısıhha Kanunu", md.18, s. 8896.
[921] **Resmî Gazete**, "Umumi Hıfzısıhha Kanunu", md.20/14, s. 8896.
[922] Doğum Yanlısı

ve doğumdan sonra sağlığının korunmasından kendini sorumlu görüyordu.[923] Diğer taraftan nüfusun arttırılması ve anne-bebek ölümlerinin azaltılmasından da kendini sorumlu tutan devlet; bütün yerel yönetim birimlerini doğurganlığı teşvik etmek ve denetlemekle yükümlü kılıyordu. Çocuk yapmayı dinsel açıdan bir yükümlülük ve geleneksel açıdan da güçlülüğün görünümü olarak algılayan toplumun değer yargıları ile de uyumlu olan doğurganlığı teşvik edici politikaların[924] en önemli yansıması günlük gazetelerde çıkan ve özellikle çok çocuklu doğumlar ile ilişkili haberlerdi. Diğer taraftan gebeliğin istemli şekilde sonlandırılması yani o dönemdeki ifadesi ile "ıskat-ı cenin" uygulaması suç kabul edildiği için 1927 ile 1955 yılları arasındaki kürtaj uygulamaları ile ilgili herhangi bir resmi veri yoktur.[925] Fakat bu döneme ait gazetelerde yer alan çeşitli haberler bize, devletin denetiminin dışında kalan güvensiz kürtajın bütün tehlikelerine ve risklerine rağmen sıklıkla başvurulan bir yöntem olduğu ile ilgili bilgi verebilmektedir. Bu haberlerden anlaşıldığına göre suç sayılmasına rağmen kadınlar, birbirinden oldukça farklı nedenlerle gebeliği sonlandırmaya başvurabilmektedirler. Yoksulluk, meşru ya da gayrımeşru ilişkiye bağlı istenmeyen gebelik en belirgin nedenlerdir. Bunun dışında, gebelikten bağımsız olarak gelişen çeşitli şiddet olaylarına bağlı olarak yaşanan düşükler de haberlere konu olmuştur. Haberlere göre kadınlar kocalarından gizlice, kocalarına rağmen, kocalarının onayıyla ya da kocalarının ve kimi zamanda ailelerinin ya da kaynanalarının zorlamasıyla düşüğe başvurabilmektedirler. Düşükler çoğunlukla, genelde tehlikeli ya da en iyi olasılıkla yararsız çeşitli bitkisel ya da farklı maddelerden yapılan karışımlarla oluşturulan ve ilaç denilen maddelerle gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Gazetelerde yer alan haberlerin çoğu bu türlü yapılan düşüklerin annenin de ölümüyle sonuçlandığı yönündedir. Bu türlü haberlerin kamuoyunda farkedilir derecede yer almasına rağmen kadınların yine de bu yollara başvurma sıklığına bakılırsa, kendi doğurganlıkları üzerinde denetim sahibi olmak konusunda ısrarcı oldukları anlaşılmaktadır.

II. Dünya Savaşı sonrasında yalnızlaşmak istemeyen Türkiye, birçok alanda olduğu gibi sağlık konusunda da dünya kamuoyunu takip etmek yönünde çabaladı. 19 Haziran-22 Temmuz 1946 tarihlerinde WHO tarafından New York'ta Uluslararası Sağlık Konferansı'nın toplandığı sıralarda Türkiye henüz bu örgüte üye değildi. Bu

[923] **Resmî Gazete**, "Umumi Hıfzısıhha Kanunu", md.3/1-2, s. 8895.
[924] Elif Yüksel Oktay, **a.g.m.**, s. 37.
[925] Sabahat Tezcan, Banu Akadlı Ergöçmen, "Türkiye'de İsteyerek Düşükler", **Türkiye Halk Sağlığı Dergisi**, 2012;10, Özel Sayı 1: Düşükler, s. 38.

konferansta kabul edilen ve 22 Temmuz 1946 tarihinde 61 devletin temsilcileri tarafından imzalanan WHO Anayasası'nda "Sağlık" kavramı, yalnızca hastalık veya sakatlığın bulunmaması durumu değil, aynı zamanda bireylerin tam bir fiziksel, zihinsel ve toplumsal refah durumunda bulunmaları olarak tanımlandı.[926] Fakat bu tanım o dönem için henüz Türkiye'de karşılık bulmasa da Türkiye, 9 Haziran 1947 tarihinde çıkarılan 5062 sayılı kanunla WHO Anayasasını onaylayarak örgüte üye olunca bu tanımı da benimsemiş oldu.[927] Yine de DSÖ'nün "sağlık" tanımı anayasal olarak ancak 1961 Anayasasında açık ve net bir ifade ile benimsenecekti.

1950 yılına kadar tek başına iktidar sürdürecek olan CHP'nin 1946'da çok partili hayata geçilmesinin ardından 1946'da olağanüstü kurultay ve 1947'de de olağan kurultay gerçekleştirdi.[928] 1947 olağan kurultayında sağlıklı doğum koşullarının sağlanabilmesi amacıyla doğum evlerinin sayısının yeterli sayıya arttırılması, çocuk ölümlerinin önlenmesi ve çocuk sağlığı bakımından hem koruyucu hem de tedavi edici sağlık koşullarının sağlanması, çocukların topluma faydalı fertler haline gelecek şekilde korunup yetiştirilmeleri konularına değinildi.[929] 10 Aralık 1948'de BM Genel Kurulu'nda kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni 6 Nisan 1949'da onaylayan Türkiye Cumhuriyeti, insan hakları kapsamında kadınların doğurganlık hakları açısından sorumluluk üstlendi.[930]

Demokrat Parti döneminde ise 1952'de WHO ile UNICEF'in desteğiyle, Ana Çocuk Sağlığı Şube Müdürlüğ'ne bağlı olarak Ana ve Çocuk Sağlığı Merkezleri

---

[926] "Health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity.
The enjoyment of the highest attainable standard of health is one of the fundamental rights of every human being without distinction of race, religion, political belief, economic or social condition."; **World Health Organization**, Official Records of the World Health Organization No.2, Summary Report on Proceedings Minutes and Final Acts of the International Health Conference 19 June-22 July 1946, Newyork, June 1948, s.s. 98-100.

[927] **Resmî Gazete**, "New-York'ta Toplanan Milletlerarası Sağlık Konferansında Kabul ve İmza Edilen Belgelerin Onanmasına Dair Kanun", Kanun No 5062, Sayı 6634 (9 Haziran 1947), s.s. 12489-12501.

[928] 1947 CHP Olağan Kurultay'ı hakkında bkz: Hakan Uzun, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt XII, Sayı 25 (2012 Güz), s.s. 101-139.

[929] Adnan Güriz, **a.g.m.**, s. 23.

[930] **Resmî Gazete**, "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi", s.s. 16199-16201.

kuruldu.[931] Böylece bebek ölüm hızı, 1950'de binde 233 iken 1960'ta binde 176'ya kadar düştü.[932]

4.2.1.2. Kürtaj ile İlgili Yasak ve Uygulamalar

Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus artışını destekleyen politikalarının doğal uzantılarından biri olan "Kürtaj" ya da namı diğer "Iskat-ı Cenin" yasağı, Yeni Türk Devleti'nde de benzer nitelikte sürdürüldü. Böylece, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde doğurganlığı teşvik eden uygulamalar çerçevesinde kadının gebeliğini sonlandırması suç sayıldı ve buna bağlı olarak kadının gebeliğinin sonlandırılmasına neden olabilecek diğer eylemler de bu suç kapsamına alındı. Ulus-Devlet prensibiyle kurulan Yeni Türk Devleti, artık Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman nüfusu arttırarak gücünü gösterme kaygısının yerine; idari açıdan kendisine bağlı vatandaşlarının bireysel yaşamını denetleyerek planlı bir nüfus artışı sağlamak kaygısına sahipti.[933]

Daha önce bahsedildiği gibi "Iskat-ı Cenin" kavramı; gebeliğin, hem annenin yaşamını tehlikeye sokan önemli bir sağlık sorunu nedeniyle ve hem de sorunsuz-sağlıklı bir gebeliğin bilerek isteyerek sonlandırılması anlamını içermekteydi. Günümüzde ise bu iki farklı olgudan birincisi için "Düşük" kavramı kullanılırken, ikincisi ise "İsteyerek Düşük" olarak tanımlanmaktadır.[934] Kürtaj'ın suç sayılması, doğal olarak, kürtajın gayrı resmi yollardan ve güvensiz bir şekilde gerçekleştirilmesine; işlem ile ilgili uygulamaların da kayıt dışı kalmasına neden olmuştur. Bu yüzden 1927 ve 1955 yılları arasında kürtaja başvuranların nüfusa oranının ne kadar olduğu ile ilgili resmi ya da gayrı resmi bir veri kaynağı bulunmamaktadır. Çünkü kürtaj gizli, denetimsiz ve güvensiz yapılmaktadır. Fakat döneme ilişkin gazetelerde yer alan haberler güvensiz kürtajın topluma oranla ne kadar sıklıkla tercih edildiği konusunda bir fikir vermemesine rağmen dikkati

---

[931] Ayten Alkan, Serpil Çakır, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Türkiye'ye Cinsiyet Rejimi: Süreklilik ve Kırılmalar", **1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim**, (Ed. Bülent Duru ve Faruk Alpkaya), Phoenix Yayınları, Ankara 2012, s. 244.

[932] Abdurrahim Uyanık, Fatma Uslu Şahan, Gülten Koç, "Ulusal ve Uluslararası Sağlık Politikaları ile Küresel Toplantılar Çerçevesinden Kadın Sağlığına Bakış", **Hemşirelik Bilim Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2 (2024), s. 243.

[933] Tuba Demirci Yılmaz, "Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Modernleşmesinde Annelik Kurguları (1840-1950)", **Cogito**, Sayı 81 (2015), s. 13.

[934] Sema Dereli Yılmaz, Emel Ege, Belgin Akın, Çetin Çelik, "15-49 Yaş Kadınların Kürtaj Nedenleri ve Kontraseptif Tercihleri", **Florence Nightingale Journal of Nursing**, Cilt 18, Sayı 3 (2010), s. 157.

çekecek kadar çok uygulandığını da göstermektedir. Yine de bu uygulamaların ancak gazetelere yansıyabildiği kadarıyla bir fikir verebildiğini unutmamak gerekmektedir.

Devletin, kadının doğurganlığını kontrol altına alma ve denetleme amacıyla uyguladığı kürtaj yasağıyla birlikte kadınlar birçok olumsuz duruma sürüklenmişlerdir. Öncelikle istemsiz bir gebelik yaşadığı halde tıbben istemli düşük yapabileceği dönemde bile kürtaj yasağı nedeniyle resmi ve güvenilir yollardan düşük yapamayan kadın güvensiz kürtaja yönelmek zorunda kalıyordu. Bu durumda kadın zaten kürtaj yasağını ihlal ettiği için hem yasalar karşısında ve hem de bebek düşürmeyi olumsuz bir ahlaki eylem olarak gören toplumun gözünde suçlu konumuna düşüyordu. Bunların yanında kadın, düşük yapabilmesine yardımcı olmak amacıyla ilaç sağlamak veya yol yordam göstermek bile suç olduğu için, denetimsiz ve güvensiz düşük yaptırmak zorunda kalıyordu. Böylece ya sağlığından ya da yaşamını yitirme olasılığıyla karşılaşıyordu. Suçlu konumuna düşmemek veya sağlığında ya da canından olmamak için, tıbben istemli düşük yapabileceği dönemde bile kürtaj yaptırmayan kadın, doğurmak istemediği bebeği taşımak ve doğurmak zorunda kalıyordu. Bu durum öncelikle kadının kendi gebeliğine, karnındaki bebeğine ve doğuma, en nihayetinde de kendi anneliğine yabancılaşmasına neden olabilmekteydi. Bu yabancılaşmayı yaşayan kadınlar bulundukları psikolojik durum açısından ya bebeği terk suçunu ya da bebek cinayeti suçunu işleyebiliyorlardı.

Kürtajın, ceninin tıbben düşürülmeye uygun olduğu dönemde yapılsa bile kadın sağlığı için uygun görülen ve bütünüyle sağlıklı bir yöntem değildir. Fakat, kürtaj yasağının olduğu dönemlerde gebe kalmayı önleyici uygulamaların ya da düşük ile ilgili doğru bilgiye erişimin devlet tarafından desteklenmediği akılda tutulmalıdır. Dolayısıyla, kadınların kendi doğurganlıklarını bilerek ve isteyerek sınırlandırabilecekleri veya engelleyebilecekleri bilgilere, ilaçlara veya araçlara erişimleri kısıtlıdır veya hiç yoktur. Çünkü devlet, kadınların gebe kalmalarını ve taşıdıkları bebekleri dünyaya getirmelerini istemektedir.

Kürtaj yasağı karşısında kadınların suçlu duruma düşmek ya da sağlıklarından veya canlarından olmak pahasına güvensiz kürtaja başvurmaları göstermektedir ki; bir taraftan gebelik ve düşük ile ilgili doğru bilgiye ulaşmalarına imkân verilmemektedir, diğer taraftan da kadınlar kendi doğurganlıkları üzerinde kendi denetimlerini sağlamaya çalışmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde çocuk düşürmeyi suç sayan kanun İtalya Ceza Yasası'nın etkisinde kalan[935] 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda yer bulmuştur.[936] Burada, isteyerek düşük yapmak "Kasten Çocuk Düşürmek ve Düşürtmek" başlığı altında ele alınmıştır: Cenin bir birey gibi değerlendirilerek "hayat ve vücut bütünlüğü hakkı" gerekçesiyle de düşük yapmak suç sayılmıştır. 1927 yılındaki nüfus sayımı ile devletin nüfus arttırmaya yönelik uygulamalarının yeterli başarıyı sağlayamadığı düşünüldü. Aslında bu durumun nedenleri sadece doğurganlığın kontrol altına alınması ve teşvik edilmesi değil, aynı zamanda yeterli ekonomik koşulların ve yaşam standardının sağlanamamasıdır. Bu yüzden nüfusu arttırmaya yönelik uygulamalara devam etmek yönünde kararlar alındı.[937]

1936 yılına gelindiğinde hem yeni bir savaşın yaklaştığına dair kaygılar hem de nüfusun istenilen orana ulaşamaması nedeniyle Türk Ceza Kanunu'nda yeni bir değişikliğe gidildi.[938] Kabul edilen 3038 sayılı kanunla[939] ele alındı ve "Eşhasa Karşı Cürümler" başlığı altında "Irkın Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Suçlar" adlı bölümde değerlendirildi.[940] Yasanın ele alındığı bölümde "Irk" zamirinin neden kullanıldığı açıklamaya muhtaçtır. 1930'ların başlarında Türkiye, siyasal olarak demokratikleşme niyetinde olduğunu göstermek kaygısındaydı. 4 Mart 1925'te Şeyh Sait İsyanı nedeniyle çıkarılan ve hükümete olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sükûn kanunu 4 Mart 1929'da kaldırılmıştı. 1930 yılında, başarısızlıkla sonuçlansa da çok partili hayata geçiş denemesi yapıldı ve Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Aynı yıl içerisinde kabul edilen Belediyeler Kanunu ile kadınların yerel seçimlere katılmasının önü açıldı ve nihayetinde ilk çok partili yerel seçimler, kadınların da katılımıyla 1930 yılında gerçekleştirildi.

1930'lu yıllar aynı zamanda Avrupa'da ırkçılığın ve totaliter rejimlerin yükselişte olduğu dönemdir. Türkiye'de de Türk ulus kimliği, Avrupa'nın bakış açısı karşısında tanımlanmaya ve içeride de yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Özellikle Batı'nın Türkleri "aşağı ırk" olarak gören anlayışına karşı, Türklerin hiç de aşağı

---

935 İbrahim Gökburun, **a.g.m.**, s. 9.

936 **Resmî Ceride**, "Türk Ceza Kanunu", Kanun no 765, 13 Mart 1926, Sayı 320, s.s. 1065-1144.

937 Mustafa Köse, Özlem Sertkaya Doğan, "Nüfus Politikaları Bağlamında Türkiye Nüfusunun Demografik Dönüşümü, Yapısal Değişimi ve Geleceği", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 74 (2022), s. 253.

938 Dilek Özge Erdem, "Çocuk Düşürtme Düzenlemesi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 65, Sayı 4 (2016), s. 1645.

939 **Resmî Gazete**, "Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun", Kanun no 3038, Sayı 3337 (23 Haziran 1936), s.s. 6706-6720.

940 Elif Yüksel Oktay, **a.g.m.**, s. 38.

olmadığını kanıtlamaya çalışan bir kimlik yaratım çabası söz konusudur.[941] Bu dönemde, hazırlanmasına bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün yazarak katkı sağladığı "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" adlı kitap Maarif Vekaleti Talim ve Terbiye Dairesi'nin 7 Eylül 1931 tarihli ve 2917 numaralı emriyle basılarak yayınlandı.[942] Bu eser bir taraftan Türk Devleti'nin çağdaş ve ulusal yapısını kuramsal olarak açıklarken, diğer taraftan da Türk Ulusu'nu daha çok "kültür" temelli bir kavramsallaştırma ile tanımlamaya çalışmaktaydı. Bu yönüyle Türklerin, kendi karakterini koruyan çok eski bir millet olmakla birlikte birçok uygarlıkla da karışmış ve onlara benzer özellikler kazanmış bir ırk olduğu yönünde bir tanım geliştirmeye çalışıyordu.[943] Benzer bir kullanım, çok daha önce, Şair Mehmet Akif Ersoy'un kaleme aldığı ve 12 Mart 1921'de TBMM tarafından kabul edilen İstiklâl Marşı'nda da geçmektedir. "Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?" ve "Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl" mısralarında aynı kavram "soy; kan bağı" ile ilişik bir anlamda yine "millet" yerine kullanılmaktadır.[944] Dolayısıyla 1936'da kabul edilen Türk Ceza Kanunu'nun bahsedilen başlığındaki "ırk" kavramı, "ulus" kavramına yakın fakat kan ve soy bağının daha ön planda olduğu hissini veren bir anlamda kullanılmaktadır.[945] Bu kanunun içeriğine bakılırsa; bir kadın gebe kaldığı zaman; doğduğunda, kendi başına bir birey olacak bir varlıktan ziyade Türk Ulusu'na (veya ırkına) ait olacak bir varlığı taşımaktadır artık.

Çocuk düşürme ile ilgili suçlar hem 1926 tarihli 765 sayılı TCK'da ve hem de 1926 tarihli 3038 sayılı TCK'da yer almaktadır. 765 sayılı TCK'ya göre kendisi şahsen alet veya ilaç kullanmak suretiyle ya da kendi üzerinde başkasının alet ve ilaç kullanmasına izin vererek çocuğunu düşüren kadın altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ile yargılanıyordu.[946] Bir kadının çocuğunu düşürmesine araç ve ilaç sağlayarak yardımcı olan kimse de, kadının rızası olsa bile üç yıla kadar hapis cezası

---

[941] Emine Erden Kaya, "Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde Irk ve Irkçılık (1923-1938)", **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3 (2015), s.s. 39-40.

[942] Fatma Gürses, "Kemalizm'in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 4, Sayı 7 (Kış 2010), s. 236.

[943] **A.g.m.**, s. 241.

[944] Gencay Zavotçu, "İstiklâl Marşı'nın Temel Kavramları", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Cilt 6, Sayı 4 (2017), s. 2428

[945] Burak Gökalp, "Tek Parti Döneminde Türk Kimliğinin İnşası ve Kurumsallaşması", **Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye (1923-1950): Disiplinler Arası Bir Bakış**, (Ed. Kadriye Okudan Dernek, Funda Kemahlı Garipoğlu), Nobel Bilimsel Eserler, Aralık 2022, s. 136.

[946] 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 468 numaralı maddesi: "Alet ve ilâç kullanarak veya başkası tarafından kullanılmasına razı olarak çocuk düşüren kadın, altı aydan üç seneye kadar hapsolunur."

alabiliyordu.[947] Bunların yanında, isteyerek ya da istemeyerek olsun her türlü düşük vakasının ilgili mercilere bildirilmesi, zorunluydu ve düşüğün ne suretle gerçekleştirildiğinin anlaşılması bakımından bu türlü vakalar soruşturmaya tabi tutulmaktaydı. 1930 tarihli ve 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu ile de düşüğe neden olabilecek ya da gebeliği engelleyebilecek her türlü aracın ve ilacın satışı yasaklandı.[948] 765 sayılı TCK'da 3038 sayılı kanunla yapılan düzenleme ile isteyerek de olsa düşük yapmak ile ilgili hüküm değişikliğe uğradı. 469 numaralı maddeye göre bir kadın gebeliğini isteyerek sonlandırdığı takdirde dört yıla kadar mahkûmiyet alabilecekti. Kadının gebeliğini sonlandırmasına yardımcı olan, araç veya ilaç temin eden kişi de en az altı, en çok iki seneye kadar mahkûmiyet alacaktı.[949] 471 numaralı madde de bir kimseyi gebeliğini sonlandırmaya ikna ve teşvik etme ile ilgili suçu düzenliyordu: Buna göre bu suçu işleyenler bir seneye kadar mahkûmiyet alacaklar ve bin liraya kadar da ağır para cezasına çarptırılacaklardı. Eylemin gelir ve kazanç elde etmek amacıyla yapılması durumunda hapis ve para cezaları birlikte uygulanacaktı.[950] Bu kanunların uygulanması ile ilgili dönemine ait örnekleri yine basından takip edebiliyoruz. Örneğin 1931 senesinde gazetelere yansıyan bir habere göre; Firdevs Hanım adlı bir kadının çocuğunu düşürtmesi için başvurduğu Doktor Horhoryan Efendi'nin[951] 468 ve 469 numaralı maddelere göre cezalandırılması talep ediliyordu. Yapılan soruşturmanın sonucunda savcının talebi doğrultusunda yargılaması gerçekleştirilen Doktor Horhoryan Efendi,[952] Firdevs Hanım'a gerçekleştirdiği müdahalenin düşük yapmasını sağlamak amacıyla değil, sancılarını

[947] 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 469 numaralı maddesi: "Bir kadının rızasile vasıta temin ederek çocuğunu düşürten kimse bir seneden üç seneye kadar hapse mahkûm olur. …"

[948] 1930 tarihli 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun 152 numaralı maddesi: "İlkaha mâni veya çocuk düşürmeğe vasıta olup Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletince tayin olunacak alât ve levazımın ithal ve satışı memnudur. Bunların tababette müstamel envaı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletinin tayin edeceği şartlar dairesinde ithal edilir ve eczanelerde reçete ile satılır."

[949] 1936 tarihli 3038 sayılı kanunun 469 numaralı maddesi: "İsteyerek çocuğunu düşüren kadına bir seneden dört seneye kadar hapis cezası verilir.

Yukarıki fıkrada yazılı cürme iştirak halleri dışında gebe bir kadını, çocuk düşürmeğe yarayacak vasıta tedarik etmek suretile çocuğu düşürmeğe tahrik eden kimse altı aydan iki seneye kadar hapis cezasile cezalandırılır."

[950] 1936 tarihli 3038 sayılı kanunun 471 numaralı maddesi: "Rıza ve muvafakatile bir erkek veya kadın üzerinde bazı fiiller yaparak onların çocuk yapmak kabiliyetini yok eden ve bu suretle rıza göstererek kendi üerinde böyle bir fiil ve hareketi yaptıran kimse altı aydan iki seneye kadar hapis ve yüz liradan beş yüz liaraya kadar ağır para cezasile cezalandırılır.

Çocuk yapmağa mâni fiil ve hareketlerin işlenmesini teşvik eden veya bu fiil ve hareketlerin işlenmesi için propaganda yapan kimse bir seneye kadar hapis veya bin liraya kadar ağır para cezasile cezalandırılır. Eğer fiil kazanç temini gayesile işlenmiş ise her iki ceza birlikte hükmolunur."

[951] **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1931, s. 2.

[952] Müddeiumumi = Savcı

durdurmak niyetiyle olduğu yönünde savunma gerçekleştirmişse de[953] davaya dahil olan morg tabibi Rahmi Bey ve serbest tabip Bedrosyan Efendi'nin görüşleri doğrultusunda[954] Firdevs Hanım ile Doktor Horhoryan Efendi suçlu bulundular. Doktor Horhoryan Efendi, doktor olduğu halde gebe bir kadına düşük yaptırdığı için on ay hapis cezası alırken, on aylığına da meslekten menedildi. Firdevs Hanım ise altı ay hapis cezası aldığı halde cezası tecil edildi.[955] Başka bir haberde yoksulluk nedeniyle gebeliğini sonlandırarak iki aylık bebeğini düşürmek isteyen Gedikpaşa'nın Sucu sokağında ikamet eden Makrahi kızı Vartahi fazla kan kaybettiği için hastaneye kaldırılmıştı.[956] Güvensiz düşük yapacak olan kadınlar ya etraflarından aldıkları ve ilaç denilen çeşitli karışımları kullanıyorlardı ya da bu işi gizliden yapan doktorlara veya uzmanı olmadığı halde düşük yaptırma konusunda kendini ehil gören kimselere başvuruyorlardı. 1938 yılında gazetede yer alan bir haberde çalışan kadınları gebeliğini sonlandırmaya teşvik ve ikna eden ve bunun için ilaç temin eden; düşen cenini de ortadan kaldıran bir grubun varlığından bahsedilmektedir. Fakat haberin devamı gazeteler tarafından takip edilmediği için akıbeti bilinmemektedir. Habere göre, daha önce üç çocuğunu düşüren Paraşkevi adlı bir kadın eşi Kosti ile İmroz adasından göçüp yerleştiği İstanbul Beyoğlu'nda bir apartmanda hizmetçilik yapıyordu. Bu sırada eşi Agop'tan üç aylık gebeyken çalıştığı yerdeki bazı kimseler, gebeliğinin onun çalışmasına engel olacağı ve bebeği düşürmesi gerektiği telkininde bulunanların temin ettiği bir ilacı içerek bebeğini düşürür. Kosti bunu bir şekilde haber alır almaz eşinin çalıştığı apartmana giderken, elinde paketle binadan çıkan adamdan şüphelenerek adamı takip eder ve adam elindeki paketi Sürp Agop Mezarlığı'na gömer. Kosti, adam henüz yeterince uzaklaşmadan paketi çıkarır, içindeki cenini görür fakat adam Kosti'yi fark edince onu döver ve paketi alıp başka yere götürür. Paketten bir daha haber alınamaz ancak Kosti eşini düşük yapmaya ikna eden, ilaç sağlayan ve cenini yok etmeye çalışan bu kimseleri mahkemeye verir.[957] Gebeliğini her ne suretle olursa olsun sonlandıran kadınların mahkemeye sevk edilmeleri dönemin rastlanılan haberlerindendir. Yine İstanbul'da, Güzelyalı'da eşi İsmail'den dört aylık gebe kalan Esma çocuğunu düşürmüştü ve Esma, düşüğün neden ve nasıl gerçekleştirildiğinin anlaşılması için

[953] **Milliyet**, 25 Teşrinievvel 1931, s. 3.
[954] **Milliyet**, 6 Kanunuevvel 1931, s. 2; **Cumhuriyet**, 6 Kanunuevvel 1931, s. 3.
[955] **Cumhuriyet**, 29 Mart 1932, s. 2.
[956] **Milliyet**, 4 Mayıs 1931, s. 3.
[957] **Akşam**, 2 Teşrinievvel 1938, s. 4.

mahkemeye sevk edilmişti.[958] Haberlerde görüldüğü gibi düşük ile ilgili bir soruşturmanın açılması ve yargılamanın yapılması için gebeliğin kaçıncı ayda sonlandırıldığının herhangi bir önemi yoktur. Beyoğlu'nda Abdülhak Hamid caddesinde ikamet eden zengin bir ailenin gelini olan Anuş Arslan, bir ebenin yardımıyla düşük yapar fakat rahatsızlanarak Amerikan Hastanesi'ne kaldırılır. Hastane, yasa gereği bu düşük durumunu polise bildirdiği için, Anuş Arslan taburcu olur olmaz tutuklanır.[959]

Gebe bir kadına şiddet uygulayarak düşük yapmasına neden olmak ya da kadını, düşük yapmaya zorlamak da diğer bir suç türüdür. 765 sayılı TCK'ya göre rızası olmadığı halde düşük yapmayı sağlayan bir ilaçla, düşüğe neden olacak bir araçla ya da doğrudan şiddet uygulayarak gebe bir kadının düşük yapmasına neden olan kimseler en az yedi ve en çok on sene mahkûmiyet alacaktır.[960] 765 sayılı TCK'da düşük yapan kadının rızasının olup olmaması ya da yaşı gözetilmezken, 1936 tarihli 3038 numaralı kanunda bu duruma da yer verilmiştir. Buna göre; on dört yaşından küçük ve idrak kabiliyeti bulunmayan ya da rızası tehdit, şiddet ve telkin yoluyla alınan bir kadının düşük yapmasını sağlayan kimseler de yedi seneden on iki seneye kadar hapis cezasına çarptırılabileceklerdi. Eğer kadın herhangi bir zorlama ve baskı altında olmadan kendi rızasıyla düşük yaptıysa, o zaman hem düşük yapan kadın hem de düşük yaptıran kimse en az iki ve en çok beş sene mahkûmiyet alacaktı.[961] 1930 senesinde haberi yapılan bir olaya göre Beşiktaş'da Sabri adlı bir kimsenin gebe bir kadını zorlayarak boş bir arsaya götürdüğü fark edilir. Mahalle bekçisi Yusuf Ağa'nın müdahalesiyle Sabri'nin, Makbule adındaki kadının yedi aylık bebeğini düşürmesi için zorlandığı anlaşılır fakat Sabri, olaya müdahale eden

---

[958] **Anadolu**, 4 Mayıs 1941, s. 2.

[959] **İkdam**, 17 Birincikanun 1942, s. 2.

[960] 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 470 numaralı maddesi: "Bir kimse gebeliğini bildiği bir kadının rızası olmadığı halde çocuk düşürmeğe mahsus ilâç ve sair vasıta kullanmak yahut kadını dövmek veya yaralamak yahut başka bir fiil işlemek suretile çocuk düşürtürse yedi seneden on seneye kadar ağır hapse mahkûm olur. …"

[961] 1936 tarihli 3038 sayılı kanunun 468 sayılı maddesi: "Bir kadının rızası olmaksızın çocuğunu düşürten kimseye yedi seneden on iki seneye kadar hapis cezası verilir.
Rızasile bir kadının çocuğunu düşürten kimseye iki seneden beş seneye kadar hapis cezası verilir. Çocuğunu düşürtmeğe rıza gösteren kadına da ayni ceza verilir.
Aşağıdaki hallerde birinci fıkra hükmü tatbik olunur:
1- Eğer kadın on dört yaşında küçükse veya her ne suretle olursa olsun irâde veya idrak kabiliyetinden mahrum ise,
2- Eğer rıza şiddet veya tehdid veya telkin veyahut iğfal ile elde edilmiş olursa,
Birinci fıkrada yazılı fiil kadının ölümüne sebeb olmuş ise ceza on iki seneden yirmi seneye ve bedenî bir zararı mucib olmuş ise on seneden on beş seneye kadar ağır hapis cezası verilir.
İkinci fıkrada yazılı fiil kadının ölümüne sebeb olmuş ise beş senedne on iki seneye ve bedenî bir zararı mucib olmuş ise üç seneden sekis seneye kadar ağır hapis cezası verilir."

Yusuf Ağa'yı kafasına taşla vurarak yaralar. Bu sırada zabıta memurlarının yetişmesiyle, sancısı tutan Makbule Haseki Hastanesi'ne götürülürken doğum otomobilde sağ salim gerçekleşir.[962] Salim ise derhal mahkemeye sevk edilir fakat bu haberin akıbeti; Sabri'nin Makbule ile olan ilişkisi ve bebeği neden öldürmek istediği haber yapılmamıştır. 1936 yılında Küçükpazar'da Mehmetpaşa yokuşunda ikamet eden Hayriye adlı bir kadın, bebeğini düşürmeye zorlandığı şikayetiyle savcılığa başvurur.[963] Haberin ayrıntılarına göre Hayriye beş ay önce gebe kalmıştır ve kocası Necdet, onu düşük yapması için zorlamaktadır. Hayriye bebeğini doğurmak isteyince bu sefer kayınvalidesi ve kayınbiraderi konuya dahil olurlar ve Hayriye'yi önce döverek çocuğunu düşürtmeye çalışırlar. Başaramayınca bir doktordan bebeğin düşmesini sağlayacak bir ilaç temin ederek Hayriye'ye zorla içirirler ve bir odaya hapsederler. Bundan sonra fuhuşa zorlandığını belirten Hayriye, fırsatını bulduğu anda kaçarak hepsini dava etmiştir.

Benzer haberlerden anlaşıldığına göre mesleği gerçekten doktor olan birçok kimsenin veya ebe olarak bilinen bazı kimselerin, bütün yasaklara rağmen kadınların düşük yapması için en azından ilaç temin ettiği görülmektedir. Anlaşılan o ki ilaç temini, düşük yapmayı her koşulda yasaklayan yasalar karşısında yasadışı bir gelir kapısı haline de gelmiştir. Bu durumun acı bir örneği 1938'de Kütahya'da yaşanmıştır. Hatice ebe denilen bir kimsenin düşük yapması için ilaç verdiği Hanife adlı kadın, bu ilacı kullandıktan sonra önce düşük yapmış, fakat birkaç gün içerisinde de ilacın etkisiyle zehirlenip ölmüştür.[964] Burada ilaç olarak ifade edilen şey bilimsel yollarla üretilip, test edilen ve yararlılığı görülen tıbbi maddeler değildir. Zaten gebeliği önleyici ya da sonlandırıcı her türlü araç veya gereç yasadışı kabul edildiği için, bu türlü yasal bir ilaç bulmak da mümkün değildir. Dolayısıyla kadınlar, gebeliklerini sonlandırabilmek için geleneksel ilaçlara; bu ilaçları temin edebilecekleri kişilere başvurmaktadırlar. Bahsedilen olayda da vefat eden Hanife'nin kız kardeşi Bedriye Hanım da Hatice Ebe'ye, 3038 sayılı kanun çerçevesinde "Şahsi Hak Davası" açmıştı. 1939 senesine rastlayan bir davada da bir kadın, kızının kaynanası ve kocasının baskısıyla çocuğunu düşürmeye zorlandığı iddiasıyla haberlere konu olmuş. Vesile Hanım'ın ifadesine göre kızı Zehra'ya, kızının kaynanası Kıymet ve kocası Şemsettin bebeğini düşürmesi için baskı

[962] **Milliyet**, 31 Kanunusani 1930, s. 3.
[963] **Açık Söz**, 11 Ağustos 1936, s. 3.
[964] **Akşam**, 3 Eylül 1938, s. 10.

yapıyorlardı ve en sonunda Zehra'ya, komşularının da desteğiyle bir ilaç vermişlerdi. Fakat bu ilaç işe yaramamış ve Zehra rahatsızlanarak Beyoğlu'nda muayenehanesi bulunan Hristaki adındaki doktora götürülerek bebeği zorla aldırmışlardı.[965] Kayseri'de de kendisinden şüphelenilen bir adam zabıtalar tarafından tutuklanır ve elindeki çanta kontrol edilince, içinden henüz gelişmemiş uzuvlarıyla bir cenin çıkar. Soruşturmaya göre; Ankara'da Altındağ'da oturan adam karısına düşük yaptırmış ve cenini ortadan kaldırmak için her nedense Kayseri'ye gelmiş.[966]

Düşük sadece evlilik içi istenmeyen gebelikleri sonlandırmak için uygulanmamaktadır. Haberlere yansıdığı kadarıyla evlilik dışı ilişkilerde de doğurganlığı kontrol etmek zor olduğu için gebelik meydana geldikten sonra kadınlar çareyi güvensiz düşükte aramaktadır. Yine 1939 senesine ait bir habere göre; davası Sultanahmet Birinci Sulh Ceza Mahkemesi'nde görülen olay İstanbul'da Fatih'te geçiyor. Anjel adında 18 yaşındaki bir kadın, birlikte ve nikahsız yaşadığı Arif adlı birisinden gebe kalınca, düşük yapmak için Ali Saip adlı bir doktora başvurur. Doktor Ali Saip de on beş lira karşılığında, Tünelbaşı'ndaki muayenehanesinde gebeliği sonlandırmak amacıyla bir iğne yapar fakat olay ortaya çıkınca verdiği ifadeye göre Anjel, isteyerek değil, istemeyerek düşük yapmış ve kanaması durmadığı için Doktor Ali Saip'e başvurmuştur. Fakat Doktor Ali Saip'in kanamanın durması için yaptığı iğnenin işe yaramaması üzerine Anjel bir hastaneye yetişmiş ve orada da cenini almak zorunda kalmışlardı. Fakat mahkemenin talep ettiği doktor raporun Doktor Ali Saip'in vurduğu iğnenin düşük yapmaya neden olan müdahale olduğunu belirtmesi nedeniyle Anjel'in de bu taleple başvurduğuna kanaat getirilerek ikisi de tutuklanarak hapse gönderilirler.[967]

Çocuk düşürtme suçu, gebeliği sonlandırılan kadının üreme sağlığına zarar verilmesi ya da yaşamını yitirmesi bakımından "sakat bırakma ve ölüme sebebiyet verme" ile de ilişkilendirilmiştir. Daha önce bahsedildiği üzere 765 sayılı TCK'ya göre bir kadının rızasının olduğu bir araçla bile olsa düşük yapmasına ve bu nedenle de vefatına neden olan kimse en az dört ve en çok yedi seneye kadar mahkûmiyet cezası alacaktı fakat kullanılan araç, vefatına neden olunan kadının rıza gösterdiğinden daha tehlikeli bir araçsa, o durumda cezası beş seneden on seneye

[965] **İkdam**, 16 Mayıs 1939, s. 2.
[966] **Akşam**, 13 Temmuz 1939, s. 2.
[967] **Akşam**, 14 Şubat 1941, s. 2; **İkdam**, 14 Şubat 1941, s.s. 1-4.

kadar ağır hapis cezası olacaktı.[968] Eğer düşük kadının rızası olmadığı halde gerçekleştirilirse ve kadının ölümüyle sonuçlanırsa en az on beş sene ağır hapis cezası uygun görülürken, bu suçu işleyen kişi kadının kocasıysa, cezası altıda bir oranında arttırılacaktı.[969] Düşük yapmaya aracı olan kimse toplum sağlığı hizmetinde bulunan bir kimse ise cezasının altıda bir oranında arttırılması öngörülmektedir.[970] Öyle ki daha önce bahsedilen haber örneklerinde de görüldüğü üzere kimi doktorlar ve ebeler yasal olmadığı halde bir gelir kapısı olarak güvensiz ve denetimsiz olarak gebelik sonlandırma işlemi yapmaktadırlar. Bir haberde yer aldığına göre Gedikpaşa'da ikamet eden Madam Mannik gebeliğini sonlandırmak için Doktor Artin Efendiye başvurmuştu. Onun temin ettiği ilacı kullanan Madam Mannik vefat edince savcılık tahkikata başladı ve Doktor Artin Efendi tutuklandı.[971] Asıl adı Agavni olan ve Mustafa Efendi ile evlenip Müslüman olan Aktrist Nimet Hanım, Anadolu'da çeşitli kumpanyalar düzenliyordu ve sahne alıyordu. Bu yüzden dört aylık gebeliğini sonlandırmak için kendisine, İstanbul'da Galata'da ikamet eden Sivasti Kiryakiçe adında bir kabile[972] yardımcı olur. Sivasti Kiryakiçe'nin içirdiği ilacın çok şiddetli sancılara neden olması yüzünden eşi Mustafa Efendi'nin Haseki Nisa Hastanesi'ne yetiştirmesine rağmen Nimet Hanım vefat eder.[973] Diğer bir habere göre de Beyoğlu'nda Kabristan sokağında yaşayan İbrahim Bey, eşi Madam Mari'nin gebeliğini sonlandırması için Doktor İstavraki Leontiyadis Efendi ile Doktor Bahar Efendi'ye başvurur. Ancak Madam Mari, hamli[974] alınırken vefat ettiği için eşi hemen savcılığa giderek doktordan şikayetçi olur ve Madam Mari'nin cesedi otopsi için mezarından çıkarılır.[975] Adli tabibin, Madam Mari'nin geçirdiği ağır bir grip hastalığı nedeniyle düşük yaptığı ve vefat ettiği yönündeki rapor nedeniyle

---

[968] 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 469 numaralı maddesi: "… Eğer bu düşürtme neticesi veya düşürmek için kullanılan vasıtadan kadın telef olursa ceza dört seneden yedi seneye kadar ve eğer kadının ölümü razı olduğu vasıtadan daha tehlikeli bir vasıta kullanmaktan hâsıl olmuşsa ceza beş seneden on seneye kadar ağır hapistir."

[969] 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 470 numaralı maddesi: "… Eğer bu düşürtme neticesinde veya bunun için kullanılan vasıtadan kadına ölürse ceza on beş seneden aşağı olmamak üzere ağır hapistir.

Eğer fail kadının kocası ise bu maddede tayin olunan ceza altıda bir miktarı çoğaltılır."

[970] 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 471 numaralı maddesi: "Yukarıdaki maddelerde yazılan işlerden birini yapan kimse sıhhati amme namına nizam altına alınmış sanat veya meslek ashabından olup ta çocuk düşürtmeğe mahsus çare ve vasıtaları öğretmek veya kullanmak suretile bu fili vukua getirmiş ve bundan kadının ölümü hâsıl olmuşsa hakkında mezkûr maddelerde yazılı olan ceza altıda bir mikdarı çoğaltılır."

[971] **Milliyet**, 8 Eylül 1929, s. 3.

[972] Kadın Ebe

[973] **Milliyet**, 3 Kanunuevvel 1930, s. 3.

[974] Haml = Cenin

[975] **Milliyet**, 4 Teşrinisani 1931, s. 3.

İstavraki Leontiyadis Efendi ile Doktor Bahar Efendi'nin beraatlerine hükmedilir.[976] Doktor İstavraki'nin dahil olduğu başka bir olay da Madam Olga'nın vefatı nedeniyledir.[977] Yine aynı mahalde geçen olayda Madam Olga önceden anlaşılamayan bir nedenle vefat eder ve defnedilir. Fakat Madam Olga'nın, Doktor İstavraki Lioniyadis Efendi'ye çocuk düşürtürken öldüğü ihbarı üzerine doktorla birlikte Olga'nın kız kardeşi savcılık tarafından sorguya alınır.[978] İlginç bir haber ise 1933 senesine aittir: Muazzez ve Müyesser adlı iki kadın Emine Hanım'ı dövmüş ve Emine Hanım düşük yapmıştır. Olaya şahit olan Atiye, Baise, Güzel ve Adviye adlı kadınların kavgayı Emine Hanım'ın başlattığı yönündeki ifadeleri nedeniyle iki kadına da beraat kararı verir.[979] 1935 yılında bir aile, merdivenden düştüğü ve bu yüzden kan kaybetmeye başladığını iddia ettikleri Sürpik adlı bir kadını Nigâr adlı bir ebeye götürürler. Bu arada istenmeyen gebeliklerde kadının yüksek bir yerden atlayarak ya da düşürülerek gebeliğinin sonlandırılmaya çalışılmasının tehlikeli fakat sıkça görülen geleneksel bir yöntem olduğunu hatırlatmak gerekir çünkü Sürpik'in başına gelen olayın nedeni hakkında herhangi bir bilgi bulunmuyor. Yine de habere göre Sürpik'in kocasının Ebe Nigâr'a bebek için "düşür gitsin" diye telkinde bulunması olayın bir kaza olmayabileceği izlenimi verir. Her ne olursa olsun Ebe Nigâr, halihazırda düşmekte olan bir cenine müdahale etmektedir fakat iki saat uğraşmasına rağmen Sürpik'in rahmini temizleyemez. Bunun üzerine, işin uzmanı bir doktorun bakması gerektiğini ve ailenin derhal hastaneye başvurmasını söyler. Ailenin şikayetçi olması üzerine Ebe Nigâr yargılanır ve dört yıl hapis cezasının üzerine bir yıl da ebelikten menedilir.[980] Gündemi meşgul eden başka bir habere göre Samatya'da İmrahor Mahallesi'nde yaşamını yitirip de on gün kadar önce defnedilen Konstantin kızı Katina'nın, evli olmadığı halde gebe kaldığı ve düşük yaptırırken öldüğünün ihbarı üzerine savcılık derhal bir tahkikat başlatır.[981] Katina'nın cesedi defnedildiği Balıklı mezarlığından çıkarılıp tetkik edilince, gerçekten de düşük nedeniyle öldüğü anlaşılır. Yapılan araştırmaya göre Katina'nın çalıştığı hastanede kadın hastalıkları uzmanı olarak çalışan Rum Doktor Hüdaverdi, evlilik dışı ilişki yaşadığı Katina'yı önce gebe bırakmış ve sonra Katina'yı düşük yapmaya ikna etmiştir. Fakat kürtaj yaptıktan sonra Katina fenalaşınca Ortaköy Şifa Hastanesi'ne

[976] **Milliyet**, 14 Mart 1932, s. 3.
[977] Bu haberde adı "İstavraki Lioniyadis Efendi" olarak geçmektedir.
[978] **Cumhuriyet**, 19 Teşrinisani 1931, s. 2.
[979] **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1933, s. 2.
[980] **Cumhuriyet**, 2 İkincikanun 1935, s. 2.
[981] **İkdam**, 25 İkincikanun 1941, s. 5.

götürmüş ve burada da kadın vefat etmiştir. Olayın ortaya çıkması üzerine Doktor Hüdaverdi tutuklanarak hapse gönderilmişti.[982]

Basına da yansıyan bu haberlerde de görüleceği üzere devlet hayata geçirdiği yasal düzenlemelerde kürtaj ve düşük vakalarının önüne geçmek istemektedir. 6 Kasım 1936'da çıkarılan 3038 sayılı kanuna göre bir kadına düşük yapması için araç sağlayan ve fiilen müdahalede bulunarak kadının ölümüne, sakat kalmasına ya da aklî dengesinin kaybına neden olan kişi en az bir, en çok beş sene hapis cezası ile yargılanacaktır. Bu sakatlıkların kalıcı olması durumunda kişi en az üç en çok on seneye kadar mahkûmiyet alacaktır.[983] Kendi üzerinde çeşitli işlemler gerçekleştirilmesine izin vererek kendi doğurganlığının zarar görmesine yani kendi üreme sağlığını yitirmesine neden olan kişiler de en az altı ay ile en çok iki yıl hapis ve yüz liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezası alacaklardı.[984]

Şiddet uygulayarak düşüğe, sakatlanmaya ve ölüme neden olunması ile ilişkili haberler de gazetelerde oldukça fazla yer bulmaktadır. Devletin politikalarına paralel olarak kamuoyunun da bu haberleri takip ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin Şişli'deki Meşrutiyet mahallesinde yaşayan Bahattin Bey eşi Rabia Hanım ile tartışmış ve döverek bebeğini düşürmesine neden olmuştu. Hatta düşüğün ardından Rabia Hanım'ın rahminin temizlenmesi için çağırılan ebe Hatice Hanım da akıbeti bilinmemekle birlikte, olayı ilgili birimlere haber vermemekle suçlanmıştır. Bahattin Bey, cenini gömdükten sonra olayın ortaya çıkmasıyla tutuklanmış ve mahkemeye

---

[982] **İkdam**, 22 Şubat 1941, s.s. 1-4.

[983] 1936 tarihli 3038 sayılı kanunun 470 numaralı maddesi: "Gebe sanılan bir kadına çocuk düşürmek için vasıtalar tedarik eden veya bu kadın üzerinde bu maksatla bazı fiillerde bulunan kimsenin fiili kadının ölümüne veya bedenî bir zarar sebeb olmuş ise fail 452 ve 456'ncı maddeler hükümlerine göre cezalandırılır. Fiil kadının rızasile işlenmiş ise verilecek cezanın üçte biri indirilir."

8 Haziran 1933 tarihli ve 2275 sayılı kanunun 456 numaralı maddesine göre; bir kimseyi yirmi gün boyunca organlarından birini kullanamayacak şekilde sakatlayan veya aklî ve bedeni dengesini bozan ya da gebe bir kimsenin doğum vaktinden evvel doğmasına sebebiyet veren kimse bir seneden beş seneye kadar hapis cezası ile yargılanacaktır. Sakatlanma ya da aklî dengenin kaybı gibi durumlar kalıcı bir hal almışsa veya doğum, bebeğin ölümüyle sonuçlanmışsa ya da kadının üreme sağlığı kalıcı zarar görmüşse bunu yapan kişi üç seneden on seneye kadar ağır hapis cezası ile yargılanacaktır.

[984] Bu türlü eylemlerin namusu korumak gerekçesi ile gerçekleştirilmesi ise şu şekilde düzenlenmiştir:

1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 472 numaralı maddesi: "Kendisinin veya karısının veya anasının veya evlâtlığının veya kız kardeşinin namusunu kurtarmak için çocuk düşüren veya düşürtenler hakkında yukarıda yazılı cezalar üçte birden üçte ikiye kadar indirilir ve ağır hapis cezası hapse çevrilir."

1936 tarihli 3038 sayılı kanunun 472 numaralı maddesi ile şöyle düzenlenmiştir: "471nci madde dışında bu fasılda yazılı olan fiiller kendisinin veya akrabasının şeref ve namusunu kurtarmak için işlenmiş ise verilecek ceza yarıdan üçte ikiye kadar indirilir.

468nci maddenin birinci, ikinci, üçüncü ve beşinci ve altıncı fıkralarile 469ncu maddenin ikinci fıkrası ve 470nci maddede ve 471nci maddenin birinci ve ikinci fıkralarında yazılı cürümlerin faili tababet ve şuabatı mensubu ise verilecek ceza üçte birden eksik olmamak üzere arttırılır."

sevk edilmiştir.[985] Galata'da Karabaş mahallesinde yaşanan olayda da Sabri ve Zeki adındaki iki kişi Ferhunde Hanım'ı döverek sekiz aylık bebeğini düşürmesine neden oldukları için tutuklanarak haklarına soruşturma başlatılmıştır.[986] Çorapkapı Mirali mahallesinde de Hasan, Merih ve Emin adlı üç kişi Fatma adındaki bir kadını döverek ikiz olduğu anlaşılan bebeklerini düşürmesine neden olduklarından tutuklandılar ve derhal tahkikat başlatıldı.[987] Karaman sokağında yaşanan olayda Melahat Hanım, Hayriye Hanım'ı döverek düşük yapmasına neden olmakla ağır ceza mahkemesinde yargılanıyordu. Hayriye Hanım'ı fiziksel olarak inceledikten sonra şiddet gördüğü için düşük yaptığı yönünde rapor veren İzmir eski adli tabibi Doktor B. Muhib Nurettin; "Rüşeym henüz kalb ve adalâtı teşekkül etmemiş, cenin ise her uzvu teşekkül etmiş, hayata kavuşmuş çocuk demektir" diye belirterek, düşen çocuğun ne aşamada olduğunu bilemediğini de eklemekteydi.[988] Karısı Nedime'yi sık sık dövdüğü için bebeğini düşürmesine neden olmakla yargılanan Mehmet Ali, Nadide adlı bir şahidin verdiği ifade doğrultusunda tutuklanarak hapse gönderilmiştir.[989]

4.2.1.3. Evliliğin Teşviki ve Bekarlık Vergisi

Cumhuriyet Türkiyesi'nde hukuk alanında yapılan ve toplumu çağdaşlaştırmayı amaçlayan yenilikler aile kurumu açısından üç şeyi hedefliyordu: Öncelikle çekirdek aile yapısının geliştirilerek bireylerin devlete, aileleri veya cemaatleri aracılığıyla değil, doğrudan bağlı oldukları bir vatandaşlık anlayışı yerleştirilmek isteniyordu. Diğer taraftan kadın kimliğinin, modern toplum ve aile düzeni içerisinde yeniden tanımlanmasına çalışılıyordu. Son olarak da aile ilişkilerindeki merkezi rolün yaşlılar yerine çocuklar olması için çabalanıyordu. Bu doğrultuda Türkiye Büyük Millet Meclisi de daha İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce gelir vergisinde, evlenmeyi ve çocuk yapmayı teşvik eden ve farklı yaş gruplarından bekârları farklı oranlarda vergi ile sorumlu tutan düzenlemeler gerçekleştirecek olan[990] İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya gibi çağdaşı hükümetlere benzer şekilde nüfusu kontrol etmek, doğurganlığı arttırmak ve

[985] **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1937, s. 2.
[986] **Akşam**, 20 Nisan 1937, s. 3.
[987] **Anadolu**, 6 Kanunusani 1937, s. 4.
[988] **Anadolu**, 3 Haziran 1937, s. 4.
[989] **Akşam**, 24 Kanunuevvel 1938, s. 3.
[990] Yaşar Semiz, "1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi), **Selçuk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı 27 (2010), s. 428.

vatandaşlarını bedenleri üzerinden kontrol etmek konusunda istekliydi. Böylece farklı tarihlerde olmak üzere TBMM'de de "Zorunlu Evlilik" veya "Bekârlık Vergisi" adı ile birçok defa teklifler gündeme geldi ve çoğu zaman basında ve kamuoyunda da tartışıldı.

Evliliğin teşvik edilmesi ya da bekarlığın vergilendirilmesi ile ilgili teklifler temelde iki ihtiyacı karşılamaya yönelikti: Biri, devletin gelir ihtiyacını yeni bir vergi türü ile desteklemek iken; [991] diğeri de meşru evlilik yolu ile nüfusu arttırmaktı.[992] Bu açıdan "Zorunlu Evlilik" veya "Bekârlık Vergisi" ile ilgili teklifler, doğrudan, kadının doğurganlık hakları ve doğurganlığının kontrolü ile ilişkili bir talep olarak görülmelidir. Bu teklifler için sunulan diğer bir gerekçe de "fuhşiyatın, sefahatin ve freginin engellenmesi" olmuştur ve böylece kadın ile erkek evliliğin meşru dairesi içerisine çekilmek istenmiştir.[993]

TBMM kurulduktan birkaç ay sonra Canik mebusu Hamdi Bey, 19 Ekim 1336 (1920)'de "Yirmibeş yaşını ikmâl idüb de henüz teehhül itmemiş olan ve yahud her ne suretle olursa olsun zevcesinden müfârekât iderek bekâr kalan erkeklerden …" vergi alınmasını öngören ilk kanun teklifini sundu.[994] Zorunlu evliliği teklif eden benzer bir kanunu da 22 Şubat 1336 (1920)'de Erzurum mebusu Salih Efendi meclise sundu.[995] Buna göre bir kimse on sekiz yaşından itibaren evlenebilirken; evlilik yaşı için üst sınır yirmi beş yaş olarak kabul edildi. Böylece, yirmi beş yaşını doldurup da sağlık sorunu olmadığı ve askerlik yükümlülüğü bulunmadığı halde evlenmeyen her erkeğin bu vergiden sorumlu tutulması teklif edildi.[996] Fakat yapılan oylamada, Canik mebusu Hamdi Bey'in verdiği benzer içerikli teklifin üzerinden henüz bir yasama yılı geçmediği için, bu teklifin müzakeresi de kabul edilmedi. Hamdi Bey'in teklifi ise bireylerin nüfusu arttırmak amacıyla evlenmeye zorlanmasını makul görülmeyerek reddedildi.[997] Bundan sonra 1929 yılına kadar benzer bir teklif daha sunulmadı fakat 17 Şubat 1926'da kabul edilen 743 sayılı Türk

---

[991] Mehmet Sadık Aydın, "Cumhuriyetin Erken Döneminde Vergi Uygulamaları", **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 10, Sayı 20 (Güz 2020), s. 545.

[992] Turan Akkoyun, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bekarlık Vergisi Teşebbüsleri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 15, Sayı 1 (2000), s. 184.

[993] Cengiz Mutlu, "Millî Mücadele'de Türkiye'de Azalan Nüfus ve İzdivaç Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 29, Sayı 85 (2013), s. 184; Sevilay Özer, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bekâlık Verigisi'ne İlişkin Tartışmalar", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 6, Sayı 12 (2013), s. 175.

[994] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 86. İçtima, 1. Celse, 19 Teşrinievvel 336 (19.10.1920), s.s. 93-94.

[995] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 155. İçtima, 1. Celse, 22 Şubat 337 (22.02.1921), s.s. 358-359-360.

[996] Sevilay Özer, **a.g.m.**, s. 176.

[997] Yaşar Semiz, **a.g.m.**, s. 439.

Medeni Kanunu, evliliği kayıt altına alması ve evlenen tarafların haklarının devlet güvencesine bırakılması bakımından ilk resmi biyopolitika yöntemi olarak yorumlanabilir.

Türk Ulusu'nun Avrupa'daki bireysel hakları içeren bir modern hukuk devletine sahip olması kaygısının bir gereği olarak İsviçre Medeni Kanun'u örnek alınarak hazırlanan 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu,[998] İslamiyetin sünni yorumuna dayalı Osmanlı Mecelle-i Ahkam-ı Adliyesi'nden oldukça ilerici bir niteliğe sahip olduğu, Türk kadınına kazandırdığı haklar gözönünde bulundurulduğunda gayet açık bir durumdur. Diğer taraftan 1917 tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi'nde yer almasına rağmen cılız kalan ve nihayetinde son bulan evlilik, boşanma, çocukların statüsü, aile üyelerinin hak ve yükümlülükleri gibi konular 1926 tarihli Medeni Kanun ile güçlendirilmeye çalışıldı.[999] Fakat bazı özellikleri bakımından Türk Medeni Kanunu, döneminin ruhunu da yansıtmaktaydı. Kadınlarla erkekler arasındaki biyolojik ve psikolojik farklılıkların beraberinde erkekler için farklı ve kadınlar için farklı rol ve sorumlulukları getirdiği inancına sahipti.[1000] Örneğin, erkeği yine evin reisi olarak görüyordu ve aile birliğinin sağlanmasından kocayı sorumlu tutuyordu ve kadını, kocasının ikametine tabi kılıyordu. Çocukların velayeti söz konusu olduğunda erkeğe öncelik veriyordu ve kadın, ticari faaliyetlerde bulunacağı ya da meslek edineceği zaman kocasının onayını almak durumundaydı.[1001] 1926 Medeni Kanunu'nda soyadının kazanılması ve korunması ile ilişkili kurallar konulmasına karşın, henüz soyadı alma zorunluluğu bulunmuyordu. Buna rağmen eğer erkek bir soyadı almış ise kadın, kocasının soyadını almak zorundaydı.[1002] Bu durum, soyun kimden takip edildiği ile ilgili çok açık bir eşitsizlik örneği olarak değerlendirilmelidir.

1926 Türk Medeni Kanunu açısında cinsiyet eşitsizliği olarak eleştirilen yukarıdaki bazı özelliklerine ek olarak kadın ile erkek için belirlenen evlilik yaşı da farklı tayin edilmişti: Erkekler için on sekiz yaşı belirlenmişken, kadınlar için de on

---

998 Gül Çakır, **a.g.m.**, s. 356.

999 Ahmet Murat Aytaç, **a.g.e.**, s. 307.

1000 Murat Doğan, "Türk Medeni Kanunu'nun Evliliğin Genel Hükümleri Bakımından Getirdiği Yenilikler", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 52, Sayı 4 (2003), s. 95.

1001 Filiz Kerestecioğlu, "Medeni Hukukta Kadının Cinsel ve Ekonomik Kimliği: Yargıtay Kararları Eşliğinde Bir Değerlendirme", **Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar,** (Der: Hülya Şimga, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yükseker), Koç Üniversitesi Yayınları, Nisan 2018, s. 232.

1002 Kumru Kılıçoğlu Yılmaz, "Kadının Bitmeyen Sorunu", **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 4 (2014), s. 581; Nazan Moroğlu, "Kadının Kimlik Sorunu "Kadının Soyadı", s. 246.

yedi yaş uygun görülmüştü. 29 Mayıs 1926 tarihinde kabul edilen 861 sayılı kanun[1003] ile doğum, evlenme ve boşanma gibi durumların bildirilmesini sağlayarak nüfusu kayıt altına almayı amaçlanıyordu.[1004] Gerçi 1938 senesine gelindiğinde 3453 sayılı kanun ile bu türlü cezalar affedildi ve kadınların evlenme yaşı on beşe çekilirken, erkekler için de on yedi yaş sınırı getirilmiştir.[1005] Evlilik yaş sınırını aşağı çekmenin en önemli nedenlerinden biri yasa koyucu olan devlet ile erken yaşta evlenme ile ilgili geleneklerini sürdürmekte ısrarcı olan toplumun, kadını ve erkeği evlilik yolu ile denetim altına alma konusunda çatışma yaşamış olmalarıdır denilebilir. Evlilik, bir aile kurmak için atılan bir adımdır fakat toplumun, bireylerin evlenmelerini istemesindeki temel kaygısı, en az bir çocuğun dünyaya getirilerek evliliğin aileye dönüşmesini ve böylece toplumun sürekliliğine katkıda bulunulmasını sağlamaktır. Bu açıdan evlenmek ve aile kurmak, kadının doğurganlığının denetlenmesinin ve kontrol edilmesinin dolaylı ama pratik ve alışılmış bir yoludur. Cumhuriyet rejimi Medeni Kanun'u kabul ederek modern hukuku sivil yaşamın her alanına yaymak ve ülkenin her yerinde uygulanabilir kılmak istiyordu. Evlilik söz konusu olduğunda da on yedi yaşına basmış kadın ile on sekiz yaşına basmış erkeğin birlikte hazır bulunarak ve kendilerine tek tek sorup onayları alınarak evlenebilmelerini yasal bir zorunluluk olarak kabul etti.[1006] Fakat kız çocuğunu on beş yaşında evermeyi olağan ve hatta olması gereken bir durum kabul eden toplum açısından aynı kız çocuğunun on yedi yaşına kadar bekletilmesi, zaten evden çıkıp ele varacak olan kızın iki sene daha evde tutulması demekti. On yedi yaşındaki kadının ve on sekiz yaşındaki erkeğin bulundukları çağı; onların "gözlerinin açıldığı", "kanlarının kaynadığı" ve hatta onları "elde tutmanın zor olduğu" bir dönem olarak kabul eden toplumsal normlar, çocuklarını gelenekte gördükleri gibi on beş veya on altı yaşında evlendirmeye devam etti ve bu yasal

[1003] "Müddei zarfında nüfus kütüğüne yazdırılmayan doğum, ölüm, evlenm veya boşanma vakalariyle mektum kimselerin cezadan afları hakkında kanun: Madde 1 - Her ne sebeple olursa olsun şimdiye kadar nüfus kütüklerine yazılmamış olan kimseler nüfus dairelerine müracaatla kayidlerini yaptıracak olurlarsa bu kayitler için alınacak cezalar affolunur. Bu gibi kimseler muamelâtı askeriyelerinden dolayı zecrî muamele görmeyip ahzi asker şubelerince kendi yaşlarında bulunanların sınıflarına kaydedilirler."; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 25, İçtima Senesi III, 109ncu İçtima, 29.5.1926 Cumartesi, Birinci Celse, s. 581.

[1004] Fevzi Çakmak, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt VIII, Sayı 18-19 (Bahar-Güz 2009), s. 94.

[1005] Turgut Akıntürk, "Türk Medeni Kanununun Evlilik Hukukuna İlişkin Hükümlerinde Yapılması Öngörülen Değişiklikler", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 29, Sayı 1 (1972), s. 39.

[1006] Gürhan Yellice, "Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Kadınını Modernleştirme Girişimleri, Türk ve Dünya Basını (1926-1934), **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Yıl 16, Sayı 24 (Bahar 2018), s. 325.

olarak suç teşkil ediyordu. Fakat bu yaşlardaki evliliklerde resmi nikah mümkün olmadığı için evlilik, dini nikah kıyılarak gerçekleştiriliyordu ve böylece ikinci bir suç daha işlenmiş oluyordu. Bu şekilde evlenen çiftler resmi evlilik yaşına geldikleri zaman ya dini nikahları nedeniyle toplumun zaten evliliklerini kabullenmiş olmasından ya da anne-babaları veya kendilerinin tespit edilerek yargılanacak olmaları korkusuyla resmi nikah kıymıyorlardı. Bu da iki önemli soruna neden oluyordu: Öncelikle devlet tarafından denetlenemeyen fakat toplumun olağan kabul ettiği evlilikler kurulmuş oluyordu. Diğer taraftan bu türlü evli çiftlerin çocukları olduğu zaman yine aynı kaygılarla nüfusa kaydettirmiyorlardı ve yine devletin kayıt altına alamadığı fakat toplum tarafından meşru görülen bir "Kayıtsız Nüfus" sorunu ortaya çıkıyordu.[1007] Dolayısıyla devletin nüfusu kayıt altına almak ve denetimini sağlamak için uygulamaya koyduğu yasa, tam tersi bir olguya yol açıyordu. Ayrıca toplumun kendi geleneksel araçları, devletin koyduğu yasalar karşısında bir alternatif otorite konumuna yükselmiş oluyordu. O dönem itibarıyla Yeni Türk Devleti açısından bakıldığında; rejim, halkın geleneksel uygulamalarıyla kendi koyduğu yazılı hukuk arasında sıkışmış durumdaydı. Diğer taraftan bu tür evlilikler nedeniyle tespit edilen ve mahkemeye düşenlerin sayısı da oldukça fazlaydı ve hukuk sistemi, bu davalara yetişemeyecek durumdaydı. Bu nedenle 1938'de yapılan düzenlemeile erkekler için evlenme yaşı on yediye, kadınlar için ise on beşe düşürüldü.[1008] Böylece hem mevcut davalar düşerek mahkemeler rahatlatılıyordu hem de devlet, bir bakıma toplumsal normlarla uzlaşma sağlamış oluyordu. Fakat bu olgu devletin ve toplumun kadının doğurganlığını kontrol etmek amacıyla birbirinden farklı dinamiklere sahip olabildiğini göstermesi bakımından önemli bir deneyimdir. Öyle ki, 1938'deki düzenleme ile halkın resmi nikaha başvurmasının önünde hiçbir engel kalmadığı halde dini nikah önemini uzun yıllar sürdürdü.[1009]

Devletin, nüfusu denetleme ve takip etmek amacına yönelik diğer bir hamlesi 25 Nisan 1926 senesinde 3517 numaralı talimatnameyle "Merkezi İstatistik

---

[1007] Soydanlık sorununa ilişkin bkz: Nuşin Ayiter, "Türk Medeni Kanunu Öntasarısı ve Gerekçesinin Nesebe İlişkin Hükümleri Hakkında Görüşler", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 30, Sayı 1 (Mart 1973).

[1008] "Madde 88: Erkek on yedi, kadın on beş yaşını ikmal etmedikçe evlenemez. Şu kadar ki hâkim, fevkalade hallerde ve pek mühim bir sebebe mebni on beş yaşını ikmal etmiş olan bir erkeğin veya on dört yaşını bitirmiş olan bir kadının evlenmesine müsaade edebilir. Karardan önce ana, baba veya vasinin dinlenmesi şarttır.": **1926 Türk Medeni Kanunu**, Md.88 – (Değişik: 15/6/1938 - 3453/1 md.).

[1009] Turgut Akıntürk, **a.g.m.**, s. 40.

Dairesi"[1010] adlı kurumun kurulması ile oldu ve 28 Ekim 1927'de Cumhuriyet tarihinin ilk nüfus sayımı gerçekleştirildi. Bu ilk sayımda 13.648.000 olarak tespit edilen nüfusun istenilen düzeyde olmaması nedeniyle 18 Mart 1929'da TBMM'de tekrar bir "Bekârlık Vergisi" tasarısı gündeme geldi. Bu sefer yalnızca erkekler değil, yirmi ile otuz beş yaşları arasında olduğu halde resmi daireden maaş alan kadınların da bu vergiden yükümlü olmaları istendi fakat bu tasarı da kabul görmedi.[1011]

Bekarlık vergisi uygulaması ancak 1929 yılında çıkarılan 1529 sayılı "Şose ve Köprüler Kanunu"[1012] ile yol mükellefiyetine tabii olan 18-60 yaş arasındaki erkeklerden hayatta beş çocuğu olanları vergiden muaf tutarak evlenmeyi ve çocuk yapmayı teşvik ediyordu. Kanunun, doğrudan erkeklerin mükellefiyet ve muafiyetlerini belirtiyor olmasına rağmen üstü kapalı ancak etkili bir biçimde kadının doğurganlığını denetlemeye yaradığı da açıktır. Öyle ki bu vergiden muaf olmak isteyen erkekler beşer çocuk sahibi olmaya teşvik edilmekteydi. Vergiden muaf olacak olan erkek fakat o beş çocuğu doğuracak olan en nihayetinde kadındır. Bu uygulamanın devamı sayılabilece diğer bir uygulama da hemen ertesi sene, 1930 yılında çıkarılan kanun ile de en az altı çocuğu bulunan aileler madalya ile ödüllendirilmeye başlanmasıdır. 1949 yılında kabul edilen 5421 sayılı "Gelir Vergisi Kanunu" ile vergi oranları en az %15 ile en çok %45 oranları arasında belirlenirken; bekâr vergi mükellefleri için gelir vergisine %5 zam yapılması kararlaştırıldı.[1013] Aslında bu düzenleme yıllardır teklif edildiği halde kanunlaştırılamayan Bekarlık Vergisi'nin mevcut vergi düzenlemesi içerisinde zam olarak uygulanmasıydı.[1014]

4.2.1.4. Anneliğin Yeniden İnşası

Annelik, kadının doğurganlığının doğal bir sonucudur. Yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplum içerisinde çok katmanlı bir doğaya sahiptir. Özellikle geleneksel toplumlarda çocuk doğuran kadınların bazı ayrıcalıklara erişebilir hale gelmesi ve saygı kazanması nedeniyle annelik toplumsal bir statüdür. Diğer taraftan

[1010] **Resmî Ceride**, "Merkezi İstatistik Dairesi İhdasına ve Vezaifine Müteallik Talimatname", 2 Haziran 1926, Sene 4, Numara 388, s. 1488.
[1011] Sevilay Özer, **a.g.m.**, s. 178.
[1012] **Resmî Gazete**, "Şose ve Köprüler Kanunu", Kanun No 1525, Sayı 1214 (12 Haziran 1929), s.s. 7523-7527.
[1013] **Resmî Gazete**, "Gelir Vergisi Kanunu", Kanun No 5421, Sayı 7228 (09 Haziran 1949), md.89-90, s. 16291.
[1014] Serkan Benk, Tamer Budak, "1920-1950 Döneminde Nüfus Planlamasına Yönelik Bir Vergi Girişimi: Bekarlık Vergisi", **Prof. Dr. Figen Altuğ'a Armağan**, (Ed. Özhan Çetinkaya, Tolga Demirtaş), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Eylül 2022, s. 367.

annelik statüsü erişmiş bir kadından toplum tarafından belirlenmiş kalıplara ve belirli sorumluluklara uygun davranışlar sergilemesi beklenmesi de dolayısıyla da bir toplumsal roldür. Anne olması dolayısıyla sahip olduğu statü, saygı değerlilik ve bunlarla ilişkili rolü bakımından sözü geçer ya da itibar edilir bir konumda yer alması dolayısıyla kadına belli bir hiyerarşik konum da sağlamaktadır. Bütün bunlar anneliği toplumun ve toplumsal değerlerin sürdürebilirliğini sağlaması nedeniyle, anlamı toplumdan topluma değişse bile, önemli bir konuma yerleştirmektedir.

Modern ulus devletlerin inşa süreçlerinde de anne, ulusal kimliğin taşıyıcısı ve sonraki nesle aktarıcısı olarak görülerek bu doğrultuda toplumun yeniden üretiminin bir aracı vazifesi görmüştür. Bireysel varlıklarından çok ulusal çıkarlar doğrultusunda geleceğin vatandaşlarını yetiştiren fedakâr bir figür olarak konumlandırılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca kadının annelik rolü yine kadının doğurganlık hakları bağlamında aynı zamanda toplumsal statü olarak görülerek toplumsal ve siyasal değişimlerden etkilenmiştir. Ulus-Devlet anlayışıyla kurulan Cumhuriyet'te kadının doğurganlığı öncelikle "vatan için evlat doğurmak" anlamına geliyordu fakat tek anlamı bu değildi. Anne olmak ayrıca, vatan için doğurulan evladı terbiye etme vazifesini ifade etmekteydi.[1015] Böylece annelik, kadının toplumsal, siyasal ve kültürel değerini belirleyen bir ölçüt haline dönüşmüştü ve onun toplumsal statüsüne güç kazandıran bir unsur olarak değerlendirilmekteydi.

Kadın, eğitimli bir anne olarak çocuğuna ulusal değerleri doğru şekilde aktararak ve böylece onu uygun biçimde yetiştirerek ulusal kimliğin taşıyıcısı olmak gibi özel bir rol üstlenmiş durumdaydı. Bu yüzden erken Cumhuriyet döneminin "Eğitimli Anne" tanımı, yalnızca çocuk doğuran kadın demek değil aynı zamanda çocuğun bakımını sağlayan ve bunun için gerekli özel bilgileri edinen kadını da içermektedir. Bu şekilde çağdaşlaştırılan annelik misyonu bebeğin öz bakımını periyodik olarak gerçekleştiren ve çocuğun ihtiyaç duyduğu sağlık bakımını da sağlayan birey durumundadır.[1016] Bu nedenle kadının hem toplum içinde hem ailede hem de çalışma hayatında aktif bireyler olarak yer almalarına çalışıldı ve her koşulda çocuk doğurmaları teşvik edildi. Çünkü "ulus için birey doğurmak ve yetiştirmek", toplumsal çıkarın kadının bireysel özgürlüğünden ve kendi kendi bedeni üzerinde

[1015] Ayten Alkan, Serpil Çakır, **a.g.e.**, s. 232.

[1016] Ceren Gülser, İlikan Rasimoğlu, "Erken Cumhuriyet Döneminde Sağlıklı Bireyin İnşası: Pronatalist Politikalar, Çocuk Sağlığı ve Verem", **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, Cilt 39, Sayı 2 (2019), s. 335.

kendi iradesiyle karar sahibi olmasından daha öncelikli olduğu bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu durum kadının üretkenliğinin, ulus devlet kimliğinin inşası sürecinde nüfus odaklı çeşitli uygulamalar çerçevesinde yönlendirilmesi ile sonuçlanmıştır.

20. yüzyılın ilk çeyreği sona ermeden önce çocuk haklarının gelişimi ile ilgili ilk uluslararası adım atıldı ve 26 Eylül 1924'te Cemiyeti Akvam'ın çabalarıyla çocuk hakları ile ilgili temel hakları evrensel boyutta ortaya koyan Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi[1017] yayınlandı ve Türkiye de 1928 yılında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün imzasıyla bu bildiriye katıldı.[1018] Birinci Dünya Savaşı'nın özellikle çocuklar üzerinde yaptığı tahribatın da etkisiyle imzalanan bu bildirge çocukların barış ortamında yetiştirilmesi ve savaş ya da felaket anında yine çocuklara öncelik verilmesi gereğini; çocuklara her türlü beslenme, sağlık ve tedavi, eğitim ve korunma imkanlarının temin edilmesinin önemini belirtiyordu.[1019] Bu açıdan aslında çocuklara ait hakların tanımlanmasından ziyade ebeveynlerin ve yetişkinlerin çocuklara yönelik sorumluluklarını içermekteydi ve temelde ebeveynlik misyonunu yeniden tanımlayan bir uzlaşma zemini yaratıyordu. Çocuk bakımı ile ilgili sorumluluğun kadına atfedildiği bir dönemde bu bildirge, kadının çocuk doğurduğu takdirde hangi sorumluluğu üstleneceğini hukuki bir zemine oturtuyordu. Bu açıdan kadının doğurganlık haklarının sistematik bir şekilde ele alınması gereğini gösteren bir belge olarak da değerlendirilebilir.

Çocuk doğurmanın toplumsal, siyasal ve ekonomik bir olgu olarak değerlendirilmesi kadının, çocuk doğurarak ne elde edeceğinin ya da ne kaybetmeyeceğinin belirlenmesi ve bunların yasal düzeleme oturtulması gereğini doğurmaktaydı. Dolayısıyla, ulus-devlet anlayışının kadına yüklediği misyon doğrultusunda doğurganlık hakkını destekleyen bazı yasal düzenlemeler de gündeme geldi. Bu düzenlemeler, kadınların bu doğurganlık ile ilişkili haklara doğal olarak sahip olmaları gerektiği için mi gerçekleştirilmiştir; yoksa, devletin kadınları doğurmaya teşvik etmesi ideolojik, ekonomik ve sosyolojik açıdan işine geldiği ve böylece doğurganlığı denetim altına almak için gerçekleştirmiştir? Bu tartışmaya açık bir konudur çünkü bu uygulamalar bir açıdan çocuk yapmak isteyen kadınların

[1017] Gül Çakır, **a.g.m.**, s. 361; Sevil Lale Kurt, "Çocuk Haklarına İlişkin Temel Uluslararası Belgeler ve Türkiye Uygulaması", **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, Yıl 16, Sayı 36 (Ocak-Haziran 2016), s. 104.

[1018] Aydın İpek, "Çocuk Haklarının Gelişimi ve Karşılaştırmalı Olarak Anayasal Açıdan Değerlendirilmesi", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 20, Sayı 1 (2012), s. 157.

[1019] Emine Akyüz, "Çocuk Hakları Bildirisi ve Türk Hukuk Sistemi", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1 (1980), s. 341.

doğum yaptıkları taktirde özellikle iş hayatında karşılaşabilecekleri sorunlar ile ilişkili ihtiyaç duydukları hakları temin ediyordu. Fakat diğer taraftan da bu düzenlemeler, kadını çocuk doğurmaya teşvik eden (ya da zorlayan) geleneksel toplumsal yapı içerisinde onun, iş yaşamında yer almasına rağmen çocuk doğurmaya zorlanmasını kolaylaştıran bir etki de yaratmış olabilir. Devletin, nüfusun artmasını sağlamaya yönelik bir politik tavır aldığı gözönünde bulundurulursa, hakların teminindeki asıl amacının doğurganlığı teşvik etmek ve doğurganlığı denetim altına almak olduğu kabul edilebilir bir yorumdur.

Kadının doğurganlığını teşvik ya da doğurganlık hakkını temin ile ilişkilendirilebilecek yasal düzenlemelerin kadının toplumsal rollerini yeniden belirleyerek kadın kimliğini mevcut düzene göre yeniden inşa ettiği ve bu kimliği bir tercih olmaktan çıkararak, toplumsal sorumluluk düzeyine çektiği söylenebilir.

Dönemin yasal düzenlemelerinden biri olan, Türk Kadını'na memur olma hakkı tanıyan 18 Mart 1926 tarih ve 788 numaralı Memurin Kanunu[1020] ile çocuklu memurlara yönelik çeşitli uygulamalar getirildi.[1021] Kanuna göre belirli bir süre memuriyet görevinde bulunanların çocukları için yatılı okula kayıtlarında ücretlendirmede kolaylık tanınacaktı. Böylece bu memurların ilk çocukları için ücretin yarısı, diğer çocuklar için de ücretin üçte biri tahsil edilecekti.[1022] Bu kanun memurlara, çok çocuk yaptıkları takdirde eğitim desteği vererek kadınların çocuk yetiştirme sorumluluğunu kolaylaştırmaktaydı.

1927'de gerçekleştirilen nüfus sayımı, bir taraftan ulus inşa sürecinin önemli bir adımı olduğu gibi diğer taraftan da bu ulusu doğuran (ya da üreten) kadının yani annenin yaratılmasının gerekliliğini gösteren önemli bir uygulama oldu. Sayıma göre 1927 yılında 13,6 milyon olarak tespit edilen ülke nüfusu 1935'te ‰21,10 artış hızını yakalamış ve 16,1 milyona yükselmişti. 1945'te ise nüfus artış hızı ‰10,59'a gerileyecek ve ülke nüfusu ancak 17,8 milyon sayısına ulaşabilecektir.[1023]

12 Haziran 1929 tarih ve 1525 sayılı "Şose ve Köprüler Hakkında Kanun"[1024] çıkarıldı ve bu kanunla çocuk sahibi olanlara belirli muafiyetler getirildi. Halk arasında "Yol Vergisi" olarak bilinen bu kanuna göre 18-60 yaş arasındaki her erkek

[1020] **Resmî Ceride**, "Memurin Kanunu", Kanun no 788, 31 Mart 1926, Sayı 336, s.s. 1221-1226.
[1021] Leyla Kırkpınar, **Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın**, Zeus Kitabevi Yayınları, 1. Basım, s. 213.
[1022] Yaşar Semiz, **a.g.m.**, s. 432.
[1023] Leyla Kırkpınar, **a.g.e.**, s. 217; Burhan Can, **a.g.m.**, s. 7.
[1024] **Resmî Gazete**, "Şose ve Köprüler Kanunu", Kanun No 1525, Sayı 1214 (12 Haziran 1929), s.s. 7523-7527.

ya bedenen ya da nakden ödemek koşuluyla bu vergiye tabi iken en az beş çocuğu olan aileler vergiden muaf idiler.[1025] Bu durum aileleri doğurganlığa teşvik ederek geniş aile yapısını destekleyen ve dolayısıyla, özellikle kırsalda, kadının çocuklar açısından yükünü artıran bir uygulamaydı. Uzun vadeli hedefleri bakımından nüfusu artırma politikasının bir parçası olan bu uygulamanın genç ve dinamik bir nüfus yaratmayı amaçladığı düşünülebilir. Özellikle 1930 yılından itibaren altı ve daha fazla çocuk yapan ailelere para ve madalya ödülü dağıtılması uygulaması da doğurganlığı teşvik eden politikaların artırılarak sürdürüldüğünü göstermektedir.[1026] Örneğin aynı yıl, 1929'da 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu[1027] ile valilikler ve hemen ardından 1930'da 1580 sayılı Belediye Kanunu[1028] ile de belediyeler nüfusu arttırmak amacıyla halk sağlığı tedbirleri almakla sorumlu tutuldular. Bu gerekçe ile ilgili idarelerin ücretsiz hizmet verecek doğumevleri kurmak, yoksul vatandaşlara ücretsiz ilaç temin etmek gibi sorumlulukları bulunuyordu. 19 Mart 1931'de çocuk sayısı fazla olan ailelere hazineye ait arazilerin dağıtımında öncelik tanıyan 1771 sayılı "Mübadele ve Tefviz İşlerinin Kâtği Tasfiyesi Hakkında Kanun" kabul edildi.[1029] Doğurganlığı artırmayı amaçlayan bu politika da özellikle kırsal kesimde geniş aile yapısının yaygınlaştırılarak nüfus artışının sağlanmasını hedeflemekteydi. Yine aynı yıl kabul edilen "İktisadi Buhran Vergisi" ve hemen ertesi sene, 1932'de kabul edilen "Muvazene Vergisi Kanunu" ile çok çocuklu aileler de vergiden muaf tutuldu.[1030]

12 Haziran 1937 tarih ve 3253 sayılı kanun da "Çok Çocuklu Hakimlere Yardım Paraları ile İkramiye Hakkında Kanun" idi.[1031] Bu kanunun 1. maddesi adliye bütçesinden maaş alan hakimler ve savcılar ile yardımcıları, sorgu hakimleri ve vekilleri ve adli tabipler "Hâkim" sıfatı ile maaş alan memurların tümüne bazı vergi yükümlülükleri getirdi. Buan göre; hakimlerin senelik maaşlarının toplamının %0,5'i, Aralık ayı maaşlarından kesilecek olan tutarın tamamı, mali yılın başından beri boş bulunan hakim kadrolarının her yılın Ağustos ayında aldıkları ilk maaşları

[1025] İbrahim Gökburun, **a.g.m.**, s.9; Yaşar Semiz, **a.g.m.**, s. 433.
[1026] Ceren Gülser, İlikan Rasimoğlu, **a.g.m.**, s. 336.
[1027] **Resmî Gazete**, "Vilayet İdaresi Kanunu", Kanun No 1426, Sayı 1184 (5 Mayıs 1929), s.s. 7159-7166.
[1028] **Resmî Gazete**, "Belediye Kanunu", Kanun No 1580, Sayı 1471 (14 Nisan 1930), s.s. 8821-8840.
[1029] İbrahim Gökburun, **a.g.m.**, s. 9.
[1030] **Aynı yer.**
[1031] **Resmî Gazete**, "Çok Çocuklu Hakimlere Verilecek Yardım Paraları ile İkramiye Hakkında Kanun", Kanun No 3253, Sayı 3643 (29 Haziran 1937), s.s. 8407-8408.

ve terfi alan bütün hakimlerin iki aylık zam farkları kesilecekti.[1032] Bu kesintiler sonucunda elde edilecek olan tutar 28 yaşından büyük olup da birden fazla, 30 yaşından büyük olup da ikiden fazla, 37 yaşını bitirmiş olup da üçten fazla ve 42 yaşını bitirmiş olup da dörtten fazla çocuğu olan ailelere, sahip oldukları çocuklarının sayısı oranında dağıtılacaktı.[1033] Bu kesintiler çocuksuzluğun cezalandırılması, çocuk sahibi olmanın da ödüllendirilmesi demekti. Yine kanuna göre; genel hakimlerin Şubat maaşlarından kesilecek olan birer lira[1034] ise en çok çocuklu olan üç hâkime çocuk sayısı oranında ayrıca ikramiye olarak dağıtılacaktı.[1035] Ayrıca eşlerin her ikisinin de hâkim sınıfına dahil olması durumunda her iki eş de bu yardımlardan ayrı ayrı faydalanabilecekti.[1036]

27 Nisan 1938 tarihli "Tevzii Arazi Talimatnamesi" ile de Rumlar tarafından terk edilen ve hazineye geçen arazilerin muhtaç çiftçilere dağıtılmasının esasları belirlendi. Talimatnameye göre iki nüfuslu ailelere, toprağın iyilik durumuna göre, 45 dekardan 90 dekara kadar büyüklükte toprak verilirken, ikiden fazla her nüfus için bu miktara toprağın durumuna göre birkaç dekarlık alan daha eklenecekti. Bu alan, toprağın iyi halli olması durumunda 10-15 dekar, orta halli olması durumunda 20-30 dekar olacaktı.[1037]

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 4 Haziran 1935'te Cenevre'de gerçekleştirdiği Milletlerarası İş Teşkilatı Umumi Konferansı'nda kabul edilen 45 sayılı "Yeraltı İşleri (Kadınlar) Mukavelesi" ile kadınların yer altında ve tehlikeli işlerde çalıştırılması yasaklandı.[1038] Türkiye'de 23 Haziran 1937 tarih ve 3638 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan mukavelename 21 Nisan 1938'de yürürlüğe girdi. Bu mukavelename, içeriğinde geçmemesine ve bir anlamda kadının gücünün yetmeyeceği işlerde çalışmasının engellenmesi gibi bir izlenim taşımasına rağmen, kadının doğurganlığını ve üreme sağlığını koruma niteliğini barındırmaktadır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar süren ve bir açıdan Yeni Türk Devleti'nin ulusal kalkınma stratejilerinin bir kısmını oluşturan bu uygulamalar öncelikli olarak genç ve dinamik bir nüfus oluşturma amacı taşırken, arka planda kadınların doğurganlıklarının devlet ve toplum tarafından denetimini

[1032] **A.g.k.**, md.1/a, b, c.
[1033] **A.g.k.**, md.3.
[1034] **A.g.k.**, md.1/d.
[1035] **A.g.k.**, md.4.
[1036] **A.g.k.**, md.14.
[1037] Yaşar Semiz, **a.g.m.**, s.s. 434-435.
[1038] Asiye Çiğdem Şimşek, Deniz Çakmak, **a.g.m.**, s. 47.

sağladığı anlaşılmaktadır. Özellikle çok çocukluluğun vergi muafiyetlerinden arazi tahsislerine, maddi desteklerden sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesine kadar birçok açıdan ödüllendirilmesi, çok çocukluluğu yani geniş aile tipini güç ve süreklilik olarak gören toplum tarafından, kadınların çok çocuk doğurmaya teşvik edildiklerine ve belki de zorlandıklarına etki ettiğini düşünmek gayet olasıdır.

Birinci Dünya Savaşı ve ardından İstiklal Harbi döneminde doğumların az olması ve o dönemde doğan ve hayatta kalan az sayıda çocuğun İkinci Dünya Savaşı'nın denk geldiği 1939-1945 yılları arasında üreme çağında olması nedeniyle, bu dönemde nüfus artış oranı oldukça düşük seviyedeydi. Bu yüzden savaş sürecinde de doğurganlığı teşvik eden politikalar sürdürüldü. Örneğin 1944 senesinde çocuğu olan maaşlı ve ücretli memurlar ile diğer kamu çalışanlarına ayda 5 lira olmak üzere çocuk zammı verildi. Hemen ertesi sene, 1945 yılında 4772 sayılı "İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu"[1039] ve 4792 sayılı "İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu"[1040] kabul edildi. Yine aynı yıl kabul edilen 4753 sayılı "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" ile çocuklu aileler için toprak bedelinde çocuk başına %5 oranında indirim yapılması kararlaştırıldı.[1041]

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelişmekte olan ülkelerde önemli oranda bir nüfus artışı görülmeye başlandı.[1042] Aynı şekilde nüfus artışını sağlamak isteyen Türkiye'de de 1949 yılında Gelir Vergisi Kanunu'nda yapılan değişiklikle gelir vergisi çocuk sayısıyla orantılı bir şekilde düzenlendi ve bekar mükellefler için yeni yükümlülükler getirildi. Maluller, dul ve yetim aylığı alanlar, çocuklu dullar ve evlenmesi yasal olarak yasak olanlar ile 25 yaşını doldurmamış kadınlar ve 18 yaşını doldurmamış erkekler muaf olmak üzere gelir vergisi vermekle yükümlü olan bekar mükelleflerin vergilerini %5 oranında zam ile vereceklerdi.[1043] Gelir vergisindeki indirim oranları da bekarlık, evlilik ve çocukluluk durumuna göre değişmekteydi. Bekar mükellefler yılda 540 liraya kadar indirime tabi olurken bu oran çocuksuz evli mükellefler için 900 lira, bir veya iki çocuklu evli mükellefler için 1080 lira, dörtten

[1039] **Resmî Gazete**, "İş Kazaları ile Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu", Kanun No 4772, Sayı 6051 (7 Temmuz 1945), s.s. 9021-9025.
[1040] **Resmî Gazete**, "İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu", Kanun No 4792, Sayı 6058 (16 Temmuz 1945), s.s. 9065-9066.
[1041] **Resmî Gazete**, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", Kanun No 4753, 15 Haziran 1945, Sayı 6082, s.s. 8893-8897.
[1042] Kayıhan Özoğuz, "Nüfus Hacmi ve Artışı Üzerine Çağlar Boyu Süregelen Tartışmalara Toplu Bir Bakış", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 31, Sayı 1-4 (1972), s. 44.
[1043] **Resmî Gazete**, "Gelir Vergisi Kanunu", Kanun No 5421, Sayı 7228 (9 Haziran 1949), md.89-90, s. 16291

fazla çocuklu evli mükellefler için 1260 lira, beşten fazla çocuğu olanlar için 1440 lira idi. Bu uygulamalar çoğunlukla ve genel olarak nüfusu artırma politikası başlığı altığı inceleniyor olsa da üreme hakları ve üreme sağlığı söz konusu olduğunda özellikle ve doğrudan kadının doğurganlığı ile ilişkili olduğu, doğurganlığı denetim altına aldığı ve teşvik ettiği açıktır.

1945'te çok partili hayata geçişten sonra iktidarı devrettiği 1950 yılına kadar iktidarını sürdürdüğü beş senede Cumhuriyet Halk Partisi ve 1950-1960 yıllarında on yıl iktidarı elinde bulunduran Demokrat Parti, 1946 öncesi nüfus arttırıcı politikaları sürdürmüş olsa da bu doğrultuda yeni politikalar geliştirmedi. Demokrat Parti de içinden çıktığı Cumhuriyet Halk Partisi'nin nüfus konusuna yaklaşımını benimsemekteydi ve nüfusu artırma yanlısıydı. Partinin programında nüfusun artırılması yine genel sağlık hizmetlerinin artırılması ve planlı bir şekilde yürütülmesine bağlanmaktaydı.[1044] Bu dönemin herhangi bir nüfus arttırıcı politika geliştirilmemiş olsa da nüfus artış hızının arttığı dönem olduğu da bir gerçektir. Çünkü 1945'te İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte askere alınan genç erkekler tercih edilerek memleketlerine dönmüşlerdir. Diğer taraftan sağlık hizmetlerindeki gelişmelerle birlikte penisilin gibi ilaçların kolay erişilebilir hale gelmesi de nüfus artışını etkilemektedir. Örneğin 1952 yılında Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı bünyesinde Ana Çocuk Sağlığı Müdürlüğü kuruldu. Böylece Ana Çocuk Sağlığı (AÇS) hizmetleri, AÇS Merkezleri modeli ile verilmeye başlandı.[1045]

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünya genelinde nüfus artışı hızlanırken Türkiye'de bu artık dünya ortalamasının üzerinde seyretti ve 1950-1955 yılları arasında ‰21,73 oranında olan doğal nüfus artışı 1955-1960 yılları arasında ‰27,75'e ulaştı. 1950-1985 yılları arasında beşer yıl arayla sekiz kere nüfus sayımı yapılmış ve bu sayımlar içerisinde en hızlı nüfus artışı 1950-1960 yılları arasında yaşanmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından refah düzeyinin gitgide artması ve ölüm oranlarının düşmesi ile Bulgaristan'dan yaşanan göçler bu duruma etki etmiştir.[1046]

1950'li yıllarda uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikası ülkenin sosyo-ekonomik özelliklerini değiştirmeye başladı ve sanayi alanında insan emeğine duyulan ihtiyaç da artış gösterdi. Tarım politikaları sonucunda ekilebilir alanların

[1044] Adnan Güriz, **a.g.m.**, s. 25.
[1045] Asiye Çiğdem Şimşek, Deniz Çakmak, **a.g.m.**, s. 47.
[1046] Haluk Cillov, "Türkiye Nüfusundaki Artışın Etkileri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 42, Sayı 1-4 (1986), s. 2.

doğal sınırlarına erişilmesi bu sektörde ihtiyaç dışında kalan nüfusun şehirlere göç etmesine etki etti ve taşrada doğurganlık hızı da gitgide düşmeye başladı.[1047]

4.2.2. 1960-2014 Antinatalist Politikalar Dönemi

1954 yılında Roma'da, nüfus sorununu kuramsal açıdan değerlendiren Dünya Nüfus Konferansı ilk defa toplandı. Ardından 1962 yılında BM Genel Kurulu "Nüfus Artışı ve Ekonomik Kalkınma" başlıklı bir takım kararlar aldı. 1965'te Belgrat'ta ikinci defa toplanan Dünya Nüfus Konferansı'nın gündemi dünyadaki mevcut ekonomik kaynakların gelişiminin nüfus artışı ile orantılı olmamasıydı. Bu yüzden nüfus artışının antinatalist politikalarla düşürülmesi gereği konuşuldu. Aynı konferansta nüfus artışını kontrol edebilmek amacıyla desteklenen politikalardan biri de doğum kontrol haplarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için çaba harcanmasıydı. Dolayısıyla 1960'lı yıllar kadının üreme sağlığı ve doğurganlık haklarının, uluslararası kamuoyu tarafından kalkınmanın temel bir unsuru olarak değerlendirilmeye başlandığı bir dönem oldu. Bu anlayışı benimseyen Türkiye Cumhuriyeti de kadın haklarını, 1960 Askeri Müdahalesi'nin beraberinde getirdiği siyasal ve toplumsal gelişmelerin etkisiyle ön plana çıkan "Planlı Kalkınma Modeli" çerçevesinde uygulamaya koymaya çalıştı.[1048] 1963-2013 yılları arasında hükümetlerin ideolojik duruşlarının ötesinde devletin temel politikaları niteliğinde planlanarak uygulamaya konulan dokuz tane kalkınma planı bulunmaktadır. Bu kalkınma planları özellikle nüfus ve sağlık konularında kadının doğurganlık haklarına etki eden tespitlerde bulunmuş ve belirli hedefler koymuşlardır.

4.2.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

1912-1922 yılları arasında yaşanan Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi sürecinde doğumların az olması, bu dönemde doğan az sayıdaki insanın doğurganlık çağına eriştiği 1940-1945 yıllarında da doğurganlığın düşük düzeyde seyretmesiyle sonuçlandı. İkinci Dünya Savaşı'na denk gelen bu yıllarda da evlenip baba olabileceği halde askere alınan erkek sayısının fazla olması üreme

[1047] Elif Yüksel Oktay, **a.g.m.**, s. 40.

[1048] "Madde 129 – İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma plana bağlanır. Kalkınma bu plana göre gerçekleştirilir. Devlet Planlama Teşkilatının kuruluş ve görevleri, planın hazırlanmasında, yürürlüğe konmasında, uygulanmasında ve değiştirilmesinde gözetilecek esaslar ve planın bütünlüğünü bozacak değişiklikleri önlenmesini sağlayacak tedbirler özel kanınla düzenlenir.": **Resmî Gazete**, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", Kanun No 334, Sayı 10859 (20 Temmuz 1961 Perşembe), s. 4650.

hızını düşüren bir diğer etkendir.[1049] Bu nedenlerle İkinci Dünya Savaşı boyunca doğum oranlarının düşük olması doğan kız çocuklarının az sayıda olmasına ve onların doğurganlık yaşına geldikleri 1960-1965 yılları arasında doğum oranlarının düşük olmasına etki etti.[1050] Diğer bir etken de 1960'tan sonra artan şehirleşme hareketi ve özellikle 1963'te uygulanmaya başlanan aile planlamasının etkileridir.[1051]

Kadın hakları ile planlı kalkınmanın ayrılmaz bir ilişki içerisinde olduğunun anlaşılmaya başlandığı 1960'lı yıllar Türkiye'de bir askeri müdahale ile başladı. Bu dönemde nüfusun hızlı bir şekilde artmasının ekonomik ve sosyal gelişimi olumsuz yönde etkilediği kanaati Türkiye'de nüfusu artışını denetim altında tutmaya yönelik politikalar benimsemeye itti. Böylece "Nüfus Planlaması" kavramı üzerinde duruldu ve bu politikalar isteyen her vatandaşın üreme sağlığı konusunda ilgili sağlık personeli tarafından bilgilendirilmesini de içermekteydi.[1052] Nüfus politikalarının uzun vadeli stratejiler olarak değerlendirilmesinin etkisiyle de Milli Birlik Komitesi başkanı ve Devlet Daşkanı Cemal Gürsel'in birinci hükümeti döneminde, 30 Eylül 1960 tarihinde 91 sayılı kanun kabul edildi ve Başbakanlığa bağlı olarak Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kuruldu.[1053] DPT'nin en temel görevi ülkenin doğal, insani ve ekonomik her türlü kaynaklarını ve imkanlarını kullanarak hükümete iktisadi ve sosyal politikaları uygulamak üzere hedef koymakta yardımcı olmaktı.[1054]

Cemal Gürsel'in 25. hükümeti kurduğu 5 Ocak 1961 tarihinde kabul edilen 224 sayılı "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesine Dair Kanun" 12 Ocak 1961'de Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi.[1055] Kanunun ilk maddesi, sağlık hizmetlerinden faydalanmanın UDHR'nde bir hak olarak tanındığına vurgu yapıyordu.[1056] Bu doğrultuda tıbbi bakım ile sağlıklı yaşam hakkının doğuştan

---

[1049] Cahit Gelekçi, "1960 Sonrası Dönemde Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Bazı Temel Özellikleri Üzerine Tespitler", **İstanbul Journal of Sociological Studies**, Sayı 52 (2015-2), s. 592.
[1050] Haluk Cillov, **a.g.m.**, s. 2.
[1051] **A.g.m.**, s. 3.
[1052] Mesut Doğan, **a.g.m.**, s. 301.
[1053] **Resmî Gazete**, "Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun", Kanun No 91, Sayı 10621 (5 Ekim 1960), s.s. 2274-2275.
[1054] **A.g.k.**, md.1, s. 2274.
[1055] **Resmî Gazete**, "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun", Kanun No 224, Sayı 10705 (12 Ocak 1961), s.s. 3076-3079.
[1056] "Madde 1: İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde bir hak olarak tanınan sağlık hizmetlerinden faydalanmanın sosyal adalete uygun bir şekilde ifasını sağlamak maksadiyle tababet ve tababetle ilgili hizmetler bu kanun çerçevesinde hazırlanacak bir program dâhilinde sosyalleştirilecektir.": **Resmî Gazete**, "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun", Kanun No 224, Sayı 10705 (12 Ocak 1961), md.1, s. 3076.

kazanıldığı anlayışının zeminini oluşturulmuş oldu.[1057] Türkiye Cumhuriyeti öncelikle WHO Anayasası'nda yer alan "sağlık" tanımı da kanunun 2 numaralı maddesinde aynen ifade edilmekteydi.[1058] Böylece uluslararası kamuoyu tarafından halk sağlığı bağlamında devletin sorumluluğu olarak görülen anlayışa da hukuki bir nitelik kazandırılmış oldu. Böylece kadınların sağlık ve üreme sağlığı konusunda bilgi ve hizmet alma hakları da gündeme geldi ve doğurganlık haklarına ilişkin kazanımlar, kadın bedeninin devletin denetiminden ayrılması bağlamında, gerçekleşme sürecine girdi. 1961/224 sayılı kanun ile devlet, sağlık hizmetlerinin bir sosyal sorumluluk olduğu anlayışını sergileyerek bu konuda merkezi bir rol üslenmiş oldu.

Askeri müdahalenin getirdiği 1961 Anayasası, 9 Temmuz 1961'de %80 oranında gerçekleşen bir katılımla halk oylamasına sunuldu ve geçerli oylarının %61.5 oranında "evet" oyu ile kabul edildi.[1059] 20 Temmuz 1961'de yürürlüğe giren bu anayasa ile Türkiye Cumhuriyeti bir "Sosyal Devlet"[1060] olarak tanımlandı ve bu ilke de beraberinde sağlık hizmetlerinin halka ulaştırılmasını devletin asli görevlerinden biri haline gelmesini sağladı.[1061] Diğer taraftan da gelir düzeyinden bağımsız olarak halka, tümünün başta sağlık ve eğitim gibi alanlar olmak üzere, belirli mal ve hizmetlerden yararlanmaları bakımından eşit fırsat sunulması gereğini getirdi.[1062] Böylece sağlık hizmetlerinin sunumu ve sağlık alanında yapılacak yenilikler ya da düzenlemeler açısından planlı bir döneme girildi. Bu durum devletin sağlık alanında devletçi anlayışı ön plana çıkardığı anlamına geliyordu.[1063] Devletin eğitim ve sosyal hizmetlerde olduğu gibi sağlık alanında da sorumluluk üstlenmesi özellikle koruyucu hekimlikten doğum kontrol yöntemlerine kadar birçok alanda

---

[1057] Emre Kol, "Türkiye'de Sağlık Reformlarının Sağlık Hakkı Açısından Değerlendirilmesi", **Sosyal Güvenlik Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1 (2015), s.s. 140-141.

[1058] "Sağlık, yalnız hastalık ve maluliyetin yokluğu olmayıp bedenen, ruhen ve sosyal bakımdan tam bir iyilik halidir.": **Resmî Gazete**, "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun", Kanun No 224, Sayı 10705 (12 Ocak 1961), md.2, s. 3076.

[1059] Fatih Özkul, "1961 Anayasası'nın Türk Anayasacılığındaki Yeri ve Önemi", **Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 25 (Ocak 2023), s. 23.

[1060] "Madde 2 - Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.": **Resmî Gazete**, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", Kanun No 334, Sayı 10859 (20 Temmuz 1961), md.2, s. 4641.

[1061] "Madde 49 - Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir. Devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır.": **Resmî Gazete**, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", Kanun No 334, Sayı 10859 (20 Temmuz 1961 Perşembe), md.49, s. 4644.

[1062] A. Öner Kurt, Tayyar Şaşmaz, "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi: 1961-2003", **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1 (2012), s. 23.

[1063] **A.g.m.**, s. 22.

devlet kontrolü ve desteğiyle gelişim görülmeye başlandı. Özellikle koruyucu hekimlik uygulaması, halk sağlığı hizmetlerinin yaygınlaştırılabilmesi için önemli bir işleve sahipti.[1064]

1960'larda gündeme gelen "Planlı Kalkınma" modelinin "Sosyal Devlet" anlayışına sahip 1961 Anayasası'ndaki karşılığı, devletin kalkınma planları hazırlamakla yükümlülüğü üstlenmesi oldu.[1065] Değişen iktidarların farklı ideolojilerinden bağımsız olarak DPT'nin hazırlamakla yükümlü olduğu beşer yıllık kalkınma planları, bizzat devlet mekanizması içerisinde uygulanmaya çalışıldı.[1066] Bu durum nüfus ile kalkınma arasında kurulan ilişkiye anayasal bir nitelik kazandırmaktaydı. Böylece kadının doğurganlık haklarına ilişkin yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi imkânı doğdu ve Türkiye'de antinatalist uygulamalara geçiş süreci de başlamış oldu. Bu doğrultuda atılan en önemli diğer adımlar da kalkınma planlarının ilki olan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (I. BYKP)'nın ve Nüfus Planlaması ile ilgili bir kanunun hazırlanması oldu.

BM'nin, daha önceki çalışmaların bir sonucu olarak, ekonomik kaynakların gelişiminin nüfus artışı ile orantılı olmamasını nihai olarak 1965'te Belgrat'ta toplanan II. Dünya Nüfus Konferansı'nda bir kalkınma sorunu olarak ele aldığı düşünülürse; Türkiye'nin, daha 1960-1961 yıllarında yukarıda belirtilen yasal ve örgütsel düzenlemelere gitmiş olması, dünya kamuoyunun gidişatını takip ederek isabetli öngörülerde bulunduğunu ve bu gidişata uyum sağlama çabasında olduğu anlaşılmaktadır.

I. BYKP, 1961 Anayasası'nın kabulünden sonra iktidara gelen birbirinden farklı hükümetler döneminde hazırlandı ve uygulandı. Bu dönemde CHP genel başkanı İsmet İnönü ilk defa 20 Kasım 1961 ile 20 Şubat 1965 yılları arasında 26, 27 ve 28. Hükümetleri kurdu. Suat Hayri Ürgüplü'nün bağımsız olarak 20 Şubat 1965'te kurduğu 29. Hükümetin ardından Adalet Partisi genel başkanı Süleyman Demirel de 27 Ekim 1965'te 30. Hükümeti kurarak başbakan olarak görev yaptı.[1067]

[1064] **A.g.m.**, s. 23.

[1065] "Madde 41 – İktisadi ve sosyal hayat, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenlenir. İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, milli tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak Devlet'in ödevidir.": **Resmî Gazete**, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", Kanun No 334, Sayı 10859 (20 Temmuz 1961 Perşembe), md.41, s. 4644.

[1066] Adnan Güriz, **a.g.m.**, s. 27.

[1067] **Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın nu: 25, Ankara 2014, s.s. 59, 77, 78.

1961 Anayasası'nın kabulünün ardından 20 Kasım 1961'de göreve gelen İsmet İnönü'nün ilk hükümeti, Nüfus Planlaması ile ilgili kanunun hazırlanması için çalışmalara başladı fakat kanun tasarısının hazırlanarak TBMM'ye sevkedilmesi ancak 27 Haziran 1962 ve 3 Aralık 1963 tarihleri arasında görevde bulunan İkinci İnönü koalisyon hükümeti döneminde mümkün oldu. 1963-1967 yılları arasını kapsayan I. BYKP işte bu kanun tasarısının kabul edilmesinden önce 21 Kasım 1962'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Plan Karma Komisyonu, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi'nin onayıyla kabul edildi ve 3 Aralık 1962 tarih ve 11272 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak[1068] Başbakan İsmet İnönü'nün önsözüyle yürürlüğe girdi.[1069] Böylece 1963 yılında sağlık hizmetlerinin toplumsallaştırılması süreci de başlamış oldu ve 1983 yılına gelindiğinde ülke geneline bütünüyle yaygınlaştırıldı.[1070]

Başbakan İsmet İnönü I. BYKP'nın önsözünde, kalkınma ile nüfus arasındaki ilişkiye değinerek, nüfus artışının devleti bütün kurumlarıyla etkilediğini vurgulamaktaydı. Nüfus yapısı ve nüfus ile ilgili değişmeler bütün kuruluşları etkileyen bir etken olarak görüldüğü için bütün kurum ve kuruluşların işleyişine yönelik her türlü müdahalenin nüfus değişkeni hesaba katılarak yapılması gereğine değinmektedir.[1071] Plana göre şehirlerde artan nüfusun sanayileşme ihtiyacını da artırması ve sanayileşen şehirlerdeki nüfusun beslenme ihtiyacının da toprağa dayalı üretimin artırılmasını zorunlu kılması; bütün bu sorunların etkili bir karma ekonomi politikasının uygulanmasını da zorunlu kılmaktadır.

1963-1967 yıllarını kapsayan I. BYKP'nın içeriğinde II. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan nüfus değişimi oldukça etkilidir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelişmekte olan ülkelerde ölüm oranlarının düşmesine rağmen doğum oranlarının değişmemesi giderek nüfusun artmasına neden oldu. Örneğin Türkiye'de savaş yıllarında binde 20'nin üzerinde olan ölüm oranı sağlık alanındaki gelişmeler dolayısıyla 1945-1950 yılları arasında binde 17'ye, 1950-1955 yılları arasında binde 14,8'e, 1955-1960 yılları arasında da binde 12'ye düşmüş durumdaydı. Bu durum milli gelirin artmasına rağmen kişi başına düşen gelir seviyesinde hissedilir bir değişikliğin yaşanmamasına neden oldu. Milli gelirin yüzde 7 oranında artış

[1068] **Resmî Gazete**, "Uzun Vadeli Kalkınma Planı: Birinci Beş Yıllık (1963-1967) Kalkınma Planının Onaylandığına Dair Karar", Plan Kararı No 1, Sayı 11272 (3 Aralık 1962), s.s. 1-139.
[1069] **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, Ocak 1963, s. 3.
[1070] Abdurrahim Uyanık vd., **a.g.m.**, s. 243.
[1071] **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, s. 66.

göstermesine rağmen kişi başına düşen gelirin artış hızı ancak yüzde 4 idi.[1072] Bu durum da Türkiye'nin, bu planla birlikte nüfus artışını yavaşlatma eğilimine girmesine etki etmiştir.[1073] Bu yüzden I. BYKP nüfus artışının yavaşlatılmasını hedeflemekteydi. Doğum hızının yavaşlatılması kaygısı devletin doğum kontrolüne, nüfus planlamasına ve anne-çocuk sağlığına daha fazla kaynak ayırmasına neden oldu. Doğurganlık hakları bakımından da demokratik bir yaklaşımın esas alınmasını zorunlu kıldı ve ebevynlerin istedikleri sayıda ve sırada çocuk yapmaları hakları tanındı. Yine de devletin kalkınma hedefleriyle doğrudan ilişkilendirilen kadının doğurganlık hakları, çoğunlukla genel çerçevede belirlenen nüfus politikaları ile düzenlendiği için kültür, aile yapısı, geleneksel değerler, ekonomik yapı gibi bölgesel farklılıklar bu esasların uygulanmasında ve etkilerinde de kırsal ve kentsel farklılıklara neden oldu.

"Nüfus Planlaması" ile ilgili kanun tasarısı da 25 Aralık 1963 ve 16 Şubat 1965 tarihleri arasında görevde bulunan Üçüncü İsmet İnönü koalisyon hükümeti tarafından parlamentoda savunuldu fakat en nihayetinde 23 Şubat 1963 ve 16 Şubat 1965 tarihleri arasında görevde bulunan Adalet Partili Suat Hayri Ürgüplü hükümeti döneminde kanun haline gelebildi ve 557 sayılı "Nüfus Planlaması Hakkındaki Kanun" yürürlüğe kondu.[1074] Fakat bu kanunun kabul edilmesi Cumhuriyet Halk Partisi'nin programıyla da uyumludur. Partinin 22 Haziran 1953'te toplanan onuncu kurultayında kabul edilen programın "Sağlık Meseleleri" adlı başlıklı maddesi vatandaşın sağlığının korunmasını devleti en temel görevlerinden biri olarak görmekteydi.[1075]

1965/557 sayılı kanun ile 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nda önemli değişikliklere gidildi. Yine aynı yıl, kürtaj yasağının kadınları yasadışı kürtaja yönlendirmesinin kadın sağlığını ve yaşamını tehdit eder bir olgu haline gelmesinin de etkisiyle kabul edilen 1965/557 sayılı kanun kadının üreme sağlığını korumaya yönelmesi bakımından önemli bir adım oldu.[1076] Çünkü, I. BYKP'nda vurgulandığı üzere, o dönemde gebeliği önlemek ya da gebeliğini sonlandırmak isterken yaşamını kaybeden kadın sayının köylerde yılda ortalama 12 bin gibi oldukça yüksek bir sayıya ulaşmıştı ve bu ölüm oranlarına rağmen doğurganlığı teşvik eden mevcut

[1072] **A.g.e.**, s. 68.
[1073] **A.g.e.**, s. 67.
[1074] Adnan Güriz, **a.g.m.**, s. 28.
[1075] **A.g.m.**, s. 29.
[1076] Dilek Özge Erdem, **a.g.m.**, s. 1646.

yasaların uygulanmaya devam ettirilmesinin ileriki yıllarda yüksek doğurganlık oranına neden olacağı öngörülmekteydi.[1077] I. BYKP'nın üreme sağlığı ile ilgili değindiği en önemli konu da zaten 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu ve 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu ile çocuk düşürme veya gebeliği önleyici alet, ilaç ve bilgi paylaşmak ile ilgili öngördüğü cezalardan kaçınmak isteyenlerde görülen can veya sağlık kaybının çokluğuydu.

1965/557 sayılı kanun ile Osmanlı'dan beridir sürdürülen Türkiye'deki pronatalist politikalara resmen son verilmiş oldu ve ilk defa kadınların doğurganlık hakları bağlamında üreme sağlığı ile ilgili bilgi edinme hakları tanındı.[1078] Bilgilenme hakkının temel bir hak olmasına rağmen buradaki husus bu hakkın devlet politikaları doğrultusunda ve yine devlet tarafından takdir edilerek verilmiş olmasıdır. Bu bilgi akışı içerisinde devlet tam anlamıyla bir belirleyici ve denetleyici konumundadır aslında. Çünkü plan, sağlıklı ve modern tıbba uyguna bilgilere erişimi sağlayabilmek için sağlık hizmetlerinde çalışan doktor, hemşire, ebe, hemşire yardımcısı ve sağlık memuru gibi devlete bağlı personelin de nüfus planlaması ile ilgili eğitileceği; ilgili okullara ve kurslara da üreme sağlığı ile ilgili derslerin konulacağını vurgulamaktadır.[1079] Diğer taraftan plana göre gebeliği önlemek için kullanılan araç ve tıbbi ilaçlara erişimin serbest bırakılacak, gerekli araç ve ilaçların mümkünse imal edilmelerinin, mümkün değilse ithal edilmelerinin yolları araştırılacak ve sağlık hizmetlerinde çalışan personel ihtiyaç duyan herkese bu araçları ve ilaçları ücretsiz temin ve teslim etmekle yükümlü olacaklardır.[1080] Ayrıca sağlık teşkilatı açısından ana-çocuk sağlığı ve nüfus planlaması ile ilgili yeni kurumların kurulması; mevcut olanların da bina ve gereç ihtiyaçlarının giderilmesi hedeflenmiştir.[1081] Ana-çocuk sağlığı, sağlık hizmetlerinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilerek yeni doğum ve çocuk bakım evlerinin açılması planlanmıştır.[1082]

Bu planlama ile doğurganlık hakkının devlet denetime girmesi yorumu bir yana, yine de üreme hakkı ile ile ilgili modern normlara bu plan çerçevesinde ulaşılmış gibi görünmektedir. Çünkü plana göre ebeveynlerin, en temel üreme hakkı olarak kabul edilen, istedikleri sayıda ve istedikleri zaman çocuk sahibi olma hakları

[1077] **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, s. 69.
[1078] Adnan Güriz, **a.g.m.**, s. 15; Elif Yüksel Oktay, **a.g.m.**, s. 41.
[1079] **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, s. 73
[1080] **A.g.e.**, s.s. 73, 406.
[1081] **A.g.e.**, s. 409.
[1082] **A.g.e.**, s. 410.

öyle ya da böyle tanınırken, üreme ile ilgili ihtiyaç duyulan ilaç ve araçları temin etme haklarının sağlanması da planlanmıştı.[1083] Bu çerçevede gebelik önleyici bilgilerin paylaşılmasının yanında ilgili araç ve ilaçların alım satımı artık suç olmaktan çıktı.[1084] 1960'lı yılların güvenilir doğum kontrol haplarının başarılı sonuçlar vererek üretiminin arttığı ve dünya kamuoyu tarafından da hızla benimsendiği bir dönem olması, Türkiye'nin küresel anlamda doğurganlığı kontrol eden ilaç ve araçlar ile ilgili gelişmeleri takip ettiğini göstermektedir.

1961 Anayasası ile korunan ve desteklenen planlı kalkınma anlayışının doğal uzantısı olan 1965/557 sayılı kanunun esasları, sürekli değişen hükümetlerin kısa süreli politikalarına ve birbirinden farklı ideolojik duruşlarına rağmen pek değişmedi. Türkiye tarihi düşünüldüğünde yeniliklerin ve temel hak ve hürriyetler ile ilgili kazanımların genel olarak devletin takdiriyle ve tepeden aşağı doğru bir devlet politikası doğrultusunda gerçekleştiği kanaati de yaygındır. Bu durum diğer taraftan, yeniliklerin muhataplarının herkesten önce devlet memurları olmasına neden olmuştur. Bunun en bilinen örneklerinden biri yüzyıl arayla gerçekleşen Sultan II. Mahmut'un ve Mustafa Kemal Atatürk'ün uyguladığı kılık-kıyafet devrimleridir. Öncelikle devlet uygun gördüğü yeniliği, kendi memurlarının yaşamlarını düzenleyerek uygulamış ve sonra halka indirmeye çalışmıştır denilebilir. Benzer bir şekilde 1963 yılında başlayan pronatalist politikaların ilk muhatabı da yine memurlar ve doğurganlık hakları bakımından da memur kadınlar oldu. 1965 tarih ve 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu ile kadın memurlara doğumdan önce üç hafta ve doğumdan sonra altı hafta süreyle izin alma hakkı verildi. Altı ay sonunda da yine altı ay boyunca günde bir buçuk saatlik süt izni alabileceklerdi. Karısı doğum yapan erkek memurlar ise istekleri üzerine üç gün izne ayrılabileceklerdi. [1085] Bu durum özellikle kendileri için iş ve statü kaybına uğramama garantisi demek olan kadınlar için önemli bir hak, diğer taraftan da devlet açısından etkili bir denetim mekanizmasıydı. Örneğin yine 1965/756 sayılı kanunun 207 numaralı maddesi devlet memuru olup da çocuk sahibi olanlara her yıl Bütçe Kanunu ile tespit edilecek miktarda doğum yardımı verilecekti.[1086] Yine de I. BYKP, nüfus planlamasının ve bu türlü uygulamaların, devletin ebeveynlere çocuk sahibi olmada müdahaleci bir tavır

[1083] Adnan Güriz, **a.g.m.**, s.s. 28-29.
[1084] **Resmî Gazete**, "Nüfus Planlaması Hakkında Kanun", Kanun No 557, Sayı 11976 (10 Nisan 1965), s. 2.
[1085] **Resmî Gazete**, "Devlet Memurları Kanunu", Kanun No 657, Sayı 12056 (23 Temmuz 1965), md.104/a/b, s. 8.
[1086] **A.g.k.**, md.207, s. 14.

sergilemesi demek olmadığını vurgulayarak, ailelerin istedikleri sayıda ve istedikleri zamanda çocuk sahibi olmalarını destekleyen demokratik bir anlayış olduğunu belirtmekteydi.[1087]

Cumhuriyet tarihinde toplam doğurganlık hızı açısından da ikinci dönemi oluşturan 1963-1985 yılları arasında toplam doğurganlık hızı kadın başına 3.41'den 2,59'a doğru sürekli bir düşüş gösterdiği görülür.[1088] 1960 yılında binde 28.53 olan yıllık nüfus artış oranının 1965 sayımında binde 24.62'ye geriledi ve 1985 yılına kadar da binde 27 artış oranının üzerine çıkamadı.[1089] 1960 yılı ile Birinci Kalkınma Planı'nın kapsadığı 1965 yılı arasındaki nüfus artış oranı ise binde 24,9 olarak tespit edilmiştir. Bu oran tahmin edilenin altındadır ve bu olgunun nedeni savaşların kadının doğurganlığı üzerindeki olumsuz etkilerini açıkça ortaya koyan bir gerçeği göstermektedir. 1914-1918 yılları arasında süren Birinci Dünya Savaşı ve hemen ardından başlayarak 1923'te Lozan Antlaşması imzalanana kadar süren İstiklal Savaşı, 1914-1923 yılları arasında Anadolu'da hem ölüm oranının artmasına hem de doğum oranının azalmasına etki etmiştir. Uzun süren savaşlar ve sürekli toprak kayıpları nedeniyle nüfus oranı tam olarak bilinemese da 1919 yılı tahminine göre Misakı Milli sınırları içerisinde 14.118.968 kişi yaşamaktaydı.[1090] İşgal döneminde elden çıkan ve İstiklal Harbi sonunda geri alınamayan topraklar dikkate alındığında nüfusta buna bağlı bir düşüş olduğunu düşünmek gerekir. 1927 yılında yapılan ilk sayımda nüfusun 13.648.270 olarak tespit edilmesine rağmen artış hızını tespit etmek mümkün değildir.[1091] 1914-1923 yılları arasında doğan kız çocuklarının doğurganlık yaşına geldiği 1939-1945 yıllarında da İkinci Dünya Savaşı yaşanmıştır. Bu savaş koşulları da zaten doğurganlık çağına ulaşan az sayıda kadın arasında daha düşük doğum oranının yaşandığı bir dönem yaratmıştır.[1092] 1940 yılında binde 17'lik artış oranı ile 17.820.950 olan nüfus, 1945 yılındaki sayımda binde 10,6'lık artış oranı ile ancak 18.790.174'e ulaşmıştır.[1093] Sonraki yıllarda nüfus artış oranı; 1950'de binde 21,7 olmuş, 1955'de binde 27,8 olarak görülmüş ve en son 1960'da binde 28,5 olarak

[1087] **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, s. 73.
[1088] Olgu Aydın vd., **a.g.m.**, s. 30.
[1089] Haluk Cillov, **a.g.m.**, s. 2.
[1090] Yüksel Kaştan, "Cumhuriyet Döneminde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu", **Journal of Graduate School of Social Sciences**, Cilt 7, Sayı 1 (2006), s. 66.
[1091] Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler 1923-2013**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Aralık 2014, Ankara s. 5.
[1092] **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, T.C. Başbakalık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, Kasım 1967, s. 50.
[1093] **İstatistik Göstergeler 1923-2013**, s. 5.

tespit edilmiştir.[1094] Fakat 1960-1965 dönemi, hem doğurganlık yaşına ulaşan kadın sayısının az olduğu hem de İkinci Dünya Savaşı koşulları nedeniyle doğum oranın azaldığı 1939-1945 yıllarında da doğan kız çocuklarının doğurganlık yaşlarına eriştikleri dönemdir. Bu da nüfus artış hızının düşük olmasında asıl etkenin antinatalist politikalardan ziyade bu koşulların yer aldığını göstermektedir. I. BYKP, mevcut pronatalist politikaların değiştirilmesi halinde doğurganlık hızının 1965-1970 yılları arasında yüzde 5 (orta doğurganlık) ya da yüzde 10 (alçak doğurganlık) oranında azalacağını öngörmekteydi.[1095] Aksi takdirde yani doğurganlık seviyesinin değişmemesi halinde iktisadi gelişme için harcanan çabanın artırılmasının zorunlu hale geleceği ve bunun da başka diğer sorunlara neden olacağı vurgulanmaktaydı. Dolayısıyla planda doğurganlığın azaltılması, kişi başına düşen gelir oranının artacak olması ile ilişkilendirmekteydi.[1096] Bunun yanında I. BYKP doğurganlıktaki azalmanın çalışan nüfus oranında azalmaya neden olmayacağı savunmaktaydı. Çünkü doğum yapmayan kadınların çalışma hayatına geçiş yapmalarının kolaylaşacağı ve dolayısıyla kadın istihdamının da artacağı düşünülmektedir.[1097] I. BYKP, kalkınmanın ekonomik büyüme ile beraber toplumsal refah seviyesinin artırılması ile sağlanabileceği düşüncesini yansıtır. Bu çerçevede genel olarak halk sağlığına, özelde ise kadın sağlığına yapılacak yatırımların bu türlü bir kalkınma anlayışına olumlu katkı sağlayacağı belirtilmektedir. Buna rağmen özellikle kadın sağlığı ile ilgili hedeflerin nasıl gerçekleştirileceği ile ilgili somut adımlara yer verilmemiştir.

I. BYKP'nın uygulanmaya başlanmasından iki sene sonra, 1965 yılında, aile planlaması uygulamalarını koordine edebilmek ve antinatalist politikaları uygulamaya koyabilmek amacıyla Sağlık Bakanlığı bünyesinde Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü kuruldu ve böylece anti-natalist politikaların uygulanabilirliği konusunda önemli bir adım atıldı.

I. BYKP çerçevesinde ve aile planlamasının uygulanmasında öncelikle o dönem itibarıyla mevcut bulunan kliniklerden ve Ana-Çocuk Sağlığı Merkezleri'nden faydalanıldı ve bunlara ek olarak da 204 tane yeni klinik açıldı. Sağlık ocakları ise sağlık hizmetlerinin topluma ulaştırılmasında büyük bir fayda sağlamıştır fakat bu kliniklerin hemen hepsi şehirlerde ve ilçe merkezlerinde

[1094] **A.g.e.**, s. 5.
[1095] **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, s. 69.
[1096] **A.g.e.**, s. 70.
[1097] **A.g.e.**, s. 72.

bulunmaktadır. Yine de bütün bu kliniklerin çalışmaları neticesinde 1966 yılı sonuna kadar 38 bin kadına gebelik önleyici araç takılması sağlanmış ve gebeliği önleyici ilaç kullananlarla birlikte 80 bin kadına aile planlaması hizmeti ulaştırılmıştır. Bu kadınların yüzde 45'i de köylük bölgelerden gelerek hizmetlerden faydalanan kadınlar olmuştur. Yine 1966 yılındaki uygulamalara göre kliniğe başvuran kadınlardan büyük şehirde yaşayanlar az çocuklu ve genç yaşlarda iken küçük şehirlerde yaşayanlar ise üç ve daha fazla çocuğa sahip olup daha ileri yaşlardadırlar.[1098]

Bütün yönleri ve uygulamalarıyla I. BYKP, "planlı nüfus politikası" uygulamalarına geçişin ve kadının doğurganlık haklarının hukuki çerçevede korunmasının başlangıç noktalarından biri olarak görülebilir. 1923-1960 yılları arası nüfus politikalarını belirleyen "çok nüfus, güçlü devlet" anlayışının terk edilerek "planlı ve sağlıklı nüfus artışı, sürdürülebilir kalkınma" pratiklerini gündeme gelmesi, devleti doğurganlık hakları konusunda demokratik adımlar atmaya zorlayan bir unsur olmuştur.

4.2.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

II. Beş Yıllık Kalkınma Planı (II. BYKP)'nın uygulandığı 1968-1972 yılları, Türkiye'de yine kısa süreli hükümetlerin kurulduğu çalkantılı bir dönem olması ve kalkınma planlarının hükümetlerin yürütme gücünden ayrı olarak bir devlet politikası olarak sürdürülmesi, özellikle İkinci Kalkınma Planı'ndan itibaren hükümetlerin konuya olan ilgilerin de az olmasına etki etmiş durumdadır.[1099] Bu dönemde Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel 27 Ekim 1965 ile 11 Aralık 1971 tarihleri arasında 30, 31 ve 32. Hükümetleri kurarak başbakanlık görevini üstlendi. Ardından 26 Mart 1971 ile 22 Mayıs 1972 tarihleri arasında Nihat Erim'in kurduğu 33 ve 34. Hükümetler görev yaptı.[1100]

II. BYKP'nın önsözünde, yayınlandığı dönemin başbakanı Süleyman Demirel, ilk planda olduğu gibi bu planda da karma ekonomi düzenine, Türk vatandaşlarının yaratıcı gücünden yararlanılarak dengeli bir kalkınma gerçekleştirme yönünde devam edileceğini vurgulamaktaydı.[1101]

[1098] **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, s. 227.
[1099] Mesut Doğan, **a.g.e.**, s. 301.
[1100] **Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)**, s.s. 78, 80.
[1101] **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, s. III.

Türkiye'de kadının doğurganlık hakları bakımından önemli bir değişimin başlangıcını temsil eder. Henüz I. BYKP'nın uygulamada olduğu 1966 yılında BM Genel Kurulu tarafından "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR)" kabul edildi.[1102] Taraf olan ülkelerin işçi hakları, eğitim ve bilgilenme hakkı, sağlık ve yeterli yaşam standardı gibi birçok hakkı temin etmek konusunda çaba göstereceklerini taahhüt ettikleri bu sözleşmenin doğurganlık hakları ile ilgili maddeleri öncelikle ailenin kuruluşunda kadın ve erkeğin özgür iradelerine vurgu yapıyordu. Böylece "ailelerin kendi büyüklüklerini belirleme özgürlüğü" ilk kez bir hak olarak kabul edildi.[1103] Bu anlayış Türkiye tarafından da benimsenerek aile planlaması, toplumsal kalkınma ve refahın bir unsuru olarak görüldü.[1104] Gerçi bu antlaşma 1976 yılında yürürlüğe girecektir ancak 1968-1972 yıllarını kapsayan II. BYKP, bu antlaşmaya hakim olan anlayışı benimseyerek "nüfus planlaması" ifadesinin yerine; nüfus artış hızının ekonomik gelişme üzerindeki olumsuz etkisini aileye odaklanarak azaltmayı amaçlayan ve bu planın temelini oluşturacak olan "aile planlaması" ifadesine yer vermekteydi.[1105] Hatta nüfusun 31 milyon olarak ölçüldüğü 1965 senesinden beridir uygulanan nüfus politikasının esasının da "Aile Planlaması" olduğunu belirtme gereği duyuyordu.[1106] İlk planın programına aldığı antinatalist politikaları, nüfus artış hızını ekonomik gelişmeyi zorlaştırmayacak ölçüde azaltmak kaygısıyla, devam ettirmeyi uygun bulmaktaydı.

II. BYKP Kadın eğitimini, kadını "ev kadını ve anne" olarak geleneksel normlar içerisinde değerlendirerek ele almaktaydı ve özellikle köylere yayılan ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması ile ilişkili eğitim anlayışını bu çerçevede sürdüreceğini vurguluyordu. Burada Milli Eğitim Bakanlığı'na ev kadınlığı ve annelik bilgilerinin değişik sosyal ortamdaki kadınlara uygulanabilecek şekilde geniş kitlelere ulaştırma misyonu yüklenmektedir.[1107] Özellikle kız enstitülerinde yapılacak düzenlemelerle, anneleri çalışan ve bu yüzden anne bakımından mahrum

---

[1102] **International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, International Covenant on Civil and Political Rights and Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights**, 16 December 1966, https://digitallibrary.un.org/record/203277?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024), (2200 XXI), s.s. 49-60.

[1103] **International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights**… part II, article 10/1, s. 50.

[1104] Leyla Karaoğlu, Feray Çetin, Mehtap Ilgar, Selda Tekiner, Gülsen Güneş, Metin F. Genç, Mücahit Eğri, Erkan Pehlivan, "Turgut Özal Tıp Merkezinde Çalışan Evli Kadınların Doğurganlık Özellikleri ve Gebeliği Önleyici Yöntem Kuramları", **Journal of Turgut Ozal Medical Center**, Cilt 12, Sayı 2 (2005), s. 94.

[1105] İbrahim Gökburun, **a.g.m.**, s.10; Adnan Güriz, **a.g.m.**, s.s. 32-33; Mesut Doğan, **a.g.e.**, s. 301.

[1106] **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, s. 47.

[1107] **A.g.e.**, s. 180.

kalan çocuklar için bakım imkanlarının geliştirilmesi planlanmaktaydı.[1108] Gebelik ve doğum sırasında ölüm oranlarının yüksek olduğunu belirten II. BYKP, anne-çocuk sağlığına yönelik hizmetlerin eleman azlığı, ekonomik kaynakların sınırlılığı ve sorumlu kuruluşlar arasındaki işbirliğinin verimli seviyede olmaması nedeniyle yetersiz olduğunu vurgulamaktaydı.[1109] 1966 ICESCR'deki anlayışı yansıtan[1110] bir şekilde devlet bu konuda kadının, özellikle doğum öncesinde ve sonrasında ihtiyaç duyduğu, korunma hakkını bir sorumluluk olarak kabul ediyordu.

Anne-çocuk sağlığının korunması ve iktisadi gelişmenin nüfus artışı baskısından kurtarılması aile planlaması uygulamalarının yürütülmesinin gerekçesi olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla aile planlamasının iktisadi açıdan kişi başına düşen gelir seviyesinin azalmasına, tüketici konumda bulunan nüfüsun artmasına, ekonomik gelişim için gerekli görülen tasarrufun sağlanamamasına etki eden faktörleri kaldıracağı vurgulanmaktadır. Üreme hakları bakımından ise ebeveynlerin güçlerini aşan sayıda çocuk yapmalarına ve çocuk düşürmek için kadının sağlığına ya da yaşamına mal olan yollara başvurmalarına neden olan etkenlerin de son bulacağı belirtilmektedir. Bu çerçevede II. BYKP, Tahran Bildirisi'nde vatandaşların bilgisizlikten ve gebeliği önleyici araç ve ilaçlara erişmemedikleri için istemedikleri halde çok çocuk sahibi olmalarını engellemek için ihtiyaç duydukları bilgi, araç ve ilaçların devlet tarafından sağlanmasını temel bir ilke olarak kabul etmekteydi.[1111] Böylece devlet en temelde nüfusa dayalı ekonomik kaygılarla da olsa üreme hakları ve sağlığı bakımından en temel haklar olarak görülen bilgi edinme ve ilgili araç ve hizmetlere erişme hakkını tanımış görünmektedir. Bu açıdan da 1966 ICESCR ve 1968 Tahran Bildirisi'nde de vurgulanan eğitim ve bilgilenme hakkını, insanın kişiliğinin ve onur duygusunun bütünüyle gelişmesini sağlayan yegâne araç olarak gören uluslararası anlayışa da katılmaktadır.[1112]

Ülkedeki sağlık şartlarındaki iyileşme nedeniyle ölüm oranlarının düşmesine rağmen doğum oranlarında herhangi bir düşüşün yaşanmaması II. BYKP'nda da yüksek nüfus artışının nedeni olarak tespit edilmekteydi.[1113] Nüfus Planlaması Hakkındaki Kanun'a dayanılarak doğum kontrolünün, öncelikle gebeliği önleyici

[1108] **A.g.e.**, s. 167.
[1109] **A.g.e.**, s. 220.
[1110] **International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights**… part II, article 10/1, s. 50.
[1111] **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, s. 226.
[1112] **International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights**… part II, article 13/1, s.51; Final Act of the International Conference on Human Rights, chapter II, article XVIII/3, s. 15.
[1113] **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, s. 50.

uygulamalarla sağlanmasının hedeflenmesine rağmen gebeliği sonlandırmaya yönelik uygulamalar tıbbi zorunluluk şartına bağlanıyordu.[1114]

II. BYKP'nın uygulandığı dönemde nüfusun aşağı yukarı yüzde 70'inin doğurganlığın yüksek, sağlık hizmetlerinin oldukça kısıtlı ve okur-yazar oranı düşük olan köylük yerlerde yaşaması, aile planlamasının istenilen verimlilikte uygulanmasını engellemekteydi. Ayrıca bu bölgelere gönderilebilecek yeterli sayıda gezici ekip de bulunmamaktaydı. Bu yüzden bu bölgelerde halka yönelik eğitimin yoğunlaştırılması bir çözüm olarak görülürken, gebeliği önleyici yöntemler arasında kolay uygulanabilir, basit ve ekonomik açıdan elverişli yöntemlere, ilaçlara ve araçlara odaklanılması bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir.[1115]

Aile planlamasından en yüksek verimini elde edilebilmesi için il sağlık müdürlükleri bünyesinde ana-çocuk sağlığı hizmeti ile aile planlaması programlarının birleştirilerek sorumlu bir başkanlık örgütü tarafından bütün ülkeye yayılması hedeflenmiştir. Özel kuruluşların ve işyerlerinin aile planlamasına destek vermeleri sağlanacak ve aile planlaması uygulamaları toplumsal araştırmaların verilerine göre sürdürülecektir. Böylece farklı bölgelerde en uygun ve verimli programlar uygulanacak ve halkın, uygulamak istediği aile planlaması yöntemini seçme imkanı doğacaktır. Bunda özellikle gebeliği önleyici ilaçların güvenilirliğinin ve araçların kalitesinin denetlenmesi oldukça önemli bir yere sahiptir ve bu görevi Hıfzısıhha Enstitüsü üstlenecektir.[1116]

II. BYKP çerçevesinde doğurganlık yaşındaki kadınların her yıl yüzde 5'ine hizmet verilmesi ve 1972 yılına kadar da toplam 2 milyon kadının bu hizmetlerden faydalanmasının sağlanması hedeflenmekteydi.[1117] Bunun yanında aile planlamasının mevcut sağlık elemanları tarafından yürütülmesi kararlaştırıldu. Bu elemanlar hizmet içi kurslarla ve sağlık personeli yetiştiren eğitim kuruluşlarının programlarına dahil edilecek eğitileceklerdi.[1118] Köylerde ise genç kızların ve kadınların sağlık bilgisi konularında eğitilmeleri için çaba sarfedilecekti.[1119] Yine köylere koruyucu hekimliğin götürülebilmesi için sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi programlarının geliştirilmesi planlanmaktaydı. Aile planlamasının köylere götürülmesi sürecinde köylere halihazırda hizmet götürebilen kuruluşlar arasında

[1114] **A.g.e.**, s. 226.
[1115] **A.g.e.**, s. 226.
[1116] **A.g.e.**, s. 228.
[1117] **A.g.e.**, s. 227.
[1118] **A.g.e.**, s. 228.
[1119] **A.g.e.**, s. 247.

işbirliği sağlanacak ve yine 1966 ICESCR'nin ilk öğretim düzeyinde eğitim alamayan bireylere temel bilgilerin sağlanabilmesi amacıyla eğitim ve öğretimin her düzeyinin gerek duyulan oranda geliştirilmesini devletin sorumlulukları arasında gören[1120] anlayış doğrultusunda köylünün katılımını sağlamak amacıyla eğitim programları uygulanması planlanmıştır.[1121]

Bu doğrultudaki anlayışı devletin kadınların doğurganlığını daha çok ailenin kendi kontrolüne bırakmak yönündeydi. Özellikle üreme sağlığı konusudaki bilgisizlik kadınların sakatlanmasına ve hatta ölmesine neden olabilirken üreme konusundaki bilgisizlik de ailelerin bakamayacakları kadar çok çocuk yapmaları ile sonuçlanmaktadır. Bu durum gözönünde bulundurularak ailelerin üreme ve üreme sağlığı konusunda bilgi edinme hakları tanınmış ve muhtaç ailelere ilaç yardımı yapılması öngörülmüştür. Burada doğrudan ve özel olarak kadınların kendi bedenleri ve doğurganlıkları üzerinde kendi denetimlerini sağlayan bir durum da yoktur. Erkek ile kadının birlikteliği ile kurulan evlilik bağı üzerinden tanımlanmış durumdadır ve ailenin ekonomik gücünü aşacak sayıda çocuk sahibi olması bu konuda eğitim alamamalarına ve doğum kontrol imkanlarına erişememelerine bağlanmıştır. Bu sorunun giderilmesi ile ailelerin istedikleri zaman ve istedikleri sayıda çocuk yapma imkanı tanıyan Aile Planlaması uygulaması geliştirilmiştir.[1122] Dolayısıyla kadınların doğurganlık haklarından ziyade ailenin (ya da ebeveynlerin) üreme hakkından bahsedildiğini söylemek çok yerindedir. Planın uygulamaya konulduğu yıl yayınlanan İnsan Hakları Tahran Bildirgesi'nde de "ebeveynlerin çocuklarının sayısına ve aralığına özgürce ve sorumlu bir şekilde karar verebilme hakları"[1123] ifadesinde vücut bulan "Üreme Hakkı" kavramının ilk kez resmen tanımlanmış olması[1124] Türkiye'nin uluslararası güncel eğilimleri de takip ettiğinin önemli bir göstergesidir. Bu durum üreme hakkı ile doğurganlık hakkı arasındaki farkı hissettiren bir anlayışın görünür hale gelmesiyle de anlaşılabilir. Tahran Bildirisi'nde ifade edilen "Üreme Hakkı" bireyin kendi üreme hakkı üzerinde doğrudan ve yalnızca kendisinin kontrol sahibi olabilme hakkını değil; anne-babanın bir çift

[1120] **International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights**… part II, article 13/2, s. 51.
[1121] **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, s.248.
[1122] İbrahim Gökburun, **a.g.m.**, s.10.
[1123] Lynn P. Freedman, Stephen L. Isaacs, **a.g.m.**, s. 20; Sara Weydner, "Reproductive Rights and Reproductive Control", **Geschichte und Gesellschaft**, 44. Jahrg., H. 1, Neue Wege der Begriffsgeschichte (Januar - März 2018), s. 135.
[1124] **Final Act of the International Conference on Human Rights**, chapter II, article 16, s. 4.

olarak çocuk yapma konusundaki ortak iradelerini kastediyordu.[1125] Oysa kadınların doğurganlıkları ile ilgili cinsiyete özgü bir tanım olarak "Doğurganlık Hakkı" kavramını ele almak gerekir. II. BYKP da Tahran Bildirisi'ne paralel bir şekilde "Aile" kavramını ön plana çıkararak, kadının doğurganlığı üzerinde kendi öz iradesinin sınırlarını çizen bir tanım içermiyordu. Yine de II. BYKP'nında bir ilerleme olarak kaydedilen durum, üreme tercihinin devletin kontrol ve teşvikinden çıkarılarak ebeveynlerin tercihine bırakılmış olmasıdır. Devletin burada bir yönlendirici konumunda olduğunu ve gerek üreme sağlığı ile ilgili bilgilere ulaşımı sağlayarak gerekse üremeyi kontrol altında tutacak ilaç ve araçlara erişim serbest bırakarak üreme tercihini kendi nüfus politikaları doğrultusunda yönlendirdiğini belirtmek gerekir. Burada devletin özgürlükçü tavrında belirleyici olan şey, iktidarların ideolojik olarak üreme hakkı anlayışına sahip olması değil, ülkedeki nüfus artışının ekonomik gelişimi olumsuz etkileyecek seviyeye ulaşmasını devlet politikası çerçevesinde engellemektir. Yine de devleti doğrudan nüfusu kontrol etmemesinin veya azaltmak için doğrudan bir kısıtlamaya gitmemesinin ebeveynlere istediği zaman ve dilediği kadar çocuk yapabilme konusunda bir özgürlük alanı sağladığı da açıktır. Gerçi uluslararası kamuoyunun da kadının üreme sağlığı konusunda devletin inisiyatif almasına taraftar olduğunu vurgulamak gerekir. Örneğin 1966 ICESCR'ye göre, antlaşmaya taraf olan ülkeler herkesin fiziksel ve psikolojik sağlık standartlarına erişmesini;[1126] ölü doğum ve çocuk ölümleri oranının azaltılmasını[1127] ve herkesin tıbbi hizmetleri edinebilmesini[1128] sağlamakla yükümlüdürler.

4.2.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

III. Beş Yıllık Kalkınma Planı (III. BYKP)'nın kapsadığı 1973-1977 dönem, 1960-1980 yılları arasında sıkça görülen iktidar değişiminin yine yoğun yaşandığı ve 1980 Askeri müdahalesine giden süreçtir. III. BYKP, 22 Mayıs 1972'de Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin iktidar olduğu ve Ferit Melen'in kurduğu 35. Hükümeti döneminde yayınlanarak uygulamaya konuldu. Ardından 15 Nisan 1973'te Mehmet Naim Talu'nun bağımsız olarak kurduğu 36. Hükümet döneminde, daha

[1125] Guang-Zhen Wang, Vijayan K. Pillai, "Measurement of Women's Reproductive …", s. 30; C. Alison McIntosh, Jason L. Finkle, **a.g.m.**, (bkz: 6 numaralı not), s. 253.
[1126] **International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights**… part II, article 12/1, s. 51.
[1127] **A.g.b.**, part II, article 12/2(a), s. 51.
[1128] **A.g.b.**, part II, article 12/2(d), s. 51.

önce 16 Aralık 1966'da BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiş olan, "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Antlaşması" 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe girdi.[1129] Bülent Ecevit (CHP) tarafından 26 Ocak 1974'te kurulan 37. Hükümetin sürdüğü sırada, ebeveynlerin sahibi olmak istedikleri çocuk sayısına ya da aralığına özgürce karar verebilmelerinin temel bir insan hakkı olarak değerlendirildiği Dünya Nüfus Konferansı 19-30 Ağustos 1974'te, Bükreş'te toplandı.[1130] Mahmut Sadi Irmak'ın bağımsız 17 Kasım 1974'te kurduğu 38 Hükümeti döneminde ise, 14 Aralık 1974 tarihli "Olağanüstü Durumlarda ve Silahlı Çatışma Hallerinde Kadınların ve Çocukların Korunmasına Dair Bildirge" BM Genel Kurulu tarafından kabul edildi.[1131] Ardından Süleyman Demirel (AP) 31 Mart 1975'te 39. Hükümeti; Bülent Ecevit 26 Haziran 1977'de kısa süren 40. Hükümeti ve 21 Temmuz 1977'de tekrar Süleyman Demirel 41. Hükümeti kurudu.[1132]

1973-1977 yıllarını kapsayan III. BYKP'nın önsözünü kaleme alan dönemin başbakanı Ferit Melen, hızla artan nüfusun artık tarım sektöründe tutulamadığını belirmekteydi. Yine de nüfusun %65'i tarım alanında çalışmaktadır fakat tarımsal gelirler milli gelirin ancak %28'ini sağlamaktaydı.[1133] Dolayısıyla III. BYKP, Türkiye'deki hızlı nüfus artışının tarım alanında istihdam edilen nüfusun milli gelirdeki payının düşük kalması ve sağlık hizmetlerinin özellikle kırsal kesimde yetersiz olması gibi sorunlara eğilmek amacı taşıyordu. Aynı sorun dünya genelinde de yaşanmaktadır ve 1974 tarihli Dünya Nüfus Eylem Planı'nda, 2000'li yıllara kadar tarımsal üretime katılan nüfusun azalarak şehirli nüfusun büyük bir oranda artış göstereceği öngörülmekteydi.[1134] Türkiye'de de bu çerçevede sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi, III. BYKP'nın en önemli çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. I. BYKP ile II. BYKP, çocuk sağlığı hizmetlerinin sağlık hizmetlerini sosyalleştirme hizmetlerinin bir bölümü olduğu görüşündeydi. Bu yüzden yeni ana-

[1129] **International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights**, International Covenant on Civil and Political Rights and Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, 2200 XXI (16 December 1966), s.s. 49-60.
https://digitallibrary.un.org/record/203277?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024),

[1130] **Report of the United Nations World Population Conference**, 19-30 August 1974 Bucharest, https://digitallibrary.un.org/record/722922?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024), (E/CONF.60/19).

[1131] **Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict**, 14 December 1974, https://digitallibrary.un.org/record/191406?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024), (3318 XXIX), s.s. 146-147.

[1132] **Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)**, s.s. 78, 82, 83, 84.

[1133] **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT 1272, 1972, s.s. III, IV.

[1134] **Report of the United Nations World Population Conference**, chapter I/A, article 8, s. 5.

çocuk sağlığı merkez ve şubelerinin açılması veya sayılarının artırılması yerine ana-çocuk sağlığı hizmetlerinin diğer programlarda gerçekleştirilecek gelişmelerle sağlanmasını hedeflemişti. Bu çerçevede aile planlaması bünyesinde yılda 250-300 kadının programa katılımın sağlanması öngörülmüştü. Kadının kendi doğurganlık haklarını, devlet tarafından denetlenen aile planlaması uygulamalarına katılmakla elde edemeyeceği; ancak kendi bedeni ile ilgili karar mekanizmalarına da katılarak bu hakkı gerçek anlamıyla sağlayabileceği düşünülürse kalkınma planının oldukça demokratik bir tavır sergilediği görülebilir. Fakat bu planlama uygulamada istenilen verimi sağlayamadı ve aile planlamasının ana-çocuk sağlığı hizmetlerini tamamlayan bir olgu olarak değerlendirilmesi gerektiğini gösterdi. Böylece III. BYKP'nın yürürlüğe girmesinden hemen öncesinde sağlık hizmetlerinin sosyalleştirildiği şehirlerde bulunan 15 ana-çocuk sağlığı dispanserinde, 870 sağlık ocağında ve 2271 sağlıkevinde ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması uygulanmaktaydı. Sosyalleştirme bölgeleri dışında kalan 33 şehirde bulunan 50 ana-çocuk sağlığı merkezi, 57 ilçede bulunan ana-çocuk sağlığı şubesi ve bunlara bağlı 692 köyde bulunan ana-çocuk sağlığı köy istasyonu da faaliyet göstermeye başlamıştı.[1135] Yine de bu adımlar kadının doğurganlık haklarının temininin yine kadının üreme sağlığının teminiyle birlikte sağlanabileceğinin anlaşıldığı göstermektedir.

III. BYKP aile planlaması ile sağlık hizmetlerini bir bütün olarak değerlendirmekte ve aynı zamanda ana-çocuk sağlığını da aile planlaması içerisinde ele almaktaydı.[1136] Böylece aile planlaması ve sağlık hizmetleri ile ilgili kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyon ön plana çıkmıştır.[1137] III. BYKP mevcut yapıdaki koordinasyon eksikliğinden ve bu koordinasyonun sağlanması gereğinden bahsetmesine rağmen, kadınların bu ilişki ağında nerede bulunacağından bahsetmemektedir ve onları yalnızca hizmet alan olarak sınıflandırmaktadır. Dolayısıyla kadının doğurganlık haklarının sağlanmaya çalışılmasına rağmen karar verme sürecindeki durumunun belirsizliği, doğurganlık hakları bakımından bir eksiklik olarak değerlendirilmelidir. Bunun yanında il merkezlerinde ve taşrada ana-çocuk sağlığı hizmetleri ile aile planlaması hizmetlerinin sosyalleştirme programıyla bir bütün olarak değerlendirilmesi ve tek bir örgüt tarafından sürdürülmesi planlanmıştır. Sağlık hizmetlerinin henüz sosyalleştirilmediği illerde, III. BYKP

[1135] **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı: Üçüncü Beş Yıl 1973-1977**, s.s. 817-818.
[1136] İbrahim Gökburun, **a.g.m.**, s.10.
[1137] **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, s. 644.

çerçevesinde aile sağlığı ve planlaması hizmetlerine öncelik verilecek ve köy bölgelerinde çalışan köy ebelerinin hizmetleri geliştirilecektir.[1138]

Planda, 1970 yılı nüfus sayımına göre yurt içi nüfus 35.7 milyon olarak belirtilmektedir. Bu duruma göre 1965-1970 yıllarında nüfus yılda ortalama binde 25.6 oranında artış gösterdiği anlaşılmaktadır.[1139] 1950'den beri süregelen ölüm oranlarındaki düşüşün gayet hızlı olması olumlu bir gelişme olarak kaydedilirken doğum oranındaki azalma oldukça yavaş seyretmekteydi.[1140] Buna bağlı olarak nüfusun %41.1'i hizmet talep eden tüketici yani bağımlı nüfus konumundadır ve bu orandaki değişim, doğurganlık oranı ile doğrudan ilişkilidir.[1141] Bu olgu kadınların aile planlaması ve sağlık hizmetleri konusunda bilgilendirilmelerinin ve bu bilgiler erişimlerinin sağlanmasının önemini de göstermektedir. Eğitim temel olarak bireylerde belirli bir davranış değişikliği hedefler. Yine de aynı seviyede verilmesine rağmen farklı niteliklerdeki eğitim uygulamalarının aynı davranış değişikliği ile sonuçlanmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla eğitimin doğurganlığı etkileyen bir faktör olmasına rağmen bu etkileri bakımından farklı sonuçlar yarattığı da dikkate alınmalıdır.[1142] III. BYKP da vatandaşların eğitim düzeyleri, şehirleşme oranı; ailelerin gelir düzeyleri; kadınların eğitim, çalışma, sosyal statü gibi sosyo-ekonomik durumları; bebek ölümlerinin oranı gibi faktörlerin doğurganlık oranı ile doğrudan ilişkili olduğu tespitini yapmaktadır.[1143] Doğurganlığı etkileyen tek etken de bu değildir. Örneğin 1973'te yapılan bir araştırma da evli kadınların yaşlarına ile yaşadıkları bölgelere göre farklılıkları, doğum hızlarını da etkilemektedir. 15-30 yaş arasındaki evli kadınların doğum hızları genel olarak yüksek iken 25-29 yaşlarında büyük kentlerde düşüş görülmektedir. Doğum hızının en yüksek görüldüğü yer Doğu Anadolu Bölgesi iken, daha düşük olduğu İçanadolu ve Karadeniz bölgeleri yine de Türkiye ortalamasının üzerinde yer almaktadır. Ege-Marmara bölgeleri ise en düşük düzeyde seyretmektedir.[1144]

1970'li yıllarda evli kadınların gebeliklerinin yüzde 88'i canlı doğum ile sonuçlanmaktadır.[1145] Yine de ölüm oranları arasında çocuk ve bebek ölümleri,

---

[1138] **A.g.e.**, s. 825.
[1139] **A.g.e.**, s. 73.
[1140] **A.g.e.**, s. 75.
[1141] **A.g.e.**, s.s. 106, 643.
[1142] Mümtaz Peker, "Türkiye'de Doğurganlık ve Doğurganlık Farklılıkları: 1973 Araştırmasının Bazı Bulguları", **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1/2 (1980), s. 134.
[1143] **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, s.s. 643-644.
[1144] Mümtaz Peker, **a.g.m.**, s. 129.
[1145] **A.g.m.**, s. 132.

yetişkin ölümlerinden daha fazladır ve çoğunluğu bebek ölümleri oluşturmaktadır. 1966-1967 yılında doğan çocuklardan 5 yaşına kadar yaşayabilenlerin sayısının Türkiye ortalamasında 789 kişi, kırsal bölgelerde 773 kişi, şehirlerde 853 kişi kadar olduğu tespit edilmiştir.[1146] 1974'te Dünya Nüfus Eylem Planı da aynı sorunu küresel çapta tespit ederek, yenidoğan ve anne ölümlerini yine küresel çapta azaltmayı amaç edinmişti. [1147]

15-49 yaşları arasındaki bir kadının doğurup sahip olabildiği ortalama çocuk sayısını belirten toplam doğurganlık oranı 1965-1970 yılları arasında 5,78 oranındadır.[1148] 1970 yılında Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve İç Anadolu bölgeleri doğumlarda binde 48 ile ve ölümlerde binde 18 ile en yüksek oranlara sahiptirler.[1149] Ege ve Marmara bölgelerinde ise doğum oranı binde 32, ölüm oranı da binde 13 olarak tespit edilmiştir.[1150] 1962 yılında 3.700 olan ebe sayısı 1971 yılında 11.300'e yükselmiştir. 1962'de ebe başına 7.800 kişi düşerken, 1971 yılında ebe başına düşen kişi sayısı 3.200'e ulaşmıştır.[1151] Bu oranlar, kalkınma planlarının hedeflerine rağmen kadınların doğum öncesi, sırası ve sonrası sağlık bakım hizmetlerine henüz yeterince ulaşamadıklarını göstermektedir. III. BYKP da bu durumu dikkate alarak sağlık hizmetlerinde gelinen noktanın ülke ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığını belirtmektedir. Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi çabası, küçük yerleşim bölgelerine personel temin etmede karşılaşılan güçlükler nedeniyle istenilen seviyede gerçekleşememektedir. Ana çocuk sağlığı ve aile planlaması ile ilişkili hizmetler de bu soruna paralel olarak yürütülememektedir.[1152]

Yöresel farklılıklar doğurganlık ve ölüm oranlarında da farklılıklara neden olmaktadır. Bu durum sosyo-ekonomik koşullarla ilişkilidir. Bu durumla ilişkili olarak ölüm ve doğum oranları geri kalmış yörelerde yüksek iken, gelişmiş yörelerde her ikisi de düşük oranda seyretmektedir. Ana çocuk sağlığı ile karşılaşılan sorunların önemli bir kısmı da bazı bölgelerde beslenme ve sağlık eğitimi yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.[1153] Kalkınma planı çerçevesinde yapılan

---

[1146] **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, s. 75.
[1147] **Report of the United Nations World Population Conference**, chapter I/C, articles 20. 21, 22, s. 10.
[1148] Kalkınma planında açıklanan rakamlara göre bu sayı, 15-49 yaşları arasındaki bir kadının sahip olduğu ortalama çocuk sayısını göstermektedir: **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, s. 646, (4 numaralı dipnot).
[1149] **A.g.e.**, s. 644.
[1150] **Aynı yer.**
[1151] **A.g.e.**, s. 91.
[1152] **A.g.e.**, s. 111.
[1153] **Aynı yer.**

araştırmalarda gebe ve emzikli annelerde, bebeklerde ve okul öncesi çağındaki çocuklarda protein ve kalori eksikliğine yaygın bir şekilde rastlanıldığı belirtilmektedir. 1974 Dünya Nüfus Eylem Planı da beslenme sorununu küresel bir sorun olarak değerlendirerek bu sorunun çözümünün, kadının doğurganlık düzeyini olumlu etkilediğini belirtmekteydi.[1154] III. BYKP'nında da beslenme imkanlarına bağlı olarak gelişen hastalıklar gelir dağılımındaki dengesizlikler nedeniyle ancak erişilebilen gıdaların nitelik ve nicelik yönünden yetersiz olmalarına bağlanmıştır.[1155] Bu sorunun etkenlerinden biri de 1930 Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun gıda kontrol hizmeti için kurulmuş örgütler arasında koordinasyon gözetmemesi ve bu örgütleri birbirlerinden bağımsız olarak görevlendirmesidir.[1156]

III. BYKP hedefleri değerlendirildiği zaman kalkınma ile kadın hakları arasında kurulan bağ ile ilişkili olarak tarım alanında istihdam, geliş eşitsizliği, iş gücüne katılım ve sosyal statüdeki eşitsizlik nüfus sorunları ve dolayısıyla doğurganlık haklarının ne kadar ve nasıl sağlanabildiği ile ilişkili görülmüştür.

4.2.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanmaya başlandığı dönem kamu ve bireysel sağlık ile kadın hakları konusunda uluslararası tanımların geliştirildiği, bu tanımlar üzerine uzlaşıldığı ve bu tanımların, ilgili uzlaşma metinlerine taraf devletler tarafından benimsenerek uygulanacağının taahhüt edildiği önemli bir süreç oldu. Türkiye de bu uzlama metinlerine katılarak aynı olgulara aynı uluslararası yaklaşımı sürdürme eğiliminde olmuştur.

1979-1983 yıllarını kapsayan IV. BYKP, 5 Ocak 1978'de iktidara gelen ve Bülent Ecevit tarafından kurulan 42. Hükümet döneminde ilan edildi.[1157] Nüfusun ekonomik ve sosyal zorunluluklar nedeniyle azaltılması kaygısı taşıyan[1158] IV. BYKP kırsal alanda topraksız aile sayısının artışının en önemli nedenini yine kırsal alanda gerçekleşen hızlı nüfus artışına bağlamaktaydı. Diğer taraftan kentlerde yaşanan konut gereksinimi de nüfusun hızla artmasıyla ilişkiliydi ve beraberinde çoğunlukla az çocuklu küçük ailelerin sayısını arttıran bir etki yaratmaktaydı.

[1154] **Report of the United Nations World Population Conference**, chapter I/C, article 31, s. 12.
[1155] **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, s. 815.
[1156] **Aynı yer.**
[1157] **Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)**, s. 84.
[1158] İbrahim Gökburun, **a.g.m.**, s. 10.

Bu dönemde, WHO'nun 6-12 Eylül 1978'de Alma-Ata'da düzenlediği konferansta yayınlanan "Temel Sağlık Hizmeti" bildirgesinde temel bir insan hakkı olarak "sağlıklılık hali", bireylerin sadece hasta veya sakat olmaması değil fiziksel, ruhsal ve toplumsal olarak tam bir iyilik durumunda olmaları olarak tanımlandı.[1159] 18 Aralık 1979'de BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve 14-30 Temmuz 1980 tarihleri arasında Kopenhag'da toplanan İkinci Dünya Kadın Konferansı'nda görüşülerek onaylanan CEDAW ise 12 Kasım 1979'da Süleyman Demirel tarafından kurulan 43. Hükümeti dönemine rastladı.[1160] 12 Eylül Askeri Müdahalesi'ni gerçekleştiren Milli Güvenlik Konseyi'nin aynı gün görevlendirmesiyle kurulan Bülent Ulusu hükümeti 13 Aralık 1983'e kadar sürdü.[1161] Bu dönemde CEDAW, 3 Eylül 1981'de uluslararası bir antlaşma olarak yürürlüğe girdi.[1162] Türkiye Cumhuriyeti CEDAW'a 1986 yılında taraf olacak ise de gerek daha önceki IV. BYKP'nda gerekse 1982 Anayasası'nda[1163] WHO'nun ve CEDAW'ın kabullerine paralel anlayışları içerdi. Örneğin WHO'nun 1978'de Alma Ata'da ilan ettiği bildiride kabul ettiği "sağlık" tanımına yakın bir tanım 1982 Anayasasının 56/1 maddesinde "herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir" biçiminde ifade edildi. Diğer taraftan 12 Eylül Askeri Müdahalesi ile IV. BYKP kesintiye uğramışsa da Kenan Evren yönetiminin antinatalist politikaların sürdürülmesini desteklemesi, askeri müdahalenin ardından hazırlanan 9 Kasım 1982 tarih ve 2709 kanun numaralı 1982 Anayasası'nda ilk defa aile planlaması kavramının yer almasına neden oldu. Anayasanın "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" başlıklı üçüncü bölümünde devlet, ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimini ve uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almakla yükümlü tutuluyordu.[1164] CEDAW da benzer bir şekilde kadın-erkek eşitliğini sağlamayı hedefleyen devletlere, kadınlara ailenin sağlık ve refahını temin edecek

---

[1159] "The Conference strongly reaffirms that health, which is a state of complete physical, mentaf and social wellbeing, and not merely the absence of disease or infirmity, is a fundamental human right and that the attainment of the highest possible level of health is a most important world-wide social goal whose reafixation requires the action of many other social and economic sectors in addition to the health sector."; **World Health Organization, Report of the Internationa Conference on Primary Health Care**, Alma-Ata, USSR, 6-12 September 1978, (CF/HST/1985-034/Anx.04/07), s. 2.

[1160] Necla Arat, **a.g.e.**, s. 189; **Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)**, s. 78.

[1161] **Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)**, s. 88.

[1162] Necla Arat, **a.g.e.**, s. 189.

[1163] Şeref Uluocak, Gökhan Gökulu, Olgun Bilir, Nigâr Etizer Karacık, Dilek Özbay, **Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Kadına Yönelik Şiddet**, Paradigma Akademi, Kasım 2014, s. 63.

[1164] **Resmî Gazete**, "1982 Anayasası", Kanun No 2709, Sayı 17863 Mükerrer (9 Kasım 1982), md.41, s. 11.

her türlü bilgiyi sağlama sorumluluğunu veriyordu.[1165] Yine de 1982 Anayasası'nda ana ve çocuk sağlığı "Türk toplumunun temeli" olarak tanımlanan "aile" kurumu içerisinde değerlendirilmekteydi.[1166]

CEDAW'ın devletleri sorumlu tuttuğu, ailelerin aile planlaması ile sosyal güvenlik programlarından yararlanmalarını sağlayacakları her uygulamanın aynı eşit koşullarda ve taşrada da temin edilmesi ilkesi[1167] 1963 yılından itibaren sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi programı ile Türkiye'de uygulanmaya çalışılıyordu. Fakat bu uygulamalar, 1980'li yıllara gelindiğinde, özellikle küçük yerleşim yerlerinde görülen personel ekslikliği sorunu nedeniyle istenilen şekilde gelişememişti.[1168] IV. BYKP'na göre sosyalleştirme programının çevre sağlığı, ana-çocuk sağlığı, halk sağlığı eğitimi gibi temel sağlık hizmetlerini bütünleştirmesine rağmen, bu hizmetler ayrı ve birbirinden bağımsız örgütlerce yürütülmesi, bu hizmetlere yönelik talebin artmasına rağmen bu taleplerin karşılanamayacağı derecede verimliliğin düşmesine neden olmaktaydı.[1169] IV. BYKP'na göre ana-çocuk sağlığını korumaya yönelik sağlık hizmetlerinin amaçlanan seviyede olmaması nüfusun henüz genç olması, beslenme yetersizliğine bağlı hastalıklar, bebek ölüm oranlarının yüksekliği gibi etkenlerle ilişkilendiriliyordu.[1170] Önceki üç kalkınma planında ana-çocuk sağlığı hizmetlerinin sağlık hizmetlerini sosyalleştirme programına ve diğer sağlık hizmetlerine bağlı bir bölüm olduğu görüşüyle hareket edilmesi, diğer hizmetlerdeki aksama ve yavaşlamanın ana-çocuk sağlığı hizmetlerinde de aynı etkiyle karşılaşılmasına neden oluyordu.[1171]

1965 tarih ve 557 Sayılı "Nüfus Planlaması Yasası" ile uygulamaya başlanan antinatalist nüfus politikaların 1980'li yıllara gelindiğinde genel olarak başarısız olması nedeniyle, bu kanunu da ilga eden 2827 sayılı "Nüfus Planlaması Hakkında Kanun" 24 Mayıs 1983'te kabul edilerek 27 Mayıs 1983'te yürürlüğe girdi.[1172] Kanunun ikinci maddesi "nüfus planlaması" kavramının tanımını yapmaktadır. Bu

[1165] **Resmî Gazete**, "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi", Karar sayısı 85/9722, Sayı 18898 (14 Ekim 1985), Bölüm I, md.10/h, s. 5.
[1166] **Resmî Gazete**, "1982 Anayasası", md.41, s. 11.
[1167] **Resmî Gazete**, "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi", Bölüm I, md.14/2b,2c, s. 6.
[1168] **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT 1664, Ankara 1979, s. 143.
[1169] **Aynı yer.**
[1170] **A.g.e.**, s. 463.
[1171] **Aynı yer.**
[1172] **Resmî Gazete**, "Nüfus Planlaması Hakkında Kanun", Kanun No 2827, Sayı 18059 (27 Mayıs 1983), s. 3.

tanım daha önce ve ilk defa 1968 BM İnsan Hakları Tahran Bildirgesi'nde resmen tanımlanan "üreme hakkı" kavramı ile aynı anlamda kullanılmaktadır.[1173] Tahran Bildirgesi'nde ve hatta Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası istenilen sayıda ve istenilen zamanda çocuk yapabilme kararını ebeveynlerin ortak kararlarına bırakırken, 1983/2827 sayılı kanun bu kararın fertlere ait olduğunu şöyle ifade eder: "Nüfus planlaması, fertlerin istedikleri sayıda ve istedikleri zaman çocuk sahibi olmaları demektir".[1174] 10 Eylül 1983'te Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından yayınlanan "Nüfus Planlaması Hizmetlerini Yürütecek Personelin Eğitimi, Görev, Yetki ve Sorumlulukları Hakkında Yönetmelik" ile nüfus planlaması için kullanılacak ilaç ve araçların niteliğini saptayacak bilimsel komisyonun kuruluş ve işleyişi ile ilgili personelin eğitim ve sorumlulukları belirlendi.[1175] 6 Ekim 1983'te yayınlanan 83/7083 karar sayılı "Nüfus Planlaması Hizmetlerini Yürütme Yönetmeliği" ilk maddesinde kişilerin istedikleri sayıda ve zamanda çocuk sahibi olabilmelerini sağlayacak eğitim, öğretim ve uygulama hizmetlerini Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı koordinatörlüğünde yürütmeyi temel amaç olarak benimsemekteydi.[1176] 1983/2857 sayılı kanun ile korunma yöntemlerinin başarısızlığına dayalı oluşan istenmeyen gebeliklerin sağlıklı bir şekilde sonlandırılabilmesi mümkün oldu[1177] ve buna dayanılarak hazırlanıp 18 Aralık 1983'te yürürlüğe giren 83/7395 karar sayılı "Rahim Tahliyesi ve Sterilizasyon Hizmetlerinin Yürütülmesi ve Denetlenmesine İlişkin Tüzük" ile çocuk düşürmek suç olmaktan çıkarıldı.[1178] Tüzüğün üç numaralı maddesi, on haftayı geçmeyen gebeliklerin, kadının sağlığı açısından bir sakıncası olmadığı hallerde, istek üzerine sonlandırılabileceğini belirtiyordu. Beş numaralı madde ise on haftayı geçen hallerde ise kadının ancak belirli hastalıkları sahip olması durumunda ilgili doktorların raporları doğrultusunda rahim tahliyesi yapılabileceğini düzenliyordu. Yukarıda sayılan kanun, yönetmelik ve tüzükler; devletleri kadınların her türlü sağlık

[1173] **Final Act of the International Conference on Human Rights**, chapter II, article 16, s. 4; Lynn P. Freedman, Stephen L. Isaacs, **a.g.m.**, s. 20; Sara Weydner, "Reproductive Rights and Reproductive Control", **Geschichte und Gesellschaft**, 44. Jahrg., H. 1, Neue Wege der Begriffsgeschichte (Januar - März 2018), s. 135.

[1174] **Resmî Gazete**, "Nüfus Planlaması Hakkında Kanun", md.2, s. 3.

[1175] **Resmî Gazete**, "Nüfus Planlaması Hizmetlerini Yürütecek Personelin Eğitimi, Görev, Yetki ve Sorumlulukları Hakkında Yönetmelik", Sayı 18161 (10 Eylül 1983), s.s. 25-32.

[1176] **Resmî Gazete**, "Nüfus Planlaması Hizmetlerini Yürütme Yönetmeliği", Sayı 18183 (6 Ekim 1983), s.s. 25-30.

[1177] Selçuk Yeles, "Nüfus Planlamasında Halkla İlişkiler", **Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1 (1988), s. 341.

[1178] **Resmî Gazete**, "Rahim Tahliyesi ve Sterilizasyon Hizmetlerinin Yürütülmesi ve Denetlenmesine İlişkin Tüzük", Karar sayısı 83/7395, Sayı 18255 (18 Aralık 1983), s.s. 2-9.

hizmetlerine eşit erişimlerinin sağlanmasını garanti altına almak ve kadınların bu alanda ayrımcılığa uğramalarını engellemek; aile planlaması ve üreme sağlığı ile ilgili hizmetlere kadınların tam erişimini sağlamakla yükümlü kılan CEDAW ile de örtüşmekteydi.[1179]

IV. BYKP ile doğurganlığın azaltılması hedeflenmiş olsa da ailelerin kaç çocuk sahibi olabileceklerine yasal olarak bir sınır konulmayarak ebeveynlerin istedikleri kadar çocuk sahibi olma hakları aynen korunmaktaydı. Bu durum CEDAW'ın anne-babaların ne zaman ve ne kadar sıklıkta çocuk sahibi olacaklarına karar verebilmelerine ve bu karar alma sürecinin özgürce ve sorumluluk alarak gerçekleşebilmesi için gerekli imkanların sağlanması gerektiğine vurgu yapan anlayışı ile uyum göstermektedir.[1180]

Türkiye'nin IV. BYKP kapsamında CEDAW ile uyum gösterdiği diğer bir konu da IV. BYKP'nın sınaileşme ve kentleşme nedeniyle sayısı artan çalışan anne grubunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hizmet verecek gündüz bakımevleri gibi hizmet kurumlarına gereksinimin arttığı tespitinde bulunarak bu ihtiyaçları karşılama sorumluluğu üstlenmesidir.[1181] CEDAW da buna benzer bir şekilde iş yaşamını düzenlemek kaygısıyla ve özellikle kentli kadınların evlilik dolayısıyla ve doğurganlık hakları bağlamında ayrımcılığa uğramalarını engellemek amacıyla, onların gebelik ve doğum izni gibi durumlara bağlı olarak işten çıkarılmalarının önlenmesinin;[1182] kadınların iş, kıdem ve sosyal haklarına mal olmadan ücretli doğum izinlerinin veya benzeri tazminatları elde etmelerinin sağlanmasının[1183] sorumluluğunu devletlere bırakmaktaydı.

Dördüncü Kalkınma Planı'nda doğum sırasında ve küçük çocukluk yaşlarında sağlıklı beslenmeye özel önem gösterilmesi gerekmesine rağmen, Türkiye'de bu durumun istenilen seviyede olmadığı ve beslenme sorunlarının yaşadığına dikkat çekilmiştir. Bu durum, özellikle 0-5 yaş arası çocuklarda yüzde 20 oranında büyüme ve gelişme sorunlarına neden olduğu gibi toplam çocuk ölümlerinin yarısını da beslenme yetersizliği teşkil etmektedir. Dolayısıyla kadınların gebeliği sırasında ve

[1179] **Resmî Gazete**, "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi", s.6; Gürkan Sert, **Üreme Haklarının Yasal Temelleri …**, s. 21.
[1180] **Resmî Gazete**, "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi", Bölüm I, md.16/1d,1e, s. 6.
[1181] **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983**, s. 142.
[1182] **Resmî Gazete**, "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi", Bölüm I, md.11/2a, s. 6.
[1183] **A.g.b.**, Bölüm I, md.11/2b, s. 6.

doğum sonrasında sağlıklı beslenememesi en temelde bir halk sağlığı sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.[1184]

Doğum sırasında ise sağlık kurumlarının yatak temini önemli bir sorun olarak görülmektedir. IV. BYKP'nda yatak temininde önce yeterli hizmet götürülemeyen illleri gözetilmesi ve buralarda da önceliğin genel hastane ve doğum evlerine verilmesi planlanmıştır. Burada ölçüt olarak her onbin kişi üzerinden genel hastanelerde 16, doğum evlerinde 2,5 yatak olmak üzere toplamda her onbin kişi için toplam 18,5 yatak olarak belirlenmiştir.[1185]

4.2.2.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

1985-1989 yıllarını kapsayan V. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 12 Eylül Askeri Müdahalesi'nin ardından kurulan Turgut Özal (ANAP) hükümeti tarafından hazırlandı ve uygulandı.[1186] Turgut Özal'ın 13 Aralık 1983'te kurduğu 45. Hükümeti sürerken; BM tarafından 1985 senesinde Nairobi Konferansı toplandı ve CEDAW burada tekrar düzenlendi. Özellikle kadın hakları açısından hangi tür eylemlerin şiddet olarak tanımlandığı konusunda tespitlerde bulunulan[1187] bu konferansta son hali verilen sözleşmeye Türkiye Cumhuriyeti de yine aynı hükümet döneminde, 1986 senesinde taraf oldu. Bu çerçevede V. BYKP'nın benimsediği ilke ve amaçlar da CEDAW ile de uyumluydu.

Türkiye tarihinde Cumhuriyet dönemi içerisinde toplam doğurganlık hızı oranları açısından üçüncü dönem olarak değerlendirilebilecek olan 1985-2016 yılları arasında toplam doğurganlık hızının azalmasında büyük bir yavaşlama görülmektedir. 1985'te kadın başına 2,59 olan toplam doğurganlık hızı, 2003 yılında 2,23 civarında, 2016 yılında 2,10 dolayındadır.[1188] IV. BYKP'nın hemen sonrasında, 1984 yılında 0-14 yaş grubunun nüfusa oranı yüzde 37,1 olarak tespit edilmişken, bu oranın V. BYKP'nın uygulanmasıyla birlikte yüzde 35,5'e düşeceği öngörülmekteydi.[1189]

[1184] **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983**, s. 462.
[1185] **A.g.e.**, s. 465.
[1186] Turgut Özal 21 Aralık 1987'de de 46. Hükümeti kurmuştur: **Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)**, s. 89.
[1187] Mariarosa Dalla Costa, "İşçicilik, Feminizm ve Birleşmiş Milletler'in Bazı Teşebbüsleri", s. 211.
[1188] Olgu Aydın vd., **a.g.m.**, s. 30.
[1189] **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT 1974, Ankara 1984, s. 126.

V. BYKP'nda da refah artışının sürmesi ile ilişkili olarak nüfus artış hızının düşmeye devam etmesine odaklanılmaktadır.[1190] Burada yine bir kurum olarak aile maddi ve manevi açıdan korunması ve geliştirilmesi gereken bir kurum olarak ele alınmaktaydı.[1191] Özellikle ana-çocuk sağlığının korunması, ailenin korunması ile ilişkili olarak değerlendirildi.[1192] Bebek ölüm hızının azaltılması, çocuk sağlığı ile ilgili iyileştirilmelerin gerçekleştirilmesi ve ana-çocuk sağlığı bakımından doğum öncesi ve sonrası sağlık hizmetlerinin halka ilgili kamu ve özel kuruluşların desteği ile ulaştırılmasının önemi vurgulandı.[1193]

IV. BYKP'nın sorun olarak belirttiği 1930 tarihli Hıfzısıhha Kanunu'nun farklı kurumlar arasındaki koordinasyona odaklanmaması konusu V. BYKP ile aşılmaya çalışıldı. Bu çerçevede ailelere, sosyo-ekonomik durumları doğrultusunda istedikleri sayıda çocuk yapmalarını sağlayacak uygun aile planlaması hizmetlerinin sunulması ve çocuk ölümlerinin azaltılması doğrultusunda tıbbi bakım hizmetleri arasında bütünleşmenin sağlanması temel ilke olarak değerlendirildi.[1194] Sosyo-ekonomik durumları elvermediği halde çocuk sahibi olan aileler için, özellikle çalışan annelerin yoğun bulundukları bölgelerde, anasınıflarının yaygınlaştırılması öngörüldü. [1195]

4.2.2.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

1990-1994 yıllarını kapsayan VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulandığı dönem Kadının doğurganlık hakları bakımından uluslararası alanda bazı önemli gelişmenin yaşandığı bir süreç olmuştur. VI. BYKP, 9 Kasım 1989'da Yıldırım Akbulut (ANAP) tarafından kurulan 47. Hükümet döneminde hazırlandı ve uygulamaya konuldu.[1196] Hükümetin kurulmasından hemen sonra 20 Kasım 1989'da BM Genel Kurulu tarafından "Convention of the Rights of the Child (CRC)"[1197] kabul edildi ve yine aynı hükümet döneminde 2 Eylül 1990'da yürürlüğe girdi.[1198] Ancak Türkiye bu sözleşmeye VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulandığı

[1190] **A.g.e.**, s. 125.
[1191] **Aynı yer.**
[1192] **Aynı yer.**
[1193] **A.g.e.**, s. 126.
[1194] **A.g.e.**, s. 151.
[1195] A.g.e., s. 141.
[1196] **Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)**, s. 91.
[1197] Isfahan Merali, **a.g.m.**, s. 611.
[1198] **Convention on the Rights of the Child**, 20 November 1989, https://digitallibrary.un.org/record/80135?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 29.04.2024), (A/RES/44/25), s.s. 166-173.

dönemde, 1994 yılında katıldı.[1199] Yine bu dönemde, 20 Nisan 1990 tarih ve 422 karar sayılı kanun hükmünde kararname ile "Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı" kuruldu.[1200] Kararnamenin üçüncü maddesi, kadının sağlık, sosyal ve hukuki güvenliğinin sağlanmasını, onun statüsünün iyileştirilmesiyle doğrudan ilgili olduğunu belirtiyordu. Dördücü maddesinde de Türkiye'nin bu yöndeki uluslararası çalışmalara katılacağı vurgulanmaktaydı.

VI. BYKP Yıldırım Akbulut hükümetinin ardından 23 Haziran 1991'de Mesut Yılmaz (ANAP)[1201] tarafından kurulan 48. Hükümet ile 20 Kasım 1991'de iktidara gelen Süleyman Demirel (DYP)'in[1202] 49. Hükümeti döneminde de sürdürüldü. Süleyman Demirel'in (DYP)[1203] başbakan ve Erdal İnönü'nün (SHP) başbakan yardımcısı olarak koalisyon kurdukları bu hükümet döneminde "Kadın Bakanlığı", "Kadın Sorunları Bakanlığı" ya da "Kadın ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" adıyla bir bakanlık kurulması tartışması var idiyse de bu mümkün olmadı.[1204] Süleyman Demirel hükümetinin sona erdiği aynı gün, 25 Haziran 1993'te çalışmalarını tamamlayan WCHR tarafından VDPA adlı program yayınladı.[1205] VI. BYKP'nında kadının doğurganlık haklarıyla ilişkili hedefler ile bu planın uygulanması süresinin sonlarında denk gelen Viyana İnsan Hakları Dünya Konferansı kararları arasındaki ilişki Türkiye'nin bu konudaki uluslararası farkındalığı takip ettiğini ve önceden hayata geçirme çabasında olduğunu göstermektedir. VI. BYKP'nda üreme tıbbı ile ilgili gelişmelerin takip edileceği ve ilgili uygulamalardan olumlu sonuç alınması için çalışılacağı belirtilmekteydi.[1206] Benzer bir anlayış, 1993 Viyana İnsan Hakları Dünya Konferansı'nda, her bireyin bilimsel ilerlemenin ve uygulamaların yararlarından faydalanma hakkına sahip

[1199] **Resmî Gazete**, "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme", Karar sayısı: 94/6423, Sayı 22184 (27 Ocak 1995 Cuma), s.s. 3-35.
[1200] **Resmî Gazete**, "1211 Sayılı Kanun ile 2547 SayılıKanunda Değişiklik Yapılması ve Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığının Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", Karar Sayısı KHK/422, Sayı 20498 Mükerrer (20 Nisan 1990), s.s. 1-4.
[1201] **Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)**, s. 92.
[1202] **A.g.e.**, s. 78.
[1203] **Aynı yer.**
[1204] Kasım Karataş, "Kadın ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kurulurken…", **Sosyal Hizmet**, 2/5 (Temmuz, Ağustos, Eylül 1991), s.s. 42-43.
[1205] **World Conference on Human Rights: Vienna Declaration and Programme of Action**, (A/CONF.157/23), 14-25 June 1993 Vienna, Madde 11, s.6.
https://digitallibrary.un.org/record/183139?v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024).
[1206] **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT 2174, Ankara 1989, s. 285.

olduğu vurgulanarak, benimsenecekti.[1207] Diğer taraftan ana-çocuk sağlığı "Temel Sağlık Hizmetleri" içerisinde değerlendirildi ve bu türlü hizmetlerin öncelikle doğurganlık oranı ile anne ve bebek ölüm oranlarının yüksek olduğu ya da aile planlaması hizmetlerinden yeterince faydalanamayan bölgelere ulaştırılmasına öncelik verilmesi planlandı.[1208] Viyana İnsan Hakları Dünya Konferansı da aynı bağlamda, konferans kararlarına katılan ülkelere kadının, bütün sağlık hizmetlerinden yeterli derecede yararlanması ve bu sağlık hizmetlerinin ulaşılabilir düzeyde olması için gerekli düzenlemeleri yapma sorumluluğunu yüklemekteydi.[1209] VI. BYKP'nında kadın ve çocuk sağlığı hizmetlerinin yaygınlaştırılması önemli bir hedef olarak görülürken bu hizmetler "Aile" kurumu ile ilişkisi bakımından değerlendirilmekteydi.[1210] Ailenin güçlendirilmesi, milli ve manevi değerlerin korunması ve geliştirilmesi ile ilişkilendirilerek milli bütünlüğün pekiştirilmesinin en temel öğesi olarak görülüyordu.[1211]

VI. BYKP, 0-14 yaş grubunun Türkiye'nin toplam nüfusuna oranının, bir önceki döneme göre düşeceğini öngörüyordu.[1212] Buna paralel olarak 7-21 yaş aralığını kapsayan eğitim çağındaki birey sayısı da doğurganlığa paralel bir şekilde düşeceği düşünülüyordu. Fakat önceki dönemin yüksek doğurganlık oranı, yüksekokul çağına erişmiş nüfusun artmasına etki etmiş durumdaydı.[1213]

1990-1994 yıllarını kapayan VI. BYKPl'nın uygulamada kaldığı bu süreçte hükümet kuran son başbakan 25 Haziran 1993'te iktidara gelen Tansur Çiller oldu. Tansu Çiller'in 50. Hükümeti kurulmasının hemen ardından 13 Eylül 1993 tarih ve 514 numaralı kanun hükmünde kararname ile "Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı" kuruldu.[1214] Süleyman Demirel ve Erdal İnönü koalisyonu yıllarında Kadın haklarına odaklanan bir bakanlık kurulamamıştı ancak şimdi Başbakanlığa bağlı olup kadın haklarını koruyup geliştirerek onların kalkınma süresine etkin katılımlarını sağlamak göreviyle bir müsteşarlık kurulmuş oluyordu. Müsteşarlığın ailenin korunması ile ilgili sorumluluğunun, kadının haklarının sağlanması ve

---

[1207] **World Conference on Human Rights: Vienna Declaration and Programme of Acti**on, (A/CONF.157/23), 14-25 June 1993 Vienna, Madde 11, s. 6. https://digitallibrary.un.org/record/183139?v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024).

[1208] **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994**, s. 285.

[1209] **Vienna Declaration and Programme of Action**, Section II, article 41, 42, s. 19.

[1210] **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994**, s. 289.

[1211] **A.g.e.**, s. 287.

[1212] **A.g.e.**, s. 284.

[1213] **Aynı yer.**

[1214] **Resmî Gazete**, "Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", Karar sayısı: KHK/514, Sayı 21697 (13 Eylül 1993), s. 3.

korunması yükümlülüğünden sonra sıralanması ilgi çekicidir. Zira 2011 yılında "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı" kurulduğunda kadın ancak "aile" içerisinde anlam kazanacak ve hakları, aileden sonra gelebilecektir. Müsteşarlığın diğer bir yükümlülüğü de uluslararası sözleşmeler, belgeler ve kararlar doğrultusunda "kadın politikaları" geliştirmektir.[1215] Bütün bu sorumluluklarına paralel olarak müsteşarlık; Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Aile ve Sosyal Araştırma Genel Müdürlüğü ile Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı olmak üzere üç ayrı bölümden oluşmaktaydı.[1216] Bu 1993/KHK514 ile artık 1990/3670 sayılı kanun yürürlükten kaldırılarak, bu kanunla kurulan "Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü" de son bulmuş oluyordu.[1217]

4.2.2.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

VI. BYKP döneminde hükümet kuran son başbakan olan Tansu Çiller (DYP), 5 Ekim 1995 tarihine dek iktidarda kaldı. VI. BYKP 1994'te son bulduktan sonra yine Tansu Çiller'in 51. ve 52. Hükümetleri kurduğu 5 Ekim 1995 ile 6 Mart 1996 tarihleri arasında ise yeni bir plan hazırlanmadı ve uygulanmadı.[1218] Bu dönemde, Ocak 1996'da ICPD'nın kadınların statüsü ve üreme sağlığına odaklanan uluslararası anlayışı çerçevesinde, "Kadın Sağlığı ve Aile Planlaması Ulusal Strateji Planı" oluşturuldu.[1219] Bu plan hem daha önceki kalkınma planlarında eksikliği tespit edilen ve hem de daha önce bahsedilen uluslararası metinlerde gerekli görülen "ilgili kurumların katılımı ve uyumu" anlayışına sahipti. Fakat bu strateji planı, ulusal kurumların planlama konusunda bilgilendirilmedikleri ya da yeterince bilgilendirilmedikleri veya bilgilendirildikleri halde bu planın mantığını kavrayamadıkları için büyük oranda uygulanamadı.[1220]

VI. BYKP döneminde, 1993'te gerçekleşen İnsan Hakları Dünya Konferansı (Vienna) ile Türkiye'nin, herhangi bir kalkınma planı olmadan geçirdiği 1994-1996 yılları arasında toplanan ICPD, WSSD ile 1995 WCW'nin kadının doğurganlığına yönelik ortak yaklaşımları 1996-2000 yıllarını kapsayan VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (VII. BYKP)'nda kendini hissettirmiştir. BM tarafından 1995'te onaylanan ve

[1215] **A.g.k.**, md.2/h, md.8/c, s.3.
[1216] **A.g.k.**, md.7, s.4.
[1217] **A.g.k.**, md.42, s.11.
[1218] **Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)**, s. 94.
[1219] T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, **Politika Dökümanı: Kadın ve Sağlık**, Ankara, 2008, s. 21; Abdurrahim Uyanık vd., **a.g.m.**, s. 244.
[1220] AÇSAP Genel Müdürlüğü, **Sağlık Sektörü İçin Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Ulusal Stratejik Eylem Planı 2005-2015**, 2010, s. 7.

yürürlüğe giren CRC'nin prensiplerinin iç hukuka yansıtılmasına ilişkin ilkeye ise ancak VIII. BYKP'nında yer verilmiştir.

1994 yılı "Üreme Adaleti (Reproductive Justice)" kavramının Amerika'da bir hareket olarak ortaya çıktığı dönem oldu. Orta sınıf beyaz kadınları temsil eden ana akım kadın hareketinin dışında kalan Afro-Amerikan kadınların başlattıkları bu hareket ikinci sınıf vatandaş olarak konumlandırılmaya karşı dikkati çeken etkili bir akım haline dönüştü. Yine aynı yıl BM tarafından Kahire'de düzenlenen ICPD'nin aldığı kararlarda "üreme hakkı" ve "üreme sağlığı" kavramlarına yer verildi. Hatta bu konferans, daha önceki konferanslardan farklı olarak kalkınma ile nüfus arasındaki ilişkiyi doğrudan ifade eden ve bu ilişkiyi konferansı da adı olarak belirleyen bir tavır benimsedi. 1968'deki Tahran Bildirgesi'nde "ebeveynlerin dünyaya getirecekleri çocuk sayısı ve doğumlar arasındaki süreyi serbest ve sorumlu belirleme" biçiminde belirlenen hak, bu hakkın verimli bir şekilde kullanılabilmesi amacıyla "eğitim, bilgi ve kaynağa sahip olma ve bu konuda karar verirken şiddet, baskı ve ayrımcılığa maruz kalmama hakkı" şeklinde genişletildi.

VII. BYKP 6 Mart 1996'da Mesut Yılmaz'ın kurduğu 53. Hükümet döneminden itibaren uygulanmaya başlandı.[1221] Nüfus artış hızını yavaşlatmak amacıyla; hem VII. BYKP'nındaki hedefleri destekleyen ve hem de 1994'teki ICPD kararlarıyla uyumlu olarak "aile planlaması" yerine "üreme sağlığı" kavramını ön plana çıkaran birçok yönetmelik çıkarıldı. Necmettin Erbakan (RP)'ın 26 Haziran 1996'da kurduğu 54. Hükümet[1222] döneminde, 6 Şubat 1997 tarihli yönetmelik ile Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması (AÇSAP) Merkezi kuruldu.[1223] AÇSAP'ın kuruluşuna ilişkin yönetmeliğin amaç belirten ilk maddesi kadın, anne ve çocukları ihtiyaç bakımından toplumun en öncelikli kesimleri olarak tanımlamaktadır. Bu tanım içerisinde kadın ile anne kavramlarını iki farklı kavram olarak değerlendirmiş olması ilgi çekicidir. Bu çerçevede kadın, anne ve çocukların sağlıklılık durumlarını en üst düzeye çıkarmak hedeflenmektedir. Bu hedef VII. BYKP'nın hedefleriyle de uyumludur. VII. BYKP, aile planlamasının başarısı için en önemli etkenlerin; bu hizmetlerin erişilebilirliği, sürekliliği, yaygınlığı ve kalitesi olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca aile planlaması hizmetinde görevli personelin sürekli

[1221] **Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)**, s. 92
[1222] **A.g.e.**, s. 96
[1223] **Resmî Gazete**, "Ana-Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezleri Yönetmeliği", Sayı 22900 (6 Şubat 1997), s.s. 3-25.

eğitimi, verimliliği, motivasyonu ve dönüşüm hızı da önemli bir etken olarak ele alınmıştır.[1224]

VII. BYKP annenin eğitim düzeyinin düşüklüğü, sık ve oldukça erken veya oldukça geç yaşlardaki gebelikler, doğum öncesi ve sonrası anne-bebek bakımındaki yetersizlikler, doğum sırasında da sağlık hizmetlerinden yararlanma imkanının düşüklüğü anne-bebek sağlığını olumsuz etkileyen etkenler olarak görülmekteydi.[1225] AÇSAP çerçevesinde de ana ve çocuk sağlığı ile üreme sağlığı hizmetlerinin yeterli olmadığı ve birinci basamak sağlık kuruluşlarının eksik olduğu bölgelere öncelik tanınarak il merkezlerde her 100.000 nüfus için bir adet, ilçe merkezlerinde en az 30.000 nüfus için bir adet AÇSAP Merkezi kurulacağı belirtilmektedir.[1226]

Daha önceki BYKP'larında olduğu gibi VII. BYKP'nda da nüfus ve aile planlamasında kurumlararası eşgüdümün olmaması bir sorun olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla VII. BYKP sürecinde ilgili kurumlar arasında iletişimi ve eşgüdümü kuracak ve bu eşgüdümün sürekliliğini sağlayacak organizasyonun geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu organizasyonların yurt düzeyinde nüfus ile ilgili güncel ve güvenilir verileri sağlaması beklenmektedir.[1227] Bu durum ile ilişkili bir önlem olarak AÇSAP yönetmeliğinde, bakanlığın belirlediği standartlara göre yeterince malzeme, araç, gereç, personel ve uygun binalar temin edilmeden yeni bir merkezin açılamayacağı belirtilmektedir. Aynı zamanda İl Sağlık Müdürlüğü'ne bağlı olarak çalışacak olan AÇSAP merkezlerinin kuruluşunda bölgenin sınırları, büyüklüğü, kuruluşun altyapısı, insan gücüne erişimi ve civar sağlık kuruluşlarının durumunun da gözönünde bulundurulması gereği vurgulandı. Kadın, ana ve çocuk sağlığı ile ilgili yürütülen hizmetlerin kaydını tutmak ve ilgili bildirimleri yapmak; il içinde görevli veya il dışından gelen tüm sağlık personelini kadın, ana ve çocuk sağlığı ile aile planlaması dahil üreme sağlığı ile ilgili alanlarda hizmetiçi eğitime tabi tutmak gibi önemli faaliyetler gerçekleştirilecek[1228] ve ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması ile ilgili koruyucu sağlık hizmetleri, bir kamu hizmeti olarak ücretsiz olarak verilmeye devam edecekti.[1229]

[1224] **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 1995, s. 35.
[1225] **A.g.e.**, s. 34.
[1226] **Resmî Gazete**, "Ana-Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezleri Yönetmeliği", İkinci Bölüm, Kuruluş Esasları, md.6, s. 4.
[1227] **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000**, s. 36.
[1228] **Resmî Gazete**, "Ana-Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezleri Yönetmeliği", İkinci Bölüm, Kuruluş Esasları, md.6-7-8, s. 4.
[1229] **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000**, s. 47.

30 Haziran 1997'de 55. Hükümeti kuran Mesut Yılmaz'ın[1230] başbakanlığı döneminde "Kadın Sağlığı ve Aile Planlaması Ulusal Faaliyet Planı (KS/AP-UFP)" hazırlanarak Haziran 1998'de yayınlandı.[1231] Bu plan daha önceki kalkınma planlarının doğru tespitlerine ve gerçekleştirilebilir planlamalarına rağmen yeterince verimli bir şekilde uygulanamamalarının nedenini hükümetler, siyasi partiler ve politikacılar tarafından yeterince benimsenememelerine bağlamaktaydı.[1232] Diğer taraftan KS/AP-UFP hukuki yetersizlikleri, dinsel ve geleneksel baskıları, kültürel unsurları ve bunların yanında iç göçleri, çarpık kentleşmeyi, toplumsal istikrarsızlıkları kadınların eğitimini olumsuz yönde etkileyen temel unsurlar olarak değerlendirmekteydi.[1233] Türkiye'de uygulanan önceki kalkınma planlarında ve BM tarafından ilan edilen bildilerde de vurgulandığı üzere kadının eğitim yetersizliği, kadının doğurganlık haklarını olumsuz etkileyen bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede KS/AP-UFP; ICPD ile WCW gibi uluslararası platformların takip edilmesini, bu konferanslara katılım gerçekleştirilmesini ve konferans kararlarını uygulamak üzere çalışmalar gerçekleştirilmesini planlarına dahil etmiştir. [1234] Bu plan çerçevesindeki uygulamalar, 11 Ocak 1999'da kurulan ve 18 Kasım 2002'ye kadar devam eden Bülent Ecevit (DSP) iktidarı döneminde, 2000 yılına kadar gerçekleştirilmesi planlanan hedefler çerçevesinde sürdürüldü.[1235]

1985-1990 sayımlarında 3,4 olarak saptanan toplam doğurganlık hızı 1994'te 2,69'a doğru bir düşüş gösterdi. Aynı dönemlerde bebek ölüm hızı binde 67'den binde 46,8'e, yıllık nüfus artış hızı da yüzde 2,17'den yüzde 1,78'e doğru düştü.[1236] VII. BYKP, uygulandığı 1996-2000 yılları arasında 15-64 yaş grubunun toplam nüfus içerisindeki oranının artacağını öngörmekteydi.[1237]

VII. BYKP'na göre sanayileşmenin ve buna bağlı olarak kentleşmenin artması ile geleneksel aile yapısında meydana gelen değişimlerin olumsuz etkilerinin çağdaş kurum ve hizmetlerle giderilmesine çalışılacağı belirtilmektedir.[1238] Buna öncelikle mevzuatta kadın-erkek eşitsizliğinin sürdürülmesine neden olan konuların

[1230] **Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)**, s.s. 92.
[1231] Sağlık Bakanlığı, **Kadın Sağlığı ve Aile Planlaması Ulusal Faaliyet Planı**, Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Haziran 1998, Ankara, s.s. 1-2.
[1232] **A.g.e.**, s. 12.
[1233] **A.g.e.**, s. 9.
[1234] **A.g.e.**, s.s. 52-53.
[1235] **Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)**, s. 84.
[1236] **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000**, s. 34.
[1237] **A.g.e.**, s. 22.
[1238] **A.g.e.**, s. 35.

düzenlenmesinin önemine vurgu yapılarak kadınların eğitim, sağlık, istihdam ve sosyal güvenlik gibi alanlardaki kazanımlarının sağlanması ve iyileştirilmesi gereğinden bahsedilmektedir.[1239]

VII. BYKP ailenin korunmasını ve desteklenmesini temel ilke olarak kabul etmektedir. Kadın-erkek eşitliğinin, aileyi korumak ve desteklemek amacıyla planlanacak ve uygulanacak politikalar ile mümkün olabileceği anlayışıyla hazırlanmıştır.[1240] Planlamanın hedeflediği bütün faaliyetlerin sonunda aile planlamasında bölgesel farklılıkların olabildiğince azalması ve aile planlaması yöntemlerinin kullanımında yüzde 70'e varan oranın sağlanması amaçlanmaktadır. Diğer taraftan doğum öncesi ve sonrası sağlık ve bakım hizmetleri ile doğum ve düşük sonrası aile planlaması hizmetlerinin güçlendirilerek "Güvenli Annelik" projesinin yaygınlaştırılması hedeflenmektedir.[1241] Böylece ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması hizmetlerinin verimli, nitelikli ve ulaşılabilir hale gelmesiyle anne-çocuk ölümlerinin azalacağı tahmin edilmektedir.[1242] Bu çerçevede gönüllü kuruluşların ve özel sektörün nüfus ve aile planlaması ile ilgili eğitim etkinliklerine katılımları desteklenecektir.[1243]

İş yaşamını düzenleyen kanunlarda kadının çalışma yaşamından kopmasının önlenmesi ve aile birliğinin güçlendirilmesi temel alınarak çalışan annelerin çocuklarının bakımlarının sağlanması doğrultusunda değişiklikler yapılması öngörülmektedir. Ayrıca gebelik, doğum izni, kreş ve çocuk bakımevi açılması ile ilgili maddelerde belirtilen hassasiyetler doğrultusunda gerekli değişiklikler sağlanacaktır.[1244] Kadınların toplumsal yaşamın her alanına katılımlarının sağlanması ve statüsünün iyileştirilmesi temel hedef olarak belirtilmiştir. Kız çocuklarının ve kadınların eğitimi, toplumsal refahın arttırılması ve kadınların bu durumdan en yüksek seviyede faydalanabilmesi için önemli görülmektedir.[1245] Çocuk sağlığı hizmetlerinin yaygınlaştırılması, sağlık ve yeterli beslenme koşullarının sağlanması çocuk ölümlerinin azaltılması için zorunluluk arz etmektedir. Doğurganlık düzenlenmesinde özgür ve bilinçli tercihler yapılması için aile

[1239] **Aynı yer.**
[1240] **A.g.e.**, s. 38.
[1241] **A.g.e.**, s. 37.
[1242] **A.g.e.**, s. 36.
[1243] **A.g.e.**, s. 38.
[1244] **A.g.e.**, s. 40.
[1245] **A.g.e.**, s. 38.

planlaması hizmetlerinin yaygınlaştırılmasıyla birlikte bu konularda eğitim uygulamalarının geliştirilmesine önem verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.[1246]

4.2.2.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

2001-2005 yılları arasını kapsayan VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Bülent Ecevit (DSP) tarafından 28 Mayıs 1999'da kurulan 57. Hükümet döneminde hazırlandı ve uygulamaya konuldu. Ardından 18 Kasım 2002'de iktidar olan Abdullah Gül (Adalet ve Kalkınma Partisi)'ün 58. Hükümet döneminde de sürdürüldü.

VIII. BYKP da kalkınma ile nüfus arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu anlayışını benimseyerek antinatalist ve kalitatif nüfus politikasını yansıtan uygulamaları sürdürme eğilimi gösterdi.

CEDAW'ın sözleşmeye taraf olan hükümetlerden; kadınların aile planlaması ve üreme sağlığı ile her türlü sağlık hizmetlerine eşit şekilde erişiminin garanti altına alınmasının sağlanması[1247] ve şehirlerde sağlanan imkanları taşrada da temin ederek ailelerin aile planlaması ile sosyal güvenlik programlarından yararlanmalarının sağlanması[1248] ile ilgili talepleri VIII. BYKP'nda karşılık bulmaktadır. VIII. BYKP'na göre doğurganlık oranlarında ve çocuk sağlığı konusunda bölgesel farklılıklar varlığını sürdürmekle birlikte önlenebilir bebek ve çocuk ölümleri hala önemini korumaktadır.[1249] Özellikle diğer bölgelere oranla Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde eğitim seviyesi düşük, nüfus planlaması programları verimsiz, anne-çocuk sağlığı oldukça sorunlu bir durum arzetmektedir.[1250] Aynı bölgesel farklılıklar üreme sağlığı ve aile planlaması alanında da kendisini göstermektedir fakat bu alanlarla ilgili gelişmeleri takip etmeyi sağlayacak bir kayıt sistemi de bulunmamaktadır.[1251] Bu sorunu çözmek için kuruluşlar arasında güncel ve güvenilir veri alış-verişini sağlayacak bir kayıt sisteminin geliştirilmesiyle üreme sağlığı ve aile planlaması hizmetlerinin etkinliği arttırılacak ve bu alandaki gelişmeler takip edilebilecektir.[1252] Nüfusun kayıt ve takip

---

[1246] **A.g.e.**, s. 38.
[1247] **Resmî Gazete**, "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi", Bölüm I, madde 12/1,2, s. 6.
[1248] **A.g.b.**, Bölüm I, madde 14/2b,2c, s. 6.
[1249] **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 2000, s.14.
[1250] **A.g.e.**, s. 62.
[1251] **A.g.e.**, s. 79.
[1252] **A.g.e.**, s. 80.

edilmesi ile ilgili bu sorun, devletin nüfusu etkili bir şekilde denetlemesine imkân tanıyacak bir araç olarak Merkezi Nüfus İdare Sistemi'nin (MERNİS) kurulması için gerekli çalışmalara başlanması ile çözüm sürecine girdi.

VIII. BYKP'nın tespitlerine göre hemen her alandaki bölgesel farklılıklara rağmen doğum öncesi, sırası ve sonrası bakımı, sağlık personeli yardımı ve aile planlamasında genel olarak artış görülmektedir. 1998 yılında yapılan Nüfus ve Sağlık Araştırması'na göre doğum öncesinde bakım hizmeti almamış gebeler şehirlerde yüzde 21,7 oranındayken, kırsalda yüzde 47,9 civarındadır. Sağlık kuruluşu dışında doğum yapanların oranı şehirlerde yüzde 19,8, kırsalda ise yüzde 40,3 civarıdır.[1253] Bütün bu koşullar, üreme sağlığı ve aile planlaması hizmetlerinin temel sağlık hizmetleri ile bir bütün halinde değerlendirilmesi ve bu hizmetlerin cinsiyet ayrımı yapmaksızın yaşam boyu sürdürülmesi gerektiğini göstermektedir.[1254] Ayrıca bölgesel farklılıklar gözönüne alındığında üreme sağlığı ve aile planlaması hizmetlerinde hedef kitlenin belirlenmesi ve hizmet alanlarının önceliğine göre tespit edilmesi gerekmektedir.[1255] Bu hizmetlerin ulaşılabilirliğinin, devamlılığın ve yaygınlığının sağlanması için bir taraftan ilgili sektör ve kuruluşlar arasında işbirliği teşvik edilecek[1256] ve diğer taraftan da toplumun eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi sağlanacaktır.[1257] Ayrıca verilen hizmetler eşitlik ve hakkaniyet anlayışı içerisinde, halkın ihtiyaç ve beklenlerini karşılayacak şekilde sunulmasıyla bölgesel farklılıkların önemli ölçüde azalacağı öngörülmektedir.[1258] Bu anlayış çerçevesinde Türkiye'nin, ICPD'de "en yüksek düzeyde fiziksel ve zihinsel sağlığın herkes için mümkün ve ulaşılabilir olması gerektiği ilkesine bağlı kalınması gerektiği"[1259] ilkesi çerçevesinde uzlaşılarak ilk defa kullanılan "Üreme Sağlığı" kavramını benimsediği görülmektedir.[1260]

BM tarafından 1995 yılında kabul edilen "Çocuk Hakları Sözleşmesi" de ancak VIII. BYKP'nda yer alabildi ve bu sözleşmenin ilkelerinin iç hukuka yansıtılması planlandı. Sözleşmenin etkili bir şekilde uygulanması ve verimli bir

---

[1253] **A.g.e.**, s. 79.
[1254] **Aynı yer.**
[1255] **Aynı yer.**
[1256] **A.g.e.**, s. 94.
[1257] **A.g.e.**, s.s. 79-80.
[1258] **A.g.e.**, s. 87.
[1259] Maeve Ellen Wallace, Melissa Goldin Evans, Katherine Theall, "The Status of Women's Reproductive Rights and Adverse Birth Outcomes", **Womens Health Issues**, 2017 Mar-Apr;27(2), s.1 21; Gürkan Sert, **Vakalarla Türkiye'de Üreme Hakları**, s. 6;
[1260] **ICPD (Cairo)**, chapter II, princible 8, s. 12.

işleyişi için tüm verilerin toplandığı bir veri tabanı oluşturumasına duyulan ihtiyaç belirtilmekteydi.[1261] Böylece çocuk sağlığına yönelik bütünsel bir yaklaşım benimsenerek, doğum öncesi ve sonrası bakım hizmetlerinin sağlıklı ortamda ve sağlık personeli gözetiminde yapılması gerektiğine dikkat çekilmiştir.[1262]

VIII. BYKP'nın uygulamadığı olduğu dönemde 2002 yılında Abdullah Gül hükümetinin kurulmasıyla gerçekleşen iktidar değişikliği ile sağlık sisteminde yaşanan sorunlar gündeme taşındı. 3 Ocak 2003'te yayınlanan "Acil Eylem Planı" içerisinde yer alan "Sağlıklı Toplum" başlığı altında aile hekimliği uygulamasına geçilerek birinci basamak sağlık hizmetlerinin güçlendirileceği ve anne ve çocuk sağlığına özel önem verilerek bu alanlarla ilgili hizmetlerin temel sağlık hizmetleri ile bütünleştirileceği hedeflerine yer verildi.[1263]

2003 yılında "Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA-2003)" gerçekleştirilerek Türkiye'deki nüfus ve sağlık politikaları ile kalkınma arasındaki ilişki değerlendirildi. Çocuklar ile doğurganlık çağına erişmiş kadınların nüfus içerisinde büyük bir orana sahip olmasının yanında bebek, çocuk ve anne ölüm hızlarının yüksekliği, doğum öncesi ve sonrası bakım hizmetlerinin yetersizliği ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması hizmetlerinin hükümet politikalarında geniş yer tutmaya başlamasının nedeni olarak görülmüştür.[1264] Araştırmada doğum aralıklarının kısa olması çocuk ölümleriyle ilişkilendirilmektedir. Bir önceki doğumdan sonra iki yıl içerisinde doğan çocukların hastalanma ve ölme olasılığının, daha uzun süre sonra doğan çocuklardan daha yüksek olduğunu vurgulamaktadır. [1265] Diğer taraftan annenin ilk doğumdaki yaşının anne ve çocuk sağlığı ve yaşam kalitesi üzerinde oldukça etkili olduğunun vurgulanması ilgi çekicidir. Buna bağlı olarak da eğitim düzeyi düştükçe erken yaşta doğum yapma oranı da artmaktadır.[1266] Araştırmanın diğer bir önemli Araştırmanın diğer bir önemli tespiti doğum kontrol yöntemleri bilgisi ve uygulamalarının gitgide yaygınlaşmış olmasıdır. Gebeliği önlemek amacıyla kullanılan modern yöntemlerin oranı 1988'de yüzde 31 düzeyindeyken 2003'te yüzde 43 civarına yükselmiş durumdadır.[1267]

[1261] **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005**, s. 95.
[1262] **A.g.e.**, s. 95.
[1263] T.C. 58. Hükümet Acil Eylem Planı (AEP), s.s. 99-101; Emre Kol, **a.g.m.**, s.s. 148-149.
[1264] 2003 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, s. 9.
[1265] **A.g.e.**, s. 55.
[1266] **A.g.e.**, s.s. 57-58.
[1267] **A.g.e.**, s. 67.

2003 yılında kabul edilen 4857 sayılı İş Kanunu ile, CEDAW'da da belirtildiği hali ile kadınların evlilik dolayısıyla ve doğurganlık hakları bağlamında ayrımcılığa uğramalarının engellenmesi; kadınların gebelik ve doğum izni gibi durumlara bağlı olarak işten çıkarılmalarının önlenmesi;[1268] dolayısıyla işçi-işveren ilişkisinde insan hakları bakımından hiçbir şekilde ayrım yapılamayacağı ilkesini temel aldı. Doğurganlık hakları bakımından ise kadının gebelik ve süt izni nedeniyle iş akdinin feshedilemeyeceğini ve kadın işçilerin doğumdan önce ve sonra sekiz hafta olarak toplam onaltı haftalık bir dönem için çalıştırılamayacaklarını kabul etti.[1269]

2004 tarih ve 25494 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan "Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği" ile kadınların regl günleri ile ilgili düzenleme yapılarak kadının ihbarından itibaren beş gün olarak kabul edilecek regl dönemlerinde ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılamayacağı karara bağlandı.[1270] Aynı yıl 5223 sayılı "Devlet Memurları Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun" ile 657 sayılı kanunun 104. maddesi değiştirilmiş ve memura doğum yapmasından önce ve doğum yaptığı tarihten itibaren sekizer hafta olmak üzere toplam on altı hafta boyunca aylıklı izin verilmesi yasaya bağlanmıştır. Gebeliğin çoğul olması durumunda ise doğumdan önceki sekiz haftaya iki hafta daha eklenmesine imkân verildi. Memur, sağlık durumu iyi olduğu ve ilgili doktor izin verdiği takdirde doğumdan önceki üç haftaya kadar işyerinde çalışabilecekti. Ayrıca saatlerin seçimi anneye ait olmak üzere bir yaşından küçük çocuklar için anneye günde birbuçuk saat süt izni de verilecekti.[1271] Aynı yıl kabul edilen 5258 sayılı Aile Hekimliği Kanunu ile koruyucu sağlık hizmetleri ile birinci basamak sağlık hizmetlerinin yaş, cinsiyet ve hastalık ayrımı yapmaksızın uygulanmasını etkin bir şekilde sürdürebilmek amacıyla Aile Hekimliği pilot uygulaması başladı.[1272]

2005 yılı içerisinde, 1996'da hazırlanan "Kadın Sağlığı ve Aile Planlaması-Ulusal Stratejik Eylem Planı", anne ölümlerinin azaltılması, istenmeyen gebeliklerin önlenmesi, gençlerin sağlığının iyileştirilmesi, cinsel yolla bulaşan enfeksiyonların önlenmesi ve sağlıkta bölgesel eşitsizliklerin azaltılmasını hedefleyen "Sağlık

[1268] **Resmî Gazete**, "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi", Bölüm I, madde 11/2a, s.6.
[1269] **Resmî Gazete**, "İş Kanunu", Kanun No 4857, Sayı 25134 (10 Haziran 2003), md.25/a.
[1270] **Resmî Gazete**, "Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği", Sayı 25494 (16 Haziran 2004), md.6.
[1271] **Resmî Gazete**, "Devlet Memurları Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun", Kanun No 5223, Sayı 25529 (21 Temmuz 2004), md.1, s.s. 2086-2087.
[1272] **Resmî Gazete**, "Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun", Kanun No 5258, Sayı 25665 (9 Aralık 2004), md.1.

Sektörü İçin Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Ulusal Stratejik Eylem Planı 2005-2015" adı ile güncellenerek uzun vadeli bir strateji benimsendi.[1273] Bu güncel plan, 2000 yılında BM tarafından gerçekleştirilen BM Binyıl Zirvesi'nde imzalanan "BM Milenyum Bildirgesi / The United Nations Millennium Declaration"[1274] adlı beyanname doğrultusunda hazırlanan "Binyıl Kalkınma Hedefleri / Millenium Development Goals (MDGs)"[1275] çerçevesinde belirli hedefleri içeriyordu. Bunlar 4 numaralı hedef olan "Çocuk Ölümlerini Azaltmak", 5 numaralı hedef olan "Anne Sağlığını İyileştirmek" ve 6 numaralı hedef olan "HIV/AIDS, Sıtma ve Diğer Hastalıklarla Mücadele" maddeleriydi. Bireylerin ve çiftlerin üreme sağlığı konusundaki ihtiyaçlarını karşılayarak yüksek riskli gebelikleri, gebelik ile ilişkili hastalıkları ve ölümleri azaltmayı amaçlayan bu plan ilgili uygulamalara erkeklerin de katılımını sağlayarak özellikle cinsel yolla bulaşan hastalıkları önlemeyi hedefliyordu.

4.2.2.9. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)

Olağan hali ile 2006-2011 yıllarını kapsayarak yine 5 yıllık bir süre için hazırlanması gereken dokuzuncu kalkınma planı Avrupa Birliği Komisyonu'nun talebi üzerine Avrupa Birliği 2007-2013 bütçe dönemine uyum sağlaması için Devlet Planlama Teşkilatı'nın talebiyle gerçekleşen yasal düzenlemeyle ilk defa yedi yıllık bir dönemi kapsayacak şekilde 2007-2013 yılları için hazırlandı. Bu nedenle 2005-2007 yılları arası herhangi bir kalkınma planının uygulanmadığı ikinci dönem olmakla birlikte antinatalist politikadan pronatalist politikaya geçişin işaretlerini de veren dönem olmuştur. VIII. BYKP'nın sürdürüldüğü 2001-2005 dönemi içerisinde, 2002 yılında gerçekleşen iktidar değişikliği beraberinde antinatalist politikalara karşı bir eğilimi de getirdi ve Kalkınma Planı'nın son bulduğu 2005 yılında bu yöndeki ilk somut adım atıldı. Türk Ceza Kanunu'nda yapılan 2005 tarih ve 5237 sayılı kanun değişikliği ile 1963'ten beridir uygulanan antinatalist politikaların aksine kısırlaştırma eylemi ayrı bir suç olarak düzenlendi. [1276] Buna rağmen 2007-2013 yıllarını kapsayan IX. Kalkınma Planı'nda nüfus artış hızının azaltılması yönündeki

[1273] Abdurrahim Uyanık vd., **a.g.m.**, s. 244.
[1274] Devlet Planlama Teşkilatı, **Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu: Türkiye 2000**, (Ed: Süleyman Alata, Haci Mahmut Arslan, Berna Bayazıt Baran, Nuri Duman), DPT, 2010 http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/UNDP-TR-TR-2010-MDG-Report_TR.pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024), s. 12.
[1275] https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/millennium-development-goals-(mdgs) (Erişim Tarihi: 03.04.2024).
[1276] İbrahim Gökbudun, **a.g.m.**, s. 11.

politikaların sürdürüleceği planlanmıştır. IX. KP'nın uygulanmaya başlandığı dönem, plan çerçevesinde ilke olarak nüfusun düşürülmesi gereği benimsenmişse de mevcut Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı nüfusu arttırmaya yönelik söylemler dile getirmeye başlamıştır. Örnek olarak pronatalist politikaların bir yansıması olarak değerlendirilen "en az üç çocuk" lafı döneme damgasını vurmuştur.[1277] Yine de bu söylemler doğurganlık oranlarının ve genç nüfusun hızla azalmasının da etkisiyle ancak 2014-2018 sürecini kapsayan Onuncu Kalkınma Planı'nda pronatalist politikalar olarak kendini gösterecektir. Bu nedenle 2014 yılı Türkiye'de tekrar nüfus artışının desteklendiği politikalara dönüşün en belirgin başlangıç yılı olarak değerlendirilecektir. Buna rağmen 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'un 2014 sonrası dönemde de halen yürürlükte olduğu ve bu kanunun antinatalist bir planlama üzerine şekillendirildiği düşünüldüğünde mevcut kanun ile kalkınma planı arasında nüfusa ilişkin hedef ve amaçlar bağlamında uyumsuzluklar dikkat çekmektedir.[1278]

2007-2013 dönemi IX. KP hızlı nüfus artışı ile sanayileşmeyi, doğal kaynakların sürdürülebilirliği karşısında önemli bir sorun olarak görmektedir ve doğal kaynakların sürdürülebilirliği konusunda önlemler alınması gerektiği vurgulamaktadır. Göç, kentleşme, işsizlik, nüfus artışı ve aile düzeninin bozulması gibi olguların sosyal hizmet ve yardımlara olan ihtiyacı artırdığına dikkat çekilmiştir ve değişen demografik yapının özellikle eğitim, istihdam, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarındaki politikaların yeniden ele alınması gereğini belirmiştir. 26 Ocak 2010 tarihinde Sağlık Bakanlığı'nın 2365 sayılı onayıyla "Aile Hekimliğinin Pilot Uygulandığı İllerde Toplum Sağlığı Merkezlerinin Kurulması ve Çalıştırılmasına Dair Yönerge" yürürlüğe girdi. Yönergeye göre Ana-Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması (AÇS-AP) Merkezleri'nin müdürlüğün uygun göreceği toplum sağlığı merkezine bağlı birer birim olarak görev yapacağı belirtilmektedir. Bu yönergeye göre, üreme sağlığı ile ilişkili diğer sağlık kuruluşlarıyla iş birliği güderek üreme sağlığı, aile planlaması ve ana-çocuk sağlığı hizmetleri konusundaki hizmet ve uygulamaları aile hekimleri sürdüreceklerdir. Bu amaçla aile hekimlerinin veya aile

[1277] **Hürriyet**, 07 Mart 2008.
[1278] Akın Özdemir, "Doğum Kontrol Teşviklerinden En Az Üç Çocuğa: Tarihsel Süreçte Türkiye'de Antinatalist ve Pronatalist Politikaların Seyri", **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3 (Aralık 2017), s. 73.

sağlığı elemanlarının RİA (rahim içi araç) ve üreme sağlığı ile ilgili diğer eğitimleri almaları ve beceriler kazanmaları sağlanacaktır.[1279]

2004/5258 sayılı "Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun", 11 Ekim 2011 tarihinde "Aile Hekimliği Kanunu"[1280] olarak düzenlenerek bu uygulama ülke geneline yaygınlaştırılmaya başlandı. Aile hekimlerine, kayıtlı bireylere yönelik koruyucu, tedavi edici ve rehabilite edici hizmetler sunma sorumluluğu verilerek bu kapsamda üreme sağlığı, aile planlaması ve ana çocuk sağlığı hizmetlerine erişimin artırılması hedeflendi. "Aile Hekimliğinin Pilot Uygulandığı İllerde Toplum Sağlığı Merkezlerinin Kurulması ve Çalıştırılmasına Dair Yönerge" ise 2015 yılında güncellenerek bir yönetmelik olarak Resmi Gazete'de yayınlanmış ve evlilik öncesi danışmanlık hizmeti vermek ve evlilik ile ilişkili sağlık raporunun aile hekimleri tarafından verilmesi sağlamak da AÇS-AP Merkezlerinin sorumluluğuna dahil edilmiştir.[1281] Ayrıca kadın, ana, çocuk ve ergenlerin sağlık düzeyini yüklsetmek ile üreme sağlığı hizmetlerinin sunulması da AÇS-AP'ın görevleri arasında değerlendirilmiştir. Bunların yanında diğer sorumlulukları da hizmet bölgesindeki kadın, gebe, lohusa, çocuk ve ergenlere belirli standartlara uygun hizmet verilmesini sağlamak; bu konularda ihtiyaç duyan ve başvuran vatandaşlara eğitim ve danışmanlık hizmeti vermek; belirtilen doğrultuda ilgili kurumlarla koordinasyon kurmak ilgili mahallin kitle iletişim araçları ile sivil toplum kuruluşlarından faydalanılmasını sağlamaktır.[1282] 25 Mayıs 2018 tarihinde "Toplum Sağlığı Merkezi ve Bağlı Birimler Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik" ile "Ana-Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezi (AÇS-AP)" ifadesi "Çocuk, Ergen ve Kadın Üreme Sağlığı (ÇEKÜS) Birimi" olarak değiştirildi fakat sorumlulukları aynen kaldı.[1283] Böylece "Aile Planlaması" uygulamaları yerini "Üreme Sağlığı" programlarına bırakıyordu. Aynı değişiklikle "Türkiye Halk Sağlığı Kurumu" ifadesi de "Sağlık Bakanlığı" olarak değiştirildi.[1284]

[1279] **Sağlık Bakanlığı**, "Toplum Sağlığı Merkezlerinin Kurulması ve Çalıştırılmasına Dair Yönerge", 26 Ocak 2010, Sayı 2365, md.18(1)(2)(3)(4).

[1280] **Resmî Gazete**, "Atıflar, değiştirilen ve yürürlükten kaldırılan hükümler", Sayı 28103 Mükerrer (11 Ekim 2011), md.58-(10).

[1281] **Resmî Gazete**, "Toplum Sağlığı Merkezi ve Bağlı Birimler Yönetmeliği", Sayı 29258 (5 Şubat 2015), md.19/d.

[1282] **A.g.y.**, md.40/a,b,c,d,e vd.

[1283] **Resmî Gazete**, "Toplum Sağlığı Merkezi ve Bağlı Birimler Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik", Sayı 30431 (25 Mayıs 2018), md.18.

[1284] **A.g.y.**, md.1.

IX. KP doğurganlık düzeyindeki ve yaş yapısındaki gelişmelere bağlı olarak Türkiye'nin demografiki yapısının, gelişmiş ülkelerin yapısına benzemeye başladığını tespit ederek; özellikle eğitim, istihdam, sağlık ve sosyal güvenlik gibi alanlarında sürdürülen politikaların tekrar ele alınması gereğini vurgulamaktaydı.[1285] Özellikle sağlık hizmetleri alanında "önleme, tedaviden önce gelir" ilkesini benimseyerek ana ve çocuk sağlığı ile ilişkili önlenebilir hastalıklarda koruyucu sağlık hizmetlerine öncelik verilmesini hedeflemekteydi.[1286] Fakat IX. KP'nın uygulandığı dönemde gerçekleşen mevcut iktidara bağlı gerçekleşen kurumsal değişim, kadının doğurganlık hakları ile ilişkili politikaları da etkiledi. Daha evvel 20 Nisan 1990'da "Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı" kurularak kadının sağlık, sosyal ve hukuki güvenliği ayrıca ele alınmıştı.[1287] 13 Eylül 1993'te de "Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı" Başbakanlık kurumuna doğrudan bağlı ve sorumlu bir yapı kurularak yine kadın hakları başlıbaşına bir konu olarak değerlendirilmişti.[1288] Gerek Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı ve gerekse Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı kuruluşları bakımından doğrudan Başbakana bağlı ve ona karşı sorumlu idiler. 3 Haziran 2011'de yayınlanan 633 karar sayılı "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile kadının statüsü ile ilişkili sorumluluklar Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde kurulmuş olan Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'ne bırakıldı. Böylece "kadınlara karşı ayrımcılığı önlemek ve kadının insan haklarını korumak" görevi "Aile" kurumu içerisinde ve "Sosyal Politikalar" bünyesinde konumlandırılmış oluyordu.[1289] Kadın sağlığı ile ilgili sorumluluklar ise "sağlık, eğitim, kültür, çalışma ve sosyal güvenlik başta olmak üzere bütün alanlarda kadınların ilerlemesini sağlayıcı ve karar mekanizmalarına katılımını artırıcı çalışmalarda bulunmak" ifadesiyle kısaca belirtilmekteydi.[1290]

[1285] **Resmî Gazete**, "Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)", TBMM Kararı, Sayı 26215 (1 Temmuz 2006), s. 40.
[1286] **A.g.k.**, s. 88.
[1287] **Resmî Gazete**, "1211 Sayılı Kanun ile 2547 SayılıKanunda Değişiklik Yapılması ve Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığının Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", md.5, s.s. 1, 2.
[1288] **Resmî Gazete**, "Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", Karar sayısı KHK/514, Sayı 21697 (13 Eylül 1993), s. 3.
[1289] **Resmî Gazete**, "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", No 27958 Mükerrer (8 Haziran 2011), md.2/ç.
[1290] **A.g.k.**, md.6/f.

2 Kasım 2011 tarihinde 663 sayılı "Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" yayınlandı.[1291] Bu KHK ile üremeye yardımcı tedavi yöntemlerini sağlamak, planlamak ve bu hizmetleri sunan kurumlar arasında koordinasyon sağlamak Sağlık Bakanlığı bünyesinde kurulan Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün görevleri arasında sayıldı.[1292] Bu kararname ile AÇSAP Genel Müdürlüğü kaldırıldı ve bu kurumun üstlendiği sorumluluklar, temel sağlık hizmetlerini yürütmekle görevli olarak kurulan Türkiye Halk Sağlığı Kurumu'na bırakıldı.[1293]

13 Şubat 2011 tarihinde 6111 sayılı "Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" ile 14 Temmuz 1965 tarihli 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda bazı değişiklikler gerçekleştirildi.[1294] Bu değişikliklerden bazıları kadınların doğurganlık hakları bakımından bazı iyileştirmeler içermekteydi. 657 Sayılı Kanun'un 101. maddesinde yapılan değişiklik ile kadın memurlar gebeliğin yirmi dördüncü haftasından itibaren ve doğumdan sonraki bir yıl süreyle her ne olursa olsun gece nöbeti ve gece vardiyasında görevlendrilemezler. Ayrıca bu durum, tabip raporunda belirtilmesi durumunda gebeliğin yirmi dördüncü haftasından öncesi için de geçerlidir.[1295] 657 Sayılı Kanun'un 104. maddesinde yapılan değişiklik ile de kadın memura doğumdan önce ve sonra sekizer hafta olmak üzere toplam onaltı hafta analık izni hakkı verildi. Diğer taraftan çalışmaya uygunluğu tabip raporuyla belirtilmesi şartıyla isteyen kadın memur doğumundan üç hafta öncesine kadar kurumunda çalışabilecek ve rapor doğrultusunda çalıştığı bu süre, doğumdan sonraki analık izni süresine eklenecekti. Doğum sonrası analık izni süresinin bitmesinden itibaren de ilk altı ayda günde üç saat, ikinci altı ayda günde bir buçuk saat süt izni verilecekti ve süt izninin hangi saatler arasında olacağı kadın memurun tercihine bırakılacaktı.[1296] 657 Sayılı Kanun'un 108/b. maddesine göre de istemeleri halinde;

[1291] **Resmî Gazete**, "Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", No 28103 Mükerrer (2 Kasım 2011), s.s. 1295-1332.
[1292] **A.g.k.**, md.8/b, s. 1298.
[1293] **Resmî Gazete**, "663 Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", No 28103 Mükerrer (2 Kasım 2011), md.26/1, s. 1308.
[1294] **Resmî Gazete**, "6111 Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", Sayı 27857 Mükerrer (13 Şubat 2011), md.99-117.
[1295] **A.g.k.**, md.105.
[1296] **A.g.k.**, md.106.

doğum yapan memur, analık izninin bitmesinden itibaren; eşi doğum yapan memur ise doğum tarihinden itibaren en fazla yirmi dört ay aylıksız izin alabilecekti.[1297]

25 Ağustos 2017 tarih ve 694 sayılı KHK'nın 184. maddesi ile 2011/663 sayılı KHK'nın 7. maddesine "g" bendinin eklenmesi ile "Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü" kuruldu. 10 Temmuz 2018'de de 1 kararname numaralı "Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi" ile "Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü" kuruldu.[1298] Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı'nın kadınlara yönelik koruyucu, önleyici, eğitici, geliştirici ve rehabilice edici sosyal hizmet faaliyetlerini yürütme görevi bu müdürlüğe verildi.[1299]

[1297] **A.g.k.**, md.108; Asiye Çiğdem Şimşek, Deniz Çakmak, **a.g.m.**, s.s. 47-48.
[1298] **Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri**, "Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", 10 Temmuz 2018, md.67-(1)/c, s. 24.
[1299] **A.g.k.**, md.70-(1)/a, s. 26.

SONUÇ

İnsanlık tarihe bakıldığında kadının toplumsal, siyasal ya da ekonomik yapı içerisindeki konumunun onun özellikle fiziksel ya da duygusal olarak erkekten daha zayıf olması ya da olmaması ile değil, daha çok onun doğurganlığı ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. İnsan türünün ister avcı-toplayıcı olarak yaşadığı dönem olsun, ister tarım devrimi ile yaşadığı uzun dönüşüm süreci olsun, isterse sanayi devrimi ile elde ettiği büyük değişim süreci olsun, kadının doğurganlığı dolayısıyla konumu her dönemde bu süreçlerde belirleyici olmuştur. Kadının doğurganlığı belirleyici olduğu kadar da bahsedilen bu dönemlerin baskın ya da etkin kurumları veya otoriteleri tarafından da denetlenmek istenmiş ve denetlenmeye çalışılmıştır. Denebilir ki; kadının doğurganlığının nasıl tanımlandığı ve nasıl anlaşıldığı, kadının statüsünü her şekilde temelden etkilemiştir. Fakat bu gerçeğin çözülmesi gereken bir sorun olarak görülmesi çok uzun bir süre almış ve bu ancak 20. yüzyılda gerçekleşebilmiştir.

Kadının doğurganlığının tarih boyunca nasıl anlaşıldığı meselesi oldukça geniş ve çok katmanlı bir konudur ve insanlığın tarih boyunca geçirdiği her aşama ve gerek toplumsallaşmasını ve gerekse siyasal yapısını kurmak için kullandığı her araç açısından değerlendirilmek zorundadır.

Erkeğin büyük ihtimalle üremedeki fonksiyonun henüz tam olarak anlaşılmadığı; erkek ile kadının cinsel birleşmesinin, aylar sonra anlaşılan gebelik ile ilişkilendirilemediği dönemlerde kadının tek başına yaşamın kaynağı olarak anlaşıldığını düşünmek oldukça akla yatkındır. Fakat bu böyle olmasaydı bile, toplumun sürekliliği açısından kadının doğurganlığı, erkeğin üremedeki işlevinden daha önemli olarak algılanmıştır. Bu durum, üremenin değil, gebeliğin doğasından kaynaklanmaktadır. Bizim türümüz söz konusu olduğunda; nasıl ki hiçbir kadının olmadığı bir toplulukta erkekler tek başlarına üreyemezlerse, elbette ki hiçbir erkeğin olmadığı bir toplulukta da kadınlar tek başlarına üreyemezler. Fakat sadece bir erkeğin olduğu kadın topluluğunun kendi nüfusunu artırma potansiyeli, sadece bir kadının olduğu erkek topluluğunun kendi nüfusunu artırma potansiyelinden ezici derecede yüksektir. İşte bu basit denklem tarih boyunca kadının doğurganlığının ve doğurganlığı dolayısı ile de kadının bedeninin gerek toplum ve gerekse otorite tarafından denetlenmesi sonucunu doğurmuştur.

İnsanların sürü olmaktan topluluk olmaya geçtikleri en eski avcı-toplayıcı insan topluluklarında, kadının avcılık yapmak konusundan erkeklerden pek de geri kalır yanlarının olmamasına rağmen doğurganlığa mal olabilecek bu riskli etkinliğe

erkekler kadar yoğun katılmamaları da topluluğun sürekliliğini garantilemek ile ilişkili bir durumdur. Böyle bir toplumsal yapıda kadının ne zaman ne kadar sıklıkta ve kaç çocuk yapacağı sıkı bir denetim altındadır. Bu denetim muhtemelen kadınlara rağmen değil; kadınların da öneminin farkında oldukları bir denetimlilik durumuydu ve bu ortamda kadının kendi doğurganlığını kendisinin denetlediğini düşünmek gayet makul. Özellikle doğum anının; doğuranın, doğurtan ebenin ve ona eşlik eden yardımcıların hepsinin kadınlardan oluştuğu bir ortamda gerçekleşmesi, kadınlara, doğan çocuğun sağ kalması mı yoksa ölmesi mi gerektiğine karar vermeye kadar varan bir güç sağlamaktaydı. İnsan sayısının belirli bir dengede tutulması gerektiği ve fiziksel olarak sağlıklı bireylere ihtiyaç duyulan avcı-toplayıcı topluluklarda gebeliğin sağlıklı sürmesini sağlamak kadar doğan çocuğun da sağlıklı doğmasını sağlamak büyük önem taşımaktaydı. Bu durum da fiziksel güç farkından ziyade gebelikteki riski en aza indirme gayretiyle risklerin yüksek olduğu avcılığın genellikle erkekler, daha güvenli bir etkinlik olan toplayıcılığın da çoğunlukla kadınlar tarafından yapılması ile sonuçlanmıştır.

Toprağın işlenmesinin öğrenilmesi insan toplumunun yaşamını her yönden etkiledi. İşlediği toprağa yerleşmek durumundan kalan insan, doğayı ve evreni anlama çabası içerisinde toprak ile kadın arasında da bir paralellik kurdu. Toprağın, ekilen tohumu bir bitki olarak vermesi; kadının doğurganlığı ile ilişkilendirilerek "Bereket Kültü" diye bilinen inanç gelişim gösterdi. Toprağın yenileyici gücü; kadını, doğayı ve her ikisinin doğurganlığını temsil eden "Venüs" figürleriyle temsil edilmeye çalışılmıştır. Erkeklerin avcılıkta kullandıkları silahlar ve avcılık için geliştirdikleri örgütlenme onların tarımda da uzmanlaşmasına etki etti. Diğer taraftan savaşlarda ve toplumun denetlenmesinde de erkekler ön plana çıkmaya başladı. Savaşlarda erkeklerin ön planda olması, toplumun sürekliliğinin sağlanması bakımından, savaşta ölen erkeklerin yerlerinin kalanlar tarafından doldurabilirken, ölen bir kadının yerinin kimse tarafından doldurulamıyor olmasıyla ilişkili olması akla yatkın duruyor. Bu durumla ilişkili olarak, kadınlar da erkeklerle karşılıklı bir rıza çerçevesinde çatışmalarda savaşçı olarak yer almak istememiş olabilirler. Böylece erkekler savaşta ölme ve sakat kalma riskine karşı toplumda etki sahibi oluyordu; kadınlar ise bu riske girmeyerek hayatta kalmayı doğurganlıklarını garantiliyorlardı. Her ne şekilde olursa olsun bu olgu, bizim bugün kadınların toplumsal statülerini kaybetmesi olarak yorumladığımız sürece etki etti.

İnsanın doğayı anlama ve doğa ile ilişki kurma çabasının en önemli yansıması, kurguladığı bu ilişki üzerine yarattığı inanç sistemleri oldu. Toprağın ve toplumun refahı; Neolitik Dönem'de Ana Tanrıça tasvirleri ile ifade edilirken Antik Çağ'da mitolojik anlatılar ve tanrıçalar aracılığıyla daha da görünür hale geldi. Yalnızca insanın soyunun değil aynı zamanda hayvansal ve tarımsal üretimden ve doğanın sürekliliğinden sorumlu olduğuna inanılan Tanrıçalara hemen her toplumda rastlanmaktadır. Mezopotamya'da İnanna ve İştar, Mısır'da İsis ve Hathor, Yunan'da Demeter ve Persephone gibi tanrıçalar bu misyonu üstlenmiş durumdaydılar. Onlara ilişkin inançlar ve ritüeller kadın doğurganlığı ile ilişkili süreçlerin bir yansıması gibidir ve toplumun değerler sisteminin merkezinde yer alır. Öyle ki toprağa verim ve bereket versin diye Tanrıça'ya tapınılır; en verimli topraklar sahibi yüksek statü kazandırır; en doğurgan kadının toplum içerindeki saygınlığı artar. Diğer taraftan da verimsiz arazinin itibarsız olması gibi kadının kısırlığı da onun statüsünü yitirmesiyle sonuçlanırdı. Bu olgu hemen her toplumda olduğu gibi Türkler'de de karşımıza çıkar. Doğurganlığın kaynağı olması dolayısıyla çocuksuzluğun da nedeni ve sorumlusu olarak görülen kadın, belki statüsünü kaybetmemek için belki de en azından annelik duygusunu tatmak için, kimi zaman da sağlığını kimi zaman yaşamını tehlikeye atacak çeşitli geleneksel yöntemlere başvurmuştur. Bu yöntemler türbe, yatır veya verimlilik ile ilişkilendirilen manevi bir mekanını ziyareti gibi faydasız fakat zararsız ritüellerden; belirli bitkisel kürlerin kullanımı ve hatta bedenin üreme organına zararlı maddeler uygulamak gibi çabalara varan oldukça geniş bir çerçeveye sahiptir. Kadının doğurganlığına veya canına mal olabilecek denli tehlikeli uygulamalar yalnızca doğurganlığı sağlamak için değil, gebeliği sonlandırmak için de kullanılmaktaydı. Çünkü hiç çocuğunun olmaması kadının statüsüne mal olurken, istediğinden fazla ve plansız gebelik yaşaması da çocuk bakımı nedeniyle hayatının olabildiğince kısıtlanması demek oluyordu.

Doğurganlığın toplumsal bir olgu olarak kabul edilmesi, kadının ait olduğu cemiyetin doğurganlık ile ilişkilendirilmiş roller ve kimlikler yaratmasına neden olmuştur. "Annelik" kutsanmış ve bir saygın tanımı olarak yerleşmiştir. Anne, karnındaki bebeğin sağlıklı doğmasından, karakterinin nasıl olacağından ve fiziksel gelişminden sorumlu tutulmaktaydı. Bütün bu olguları kontrol etme düşüncesi de çözüm olarak doğal olan ya da olmaya uygulamalara başvurmayı getirdi. Kocakarı ilaçları, tılsımlar, büyüler ya da muskaların önemli bir bölümü doğurganlığı sağlamak ya da sonlandırmak amacıyla başvurulan yöntemlerdi. Bütün bunlar genel

olarak kadının bedenini merkeze alarak geliştirilmişlerdi ve kimi zaman güçlü ve üretken bir tanrıça ile yüceltilen doğurganlık, kimi zaman da kısırlık korkusuyla kadına psikolojik ve fizyolojik açıdan çeşitli zorluklar getirmiştir.

Doğurganlığın kontrolü üzerine geliştirilen uygulamalar, kadının kendi bedeni ve doğurganlık hakları üzerinde toplumsal, kültürel ve hatta siyasal baskının ne kadar eski ve köklü olduğunu ortaya koyar ve doğurganlığın doğrudan denetime tabi tutulması çabası da nesiller boyunca süregelen bir olgu olarak dikkat çeker. Tarım Devrimi sürecinde önce kendi başına var ve verimli olan toprak, erkekler tarafından var olabilen ve ekilip biçilerek verimliliği denetlenen tarla haline getirildi. Benzer bir şekilde daha önce toprak ile ilişkilendirilen kadın, artık tarla ile ilişkilendirilmeye başlandı ve dolayısıyla onun doğurganlığı da erkek egemen aile ve toplum tarafından denetim altına alınmaya başlandı. Toprağın doğurganlığı ekilip biçilip etrafına çit çekilerek tarla haline dönüştürülmesiyle kontrol edilirken; kadının doğurganlığı da dinsel, geleneksel veya siyasi araçlarla artık erkeklere ait olan toplumsal alandan uzaklaştırılarak kontrol edilmeye başlandı. Tarım Devrimi'nden Sanayi Devrimi'ne kadar gerek Antik Çağ'da gerek Orta Çağ'da ve gerekse Yeni Çağ'da kadının kimliğinin, bedeninin ve doğurganlığının denetimi sürdü.

Sanayi Devrimi'nin ekonomik, sosyal, siyasal ve teknik anlamda gerçekleştirdiği küresel devrim, kadının yaşamın her alanındaki statüsünün tekrar ele alınmasına neden oldu ve Feminist Hareket gelişim gösterdi. Öncelikle 19. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar kadının hukukî ve siyasal hakları (oy hakkı, mülkiyet hakkı, eğitim hakkı) kazanımı için mücadele veren Birinci Dalga Feminizm, bazı öncü yazar ve aktivistlerin doğum kontrolü konusunda kamusal bilinci artırmaya çaba göstermesine rağmen kadının doğurganlık haklarını temel bir tartışma konusu haline getiremedi. 1960'lardan 1980'lere kadar cinsel özgürlük, kürtaj hakkı ve doğum kontrol yöntemlerine özgürce erişim gibi temel konuları gündeme getirerek kadınların kendi bedenleri ve özellikle doğurganlıkları üzerindeki hakkını hedef olarak konumlandıran İkinci Dalga Feminizm, kadının doğurganlığının ataerkil iktidar ve erkek egemen toplum tarafından denetim altında tutulduğunu ve bu denetimin, kadının toplumsal özgürleşmesini baltaladığını savundular. 1990'lardan 2000'lere kadar devam eden ve "kesişimsellik" yaklaşımıyla farklı ırk, etnisite, sınıf, cinsel kimlik deneyimlerini bir arada değerlendiren Üçüncü Dalga Feminizm ise doğurganlık haklarını küresel ve yerel politikalarla ilişkilendirerek Üreme Adaleti (Reproductive Justice) kavramını ön plana çıkardı. Bu yaklaşımların hepsi de kadının

doğurganlığının sadece bireysel ve biyolojik bir gerçeklik olmadığını; bunun hukuki, tıbbi, siyasal ve ekonomik boyutların kesiştiği karmaşık bir olgu olduğunun anlaşılmasını sağladı.

Sanayi Devrimi ile gelişim gösteren modern devlet, nüfusu çeşitli yöntemlerle yönetme, düzenleme ve gerektiğinde biçimlendirerek yeniden üretme çabasına girdi. Kendini ırkın ıslahı, toplumsal cinsiyet, cinsel haklar ve doğurganlık gibi önemli alanlarda belirgin biçimde gösteren bu politik anlayış "Biyopolitika" kavramı ile ifade edilmektedir. Yaşamı sürdürmeye odanlanan bir iktidar anlayışına sahip olan biyopolitika, bedeni üretme ve yararlı hale getirme stratejileriyle ilgileniyor olması nedeniyle kadının doğurganlığı sorunu özellikle önem kazanan bir konudur. 19. yüzyılda özellikle tıp alanında yaşanan gelişmeler ve devletlerin halkın yaşamını denetleme eğilimine girmesi, devletin sağlık ile ilgili her türlü sorumluluğu ve yetkiyi üstlenmesine neden oldu. Böylece biyolojik alan sosyo-politik kararlarla içiçe bir hal aldı. Devletler doğum kontrol yöntemlerinden doğum sürecine kadar üreme ile ilişkili her uygulamanın ne yönde gelişeceği ve uygulanmasına izin verilmesi ya da uygulandığı takdirde cezalandırılması gibi konularda yetki sahibi oldu. Devlet bu uygulamalara yasal düzenlemelerle müdahale ederek kadın bedenini kamu otoritesinin ve sağlık kurumlarının denetimine açan bir dinamik yarattı ve denetleyici olarak ailenin ve toplumun, kadının doğurganlığı üzerinde oynadığı rolü üstlendi.

Osmanlı İmparatorluğu son yüzyılında aynı dinamiklerle genel olarak nüfusu ve özel olarak da kadının doğurganlığını denetleme ve kontrol altına alma eğilimine girdi. Özellikle 93 Harbi, Balkan Harpleri ve I. Dünya Savaşı ile yaşanan nüfus kayıpları, devletlerin sahip oldukları nüfus oranında güçlü olduklarına yönelik politik anlayışın yaygın olduğu 1960'lı yıllara kadarki bu dönemde, Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfus artırıcı politikalara yönelmesine neden oldu. 1960'lı yıllarda ise Türkiye, kalkınma düzeyinin kadının statüsü ile doğrudan ilişkili olduğu yönündeki uluslararası anlayışa katılarak nüfus planlamasına odaklanan ve doğal olarak kadının doğurganlık haklarını anayasal olarak tanımak durumunda kalan bir politik döneme girdi.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan BM, 1960'lı yıllardan itibaren düzenlediği çeşitli konferanslar ve ilan ettiği bildirgelerle uluslararası kamuoyunda nüfus sorununun ve kadının statüsü konusunun bir kalkınma meselesi olduğu anlayışı yerleşti. Bu durum Türkiye'de; hızlı nüfus artışı sorununun planlı politikalar ile çözüme kavuşturulması, kadın haklarına ilişkin yasal düzenlemelerin hazırlanması ve

kalkınma planlarının oluşturulması gerektiği anlayışının gelişmesinde önemli ölçüde yönlendirici oldu.

30 Eylül 1960'ta ülkenin doğal, insani ve ekonomik her türlü kaynaklarını ve imkanlarını kullanarak hükümete iktisadi ve sosyal politikaları uygulamak üzere hedef koymakta yardımcı olmakla yükümlü olan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kuruldu. 12 Ocak 1961'de yürürlüğe giren "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesine Dair Kanun" ile sağlık hizmetlerinden faydalanmanın UDHR'nde bir hak olarak tanındığına vurgu yapıldı ve hemen ardından 1961 Anayasası ile de Türkiye Cumhuriyeti bir "Sosyal Devlet" olarak tanımlanarak sağlık hizmetlerinin halka ulaştırılması, devletin asli görevlerinden biri kabul edildi. Devletin "Sosyal Devlet" anlayışının bir parçası olarak DPT'nin hazırladığı beşer yıllık kalkınma planları değişen iktidarların farklı ideolojilerinden bağımsız olarak uygulanmaya çalışıldı.

I. BYKP, nüfus artış hızının denetim altına alınması gerektiği düşüncesi ile hazırlandı ve bu anlayış sonraki kalkınma planları üzerinde etkili oldu. BM'in bu ve daha sonraki konferanslarıda "ebeveynlerin istedikleri sayıda ve aralıkta çocuk sahibi olma özgürlüğü" ilkesi temel insan hakları arasında değerlendirildi. Bu dönemde BM'in 1965 yılında Belgrad'ta gerçekleştirdiği İkinci Dünya Nüfus Konferansı, kalkınma planlama politikalarının doğurganlık ile ilgili analizleri de kapsaması gerektiğini savundu ve burada ifade edilen "antinatalist" yaklaşım, Türkiye tarafından da benimsendi. Türkiye de bu çerçevede 1965'te kadının üreme sağlığına ve haklarına ilişkin önemli bir adım olarak değerlendirilen Nüfus Planlaması Kanunu'nu çıkararak, doğum kontrol yöntemlerinin kullanılmasına ilk kez hukuki zemin hazırlamış oldu. Aynı yıl, Sağlık Bakanlığı bünyesinde Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü kurularak aile planlaması uygulamalarının koordinasyonunun sağlanması ve ve antinatalist politikaların uygulama ya konulabilmesi için önemli bir adım atıldı. I. BYKP'nı henüz uygulama sürecindeyken, 1966 yılında BM Genel Kurulu tarafından ICESCR kabul edildi ve "ailelerin kendi büyüklüklerini belirleme özgürlüğü" ilk kez bir hak olarak kabul edildi ve antlaşmaya taraf olan devletler kadının, özellikle doğum öncesinde ve sonrasında ihtiyaç duyduğu korunma hakkını bir sorumluluk olarak üstlendiler. Türkiye'de de II. BYKP, üreme hakları açısından, antlaşmada vücut bulan bu ilke ile hazırlandı. Böylece "nüfus planlaması" ifadesinin yerine "aile planlaması" ifadesine yer verildi. 1968 yılında yayınlanan İnsan Hakları Tahran Bildirgesi'nde de "ebeveynlerin çocuklarının sayısına ve aralığına özgürce ve

sorumlu bir şekilde karar verebilme hakları" ifadesinde vücut bulan "Üreme Hakkı" kavramının ilk kez resmen tanımlanmış olması Türkiye'nin uluslararası kamuoyunu takip ettiğinin bir göstergesidir. III. BYKP ise şehirleşmenin artacağı ve tarımsal üretime katılan nüfusun azalacağı öngörüsü ile sağlık hizmetlerinin özellikle taşrada sosyalleştirilmesine odaklanmaktadır. III. BYKP'nın uygulanmaya başlanmasının hemen ertesinde, 1974 yılında, BM tarafından kabul edilen Dünya Nüfus Eylem Planı da 2000'li yıllara kadar aynı sorunun kendini göstereceği tespitini yaptı. IV. BYKP'nın henüz hazırlandığı sırada 6-12 Eylül 1978'de WHO, Alma-Ata Konferansı'nı düzenledi ve Temel Sağlık Hizmeti Bildirgesi'ni yayınladı Bu bildiride "Sağlık" kavramını "sadece hastalık veya sakatlık olmaması değil; bireylerin tam bir fiziksel, mental ve sosyal refah açısından en yüksek sağlık seviyesinde olması durumu" olarak tanımladı. Bu tanım Türkiye'de IV. BYKP'nın uygulandığı dönemde kabul edilen 1982 Anayasasının 56/1 maddesinde "herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir" biçiminde ifade edildi. Yine aynı bildirideki anlayışa paralel olarak 1982 Anayasası'nda ilk defa aile planlaması kavramı yer aldı. 1965/557 sayılı "Nüfus Planlaması Yasası" ile uygulanan antinatalist nüfus politikalarının başarısız olması nedeniyle, 27 Mayıs 1983'te "Nüfus Planlaması Hakkında Kanun" yürürlüğe girdi. Bu kanun "nüfus planlaması, fertlerin istedikleri sayıda ve istedikleri zaman çocuk sahibi olmaları demektir" diyerek çocuk yapabilme kararının fertlere ait olduğunu ifade etti. 1980 senesinde Kopenhag'da toplanan İkinci Dünya Kadın Konferansı'nda görüşülerek onaylanan CEDAW yine bu döneme rastladı ve 3 Eylül 1981'de uluslararası bir antlaşma olarak yürürlüğe girdi. Türkiye Cumhuriyeti ise CEDAW'a V. BYKP'nın uygulandığı dönemde, 1986 yılında taraf oldu. Yine de gerek daha önceki IV. BYKP gerekse 1982 Anayasası hem WHO'nun ve hem de CEDAW'ın kabullerine paralel anlayışları içerdi. 1990-1994 yıllarını kapsayan VI. BYKP'nın uygulandığı dönemde, 1990/422 sayılı KHK ile "Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı" kuruldu ve Türkiye'nin kadının statüsüne ilişkin uluslararası çalışmaları takip edeceği bu faaliyetlere katılacağı vurgulandı. VI. BYKP'nında kadının doğurganlık haklarıyla ilişkili planlanan hedeflerin, bu planın uygulanma süresinin sonlarına denk gelen 1993 WCHR kararlarını içeren VDPA ile örtüşmesi, Türkiye'nin bu konudaki uluslararası farkındalığı takip ettiğini ve önceden hayata geçirme çabasında olduğunu göstermektedir. Böylece 1993/514 numaralı KHK ile "Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı" kuruldu. Herhangi bir kalkınma planının hazırlanmadığı ya da

uygulamaya konulmadığı 1994-1996 yılları arasında; 1994 yılında ICPD toplandı ve aynı yıl Amerika'da "Üreme Adaleti (Reproductive Justice)" kavramını isim olarak alan bir hareket olarak ortaya çıktı. 1995 yılında da WSSD ve sonrasında 1995 WCW toplandı. Bu konferansların ve hareketlerin kadının doğurganlığına yönelik yaklaşımları 1996-2000 yıllarını kapsayan VII. BYKP'nda kendini hissettirdi. Böylece "aile planlaması" yerine "üreme sağlığı" kavramı ön plana çıktı. 1997'de yayınlanan bir yönetmelik ile AÇSAP Merkezi kuruldu ve hemen ardından KS/AP-UFP hazırlandı. 2001-2005 yılları arasını kapsayan VIII. BYKP, CEDAW'da yer alan kadınların aile planlaması ve üreme sağlığı ile her türlü sağlık hizmetlerine eşit şekilde erişiminin garanti altına alınması ve şehirlerde sağlanan imkanları taşrada da temin ederek ailelerin aile planlaması ile sosyal güvenlik programlarından yararlanmaları ilkelerini benimsedi. ICPD'nda vurgulanan "en yüksek düzeyde fiziksel ve zihinsel sağlığın herkes için mümkün ve ulaşılabilir olması gerektiği ilkesine bağlı kalınması gerektiği" ilkesi doğrultusunda "Üreme Sağlığı" kavramı benimsedi. 2003 yılında "Acil Eylem Planı" yayınlanarak aile hekimliği uygulaması bünyesinde anne ve çocuk sağlığı ile ilgili hizmetlerin temel sağlık hizmetleri ile bütünleştirilmesi hedeflendi. 2005 yılında, 1996'da hazırlanan "Kadın Sağlığı ve Aile Planlaması- Ulusal Stratejik Eylem Planı", 2000 yılında gerçekleştirilen BM Binyıl Zirvesi'nde imzalanan "BM Milenyum Bildirgesi" doğrultusunda hazırlanan "Binyıl Kalkınma Hedefleri çerçevesinde gözden geçirilerek "Sağlık Sektörü İçin Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Ulusal Stratejik Eylem Planı 2005-2015" adı ile güncellendi. Bu planda anne ölümlerinin azaltılması, istenmeyen gebeliklerin önlenmesi, gençlerin sağlığının iyileştirilmesi, cinsel yolla bulaşan enfeksiyonların önlenmesi ve sağlıkta bölgesel eşitsizliklerin azaltılması hedeflendi. Diğer kalkınma planlarından farklı olarak yedi yıllık bir süreç için hazırlanan IX. KP ise 2007-2013 yıllarını kapsıyordu. Bu dönemde, 2002 yılından beridir iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti, antinatalist bir planlama üzerine şekillen 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'un yürürlükte olmasına rağmen pronatalist söylem ve uygulamalara girişti. Kadının doğurganlık hakları ve üreme sağlığı ile ilişkili olgular "Aile" kavramı içerisinde yer almaya başladı. Daha önce kadın haklarını başlıbaşına bir konu olarak değerlendirmek üzere 20 Nisan 1990'da kurulan "Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı" ve sonrasında 13 Eylül 1993'te yerine kurulan "Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı" sonlandırıldı. Böylece kadının statüsü ile ilişkili sorumluluklar 3 Haziran 2011'de yayınlanan 633 karar sayılı "Aile

ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bırakıldı.

Bütün bu süreçler değerlendirildiğinde Türkiye'de kadının doğurganlık haklarının; toplumsal ve geleneksel değerlerin etkisinin yanında bir taraftan devlet politikaları, diğer taraftan hükümetlerin ideolojik tavırları ve bir açıdan da uluslararası kamuoyunun etkileri altında gelişim gösteren ya da sürüncemede kalan çok katmanlı bir sorun olduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemlerinde uluslaşma sürecinin bir koşulu olarak görülen nüfus politikaları ve buna bağlı sürdürülen ulus kimlik inşasının ana öğesi kadının doğurganlığı ve bu özelliği sayesinde üstlendiği kimliği olmuştur. Gelişmişlik ve kalkınma düzeyinin kadının statüsü ile ilişkilendirildiği 1960'lardan sonra ise kadının doğurganlık hakkı, kalkınmayı sağlamak ve uluslararası iş birliğine uyum sağlamak amacıyla temin edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede hazırlanan kalkınma planlarının uluslararası kamuoyunun kabullerini takip ettiği ve buna uyum sağlama kaygısı güttüğü bellidir. Kimi ilkeleri ve uygulamaları, BM tarafından henüz resmen onaylanmadan, uygulanmadan ya da ifade edilmeden önce yasalaştırmış olması bunun bir kanıtı olarak sunulabilir. Yine de devlet politikası olarak sürdürülen bu uygulamalara rağmen hükümetler ya ideolojik olarak ya da bu kalkınma modeline ikna olmadıkları için kalkınma planlarının prensiplerini uygulamakta ve ilgili birimlerin koordinasyonlarını sağlamakta genel olarak ikna edici bir başarı sergileyememişlerdir. Kalkınma planları incelendiğinde görülmektedir ki; hemen her kalkınma planı, bir önceki planın kabul ettiği ilkelerin hükümetlerce benimsenememesini ve uygulayıcılar arasındaki koordinasyonun sağlanamamasını, ilgili planın başarısızlığının nedeni olarak tespit etmektedir. Dolayısıyla kadının doğurganlık haklarının sağlanmasının en temel koşulunun, hedefleri açısından devletin, politikaları açısından iktidarların, talep edilen haklar bakımından toplumun ve iş birliği sağlanabildiği ölçüde uluslararası kamuoyunun bu doğrultuda uyum ve uzlaşı sağlamaları olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

1926 Türk Medeni Kanunu, md.88 – (Değişik: 15/6/1938 - 3453/1 md.).

Ceride-i Resmiyye, 20 Cemziye'l-Ahir 1339 / 7 Mart 337, Sayı 5.

Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, "Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", 10 Temmuz 2018, md.67-(1)/c..

Resmî Ceride, "Merkezi İstatistik Dairesi İhdasına ve Vezaifine Müteallik Talimatname", Sene 4, Numara 388 (2 Haziran 1926).

_____, "Memurin Kanunu", Kanun no 788, Sayı 336 (31 Mart 1926).

_____, "Türk Ceza Kanunu", Kanun No 765, Sayı 320 (13 Mart 1926).

Resmî Gazete, "663 Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", No 28103 Mükerrer (2 Kasım 2011).

_____, "1211 Sayılı Kanun ile 2547 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığının Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", Karar Sayısı KHK/422, Sayı 20498 Mükerrer (20 Nisan 1990).

_____, "1982 Anayasası", Kanun No 2709, Sayı 17863 Mükerrer (9 Kasım 1982).

_____, "6111 Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", Sayı 27857 Mükerrer (13 Şubat 2011).

_____, "Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği", Sayı 25494 (16 Haziran 2004).

_____, "Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun", Kanun No 5258, Sayı 25665 (9 Aralık 2004).

_____, "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", No 27958 Mükerrer (8 Haziran 2011).

_____, "Ana-Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezleri Yönetmeliği", Sayı 22900 (6 Şubat 1997).

_____, "Atıflar, Değiştirilen ve Yürürlükten Kaldırılan Hükümler", Sayı 28103 Mükerrer (11 Ekim 2011).

_____, "Belediye Kanunu", Kanun No 1580, Sayı 1471 (14 Nisan 1930).

_____, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", Kanun No 4753, Sayı 6082 (15 Haziran 1945).

_____, "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme", Karar Sayısı 94/6423, Sayı 22184 (27 Ocak 1995 Cuma).

_____, "Çok Çocuklu Hakimlere Verilecek Yardım Paraları ile İkramiye Hakkında Kanun", Kanun No 3253, Sayı 3643 (29 Haziran 1937).

_____, "Devlet Memurları Kanunu", Kanun No 657, Sayı 12056 (23 Temmuz 1965).

_____, "Devlet Memurları Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun", Kanun No 5223, Sayı 25529 (21 Temmuz 2004).

_____, "Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun", Kanun No 91, Sayı 10621 (5 Ekim 1960).

_____, "Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)", TBMM Kararı, Sayı 26215 (1 Temmuz 2006).

_____, "Gelir Vergisi Kanunu", Kanun No 5421, Sayı 7228 (09 Haziran 1949).

_____, "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi", Karar Sayısı 9119, Sayı 7217 (27 Mayıs 1949).

_____, "İş Kanunu", Kanun No 4857, Sayı 25134 (10 Haziran 2003).

_____, "İş Kazaları ile Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu", Kanun No 4772, Sayı 6051 (7 Temmuz 1945).

_____, "İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu", Kanun No 4792, Sayı 6058 (16 Temmuz 1945).

_____, "Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", Karar Sayısı: KHK/514, Sayı 21697 (13 Eylül 1993).

_____, "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW)", Karar Sayısı 85/9722, Sayı 18898 (14 Ekim 1985 Pazartesi).

_____, "New-York'ta Toplanan Milletlerarası Sağlık Konferansında Kabul ve İmza Edilen Belgelerin Onanmasına Dair Kanun", Kanun No 5062, Sayı 6634 (9 Haziran 1947).

_____, "Nüfus Planlaması Hakkında Kanun", Kanun No 557, Sayı 11976 (10 Nisan 1965).

_____, "Nüfus Planlaması Hakkında Kanun", Kanun No 2827, Sayı 18059 (27 Mayıs 1983).

_____, "Nüfus Planlaması Hizmetlerini Yürütecek Personelin Eğitimi, Görev, Yetki ve Sorumlulukları Hakkında Yönetmelik", Sayı 18161 (10 Eylül 1983).

_____, "Nüfus Planlaması Hizmetlerini Yürütme Yönetmeliği", Sayı 18183 (6 Ekim 1983).

_____, "Rahim Tahliyesi ve Sterilizasyon Hizmetlerinin Yürütülmesi ve Denetlenmesine İlişkin Tüzük", Karar sayısı 83/7395, Sayı 18255 (18 Aralık 1983).

_____, "Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", No 28103 Mükerrer (2 Kasım 2011).

_____, "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun", Kanun No 224, Sayı 10705 (12 Ocak 1961).

_____, "Şose ve Köprüler Kanunu", Kanun No 1525, Sayı 1214 (12 Haziran 1929).

_____, "The Convention on the Rights of the Child", Sayı 22184 (27 Ocak 1995).

_____, "Toplum Sağlığı Merkezi ve Bağlı Birimler Yönetmeliği", Sayı 29258 (5 Şubat 2015).

_____, "Toplum Sağlığı Merkezi ve Bağlı Birimler Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik", Sayı 30431 (25 Mayıs 2018).

_____, "Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun", Kanun No 3038, Sayı 3337 (23 Haziran 1936).

_____, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", Kanun No 334, Sayı 10859 (20 Temmuz 1961 Perşembe).

_____, "Umumi Hıfzısıhha Kanunu", Kanun No 1593, Sayı 1489 (6 Mayıs 1930).

_____, "Uzun Vadeli Kalkınma Planı: Birinci Beş Yıllık (1963-1967) Kalkınma Planının Onaylandığına Dair Karar", Plan Kararı No 1, Sayı 11272 (3 Aralık 1962).

_____, "Vilayet İdaresi Kanunu", Kanun No 1426, Sayı 1184 (5 Mayıs 1929).

TBMM Zabıt Ceridesi, 86. İçtima, 1. Celse, 19 Teşrinievvel 336 (19.10.1920).

_____, 155. İçtima, 1. Celse, 22 Şubat 337 (22.02.1921).

_____, Devre I, Cilt 1, İçtima Senesi 1, Dokuzuncu İçtima, 2.5.1336 (3 Mayıs 1920 Pazar).

_____, Devre I, Cilt 1, İçtimaSenesi 1, Onuncu İçtima, 3.5.1336 (3 Mayıs 1920 Pazartesi).

_____, Devre II, Cilt 25, İçtima Senesi III, 109ncu İçtima, (29.5.1926 Cumartesi).

Sağlık Bakanlığı, "Toplum Sağlığı Merkezlerinin Kurulması ve Çalıştırılmasına Dair Yönerge", Sayı 2365 (26 Ocak 2010), md.18(1)(2)(3)(4).

II. RESMİ YAYINLAR ve DÖKÜMANLAR

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT 2174, Ankara 1989.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT 1974, Ankara 1984.

Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu: Türkiye 2000, Devlet Planlama Teşkilatı, (Ed: Süleyman Alata, Haci Mahmut Arslan, Berna Bayazıt Baran, Nuri Duman), DPT, 2010.

Devlet Planlama Teşkilatı, Binyıl Kalkına Hedefleri Raporu: Türkiye 2000, (Ed: Süleyman Alata, Haci Mahmut Arslan, Berna Bayazıt Baran, Nuri Duman), DPT, 2010.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT 1664, Ankara 1979.

Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın nu: 25, Ankara 2014.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972, T.C. Başbakalık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, Kasım 1967.

İstatistik Göstergeler 1923-2013, Türkiye İstatistik Kurumu, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, Aralık 2014.

Kadın Sağlığı ve Aile Planlaması Ulusal Faaliyet Planı, Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Haziran 1998, Ankara.

Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, Ocak 1963.

Politika Dökümanı: Kadın ve Sağlık, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008.

Sağlık Sektörü İçin Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Ulusal Stratejik Eylem Planı 2005-2015, AÇSAP Genel Müdürlüğü, 2010.

Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 2000.

Yeni Strateji ve Kalkınma Planı: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT 1272, 1972.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 1995.

III. SÜRELİ YAYINLAR

Açık Söz

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Hürriyet

İkdam

Milliyet

İkdam

IV. KİTAPLAR

ACAR, Feride, Hakkı Onur Arıner, **Kadınların İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği**, Pozitif Matbaacılık ve Ambalaj Sanayii, Şubat 2009.

ARAT, Necla, **Kadın Sorunu**, Say Yayınları, 1986.

BEAUVOİR, Simone de, **Kadın: İkinci Cins I (Genç Kızlık Çağı)**, (Çev: Bertan Onaran), Payel Yayınları, 7. Basım, Ocak 1993.

BEAUVOİR, Simone de, **Kadın: İkinci Cins II (Evlilik Çağı)**, (Çev: Bertan Onaran), Payel Yayınları, 8. Basım, Şubat 2010.

BEAUVOİR, Simone de, **Kadın: İkinci Cins III (Bağımsızlığa Doğru)**, (Çev: Bertan Onaran), Payel Yayınları, 8. Basım, Kasım 1993.

BLACKWELL, Elizabeth, **The Influence of Women in the Profession of Medicine**, Baltimore 1890.

BOGUCKİ, Peter, **İnsan Toplumunun Kökenleri**, Kalkedon Yayınları, İstanbul Şubat 2013.

BRAİDWOOD, Robert J., **Tarihöncesi İnsanları**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Çev. Bilgi Altınok).

BRONOWSKİ, Jacob, **İnsanın Yükselişi; Türümüzün Biyolojik ve Kültürel Evrimine Renkli Bir Bakış**, Say Yayınları, 2012.

BUTLER, Judith, **Bela Bedenler**, (Çev. Zeynep Çakırlar, Zeynep Talay), Pinhan Yayıncılık, Mart 2014.

_____, **Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, (Çev. Başak Ertür), Metis Yayınları, Mayıs 2010.

CHİLDE, Gordon, **Kendini Yaratan İnsan; İnsanın Çağlar Boyu Gelişimi**, Varlık Yayınları, İstanbul, 2006.

_____, **Tarihte Neler Oldu**, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2009.

_____, **Toplumsal Evrim**, (Çev. Cemal Balcı), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1994.

CROLL, Elisabeth, Delia Davin, Penny Kane, **China's One-Child Family Policy**, St. Martin's Press, Newyork, 1985.

Doktor Besim Ömer Paşa, **Doğururken ve Doğurduktan Sonra (H.1320/M.1902-1903)**, (Yay. Haz. Türkmen Töreli), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 2014.

DONOVAN, Josephine, **Feminist Teori**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

DİAMOND, Jared, **Tüfek, Çelik Mikrop: İnsan Topluluklarının Yazgıları**, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, (Çev. Ülker İnce), Kasım 2010.

ERBİL, Pervin**, Kibele'den Pandora'ya: Kadının Tarihsel Yenilgisi**, Arkadaş, 4. Baskı, Ankara, 2015.

FALLAS, Rebecca Mary, **Infertility, Blame and Responsibility in the Hippocratic Corpus**, PhD thesis The Open University, 2016.

FİRESTONE, Shulamith, **Cinselliğin Diyalektiği**, (Çev. Yurdanur Salman), Payel Yayınları, 2. Basım, Mart 1993.

FOUCAULT, Michel, **Biyopolitikanın Doğuşu: Collége de France Dersleri 1978-1989**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Kasım 2015.

_____, **Cinselliğin Tarihi**, Ayrıntı Yayınları, (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver), 4. Basım, 2007.

_____, **Güvenlik Toprak Nüfus**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2013.

_____, **Hapishanenin Doğuşu**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, 6. Baskı, Temmuz 1992.

_____, **Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ekim 2001.

_____, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2014.

_____, **Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma**, (Çev. Işık Ergüden, Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2015.

_____, **Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü**, (Çev. Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, 2012.

_____, **Toplumu Savunmak Gerekir**, (Çev. Şehsuvar Aktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2015.

GİDDENS, Anthony, **Ulus-Devlet ve Şiddet**, (Çev. Cumhur Atay), Kalkedon Yayınları, 2. Baskı, Şubat 2008.

History of Women Suffrage, Volume I. (Ed. Elizabeth Cady Stanton, Susan B. Anthony, Matilda Joslyn Gace), 1887-1902.

HOOKS, Bell, **Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika**, (Haz. Ali K. Saysel, Esra Aşan), BGST Yayınları, 2012.

KARTAL, Onur, **Biyopolitika: Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri**, Cilt 2, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2016.

KIRKPINAR, Leyla, **Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın**, Zeus Kitabevi Yayınları, 1. Basım.

LADER, Lawrence, Milton Meltzer, **Margaret Sanger; Pioneer of Birth Control**, New York, 1969.

LARSON, Elizabeth C., **Women's Suffrage: Fact Sheet**, Congressional Research Service (CRS) Report R45805, (https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R45805), (Erişim Tarihi: 27.07.2024).

LEMKE, Thomas, **Biyopolitika**, İletişim, (Çev: Utku Özmakas), İstanbul 2022.

LEMKE, Thomas, **Foucault: Yönetimsellik ve Devlet**, (Çev. Utku Özmakas), Pharmakon Yayınevi, Ankara 2015.

MAİSELS, Charles Keith, **Uygarlığın Doğuşu: Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma Kentlere ve Devlete Geçiş**, (Çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

MALİNOWSKİ, Bronislaw, **Vahşilerin Cinsel Yaşamı**, (Çev. Saadet Özkal), Kabalcı Yayınevi, Ocak 1992, s. 58 vd;

MASCETTİ, Manuella Dunn, **İçimizdeki Tanrıça: Kadınlığı Mitolojisi**, (Çev: Belkıs Çorakçı), Doğan Kitapçılık, Şubat 2000.

MİES, Maria, Veronika Bennholdt-Thomsen, Claudia Von Werlhof, **Son Sömürge: Kadınlar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

MİLLETT, Kate, **Cinsel Politica**, (Çev. Seçkin Selvi), Payel Yayınları, Aralık 1987.

ÖRNEK, Sedat Veyis, **Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966.

ÖZKAYA, Günseli, **Tutsaklıktan Özgürlüğe: Kadınların Savaşı**, Garanti Matbaası, İstanbul, 1970.

ÖZMAKAS, Utku, **Biyopolitika: İktidar ve Direniş (Foucault, Agamben, Hardt-Negri)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

ÖZTÜRK, Âdem, **Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

RHODE, Deborah L., **Justice and Gender: Sex Discrimination and the Law**, Harward University Press, 1991.

RİBARD, Andre, **İnsanlığın Tarihi I**, (Çev. Erdoğan Başar), May Yayınları, İstanbul 1974.

RİGOGLİOSO, Marguerite, **Virgin Mother Goddesses of Antiquity**, Palgrave Macmillan, September 2010.

RODİN, Therese, **The World of the Sumerian Mother Goddes: An Interpretation of her Myths**, Uppsala Universitet, Sweden, 2014.

ROLLER, Lynn E., **Ana Tanrıçanın İzinde: Anadolu Kybele Kültü**, (Çev. Betül Avunç), Homer Kitabevi, 2004.

SANGER, Margaret, **an Autobiography**, W. W. Norton & Company Inc., 1938.

SANGER, Margaret, **My Fight for Birth Control**, London, 1932.

SERT, Gürkan, **Üreme Haklarının Yasal Temelleri ve Etik Değerlendirme**, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, Kasım 2013.

SERT, Gürkan, **Vakalarla Türkiye'de Üreme Hakları**, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, Ağustos 2012.

SEVİM, Ayşe, **Feminizm**, İnsan Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005.

STONE, Merlin, **Tanrılar Kadınken**, (Çev: Nilgün Şarman), Payel Yayınevi, İstanbul, 2000.

TEBER, Serol, **İlk Toplumların Değişimi**, Say Yayınları, Şubat 1985.

TROTT, Adriel M., **Aristotle one the Matter of Form: A Feminist Metaphysics of Generation**, Edinburg University Press, 2019.

TUNA, Celal, **Mağaradan Kente: Anadolu'nun Eski Yerleşim Yerleri**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Türkçe Tıp Dili Klavuzu, Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Türkçe Tıp Dili Kurulu, Kocaeli Üniversitesi Basımevi, 14 Mart 2006.

ULUOCAK, Şeref, Gökhan Gökulu, Olgun Bilir, Nigâr Etizer Karacık, Dilek Özbay, **Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Kadına Yönelik Şiddet**, Paradigma Akademi, Kasım 2014.

WALKER, Barbara G., **The Woman's Encyclopedia of Myths and Secrets**, Harper and Row, San Franscisco.

ZOHARY, Daniel, Maria Hopf, **Domestication of Plants in the Old World**, Clarendon Press, Oxford, 1988; Jack R. Harlan, **Crops & Man**, Wisconsin, 1975.

V. MAKALELER

ACAR, Feride, "Kadınların İnsan Haklarında Ulusalüstü Standartlar ve Denetim: CEDAW Örneği Bağlamında Bazı Gözlemler", **Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımla**r, (Haz. Hülya Şimga, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yükseker), Koç Üniversitesi Yayınları, Nisan 2018, s.s. 181-189.

ACAR, H. Volkan, "Osmanlı Dönemi Tıbbi Eserlerinde Cüzzam", **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam**, (Ed. Fevzi Çakmak, Şükran Köse, Çağrı Büke, Eren Akçiçek), Gece Akademi, Ekim 2018, s.s. 117-132.

ACHRATİ, Ahmed, "Womanhood without the Bull: Venus of Laussel, Inanna, and the Lady of Tin Tilizaghen", **Sahara**, Volume 21 (2010), s.s. 4-6.

AÇIK, Tansu, "Ana Tanrıça Anaerki Meselesi", **II. Uluslararası Mitoloji Sempozyumu (8-10 Haziran 2021)**, Ardahan-Türkiye, 2021, s.s. 668-684.

AKÇAM, Harun, Serkan Köse, "Mitolojik Ana Tasavvuru Bağlamında Toprak", **Motif Halkbilimi Dergisi**, Cilt 15, Sayı 38 (2022), s.s. 389-396.

AKINTÜRK, Turgut, "Türk Medeni Kanununun Evlilik Hukukuna İlişkin Hükümlerinde Yapılması Öngörülen Değişiklikler", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 29, Sayı 1 (1972), s.s. 31-60.

AKKOYUN, Turan, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bekarlık Vergisi Teşebbüsleri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 15, Sayı 1 (2000), s.s. 183-198.

AKMAN-DÖMBEKÇİ, Hilal, Şerife Güzel, "Yeni Panoptizm Uygulamaları: Sağlık Hizmetlerinde Dijital Gözetim", **Selçuk Sağlık Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1 (2022), s.s. 105-116.

AKŞİT, Elif Ekin, "Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Nüfus Kontrolü Yaklaşımları", **Toplum ve Bilim**, 117 (2010), s.s. 179-197.

AKTAN, Gülser, "Antik Çağ Anadolu, Yunan ve Ön Asya Medeniyetlerinin Bereket Tanrıçaları", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Number 69, Summer II (2018), s.s. 213-223.

AKYÜZ, Emine, "Çocuk Hakları Bildirisi ve Türk Hukuk Sistemi", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1 (1980), s.s. 339 – 365.

ALANYALI, Feriştah Soykal, "Ana Tanrıça Kültünde Çobanlar", **Çoban Kitabı**, (Ed. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi, İstanbul, 2001, s.s. 145-158.

ALKAN, Ayten, Serpil Çakır, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Türkiye'ye Cinsiyet Rejimi: Süreklilik ve Kırılmalar", **1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim**, (Ed. Bülent Duru ve Faruk Alpkaya), Phoenix Yayınları, Ankara 2012, s.s. 229-273.

ALMASRİ, Eyad, Mairna Mustafa, "Nabataen Fertility Myth, Place, Time, Rituals and Actors Based on Archaeological Evidence", **Mediterranean Archaeology and Aschaeometry**, Volume 19, No 2 (2019), s.s. 63-79.

ALTAŞ, Şemsi, "Sanatta Fallus İmgesinin Dönüşümü", **Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1 (2021), s.s. 1-11.

ALTIN, Oğuzhan, "Frig Siyasetinde Matar Kubileya (Kybele) Tapınımının Etkisi", **OANNES Uluslararası Eskiçağ Araştırmaları Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1 (Mart 2023), Samsun, s.s. 73-100.

ALTINTAŞ, Ayten, Oğuz Ceylan, "Vilâdethâne", **Tombak**, Sayı 17 (1997).

ANATİ, Emanuel, "The Question of Fertility Cults", (Ed. Anthony Bonanno), **Archaeology and Fertility Cult in the Ancient Mediterranean: Papers Presented at the First International Conference on Archaeology of the Ancient Mediterranean**, 2-5 September 1985, Malta: University of Malta Press, 1986, s.s. 2-15.

ARAT, Necla, "Dördüncü Dünya Kadın Konferansı ve Dünya Kız Çocuklarının Durumu", **Kadın Gerçeklikleri**, (Haz. Necla Arat), Say Yayınları, Mart 1996, s.s. 13-35.

ARI Bülent, "Anadolu ve Makedonya Türklerinde Doğumla İlgili Uygulamaların Benzer Yönleri", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 25, Sayı 1 (2016), s.s. 141-156.

ARI, Serdar, (2022). "Max Weber'in Siyaset Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme", **Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 9 (2022), s.s. 47-61.

ARPACI, Murat Arpacı, "Foucault, Biyopolitika ve Biyotarih: Tarihsel Çalışma Alanları Olarak Tıp, Beden ve Nüfus", **ViraVerita E-Dergi**, Sayı 3 (2016), s.s. 80-97.

ARSLANTAŞ, Yüksel, "Paleolitik ve Mezolitik (Epi-Paleolitik) Çağ'da Barınma", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 24, Sayı 2 (2014), s.s. 319-344.

ASLAN, Hakan, "Balkan Savaşlarının Osmanlı Taşrasına Yansıması ve Etkisi: Diyarbakır Vilayeti Örneği", **Gazi Akademik Bakış**, Sayı 35, Cilt 18 (2024), s.s. 329-352.

ASLAN, Selda, Şükran Köse, "Frengi", **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Frengi**, (Ed. Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Şükran Köse, Ahmet Çağrı Büke), Gece Kitaplığı, Ekim 2024, s.s. 1-21.

ATAMAN, Muhittin, "Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti", **Alternatif Politika**, Cilt 1, Sayı 1 (Nisan 2009), s.s. 1-41.

ATAY, Hazal, "Kürtaj Yasasının Arkeolojisi: Türkiye'de Kürtaj Düzenlemeleri, Edimler, Kısıtları ve Mücadele Alanları", **Fe Dergi**, Cilt 9, Sayı 2 (2017), s.s. 1-16.

ATICI, Elif, Sezer Erer, "Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler", **Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, Cilt 35, Sayı 2 (2009), s.s. 107-111.

ATWOOD, Margeret, "the Female Body", **Michigan Quarterly Review**, Volume 29, No 1, s.s. 490-493.

AVALİANİ, Eka, "Egyptian and Canaanite Religious Convergence: The Mysterious Queen of Heaven", **Annals of Global History**, Volume 2, Issue 2 (2020), s.s. 47-51.

AVCİL, Ceren, "Kesişimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Cilt 12, Sayı 4 (Aralık 2020), s.s. 1290-1312.

AYDIN, Mehmet Sadık, "Cumhuriyetin Erken Döneminde Vergi Uygulamaları", **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 10, Sayı 20 (Güz 2020), s.s. 531-550.

AYDIN, Olgu, Pınar Aslantaş Bostan, Ertuğrul Murat Özgür, "Mekânsal Veri Analizi Teknikleriyle Türkiye'de Toplam Doğurganlık Hızının Dağılımı ve Modellenmesi", **Journal of Geography**, Sayı 37 (2018), s.s. 27-45.

AYDOĞAN, Erdal, Ebru Çoban, "Türkiye'de Nüfus Sayımları ve Uygulanan Nüfus Politikaları", **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2/1 (2016), s.s. 113-126.

AYİTER, Nuşin, "Türk Medeni Kanunu Öntasarısı ve Gerekçesinin Nesebe İlişkin Hükümleri Hakkında Görüşler", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 30, Sayı 1 (Mart 1973), s.s. 145-167.

AYSAL, Necdet, "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Büyük Kurultayı (6-16 Mayıs 1935), **Journal of History Studies**, Cilt 9, Sayı 1 (Mart 2017), s.s. 21-45.

AYSAL, Necdet, Sezai Kürşat Ökte, "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi Üçüncü Büyük Kongresi (10-18 Mayıs 1931)", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 4, Sayı 30 (Eylül 2016), s.s. 39-71.

AYTAÇ, Ahmet Murat, "Türkiye'de Ailenin Tarihsel Dönüşümü: 1925-2010", **Günümüzde Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim**, (Ed. Faruk Alpkaya, Bülent Duru), Phoenix Yayınevi, 2012, s.s. 299-323.

AYTAN, Ozan Arslan, "Hareketli Avcı-Toplayıcı Grupların Yaşam Biçimiyle Yerleşik Çiftçi Toplulukların Yaşam Biçimi Arasındaki İnsan-Mekân İlişkisinin Mukayesesi", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 18, Sayı 2 (2021), s.s. 979-1012.

BAİLEY, Lee W., "Animal Spirits", **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (Ed. David A. Leeming), Volmue 1 (A-E), 2nd Edition, Newyork 2014, s.s. 84-87.

BAKIRCI, Nedim, Yasemin Katı, "Malatya Kültüründe Geçiş Dönemleri İnanış ve Uygulamaları", **TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 7, Sayı 18 (2019), s.s. 1-21.

BALSOY, Gülhan, "Geç Osmanı Öğüt Kitaplarında Kısırlık", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkesi Dergisi**, Sayı 35 (2014), s.s. 41-64.

BALSOY, Gülhan, "Politik Bir Alan Olarak Kadın Bedeni: Osmanlı Toplumunda Kürtajın Yasaklanması", **Toplumsal Tarih**, Sayı 223 (Temmuz 2012), s.s. 22-27.

BARKAN, Ömer Lütfi, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 2 (1942), s.s. 5-37.

BARS, Mehmet Emin, "Şor Kahramanlık Destanlarında Geçiş Dönemleri: Doğum - Evlenme – Ölüm", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt 9, Sayı 5 (2014), s.s. 353-370.

BAŞAK, Vildan, Saliha Esen, "Uşak İli ve Çevresindeki Doğum ile İlgili İnanış ve Uygulamalar", **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 7, Sayı 10 (2020), s.s. 143-164.

BAYRAM, Ahmet Kemal, "İktidar Çözümlemelerinde Bir Mihenk: Michel Foucault", **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 2 (2003), s.s. 33-46.

BAYRAKTAR, Gökhan, "İkinci Dalga Feminist Hareketin Feminizmin Gelişimindeki Dönüştürücü Rolü", **Advances in Women's Studies**, Cilt 5, Sayı 2 (2023), (DOI: 10.5152/ATAKAD.2023.23042), (Erişim Tarihi: 29.07.2024), s.s. 49-56.

BAYSAL, Nagihan, "İnanç Sistemi Merkezli Bir Bakış ile Türk Doğum Geleneğinde Su", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi**, Cilt 9, Sayı 3 (2020), s.s. 1106-1124.

BEHJATİ-ARDAKANİ, Zohreh, Mohammad Mehdi Akhondi, Homa Mahmoodzadeh, Seyed Hasan Hosseini, "An Evaluation of the Historical Importance of Fertility and Its Reflection in Ancient Mythology", **J Reprod Infertil**, Volmue 17, Issue 1 (Jan-Mar 2016), s.s. 2-9.

BENK, Serkan, Tamer Budak, "1920-1950 Döneminde Nüfus Planlamasına Yönelik Bir Vergi Girişimi: Bekarlık Vergisi", **Prof. Dr. Figen Altuğ'a Armağan**, (Ed. Özhan Çetinkaya, Tolga Demirtaş), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Eylül 2022, s.s. 357-370.

BENTHAM, Jeremy, "Panoptikon ya da Gözetim -Evi", **Panoptikon: Gözün İktidarı**, (Haz. Barış Çoban, Zeynep Özarslan), Su Yayınları, Ağustos 2019.

BERETTA, Valentina Alessia, "The Anasyrma Fertility Ritual in Ancient Egypt: from Hathor to Hermaphroditus", **Birmingham Egyptology Journal**, 10 (2024), s.s. 22-35.

BOLÇAY, Ezgi, "Erzurum'da Doğum Öncesi, Doğum Sonrası ve Çocukluk Dönemiyle Alakalı Gelenekler", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt 19, No 2 (Mayıs 2011), s.s. 587-600.

BOZKURT, Birgül, Şeyda Özçelik, "Sayılmazken Sayılabilen Olmak: Nüfus Sicillerinde Gölgelenmiş Kadın", **Tarihin İzinde Bir Ömür: Prof. Dr. Nuri Yavuz'a Armağan**, Ankara 2019, s.s. 224-240.

BOZKURT, Elif, "Mor Bir Halkla İlişkiler Örneği Olarak ABD Bağlamında Oy Hakkı Hareketi", **Fe Dergi: Feminist Eleştiri**, Cilt 13, No 1 (2021), s.s. 127-143.

BRACKE, Maud Anne, "Contesting 'Global Sisterhood': The Global Women's Health Movement, the United Nations and the Different Meanings of Reproductive Rights (1970s–80s)", **Gender & History**, Volume 35, No 3 (2023), s.s. 811-829.

BRUNNSTROM, Ebba, "Abortion and the Mails: Challenging the Applicability of the Comstock Act Laws Post-Dobbs", **Columbia Human Rights Law Review**, Volume 55.1 (2024), s.s. 1-44.

BULUT, Meryem, "Geçiş Ritüellerinden Doğum: Sağaltım Yolları", **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt 12, Sayı 21 (2017), s.s. 121-132.

BURTON, Paul J., "The Summoning of the Magna Mater to Rome (205 B.C.)", **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, Bd. 45, H. 1 (1st Qtr., 1996), s.s. 36-63.

CAN, Burhan, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin Nüfus Politikaları: Yeni Bir Kronolojik Sınıflandırma", **TroyAcademy**, Cilt 8, Sayı 1 (2023), s.s. 1-37.

CANDAN, Rabia Beyza, "1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi", **Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1 (2015), s.s. 63-81.

CANDEĞER Ümmügülsüm, "Sıhhi Müze Atlası'na Göre Türkiye'de Frengi (1925-1926)", **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Frengi**, (Ed. Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Şükran Köse, Ahmet Çağrı Büke), Gece Kitaplığı, Ekim 2024, s.s. 360-381.

CENGİZ, Tülin, "Venüs Heykelciklerinden İdollere Kadın Temsilleri", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 15, Sayı 29 (2021), s.s. 39-48.

CHLUP, Radek, "The Semantics of Fertility: Levels of Meaning in the Thesmophoria", **Kernos**, 20 (2007), s.s. 69-95.

CİLLOV, Haluk, "Türkiye Nüfusundaki Artışın Etkileri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 42, Sayı 1-4 (1986), s.s. 1-12.

COLEMAN, Eli, "Sexual Health for the Millennium: An Introduction", **International Journal of Sexual Health**, Volume 20/1–2 (2008), s.s. 1-6.

CONK, Zeynep, "Kontrasepsiyon Yöntemleri", **Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1 (1987), s.s. 72-80.

COOPER, Christine M., "Reading the Politics of Abortion: Mary Wollstonecraft Revisited", **Eighteenth-Century Fiction**, Volume 16, Number 4 (July 2004), s.s. 735-782.

COSTA, Mariarosa Dalla, "İşçicilik, Feminizm ve Birleşmiş Milletler'in Bazı Teşebbüsleri", **Kadınlar ve Toplumun Altüst Edilmesi**, Otonom Yayıncılık, Haziran 2015, s.s. 193-217.

COSTA, Mariarosa Dalla, "Yeni Koşullarda Kadınların Otonomisi ve Bakım İşinin Hizmet Bedeli", **Kadınlar ve Toplumun Altüst Edilmesi**, Otonom Yayıncılık, Haziran 2015, s.s. 165-192.

ÇADIRCI, Musa, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 8, Sayı 14 (1963), s.s. 63-75.

ÇAKICI, Elif, Gülise Gökçe, "Max Weber ve Michel Foucault'da İktidar: Karşılaştırmalı Bir Analiz", **Antalya Bilim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1 (2022), s.s. 5-25.

ÇAKIR, Gül, "Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Aile Hukuku ve Çocuk Hakları", **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 18, Sayı 1 (2020), s.s. 349-368.

ÇAKIR, Serpil, "Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi'', **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, (Ed. Birsen Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007 İstanbul, s.s. 413-475.

ÇAKMAK, Diren, "Fransız Devrimi'nde Kadın: Eksik Yurttaş", **Ege Akademik Bakış**, Cilt 7, Sayı 2 (2007), s.s. 727-745.

ÇAKMAK, Fevzi, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt VIII, Sayı 18-19 (Bahar-Güz 2009), s.s. 89-115.

ÇAPAR, Gürkan, "Kesişimsellik: Postmodern Feminist Bir Yaklaşım", **Hukuk Kuramı**, Cilt 6, Sayı 3 (Eylül-Aralık 2019), s.s. 1-31.

ÇAPAR, Ömer, "Roma Tarihinde Magna Mater Kybele Tapınımı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 29, Sayı 1-4 (1978), s.s. 167-189.

ÇELİK, Gülfettin, "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası", **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Sayı 6 (1999), s.s. 49-110.

ÇIVGIN, İzzet, "Bereketli Hilal'de Bitki Evcilleştirme Sürecini Etkileyen Faktörler: İklim, Doğal Çevre ve Kültürlerarası Karşılaşmalar (MÖ. 11000-7000)", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 8, Sayı 17 (2016 Aralık), s.s. 463-488.

ÇOBAN, Barış Çoban, "Gözün İktidarı Üzerine", **Panoptikon: Gözün İktidarı**, (Haz. Barış Çoban, Zeynep Özarslan), Su Yayınları, Ağustos 2019.

DEĞERLİ, Mustafa, "Mobil Sağlık Uygulamalarına Genel Bir Bakış ve Özgün Bir Mobil Sağlık Uygulaması Geliştirilmesi", **EMO Bilimsel Dergi**, Cilt 11, Sayı 21 (2021), s.s. 59-69.

DEMİR, Hüseyin, Yılmaz Demirhan, "Sağlık Çalışanları Arasında Panoptik Korku", **İş ve İnsan Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2 (2019), s.s. 209-227.

DEMİR, Müslim, "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu Üzerine Bir İnceleme", **Çalışma ve Toplum**, Cilt 3, Sayı 62 (2019), s.s. 2015-2030.

DEMİRBAĞ, Muhammet Fatih, "Ana Tanrıça İkonografisi ve Anaerkillik", **Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1 (2017), s.s. 6-18.

DEMİRCAN, Gülçin, "Amerikan Yüksek Mahkemesinin Roe V. Wade Kararı ve Karardan Dönülmesinin Muhtemel Etkileri Üzerine", **8. Uluslararası Asos Congress Hukuk Sempozyumu**, 15-16-17 Juna 2022, ISBN: 978-625-8190-02-1.

DEMİRCİ-YILMAZ, Tuba, "Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Modernleşmesinde Annelik Kurguları (1840-1950), **Cogito**, Sayı 81 (2015), s.s. 66-90.

DEMİRCİ-YILMAZ, Tuba, Selçuk Akşın Somel, "Women's Bodies, Demograpghy, and Public Health: Abortion Policy and Perspectives in the Ottoman Empire of the Nineteenth Century", **Journal of the History of Sexuality**, Volume 17, No 3 (September 2008), s.s. 377-420

DEMİRSOY, Nilüfer, "Osmanlıdan Günümüze Babanın Fetüs Üzerindeki Hakkının Değerlendirilmesi", **Jinekoloji - Obstetrik ve Neonatoloji Tıp Dergisi**, Cilt 15, Sayı 2 (2018), s.s. 80-86.

DERELİ-YILMAZ, Sema, Emel Ege, Belgin Akın, Çetin Çelik, "15-49 Yaş Kadınların Kürtaj Nedenleri ve Kontraseptif Tercihleri", **Florence Nightingale Journal of Nursing**, Cilt 18, Sayı 3 (2010), s.s. 156-163.

DİNÇ, Güven, Fatma Şimşek, Haldun Eroğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Tev'em Maaşı", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 10, Sayı 16 (2009), s.s. 77-100.

DOĞAN, Mesut, "Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış", **Marmara Coğrafta Dergisi**, Sayı 23 (Ocak 2011), s.s. 293-307.

DOĞAN, Murat, "Türk Medeni Kanunu'nun Evliliğin Genel Hükümleri Bakımından Getirdiği Yenilikler", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 52, Sayı 4 (2003), s.s. 93-129.

DÖNMEZ, Sevgi, "Eski Yakındoğu'da Yılanlı Tanrıça Kültü Üzerine Bir Değerlendirme", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 32, Sayı 2 (2017), s.s. 407-426.

DUNCAN, Lauren E., "Gloria Steinem: The Childhood Foundations of a Feminist", **Journal of Personality**, Volume 91, Issue 4 (2022), s.s. 1-14.

DURAL, A. Baran, Uğur Eyidiker, "Feminizmin Tarihsel Kökenleri: Liberal Feminizmden Hashtag Feminizmine", **Recent Advances in Social Science, Education and Humanities Research**, (Ed. Halil Uzun), Gece Kitaplığı, Haziran 2020, s.s. 19-41.

DURAL, Seda, Hakan Çetinkaya, Evrim Gülbetekin, "Kadının Fiziksel Çekiciliğinin Değerlendirilmesinde Bel-Kalça Oranının Rolü: Göz-İzleme Sistemi Verileri", **Türk Psikoloji Dergisi**, Cilt 23, Sayı 61 (Haziran 2008), s.s. 75-88.

EGELAND, Charles P., "Patterns of Early Hominid Site use at Olduvai Gorge", **Mitteilungen der Gessellschaft für Urgeschichte**, Volume 17 (2008), s.s. 9-37.

ERBAYDAR, Tuğrul, "Kadın Sağlığı ve Üreme Hakları Bağlamında Doğurganlık", **Dini Araştırmalar**, Kadın Özel Sayısı (2016), s.s. 163-174.

ERDEM, Dilek Özge, "Çocuk Düşürtme Düzenlemesi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 65, Sayı 4 (2016), s.s. 1637-1688.

ERDEM, Ramazan, Ayşe Nur Ata, Dilruba İzgüden, "Biyo-Politika Kavramının Sağlık ve Hastalık Üzerindeki Yansımaları", **Sağlık Akademisi Kastamonu (SAK)**, Cilt 7, Sayı 2 (2022), s.s. 383-395.

ERDEN-KAYA, Emine, "Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde Irk ve Irkçılık (1923-1938)", **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3 (2015), s.s. 21-64.

ERDOĞAN, Ali, Çiçek Hocaoğlu, "Doğum sonrası Depresyonun Tanı ve Tedavisi: Bir Gözden Geçirme", **MKÜ Tıp Dergisi**, Cilt 11, Sayı 39 (2020), s.s. 31-37.

EREN, Mustafa, "Ordu İli Ulubey İlçesinde Doğum ile İlgili Halk İnanışları", **Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2 (2019), s.s. 114-121.

FENG, Wang, Yong Cai, Baochang Gu, "Population, Policy and Politics: How Will History Judge China's One-Child Policy?", **Population and Development Review**, Volume 38, Population and Public Policy: Essays in Honor of Paul Demeny (2012), s.s. 115-129.

FİSCHER, Barbara, Philipp Mitteroecker, "Covariation Between Human Pelvis Shape, Stature, and Head Size Alleviates the Obstetric Dilemma", **PNAS**, Volume 112, No 18 (May 5, 2015), s.s. 5655-5660.

FLEMMİNG, Rebecca, "The Invention of Fertility in the Classical Greek World: Medicine, Divinity, and Gender", **Bullletin of the History of Medicine**, Volume 87, Number 4, Winter 2013, s.s. 565-590.

FREEDMAN, Lynn P., Stephen L. Isaacs, "Human Rights and Reproductive Choice", **Studies in Family Planning**, Volume 24, No. 1 (Jan. - Feb., 1993), s.s. 18-30.

FREEMAN, Jo, "The Origins of the Women's Liberation Movement", **The American Journal of Sociology**, Volume 78, No 4, Changing Women in a Changing Society (Jan., 1973), s.s. 792-811.

FRİER, Bruce W., "Natural Fertility and Family Limitation in Roman Marriage", **Classical Philology**, Volume 89, No. 4 (Oct., 1994), s.s. 318-333.

GAZİOĞLU, Elif, "Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği'nden Kadından Sorumlu Devlet Bakanı'na: Hükümet Programlarında Kadın Temsilleri ve Kadınlara Yönelik Söylem", **Doğu-Batı**, Yıl 16, Sayı 63 (Kasım-Aralık-Ocak 2012-2013), s.s. 1-17.

GELEKÇİ, Cahit, "1960 Sonrası Dönemde Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Bazı Temel Özellikleri Üzerine Tespitler", **İstanbul Journal of Sociological Studies**, Sayı 52 (2015-2), s.s. 587-607.

GİNEVRA, Riccardo, "Myth of Non-Functioning Fertility Deities in Hittite and Core Indo-European", **Dispersals and Diversification: Linguistic and Archaeological Perspectives on the Early Stages of Indo-European**, (Ed. Matilde Serangeli, Thomas Olander), Brill, 2020, s.s. 106-129.

GOLDMAN, Emma, "The Social Aspects of Birth Control", **Anarchy! Of Emma Goldman's Mother Earth: an Anthology**, (Ed. Peter Glassgold), Berkeley 2012, s.s. 134-140.

GÖKALP, Burak, "Tek Parti Döneminde Türk Kimliğinin İnşası ve Kurumsallaşması", **Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye (1923-1950): Disiplinler Arası Bir Bakış**, (Ed. Kadriye Okudan Dernek, Funda Kemahlı Garipoğlu), Nobel Bilimsel Eserler, Aralık 2022, s.s. 131-153.

GÖKBURUN, İbrahim, "Türkiye'nin Demografik Dönüşüm Sürecinde Nüfus Politikalarının Rolü", **Gelecek Vizyonlar Dergisi**, Coğrafya Özel Sayısı (2020), s.s. 1-15.

GÜLEÇ, Melda Medine, "Bursa'nın Dağlık Bölgelerinde Kadın Türbeleri Etrafında Oluşan Ritüeller ve Ana Tanrıça Kültü", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 37 (2017), s.s. 108-121.

GÜNER, Ekrem, "İthifallik Tanrılar ve İfade Ettikleri", **Androloji Bülteni**, Sayı 21 (2019), s.s. 155-160.

GÜNER, Nurhan, "Eski ve Orta Türkçede Annelik Kavramı Etrafında Gelişmiş Söz Varlığı", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 32, Sayı 45 (2018), s.s. 39-59.

GÜRİZ, Adnan, "Türkiye'de Siyasi Partilerin Nüfus Politikası Konusunda Görüşleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 28, Sayı 1 (1971), s.s. 13-40.

GÜRSES, Fatma, "Kemalizm'in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 4, Sayı 7 (Kış 2010), s.s. 233-249.

HAAS, Randall , James Watson, Tammy Buonasera, John Southon, Jennifer C. Chen, Sarah Noe, Kevin Smith, Carlos Viviano Llave, Jelmer Eerkens, Glendon Parker, "Female Hunters of the Early Americas", **Science Advances**, 6: eabd0310 4 November 2020, s.s. 1-10.

HACKETT, Jo Ann, "Can a Sexist Model Liberate Us? Ancient Near Eastern Fertility Goddesses", **Journal of Feminist Studies in Religion**, Spring, 1989, Volume 5, No. 1, Spring, 1989, s.s. 65-76.

HALİMOĞLU, Büşra, Kıymet Yeşilçiçek Çalık, "Sezaryen Doğum Oranlarında Kıymetli Bebek Etkisi", **Cukurova Medical Journal**, Cilt 45, Sayı 4 (2020), s.s. 1543-1554.

HAMLACI, Yasemin, "Geç Osmanlı Döneminde Kadın, Doğum ve Çocuk Sağlığı", **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1 (2017), s.s. 23-27.

IAVAZZO, Christos, Paraskevi-Evangelia Iavazzo, Matthaios Papakırıtsıs, "Eileithyia: The Goddess of Labour", **MAEDICA – a Journal of Clinical Medicine**, Volme 17, Isuue 1 (2022), s.s. 237-239.

İLİKAN-RASİMOĞLU, Ceren Gülser, "Erken Cumhuriyet Döneminde Sağlıklı Bireyin İnşası: Pronatalist Politikalar, Çocuk Sağlığı ve Verem", **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, Cilt 39, Sayı 2 (2019), s.s. 329-357.

İNAN, Ali Naim, "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 44, Sayı 1 (1995), s.s. 765-778.

İPEK, Aydın, "Çocuk Haklarının Gelişimi ve Karşılaştırmalı Olarak Anayasal Açıdan Değerlendirilmesi", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 20, Sayı 1 (2012), s.s. 151-173.

JOHNSTON, Donald Robert, "The History of Human Infertility", **Fertility and Sterility**, Volume 14, Issue 3 (May-June 1963), s.s. 261-272.

"Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi: Olympe de Gouges (7 Eylül 1791)", (Çev. Ece Göztepe), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 45 (1996), s.s. 185-193.

KAĞNICI, Gökhan, "M.Ö. II. ve I. Binyıllarda Eski Mezopotamya'da Cüzzamla İlgili Kayıtlar", **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam**, (Ed. Fevzi Çakmak, Şükran Köse, Çağrı Büke, Eren Akçiçek), Gece Akademi, Ekim 2018, s.s. 37-51.

KARAASLAN, Mehmet, "Kaşkay Türklerinde Doğum Çevresinde Gelişen İnanç ve Pratikler, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt 6, Sayı 3 (2011), s.s. 1435-1448.

KARAGÖZ, Erkan, "Başkurt Türklerinin Doğum, Düğün ve Cenaze Merasimlerinden Bazı Tespitler", **International Turkic World Educational Sciences and Social Sciences Congress, Held in Memory of Hodja Ahmet Yesevi**, Year 2016, s.s. 199-204.

KARAKAYA, Buse Hüban, Asiye Sena Akyol, Yeliz Doğan Merih, "Yapay Zekâ Teknolojisinin Perinatal Dönem Bakımına Entegrasyonu ve Uygulama Örnekleri", **Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2 (Ağustos 2022), s.s. 1-11.

KARAOĞLU, Leyla, Feray Çetin, Mehtap Ilgar, Selda Tekiner, Gülsen Güneş, Metin F. Genç, Mücahit Eğri, Erkan Pehlivan, "Turgut Özal Tıp Merkezinde Çalışan Evli Kadınların Doğurganlık Özellikleri ve Gebeliği Önleyici Yöntem Kuramları", **Journal of Turgut Ozal Medical Center**, Cilt 12, Sayı 2 (2005), s.s. 93-97.

KARATAŞ, Kasım, "Kadın ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kurulurken…", **Sosyal Hizmet**, Cilt 2, Sayı 5 (Temmuz, Ağustos, Eylül 1991), s.s. 42-43.

KARAVAR, Hilal, "Millî Mücadele Döneminde Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekillerinin Faaliyetleri", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies**, Sayı 42 (2022), s.s. 47-75.

KARTAL, Filiz, "Kadınların Yurttaşlığı ve Feminist Kuram", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 49, Sayı 3 (Eylül 2016), s.s. 59-87.

KASAP, Reşat, "Cumhuriyet'in 80. Yılında İstatistik Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2 (2003), s.s. 1-8.

KASIMOĞLU, Seval, "Anne Arketipi Olarak Toprak: Toprak Ana ile Kara Toprak Arasında Ebedi Salınım", **Turnalar Dergisi**, 20/72 (2018), s.s. 44-50.

KAŞTAN, Yüksel, "Cumhuriyet Döneminde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu", **Journal of Graduate School of Social Sciences**, Cilt 7, Sayı 1 (2006), s.s. 65-76.

KAYABAŞI, Onur Alp, "Taşeli Yöresi Tahtacılarının Geçiş Dönemlerinde Mitolojik Unsurlar", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı 78 (Haziran 2016), s.s. 139-158.

KAYNAK, Aydın Furkan, "1858 Tarihli Ceza Kanunnamesi ile 1926 Tarihli Türk Ceza Kanunu'nun Foucaultçu Perspektiften Karşılaştırılması", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1 (2022), s.s. 1-35.

KELEŞ, Hamza, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kânûnnâmesi", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1 (2006), s.s. 227-240.

KELLER, Mara Lynn, "Demeter/Persephone", **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (Ed. David A. Leeming), Volume 1 (A-E), 2nd Edition, Newyork 2014, s.s. 471-478.

KERESTECİOĞLU, Filiz, "Medeni Hukukta Kadının Cinsel ve Ekonomik Kimliği: Yargıtay Kararları Eşliğinde Bir Değerlendirme", **Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar,** (Der: Hülya Şimga, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yükseker), Koç Üniversitesi Yayınları, Nisan 2018, s.s. 231-240.

KILIÇOĞLU-YILMAZ, Kumru, "Kadının Bitmeyen Sorunu", **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 4 (2014), s.s. 579-592.

KOCA, Selçuk Kürşad, "Makedonya'da Yaşayan Türk-Makedon-Arnavut-Boşnak Toplumlarının Geçiş Dönemlerinde Görülen Ortak Kültür Unsurları", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2 (2008), s.s. 1085-1103.

KOCABIÇAK, Aydanur, "Çivi Yazılı Kehanet Metinlerinde Veba Örneği: Mutanu", Tarihsel Süreçte Anadolu'da Veba, (Ed. Eren Akçiçek, Fevzi

Çakmak, Şükran Köse, Ahmet Çağrı Büke), Gece Kitaplığı, Kasım 2021, s.s. 11-24.

KOÇ, Altuğ, "Michel Foucault'nun Biyopolitika Kavramının Teorik Çerçevesi", **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2 (2018), s.s. 193-218.

KOHEN, Marcia, "Betty Friedan Destroys the Myth of the Happy Housewife", **The Sisterhood: The True Story of the Women Who Changed the World**, Simon & Schuster, 1 January 1988, s.s. 318-330.

KOL, Emre, "Türkiye'de Sağlık Reformlarının Sağlık Hakkı Açısından Değerlendirilmesi", **Sosyal Güvenlik Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1 (2015), s.s. 135-164.

KOLANKAYA-BOSTANCI, Neyir, "Paleolitik Çağ Kadınları", **Armizzi: Engin Özgen'e Armağan**, (Ed. Atilla Engin, Barbara Helwing, Bora Uysal), Bilgin Kültür Sanat, Ankara, 2014, s.s. 191-204.

KOLAY, Hale, "Kadın Hareketlerinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları", **EMO Kadın Bülteni**, Sayı 3 (Nisan 2015), s.s. 5-11.

KONAN, Belkıs, "Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 57, Sayı 4 (2008), s.s. 319-335.

KONYAR, Erken, "Demir Çağı'nda Anadolu Kadını: Urartu, Frig ve Lidya", **Anadolu'da Kadın – On Bin yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe / A. Muhibbe Darga**, (Ed. Begün Kovulmaz), Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2013, s.s. 241-267.

KÖSE, Mustafa, Özlem Sertkaya Doğan, "Nüfus Politikaları Bağlamında Türkiye Nüfusunun Demografik Dönüşümü, Yapısal Değişimi ve Geleceği", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 74 (2022), s.s. 247-267.

KURT, A. Öner, Tayyar Şaşmaz, "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi: 1961-2003", **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1 (2012), s.s. 21-30.

KURT, Hilal, "Dinsel Bir Sembol Olarak Hilal", **Milel ve Nihal**, Cilt 20, Sayı 2 (2023), s.s. 279-304.

KURT, Sevil Lale, "Çocuk Haklarına İlişkin Temel Uluslararası Belgeler ve Türkiye Uygulaması", **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, Yıl 16, Sayı 36 (Ocak-Haziran 2016), s.s. 99-127.

LEAKEY, L.S.B., P.V. Tobias, J. R. Napier, "A New Species of the Genus Homo From Olduvai Gorge", **Nature**, No.4927, April 4, 1964, s.s. 7–9.

LEEMİNG, David A., "Divine Child", **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (Ed. David A. Leeming), Volmue 1 (A-E), 2nd Edition, Newyork 2014, s.s. 245-246.

LEEMİNG, David A., "Eleusinian Mysteries", **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (Ed. David A. Leeming), Volmue 1 (A-E), 2nd Edition, Newyork 2014, s.s. 274-275.

MALTA-MUHAXHERİ, Nuran, Esin Hudaverdi, "Kosova - Mamuşa Türk Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri: Doğum - Evlenme – Ölüm", **Dede Korkut - Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Cilt 5, Sayı 9 (2016), s.s. 55-62.

MARTİN, Övün Selim, "Anaerkil Yapıdan Ataerkil Topluma Dönüşümde Yazının Rolü", **Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Belgü Dergisi**, Özel Sayı (2023), s.s. 15-36.

MAYOR, Thomas, "Avcı-Toplayıcılar: Orijinal Liberteryenler", **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı 71 (2013), s.s. 227-246.

MCDONALD, J. Andrew, "Influences of Egyptian Lotus Symbolism and Ritualistic Practices on Sacral Tree Worship in the Fertile Crescent from 1500 BCE to 200 CE", **Religions**, Volume 9, Issue 9 (2018), s.s. 1-27.

MCINTOSH, C. Alison, Jason L. Finkle, "The Cairo Conference on Population and Development: A New Paradigm?", **Population and Development Review**, Volume 21, No 2 (Jun., 1995), s.s. 223-260.

MEAD, Rebecca J., "The Woman Suffrage Movement in the United States", **Oxford Research Encyclopedia of American History**, (Mar 2018) (DOI: 10.1093/acrefore/9780199329175.013.17), (Erişim Tarihi: 27.07.2024), s.s. 1-30.

MERAL, Korkmaz, Cevat Başaran, "Gece Tanrıçası Nyks'in Parthenogenesis (Tek Başına Ürettiği) Çocukları", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt 12, Sayı 3 (2022), s.s. 2865-2882.

MERALİ, Isfahan, "Advancing Women's Reproductive and Sexual Health Rights: Using the International Human Rights System", **Development in Practice**, Volume 10, No 5 (Nov., 2000), s.s. 609-624.

MİLLER, Naomi F., "Symbols of Fertility and Abundance in the Royal Cemetery at Ur, Iraq", **American Journal of Archaeology**, 117 (2013), s.s. 127-133.

MİTTEROECKER, Philipp, Simon M. Huttegger, Barbara Fischer, Mihaela Pavlicev, "Cliff-edge Model of Obstetric Selection in Humans", **PNAS**, Volume 113, No 51 (December 5, 2016), s.s. 14680-14685.

MOHAMMADİ, Abdullah, "Hazara Türklerinin Halk İnançlarında Doğum, Evlenme ve Ölüm", **Millî Folklor**, Yıl 27, Sayı 105 (2015), s.s. 111-119.

MUMCU, Nuran, Betül Uzun Özer, "Geçmişten Günümüze Ebelik Eğitimi", Sağlık **Akademisyenleri Dergisi**, Cilt 7, Sayı 3 (2020), s.s. 217-222.

MURRAY, Simone, "Deeds and Words: the Woman's Press and the Politics of Print", **Women: a Cultural Review**, Volume 11, No 3, s.s. 197-222.

MUTLU, Cengiz, "Millî Mücadele'de Türkiye'de Azalan Nüfus ve İzdivac Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 29, Sayı 85 (2013), s.s. 169-206.

MUTLU, Caner, Özgür Yorbik, İlhan Asya Tanju, Fatih Çelikel, R. Gönül Sezer, "Doğum Öncesi, Doğum Sırası ve Doğum Sonrası Etkenlerin Annenin Bağlanması ile İlişkisi", **Anadolu Psikiyatri Dergisi**, Cilt 16, Sayı 6 (2015), s.s. 442-450.

NETO, F.T.L., P.V. Bach, R.J.L. Lyra, J.C. Borges Junior, G.T.d.S. Maia, L.C.N. Araujo, S.V.C. Lima, "Gods Associated with Male Fertility and Virility", **Andrology**, 7/3 (May 2019), s.s. 267-272.

NİKOLOSKA, Aleksandra, "The Sea Voyage of Magna Mater to Rome", **Histria Antiqua**, Vol. 21, No. 21 (2012), s.s. 365-371.

NİMAWAT, Sunita, "Gloria Steinem – A Feminist Activist with a Difference (A Study of her majör views)", **IJRAR: International Journal of Research and Analytical Reviews**, Volume 1, Issue 2 (April-June 2014), s.s. 1-8.

ÖGER, Adem, "Uygur Türklerinin Doğum Adetleri," **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt 7, Sayı 1 (2012), s.s. 1679-1694.

ÖKTEN, Nazlı, "Değini: İlişkisel Bir Feminizmin İmkânı Olarak Kesişimsellik", **Strata: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran 2021, s.s. 11-17.

ÖZARSLAN, Zeynep, "Gözün İktidarı: Elektronik Gözetim Sistemleri", **Panoptikon: Gözün İktidarı**, (Haz. Barış Çoban, Zeynep Özarslan), Su Yayınları, Ağustos 2019.

ÖZDAMAR, Fazıl, "Adana İli, Şambayadı Köyü'nde Doğumla İlgili İnanç ve Uygulamalar Üzerine Bir İnceleme", **Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 5 (2021), s.s. 207-223.

ÖZDEMİR, Akın, "Doğum Kontrol Teşviklerinden En Az Üç Çocuğa: Tarihsel Süreçte Türkiye'de Antinatalist ve Pronatalist Politikaların Seyri", **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3 (Aralık 2017), s.s. 65-75.

ÖZDEMİR, Murat, "Foucault Sosyolojisinde İktidarın Serüveni: Pastoral İktidar, Disiplinci İktidar, Biyo-İktidar", **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1 (2021), s.s. 109-133.

ÖZEKMEKÇİ, Mustafa Mesut, "Ceride Odası 1830-1850", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt 6, Sayı 3 (Eylül 2020), s.s. 1012-1024.

ÖZER, Sevilay, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bekâlık Verigisi'ne İlişkin Tartışmalar", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 6, Sayı 12 (2013), s.s. 173-191.

ÖZGÜR, Ertuğrul Murat, "Türkiye'de Toplam Doğurganlık Hızının Mekansal Dağılışı", **Coğrafi Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2 (2004), s.s. 1-12.

ÖZKİRAZ, Ahmet, Gül İşçi Baş, "Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplumunda Aile Yapısı ve Boşanma", **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 18, Sayı 30 (2016), s.s. 87-95.

ÖZKUL Fatih, "1961 Anayasası'nın Türk Anayasacılığındaki Yeri ve Önemi", **Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 25 (Ocak 2023), s.s. 15-61.

ÖZMEN, Dilek, Aynur Ç. Çetinkaya, Seval Cambaz, "Manisa'da 15-49 Yaş Kadınların Gebelik, Doğum ve Loğusalık ile İlgili Geleneksel İnanç ve Uygulamaları", **Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi**, Cilt 24, Sayı 2 (2008), s.s. 91-102.

ÖZMEN, Seher Selin, "Anadolu'da Ana Tanrıça Kybele Kültü", **HUMANITAS Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 7 (2016), s.s. 381-397.

ÖZOĞUZ, Kayıhan, "Nüfus Hacmi ve Artışı Üzerine Çağlar Boyu Süregelen Tartışmalara Toplu Bir Bakış", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 31, Sayı 1-4 (1972), s.s. 43-65.

ÖZTAŞ, Özlem, Aylin Baydar Artantaş, Burcu Kayhan Tetik, Aynur Yalçıntaş, Yusuf Üstü, Mehmet Uğurlu, "18-49 Yaş Grubu Evli Kadınların Üreme

Sağlığı ve Kontrasepsiyon Hakkındaki Bilgi, Tutum ve Davranışları", **Ankara Med Journal**, Cilt 15, Sayı 2 (2015), s.s. 67-76.

PEKER, Mümtaz, "Türkiye'de Doğurganlık ve Doğurganlık Farklılıkları: 1973 Araştırmasının Bazı Bulguları", **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1/2 (1980), s.s. 123-151.

PELİN, Meryem, "Edirne'de Pomak Doğum Adetleri Üzerine Bir İnceleme". **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 24 (2021), s.s. 755-770.

PENG, Andi, "The Legal Theory and Social Problems Behind 'Women's Reproductive Freedom Right': From the Perspective of Comparative Law", **Lecture Notes in Education Psychology and Public Media**, Volume 8, No 1 (2023), s.s. 470-475.

PİLLAİ, Aneesh V., Anatoliy Kostruba, "Women's Reproductive Rights and Their Scope Under International Legal Frameworks" **Entrepreneurship, Economy and Law**, No 8 (2021), s.s. 18–28.

POLAT, Bayram, Rahym Meredov, "Türkmenistan Mary (Mari-Merv) Vilayeti ve Çevresinde Doğumla İlgili İnanışlar ve Uygulamalar", **Erciyes Akademi**, Cilt 35, Özel Sayı: Prof. Dr. Harun Güngör Anısına (2021), s.s. 612-627.

ROCHA, Biff, "National Organization for Women (NOW)", **Religion and Politics in America: an Encyclopedia of Church and State in Amcrican Life**, (Ed. Frank Joseph Smith, 2016, s.s. 500-501.

ROOY, Herrie F. Van, "Fertility as Blessing and Infertility as Curse in the Ancient Near East and the Old Testament", (Ed. Anthony Bonanno), **Archaeology and Fertility Cult in the Ancient Mediterranean: Papers Presented at the First International Conference on Archaeology of the Ancient Mediterranean**, 2-5 September 1985, Malta: University of Malta Press, 1986, s.s. 225-235.

ROTH, Ann Macy, "Father Earth, Mother Sky: Ancient Egyptian Beliefs About Conception and Fertility", **Reading the Body: Representations and Remains in the Archaeological Record**, (Ed. Alison E. Rautman), University of Pennsylvania Press, 1 Dec. 1999, s.s. 187-201.

ROUSSELLE, Aline, “Eski Roma'da Beden Siyaseti”, **Kadınların Tarihi I: Antik Çağlardan Hıristiyan Azizelere**, (Ed. Georges Duby, Michelle Perrot), (Çev. Ahmet Fethi), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Mart 2005, s.s. 302-340.

SABANCILAR-EREN, Sıla, “Toplumsal Cinsiyet, Kadın Bedeni ve Kürtaj Hakkı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2 (2021), s.s. 75-88.

SAĞLAM, Fazıl, “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde Tüm Hak ve Özgürlüklere Yönelik Kurallar Üzerine Bir Deneme”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt 25, Sayı 2 (2019), s.s. 1236-1252.

SARAÇOĞLU, Ayşe Derya, “Michel Foucault’nun İktidar Kavramı”, **International Social Sciences Studies Journal**, Volume 8, Issue 97 (2022), s.s. 1527-1532.

SARIGÖL, Pınar, “Kesişimsellik Teorisi ve Farklılıkların Feminizmi”, **Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 6 (2020), s.s. 331-352.

SARIKAYA, Mehmet Zakir, “Osmanlı Devleti’nde Yeni Bir Yapılanma: Tanzimat Fermanı”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. Yılı Özel Sayısı (2023), s.s. 60-91.

SAYGI, Elif, “İnebolu Halk Kültüründe Doğum Âdetleri”, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, Cilt 10, Sayı 20 (Aralık 2017), s.s. 263-276.

SCHEİDEL, Walter, “Demographic and Economic Development in the Ancient Mediterranean World”, **Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)** / Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, December 2004, Volume 160, No. 4 (December 2004), s.s. 743-757.

SEÇİM, Mustafa, “Korgan İlçesi Sarıaliç Mahallesinde Doğumla İlgili Adet, İnanış ve Uygulamalar”, **Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4 (Nisan 2021), s.s. 238-250.

SEMİZ, Yaşar, “1923-1950 Döneminde Türkiye’de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi), **Selçuk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı 27 (2010), s.s. 423-469.

SERBESTOĞLU, İbrahim, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Algısının Değişimi ve Nüfusu Arttırma Çabasında Müfettişlerin Rolü", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 17, Sayı 31 (Haziran 2014), s.s. 255-274.

SHARMA, Radhey Shyam, Richa Saxena, Rajeev Singh, "Infertility & Assisted Reproduction: A Historical & Modern Scientific Perspective", **Indian J Med Res**, 148 (Supplement) (December 2018), s.s. 10-14.

STUCKEY, Johanna H., "Ancient Mother Goddesses and Fertility Cults", **Journal of the Association for Research on Mothering**, Volume 7, Number 1, s.s. 32-44.

ŞAFAK, Filiz Ay, "Eski Mısır'da Nil Nehri ve Tanrı Hapi", **Amisos**, Cilt 7, Sayı 12 (Haziran 2022), s.s. 22-47.

ŞAHİN, Merve, Nülüfer Erbil, "Doğum ve Medikalizasyon", **Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2 (2019), s.s. 120-130.

ŞAHİN, Nuran, "Klaros Doğuran Ana Tanrıça Heykelciği ve Kolophon Ülkesi'nde Ana Tanrıça Kimliği", **Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan**, (Ed. Celal Şimşek, Bahadır Duman, Erim Konakçı), Ege Yayınları, İstanbul, 2015, s.s. 587-595.

ŞAHİN, Salih, "Türkiye'nin Nüfus Gelişiminde Bölgesel Farklılıklar", **IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu: "Avrupa Birliği Sürecindeki Türkiye'de Bölgesel Farklılıklar" Bildiri Metinleri**, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafya Araştırma ve Uygulama Merkezi, 25-26 Mayıs 2006, s.s. 315-323.

ŞENTÜRK-ERENEL, Ayten, İlknur Münevver Gönenç, Filiz Ünal Köksal, Gülşen Vural, "Teknoloji ve Kadın Sağlığı", **ACÜ Sağlık Bilimleri Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2 (2011), s.s. 66-74.

ŞEN, Serkan, "Gebermek Fiilinin Kökeni Üzerine", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1 (2018), s.s. 126-135.

ŞİMŞEK, Asiye Çiğdem, Deniz Çakmak, "Ülkemizde Yürürlükte Olan Kadın Sağlığını Koruma Politikaları Mevzuatı", **Jinekoloji - Obstetrik ve Neonatoloji Tıp Dergisi**, Cilt 16, Sayı 1 (2019), s.s. 45-50.

ŞİMŞEK, Fitnat, "Paleolitik Dönemde İnsan Türleri", **Uluslararası Amisos Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3 (Aralık 2017), s.s. 66-85.

ŞİMŞEK-TOUATI, Fatma, "Osmanlı Nüfus Politikaları Açısından Çocuk Düşürme", **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2 (2017), s.s. 393-401.

TALALAY, Lauren E., "A Feminist Boomerang: The Great Goddess of Greek Prehistory", **Gender & Hisfory**, Volume 6, No 2 (August 1994), s.s. 165-183.

TAMER, Aytül, Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar", **Nüfusbilim Dergisi**, Cilt 26, Sayı 1 (2004), s.s. 73-88.

TANYILDIZI, Eda, "Elazığ Halk Kültüründe Doğum Adetleri", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt 10, Sayı 12 (2015), s.s. 1067-1084.

TAŞ, Gün, "Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri", **Akademik Hassasiyetler**, Cilt 3, Sayı 5 (2016), s.s.163-175.

TAŞDELEN, Pınar, Canan Koca, "Viktorya Dönemi İngiltere'sinde Kadın Bedeni Politikaları ve Kadınların Spora Katılımı", **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 32, Sayı 1 (Haziran 2015), s.s. 205-214.

TEKİR, Süleyman, "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)", **Belgi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 18 (Yaz 2019/II), s.s. 1301-1326.

TEZCAN, Sabahat, Banu Akadlı Ergöçmen, "Türkiye'de İsteyerek Düşükler", **Türkiye Halk Sağlığı Dergisi**, 2012;10, Özel Sayı 1: Düşükler, s.s. 36-42.

THEODOSSİOU, Efstratios, Vassilios N. Manimanis, Milan S. Dimitrijevic, Petros Mantarakis, "Gaia, Helios, Selene and Ouranos: the Three Principal Celetial Bodies and the Sky in the Ancient Greek Cosmogony", **Bulgarian Astronomical Journal**, 16 (2011), s.s. 90-108.

The Lancet, "Obituary: Elizabeth Blackwell, M.D. Geneva, N.Y.", 11 June 1910, (DOI: 10.1016/S0140-6736(00)51682-1), (Erişim Tarihi: 28.07.2024), s.s. 1653-1654.

TOKAÇ, Mahmut, "Doğum Kontrolünün Tarihçesi ve Etiği", **Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi**, Sayı 45 (Kış 2018), s.s. 14-17.

TOPRAK, Zafer, "Yüzüncü Yılında Hukuk-ı Aile Kararnamesi", **Toplumsal Tarih**, Sayı 288 (Aralık 2017), s.s. 40-44.

TOPUZKANAMIŞ, Engin, "Foucault'un Düşüncesinde Hukuk ve İktidar", **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 21, Özel Sayı: Prof. Dr. Durmuş Tezcan'a Armağan (2019), s.s. 1833-1850.

TUĞ-ONARAN, Başak, "1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda Irz ve Namus Kavramlarının Kodifikasyonu ve Toplumsal Cinsiyet", **Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2 (2022), s.s. 209-239.

TULAN, Azime, "İzmir Menemen Bölgesi Doğum Adetleri", **Asya Studies**, Cilt 4, Sayı 14 (Aralık 2020), s.s. 51-62.

TÜR, Özlem, Çiğdem Aydın Koyuncu, "Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 26 (2010), s.s. 3-24.

TÜRKER, Ferah, Vildan Koçoğlu Gündoğdu, "Tıva Türklerinde Geçiş Dönemi Ritüelleri: Doğum, Düğün, Ölüm", **Türkbilig**, Sayı 32 (2016), s.s. 141-154.

TÜRKÖLMEZ, Fadime, "Tarihe Çiçek Bozuğu Bir Efsane Bırakan Hastalık: Yüze Leke Kalbe Dert Folklorde Çiçek", **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Çiçek**, (Ed. Şükran Köse, Fevzi Çakmak, Ahmet Çağrı Büke, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ekim 2020, s.s. 107-120.

ULU, Güher, "Tanzimat Dönemi Hukukta Modernleşme", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 26, Sayı 1 (2022), s.s. 235-264.

UYANIK, Abdurrahim, Fatma Uslu Şahan, Gülten Koç, "Ulusal ve Uluslararası Sağlık Politikaları ile Küresel Toplantılar Çerçevesinden Kadın Sağlığına Bakış", **Hemşirelik Bilim Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2 (2024), s.s. 236-249.

UZUN, Hakan, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt XII, Sayı 25 (2012 Güz), s.s. 101-139.

UZUN, Levent, "Eleştirel Bir Bakışla İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi", **e-Journal of New World Sciences Academy**, Volume 5, Numner 3 (2010), s.s. 463-471.

WALKER, Rebecca, "Becoming the Third Wave", **Ms.**, Jan 1992; 2, 4, s.s. 39-41.

WALLACE, Maeve Ellen, Melissa Goldin Evans, Katherine Theall, "The Status of Women's Reproductive Rights and Adverse Birth Outcomes", **Womens Health Issues**, Volume 27, Issue 2 (Mar-Apr 2017), s.s. 121-128.

WANG, Guang-Zhen, Vijayan K. Pillai, "Measurement of Women's Reproductive Health and Reproductive Rights: An Analysis of Developing Countries", **Social Indicators Research**, Volume 54, No 1 (Apr., 2001), s.s. 17-35.

WANG, Guang-Zhen, Vijayan K. Pillai, "Women's Reproductive Health: A Gender-Sensitive Human Rights Approach", **Acta Sociologica**, Volume 44, No 3 (2001), s.s. 231-242.

WEYDNER, Sara, "Reproductive Rights and Reproductive Control", **Geschichte und Gesellschaft**, 44. Jahrg., H. 1, Neue Wege der Begriffsgeschichte (Januar - März 2018), s.s. 135-161.

WRİGHT, Michael, "Sacrifice and the Underworld: Death and Fertility in Siamese Myth and Ritual", **The Journal of the Siam Society**, Volume 78, Issue 1 (1990), s.s. 43-53.

VURALİ, Gülşen, Ayten Şentürk Erenel, "Doğumun Medikalizasyonu Neden Artmıştır, Azaltabilir miyiz?", **Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2 (2017), s.s. 76-83.

YALÇIN, Hatice, "Gebelik, Doğum, Lohusalık ve Bebek Bakımına İlişkin Geleneksel Uygulamalar (Karaman Örneği)", **Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi**, Sayı 55 (2012), s.s. 19-31.

YALÇIN, Hatice, Nurcan Koçak, "Gebelikle İlgili Geleneksel İnanç ve Uygulamalar ve Karaman Örneği", **Kent Akademisi - Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi**, Cilt 6, Sayı 1 (İlkbahar 2013), s.s. 18-34.

YALÇINKAYA, Işın, "Paleolitik Devirlerde Kadın Figürinleri", **Antropoloji**, Sayı 6 (1971), s.s. 203-222.

YAMAN, İrfan Deniz, "Paleolitik Çağ Sanatında Kadın Heykelcikleri", **Prehistoryadan Günümüze Kadın**, (Ed. Meral Hakman), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2020, s.s. 3-22.

YAŞAR, Öznur, Nuran Köse Çerçi, "Artvin Yusufeli İlçesi Örnekleminde Doğum", **Sosyolojik Düşün**, Cilt 2, Sayı 1 (2017), s.s. 31-44.

YAZICI, Abdurrahman, "Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi (1917) ve Sadrettin Efendi'nin Eleştirileri", **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl 19, Sayı 62 (Bahar 2015), s.s. 567-584.

YELES, Selçuk, "Nüfus Planlamasında Halkla İlişkiler", **Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1 (1988), s.s. 331-368.

YELLİCE, Gürhan, "Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Kadınını Modernleştirme Girişimleri, Türk ve Dünya Basını (1926-1934), **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Yıl 16, Sayı 24 (Bahar 2018), s.s. 321- 368.

YEŞİL, Hayrunnisa, Ahmet Yeşil, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Ebelik ile Ebelerin Doğuma ve İnfertiliteye Dair Müdahaleleri", **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 16, Sayı 3 (2018), s.s. 285-316.

YILDIRIM, Merve, Halime Ünal Reşitoğlu, "Özneden Nesneye İtilme: Kadın Deneyimi Olarak Kürtaj", **Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1 (2020), s.s. 102-128.

YILDIRIM, Dicle Filiz, Sevgi Özsoy, "Kadınların Cinsel Haklarını Kullanım Durumu ve Hemşirenin Rolü", **Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2 (2021), s.s. 120-134.

YILDIZ, Sevcan, Seden Turamberk Özerden, "Anadolu'da Anatanrıça Kültü", **Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler 2**, (Ed. Zafer Gölen, İbrahim Serbestoğlu), Gece Kitaplığı, Ankara, 2007, s.s. 305-316.

YILDIZ, Sevcan, Yasin Oğuz Özmenekşe, "Oniki Olymposluların Kraliçesi: Tanrıça Hera", **2. International Marmara Scientific Research and Innovation Congress**, 19-20 April 2022 / Istanbul, Congress Book, Ankara 2022, s.s. 377-385.

YILMAZ, Yasemin, "Tarihöncesinde Sanat ve Bağlamları", **Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11 (2021), s.s. 178-215.

YURTSEVEN, Yılmaz, "1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Osmanlı Aile Hukukuna Getirdiği Yenilikler", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 11, Sayı 1-2 (2003), s.s. 199-250.

YÜCEL, Çağatay, "Tarih Öncesi İnsan Biçimli Figürinler Hakkında Genel Bir Değerlendirme", **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 21 (2018), s.s. 228-239.

YÜKSEL-OKTAY, Elif, "Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 7 (Ekim 2013-Nisan 2014), s.s. 31-53.

ZAİDMAN, Louise Bruit, "Pandora'nın Kızları ve Yunan Kentlerindeki Ritüeller", **Kadınların Tarihi I: Antik Çağlardan Hıristiyan Azizelere**, (Ed. Georges Duby, Michelle Perrot), (Çev. Ahmet Fethi), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Mart 2005, s.s. 341-376.

ZARİPOVA-ÇETİN, Çulpan, "Kazan Tatarlarının Doğum Geleneklerinde Eski Türk İnançlarının İzleri", **Türk Halkları Edebiyatı II: Uluslararası Çocuk Edebiyatı Kongresi (13-15 Kasım 2008)**, Bakü, 2008, s.s. 308-315.

ZAVOTÇU, Gencay, "İstiklâl Marşı'nın Temel Kavramları", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Cilt 6, Sayı 4 (2017), s.s. 2414-2435.

ZEYREK, Suat, "II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Ordu-Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış", **Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)**, Cilt4, Sayı 6 (2014), s.s. 38-64.

ZİYANAK, Elif, "Osmanlı Devleti'nde Frengi Hastalığına Yönelik Tedavi ve Mücadele Yöntemleri Nasıldı? (18. Yüzyıldan 19. Yüzyıla), **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Frengi**, (Ed. Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Şükran Köse, Ahmet Çağrı Büke), Gece Kitaplığı, Ekim 2024, s.s. 22-56.

VI. TEZLER

ALDIRMAZ, Yolcu, "Kültür, Mekân ve Doğurganlık Bağlamında Erciş (Van) ve Yalvaç (Isparta) İlçelerinde Doğurganlığın Coğrafi Analizi", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Beşerî ve Ekonomik Coğrafya Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Van, 2015.

AYDIN, Nihal, "Kuşaklar Arası Kadınların Doğum Algıları ve Deneyimlerinin Nitel Analizi", **Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2018.

BALABAN, Tuğrul, "Sandıklı Halk İnanışları ve Uygulamaları", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Haziran 2006.

CANBAŞ, Merve Olgun, "Biyopolitika Kavramı Odağında Kadın Bedenini Islah Politikaları", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Erzurum, 2019.

ÇETİN, Halil, "Türkiye ve Kazakistan'da Geçiş Dönemlerinin (Doğum-Evlenme-Ölüm) Karşılaştırmalı İncelenmesi", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Ankara, 2021.

ÇETİN, Şeyma Kabataş, "Antalya ve Samsun'da Yaşayan Yörüklerin Geçiş Dönemleri Adet ve Uygulamaları", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış (Yüksek Lisans Tezi**), Samsun 2017.

ÇİFTÇİBAŞI, Sevim, "Nevşehir İli Derinkuyu İlçesi Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri", **Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Zonguldak, 2018.

DALAMAN, Murat, "İslamiyet Öncesi Türk Efsane, Destan ve Hikayelerinde Doğum, Ölüm, Evlilik ve Bayram Merasimleri (Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut Hikayelerine Göre)", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış (Yüksek Lisans Tezi**), Isparta, 2021.

DOĞANER, Ali, "Osmaniye Yöresi'nde Yaşayan Ulaşlı Türkmenlerinin Geçiş Törenleri", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halkbilimi (Folklor) Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Ankara, 2006.

DÜZGÜN, Fahriye Güleç, "Türk Kültür Tarihi Açısından Taşova'da Doğum, Evlenme ve Ölüm Gelenekleri", **Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Amasya, Haziran 2019.

ERCAN, Aktan Müge, "Gelibolu Yarımadası'nın Geçiş Dönemi Adetleri Üzerine Bir İnceleme (Doğum - Düğün - Ölüm)", **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Çanakkale, 2002.

ERDEM, Büşra, Biyopolitika İzdüşümünde Kürtaj Hakkı ve Türkiye'deki Yansımaları, **Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara 2021.

ERGÖZ, Ramazan, "Bitlis'te Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)", **Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Ardahan, 2019.

EROĞLU, Erol, "Prizren Türk Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)", **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Sakarya, 2008.

GÜLER, Oğulcan, "Biyopolitika; Modern Devletin Yönetim Sanatı", **İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2019.

GÜMÜŞ, Yasemin, "Safranbolu İlçesi Doğum Gelenekleri ve Çocuklu Çağı Uygulamaları", **Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)**, Karabük, Ocak 2022.

HARMANCI, Nihan Karakuş, "Türkiye ve Kore Kültüründe Doğum Ritüellerinin Karşılaştırılması (Kayseri ve Andonğ Yöresi)", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Kayseri, 2021.

KADIOĞLU, Burçak, "Biyopolitika Kavramı ile Doğum Kontrolü Üzerinden Nüfus Politikaları", **Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Gazetecilik Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul 2018.

KARAAĞAÇ, Meryem, "Malatya'da Geçiş Dönemleri", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Halkbilimi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Sivas, 2013.

KÖKTAN, Yavuz, "Gilan Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)", **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Sakarya, 2008.

MOUMİN, Moumin, "Batı Trakya Türk Folkloru Üzerine Bir Araştırma (Doğum - Evlenme - Ölüm Adetleri)", **Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), İzmir, 2009.

NUREDİNİ, Mensur, "Makedonya'daki Müslümanlarda Doğum, Evlenme ve Ölüm ile İlgili İnanışlar ve Uygulamalar", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İzmir, 2007.

ONUR, Elif, "1950'lerde Kadının Sosyal Statüsü", **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),** Bilecik, 2019.

ÖNAL, Mehmet Naci, "Dobruca'daki Türk-Müslüman Topluluğunun Medeniyeti Üzerine Sözlü Kaynaklar", **Bükreş Üniversitesi Tarih Fakültesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, 1995.

PEKER, Sevgi, "Erzincan, Kemah Köylerinde Geçiş Ritüelleri (Doğum, Sünnet, Evlilik, Cenaze): Antropolojik Bir Analiz", **Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**.

PERÇEMLİ, Valentina, "Gagauz Türklerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm Adetleri", **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Halk Bilimi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi**), İzmir, 2011.

TOKATLIOĞLU, Ali Emrah, Biyopolitika Kavramı Çerçevesinde 1938 Beden Terbiyesi Kanunu, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2020.

TÜRBEDAR, Özlem, "Düzce Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum - Evlenme - Ölüm)", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Haziran 2011.

VII. İNTERNET KAYNAKLARI / ULUSLARARASI BELGELER

Convention on the Rights of the Child, 20 November 1989, (A/RES/44/25), https://digitallibrary.un.org/record/80135?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 29.04.2024),

Cornell Law School, Mailing Obscene or Crime Inciting Matter: 18U.S.C.§1461, https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1461 (Erişim: 27.07.2024).

Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict, 3318 XXIX (14 December 1974), https://digitallibrary.un.org/record/191406?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024),

Declaration of the Right of the Child, 3386 XIV (20 November 1959), https://digitallibrary.un.org/record/195831?v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024),

Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict, 14 December 1974, (3318 XXIX), https://digitallibrary.un.org/record/191406?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024).

Devlet Planlama Teşkilatı, Bin Yıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye 2010, http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/UNDP-TR-TR-2010-MDG-Report_TR.pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024)

Final Act of the International Conference on Human Rights (1968 ICHR), 22 April to 13 May 1968 Teheran, (A/CONF.32/41). https://digitallibrary.un.org/record/701853?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi:03.04.2024),

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), International Covenant on Civil and Political Rights and Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, 2200 XXI (16 December 1966). https://digitallibrary.un.org/record/203277?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024).

Report of the Fourth World Conference on Women (1995 WCW), 4-15 September 1995 Beijing, (A/CONF.177/20), (ISBN 92-1-130181-5) https://digitallibrary.un.org/record/250039?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024).

Report of the United Nations World Population Conference, 19-30 August 1974 Bucharest, (E/CONF.60/19). https://digitallibrary.un.org/record/722922?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024).

Report of the World Summit for Social Development (1995 WSSD), 6-12 March 1995 Copenhagen, (A/CONF.166/9), (ISBN 92-1-130176-9), https://digitallibrary.un.org/record/198966?v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024).

The International Conference on Population and Development (1994 ICPD), 5-13 September 1994 Cairo, (A/CONF.171/13), (ISBN 92-1-151289-1), https://digitallibrary.un.org/record/206701?ln=en&v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024).

U.S. Equal Employment Opportunity Commission, Civil Rights Act of 1964, https://www.eeoc.gov/history/civil-rights-act-1964 (Erişim Tarihi: 29.07.2024).

U.S. Equal Employment Opportunity Commission, The Equal Pay Act of 1963, https://www.eeoc.gov/statutes/equal-pay-act-1963 (Erişim: 29.07.2024).

World Conference on Human Rights: Vienna Declaration and Programme of Action (1993 VDPA), (A/CONF.157/23), 14-25 June 1993 Vienna, https://digitallibrary.un.org/record/183139?v=pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2024).

World Health Organization, Official Records of the World Health Organization No.2, Summary Report on Proceedings Minutes and Final Acts of the International Health Conference 19 June-22 July 1946, Newyork, 1948. https://iris.who.int/handle/10665/85573 (Erişim Tarihi: 03.04.2024).

World Health Organization, Millennium Development Goals, 19 Feb. 2018, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/millennium-development-goals-(mdgs) (Erişim Tarihi: 03.04.2024).

World Health Organization, Report of the International Conference on Primary Health Care, Alma-Ata, USSR, 6-12 September 1978, (CF/HST/1985-034/Anx.04/07). https://www.who.int/publications/i/item/9241800011 (Erişim Tarihi: 03.04.2024).